

Tomtningeja ja turnesjusseja

- kulttuurimaiseman kerroksia Kalajoella

Tomtningeja ja turnesjusseja - kulttuurimaiseman kerroksia Kalajoella

Tämä julkaisu koostuu kahdesta erillisestä raportista - Rahjan saariston ja Siiponjoen Natura-alueen muinaisjäännösinventoinnista sekä Rahjan saariston ja Siiponjokilaakson elinkeinohistoriallisesta selvityksestä. Näiden kahden raportin lisäksi julkaisussa on mukana arkeologi Leena Lehtisen laatima tiivistelmä Lepäsen maastokäynnistä.

Julkaisu on tuotettu osana EAKR -hanketta Kulttuuriperintö matkailun voimavaraksi (Kulma). Hankkeen EU-rahoitusosuus tulee Euroopan aluekehitysrahastolta ja sitä hallinnoi Oulun lääninhallituksen sivistysosasto. Kotimaisesta rahoitusosuudesta vastaavat hankkeen toteuttaja Metsähallituksen Pohjanmaan luontopalvelut sekä yhteistyötahot, jotka ovat Ruka-Kuusamon matkailuyhdistys, Sallan Poropuisto, Rokuan kuntokeskus, Rokuanhovi, Kylpylähotelli Sani, Kalajoen Hiekkasärkät Oy, Hiekkasärkkien Ohjelmapalvelut Oy, femEmare, Tapion tupa, Maatilamajoitus Juusolanmäki, Hotelli Rantakalla, Ravintola Dyyni, Pihvitupa, Teatteri Willi Lakeus, PAN Parks -säätiö sekä Muhoksen, Utajärven, Vaalan, Kalajoen, Kuusamon, Posion ja Taivalkosken kunnat.

Kirjoittajat: Hans Peter Schulz, Tapani Rostedt ja Timo Jussila (Mikroliitti Oy)
Leena Lehtinen (Metsähallitus)
Kirsi Jylkkä-Karppinen, Anne Koskamo, Krista Kuusela ja Reeta Laitila (OK Aura)

Toimitus ja oikoluku: Heidi Lumijärvi

Julkaisija: Metsähallitus, Pohjanmaan luontopalvelut

Etukannen kuva: Hevoskarin jatulintarha. Piirros Marko Sievänen.

Tomtningeja ja turnesjusseja - kulttuurimaiseman kerroksia Kalajoella

Tämä teos on tuotettu osana EAKR-hanketta Kulttuuriperintö matkailun voimavaraksi.

**Himanka-Kalajoki
Rahjan saariston ja
Siiponjoen
Natura-alueen
muinaisjäännösinventointi
2008**

Hans-Peter Schulz ja Tapani Rostedt

Kustantaja: Metsähallitus

Sisältö:

Perustiedot	3
Yleiskartta	4
Yleiskartta Siiponjoki.....	5
Yleiskartta Rahja.....	6
Inventointi	7
Lähteitä:	9
Muinaisjäännökset	10
1 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 1	10
2 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 2	12
3 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 3	12
4 KALAJOKI RAHJA RYÖPÄS 1	13
5 KALAJOKI RAHJA SIIROSENKARI N	15
Hevoskari kartta	16
Hevoskari ilmakekuva	17
Hevoskari 6-9, peitepiirros	18
6 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 1A	18
7 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 1B	21
8 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 2	22
9 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 3	24
10 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 4	25
11 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 5	26
12 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 6	26
13 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 7	27
14 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 8 A	29
15 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 8 B	30
16 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 9	31
17 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 10	31
18 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 11	33
19 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 12	33
20 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 13	35
21 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 14	36
22 HIMANKA RAHJA VÄÄRÄKARI 1	37
23 HIMANKA RAHJA VÄÄRÄKARI 2	39
24 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 1	40
25 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 2	44
26 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 3	45
27 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 4	45
28 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 5	47
29 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 6	48
30 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 7	49
31 HIMANKA RAHJA NÄRVÄNEN	50
32 KALAJOKI RAHJA SELKÄKARVO 1	51
33 KALAJOKI RAHJA SELKÄKARVO 2	53
34 KALAJOKI RAHJA ALAJOENKARI	54
35 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 4	55
36 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 5	55
37 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 6	56
38 KALAJOKI RAHJA KUUSIMÄLLÄ	58
39 KALAJOKI RAHJA HYÖNÄ	60
40 HIMANKA RAHJA PIKKU-LOUEKARVO	62
41 HIMANKA RAHJA ISO-LOUEKARVO	63
42 KALAJOKI SIIPONJOKI PLEUNA	64
43 KALAJOKI SIIPONJOKI 1	65
44 KALAJOKI SIIPONJOKI 2	67
45 KALAJOKI SIIPONJOKI TÖRMÄLÄNKOSKI 1	70
46 KALAJOKI SIIPONJOKI TÖRMÄLÄNKOSKI 2	72

47 KALAJOKI SIIPONJOKI 3.....	72
48 KALAJOKI SIIPONJOKI 4.....	73
49 KALAJOKI SIIPONJOKI 5.....	75
50 KALAJOKI SIIPONJOKI 6.....	78
51 KALAJOKI SIIPONJOKI TÖRMÄLÄNKOSKI 3.....	78
Muut havainnot.....	80
1001 KALAJOKI PUTKIKARI.....	80
1002 KALAJOKI RAHJA RYÖPÄS 2.....	81
1003 KALAJOKI RAHJA RYÖPÄS 3.....	82
1004 HIMANKA RAHJAHEVOSKARI NW.....	82
1005 KALAJOKI SIIPONJOKI RAJAMERKKI 1.....	83
1006 KALAJOKI SIIPONJOKI RAJAMERKKI 2.....	83
1007 KALAJOKI SIIPONJOKI W 1.....	84
1008 KALAJOKI SIIPONJOKI W 2.....	85
1009 KALAJOKI KIRKONMAANKANGAS.....	86
Vanhat kartat	87
Vääräkari Haminanperä 1893.....	87
Lepänen-Rahjan satama 1839.....	87
Saaristokartta 1650-luvulta	88
Siiponjoki 1762.....	89
Siiponjoki 1808-1809.....	90

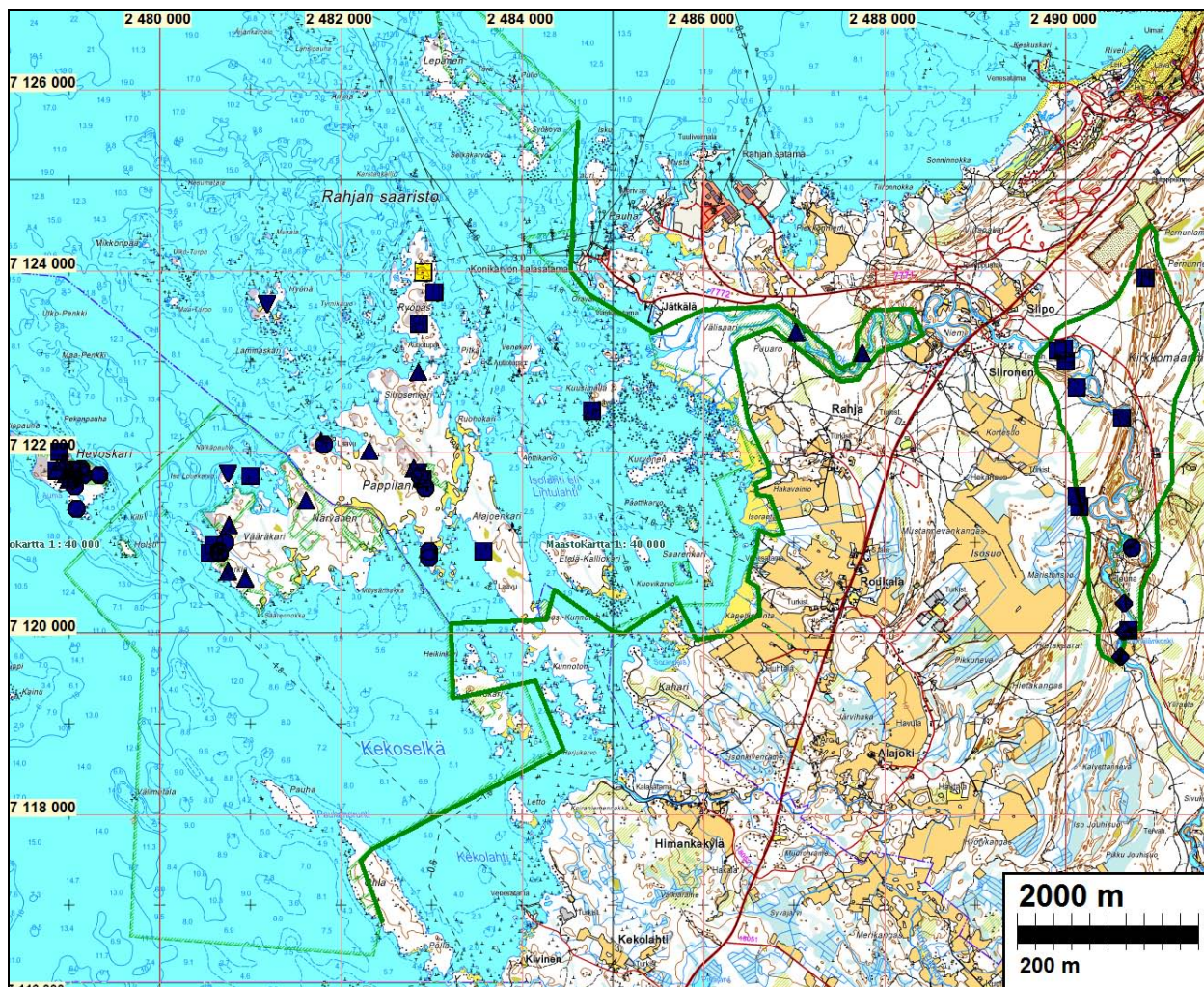
Kansikuva: näkymä Pappilankarin saaren länsipäästä Vanhanhaminan perukkaan.

Perustiedot

- Alue:** Rahjan saariston kansallispuisto ja Siiponjoen Natura-alue.
- Tarkoitus:** Inventoida kohdealueen muinaisjäännökset sekä havainnoida kulttuurihistoriallisia jäänteitä. Tarkistukset suoritetaan maastoltaan muinaisjäännöksille otollisilla alueilla kattavasti, ja muualla suorittamalla pistokokeita riittävässä määrin. Tarkoituksena on myös alustavasti rajata muinaisjäännökset siten, että ne voidaan asianmukaisesti merkitä kartoille.
- Työaika:** Kenttätyöaika: 18.8. – 2.9.2008.
- Kustantaja:** Metsähallitus.
- Tekijät:** Mikroliitti Oy; maastotyöt: Hans-Peter Schulz ja Tapani Rostedt, valmistelu ja esiraportti: Hans-Peter Schulz, osittainen valmistelu ja raportti: Timo Jussila. Raportin tekstiasun muokkaus: Heidi Lumijärvi / Metsähallitus
- Tulokset:** Alueelta tunnettiin ennestään Hevoskarin jatulintarha, kolme Hevoskarin kivirakennelmaa ja Korkiakarin kalliohakkaukset. Inventoinnissa löydettiin Rahjan saaristosta 36 aiemmin tuntematonta muinaisjäännöskohdetta, joista monet sisältävät useita erilaisia rakenteita ja jäännöksiä. Pääosin löydökset ovat *ranoja* eli verkonkuivaustelineiden tukiröykkiöitä, *tomtningeja* eli kalastusmajojen jäänteitä*, kalasaunojen tai vastaavien asumusten ja muiden rakennusten perustoja, kummeleita ja funktioltaan tunnistamattomia röykkiöitä sekä rakkakuoppia. Rahjassa kaikki löydetyt jäännökset sijaitsevat paikoissa, jotka ovat maankohoamisen seurauksena paljastuneet veden alta laajemmiksi luodoiksi vasta historiallisella ajalla. Siiponjoen alueella havaittiin 10 historiallisen ajan muinaisjäännöstä: tervahautoja, funktioltaan tunnistamattomia kuoppia (mahdollisesti asumuksiin liittyviä jäänteitä) sekä todennäköisesti Suomen Sodan 1808-9 aikaisia varustuksia. Lisäksi inventoinneissa paikannettiin 8 historiallisen ajan rakennetta, jotka eivät ole muinaisjäännöksiä (mm. rajamerkkejä ja selvästi nuorten rakennusten perustoja).

* *Tomtning on tilapäissuoja, jossa ei ole ollut kiinteää puurakennetta päällä (yleensä katoksi on nostettu vene). Se on pieni, kivistä ladottu, usein soikea alue, jossa ei ole tulisijaa. Kalamajoissa sen sijaan on ollut pysyvä rakennus + kiuas.*

Yleiskartta

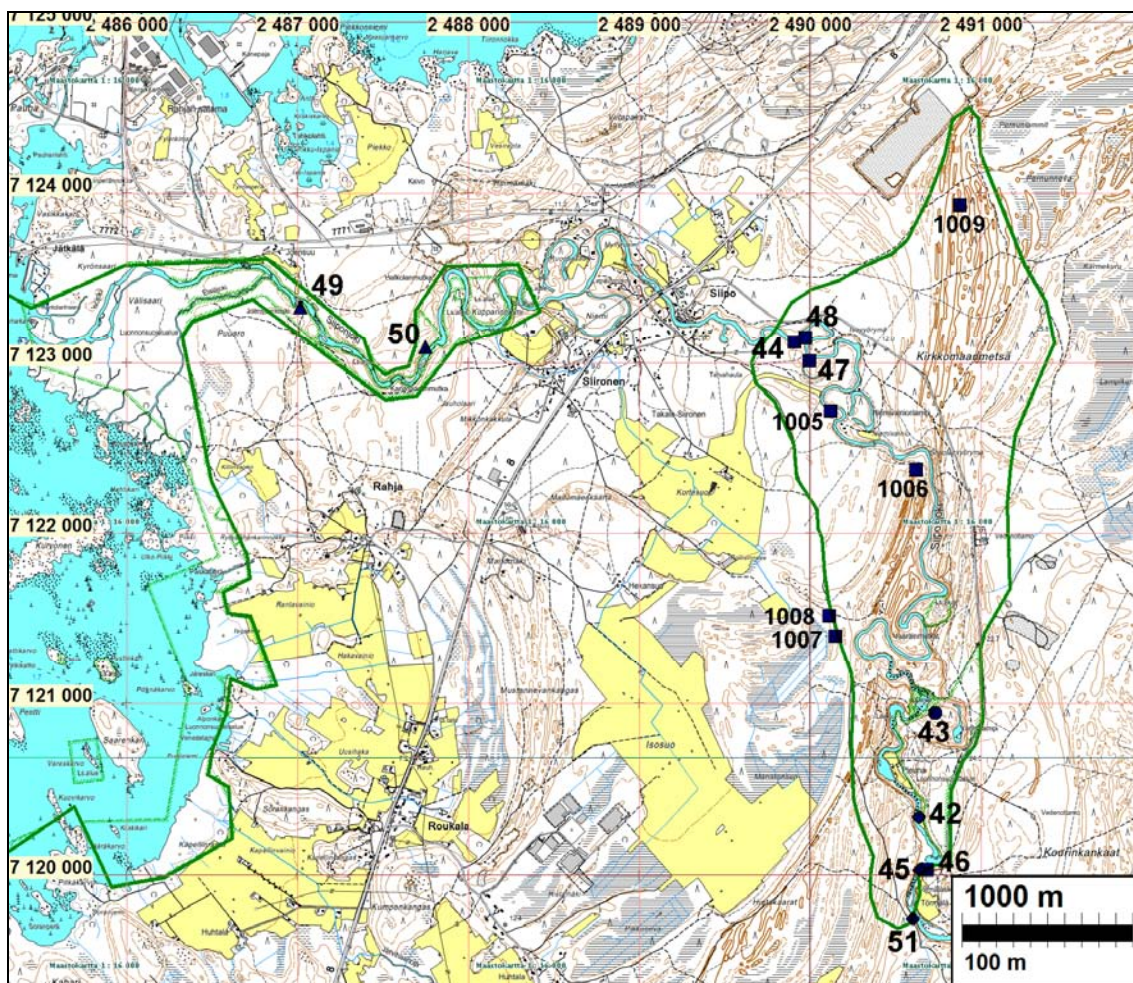

Tutkimusalueen raja vihreällä. Raportissa kuvatut kohteet sinisin symbolein.

Hyönän lounaisranta

Yleiskartta Siiponioki

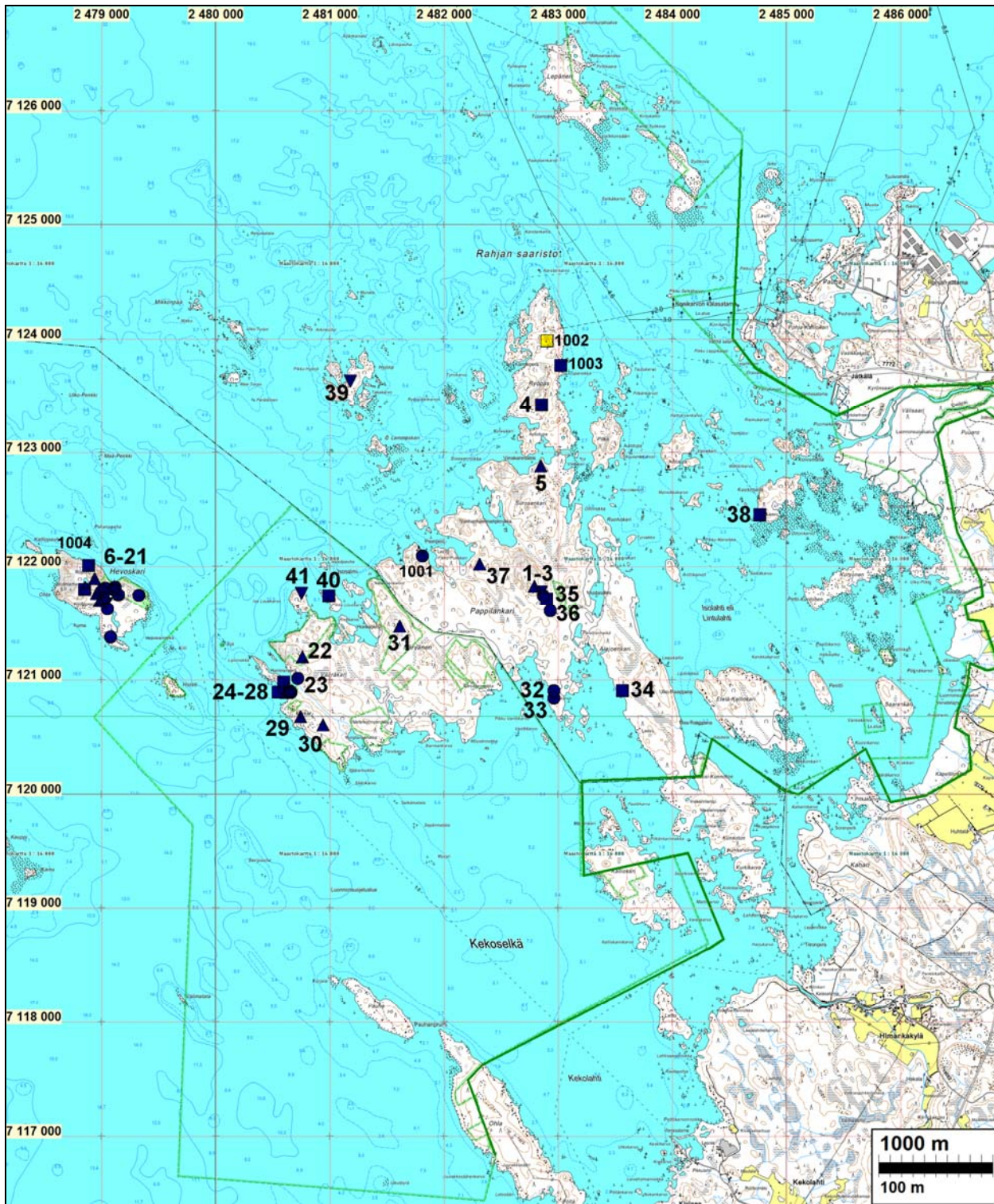

Tutkimusalueen raja vihreällä. Raportissa kuvatut kohteet sinisin symbolein.

Siiponjoen eroosiotörmää

Yleiskartta Rahja

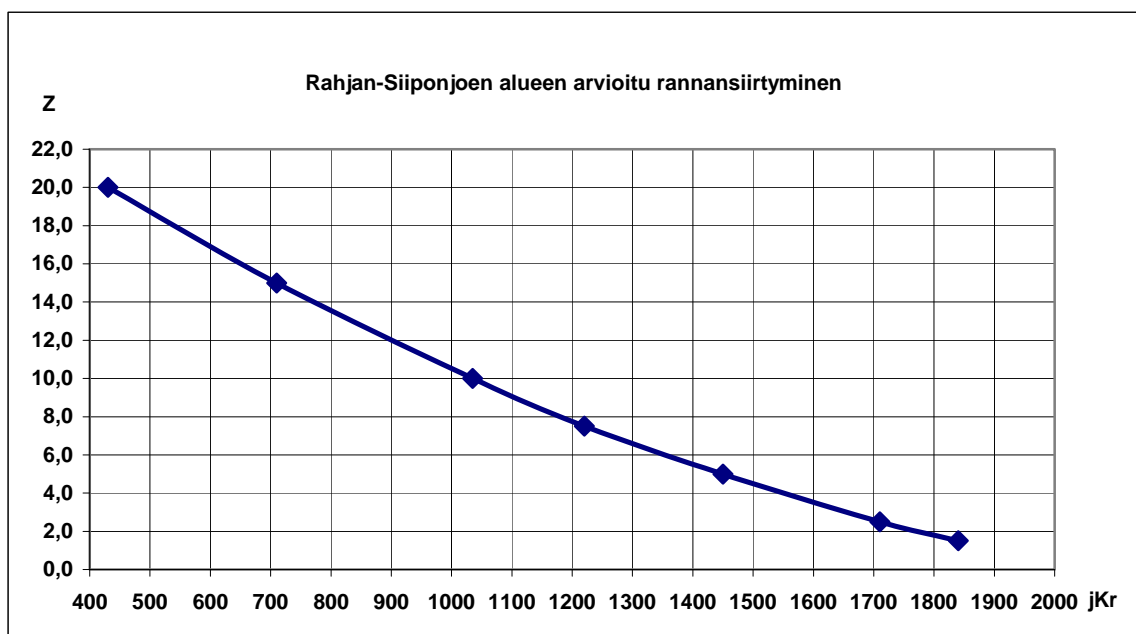
Pappilankarin kivi-
rakkaa

Inventointi

Rahjan saariston ja Siiponjoen Natura-alueen muinaisjäännösinventointi toteutettiin osana Metsähallituksen Kulma-projektia. Inventoinnit suoritettiin kahden arkeologin voimin elokuussa 2008. Vaikka Inventoinnit keskittyivät Rahjassa Pappilankarin ja Hevoskarin saariin, käytiin Lepästä ja joitain matalimpia saaria lukuun ottamatta lävitse kaikki suurimmat saaret. Lepäsen kävi myöhemmin tarkastamassa arkeologi Leena Lehtinen (ko. inventoinnista erillinen raportti). Pienet luodot ja saaret tarkastettiin pääosin veneestä havainnoimalla. Maihin noustiin, jos jotain ”epäilyttävää havaittiin”.

Siiponjoen ranta-alueet tutkittiin jokisuuta lukuun ottamatta kattavasti. Jokisuulla, samoin kuten Natura-alueen koillisosassakin, maastoa tarkasteltiin ainoastaan pistokokein.

Tutkimusalueella maa kohoaa noin 9 mm vuodessa (maankohoaminen on hidastuva ilmiö. Aikaisemmin se on ollut nopeampaa). Rahjassa saarten korkeimmat kohdat sijaitsevat hieman yli 15 metrin korkeudessa, mutta pääosa maastosta on 7,5 – 5 metrin tasolla. Monet saaret ja laajat ranta-alueet jäävät kuitenkin korkeudeltaan alle kaksi metriä merenpinnan yläpuolelle.

Rahjan saariston korkeimmat kohdat ovat paljastuneet luodoiksi rautakauden loppupuolella eli noin 700-luvulla. Tuolloin alueelle nousi myös pieniä saaria. Pysyvinä tukikohtina saaria on voitu pitää 1200-luvulta alkaen, jolloin niiden maa-ala on ollut tarpeeksi suuri, ja ne ovat olleet korkeutensa puolesta tyrskyjen ulottumattomissa. Kalliopohjaisessa ”alkusaaristossa” on voinut olla rautakauden lopun ja varhaiskeskiajan välisenä aikana ainoastaan kivirakenteita ihmisen toiminnan merkkeinä. Näiden rakenteiden säilyminen nykypäivään on ollut vaikeaa (matalista saarista ovat mm. ahtojäät saattaneet ”puhdistaa” rantakalliot tehokkaasti kivirakenteista). Lisäksi säilyneidenkin rakenteiden ajoittaminen on hankalaa.

Rahjan saaristo on ollut keskiajalta lähtien aina viimevuosisadalle saakka merkittävää kalastus- ja hylkeenpyyntialuetta. Tämän vuoksi siellä onkin ollut runsaasti kalastustukikohtia, ”tomtingeja”. Ankkuripaikkoja on alueella ollut oletettavasti jo keskiajalta lähtien. Yksi sellainen on merkitty 1600-luvun saaristokarttaan (ks. s. 88). Vakituista asutusta - muutama torppa pienine pelto-tilkkuineen - on alueella ollut vasta n. 1700-luvulta alkaen. Tuolloin isoimpien saarten hiljalleen mataloituneet, lieju- ja sedimenttipohjaiset lahdet ovat lopullisesti nousseet merestä ja tarjonneet maaperää viljeltäväksi ja laidunnettavaksi. Muutoin alue on kallioista ja kivistä sekä monin paikoin sammaleen peittämää tai hyvin hankalakulkuista avointa lohkareikkoa ja rakkaa. Maas-

ton haasteellisuus vaikutti oleellisesti myös inventointien tekemiseen. Kivikkoisuuden ja maaperän puuttumisen vuoksi ei esimerkiksi yhtä arkeologin tärkeintä työvälinettä, lapiota, käytetty saaristossa tehdyissä inventoinneissa lainkaan.

Moni muinaisjäännökseksi tässä raportissa luokiteltu jäännös sijaitsee 2-3 metrin korkeudessa, ja täten niiden muinaisjäännosstatus saattaa iän puolesta olla kyseenalainen. Yhtäläillä muiden, korkeammalla sijaitsevien jäännösten ikä (käytöstä poistumisesta alkaen) voi olla vähemmän kuin 100 vuotta, jolloin niillä ei voisi olla muinaisjäännosstatusta. Kivirakenteiden ajoittaminen inventoinnissa käytettävissä ollein keinoin oli kuitenkin useimmissa tapauksissa mahdotonta. Tämän vuoksi kaikki yli 2 metrin tasolla olevat jäännökset on ainakin alustavasti luokiteltu muinaisjäännöksi, ellei niiden ikä ole ollut muutoin tiedossa.

Hiekkakankaiden läpi kulkeva **Siiponjoki** on voimakkaasti meanderoiva, mistä johtuen sen uoma siirtyy jatkuvasti. Korkeimmat maastot Siiponjoen tutkimusalueella ulottuvat aivan tutkimusalueen kaakkoisosassa noin 25 metrin ja itäosassa 20 metrin korkeuteen. Mannerjäätikön reuna oli alueella noin 10500 vuotta sitten, jolloin alue oli Ancylusjärven peittämänä. Ajanlaskumme alun tienoilla alkoi maa paljastumaan veden alta, ja tuolloin mm. alueen itä- ja pohjoisosien maastoissa edelleen nähtävissä olevat, rannan suuntaiset dyynimuodostelmat syntyivät. Tuolloin Siiponjoen suu oli suunnilleen nykyisen Niemenvainion tienoilla.

Periaatteessa Siiponjoen itäpuolella voisi sijaita rautakauteen ajoittuvia muinaisjäännöksiä. Alue on kuitenkin ollut tuolloin äärimmäisen karua hietikkoa, ja varhaisrautakaudella dyynimuodostus on oletettavasti varsin tehokkaasti peittänyt kenties vähäiset pyyntikulttuurin jäljet. Myöhemmin jatkuvasti elänyt jokisuu ja jokiuoma ovat hävittäneet rantasidonnaisten asuinpaikkojen jäänteet. Vain sattumalta olisi uoman äärelle saattanut fossiiloitua jokin leiripaikka tai pienialainen asuinpaikka. Sellaisen löytäminen – jos niitä alueella on yleensä ollut – on hyvin vaikeaa ja sattumanvaraista.

Yllä: Siiponjoen eroosiotörmää Meanderin ulkokaarteessa. Kyseisenkaltainen ranta on varsin nuori. Alla: Siiponjoen itäosan ympäristön dyynialuetta.

Maanviljelyskulttuuri on voinut asettua alueelle vasta keski-ajalla, jolloin vesi on laskenut noin 5 metrin tasolle. Tuolloin jokivarren liepeillä olevat alavat ja hienoaineksiset maat ovat kuivuneet viljeltävään kuntoon sekä niittymaiksi. Tutkimusalue käsitti kuitenkin jokivarren alueen nykyisessä jokisuussa ja idässä laajan muinaisen dyynikenttäalueen, joka maaston ja topografian puolesta on ollut sopimatonta varhaiselle maanviljelyskulttuurin asutukselle.

Tutkimusalueen erityislaatuisuuden vuoksi oli sieltä hyvin haasteellista et-

siä esihistoriallisia muinaisjäännöksiä perinteisillä menetelmillä. Saariston ja Siiponjoen alueen karuuden ja muiden ominaispiirteiden vuoksi alueelta löydettävissä olevatkin muinaisjäännökset ovat lajikirjoltaan suppeita, lähinnä historialliseen aikaan ajoittuvia.

Tässä raportissa käytetty paikkojen **numerointi** (numero kohteen nimen edessä – raportin muinaisjäännökset -luvun numero) on ainoastaan tätä raporttia varten tehty juokseva menetelmä, jonka tarkoituksena on toimia viitteenä karttoihin merkittyihin kohteisiin. Mitään muita merkityksiä numeroilla ei ole. Numerot 1001-1009 ovat muita havaintoja, eivät muinaismuistolain mukaisia muinaisjäännöksiä.

Raportin kartat ja ilmakuvat ovat peräisin Maanmittauslaitoksen karttatietokannasta. Tässä julkaisussa niitä käytetty Maanmittauslaitoksen ja Metsähallituksen välisellä sopimuksella 1/MML/09.

Espoossa 24.2.2009

Timo Jussila

Lähteitä:

- Kääriäinen E. 1966 : The Second Levelling of Finland in 1935-1955. Veröff. Finn. Geod. Inst. 75:5
- Sankari Toni 2001: Siiponjoen synty ja kehitys. Alueelliset ympäristöjulkaisut nro 244. Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskus.
- Sievänen M & Tikkanen H 2002: Rahjan saariston Natura 2000-alueen luonnonhoitosuunnitelma. Alueelliset ympäristöjulkaisut nro 255. Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskus.
- Suutarinen Olli 1983 : Recomputation of Land Uplift Values in Finland. Reports of the Finnish Geodetic Institute, 83:1. 1-16.
- Tikkanen Hannu 2001: Rahjan saariston Natura 2000-alueen runkosuunnitelma. Alueelliset ympäristöjulkaisut nro 235. Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskus.
- Varjo Uno 1964 : Über Finnische Küsten und Ihre Entstehung. Unter Besonderen Berücksichtigung der Bildungen ihrer Trockenzone. Fennia 91, N:o 2. 1-104.
- Virrankoski P (toim.) 1956: Suur-Kalajoen historia I. Kokkola.

Muinaisjännökset**1 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 1**

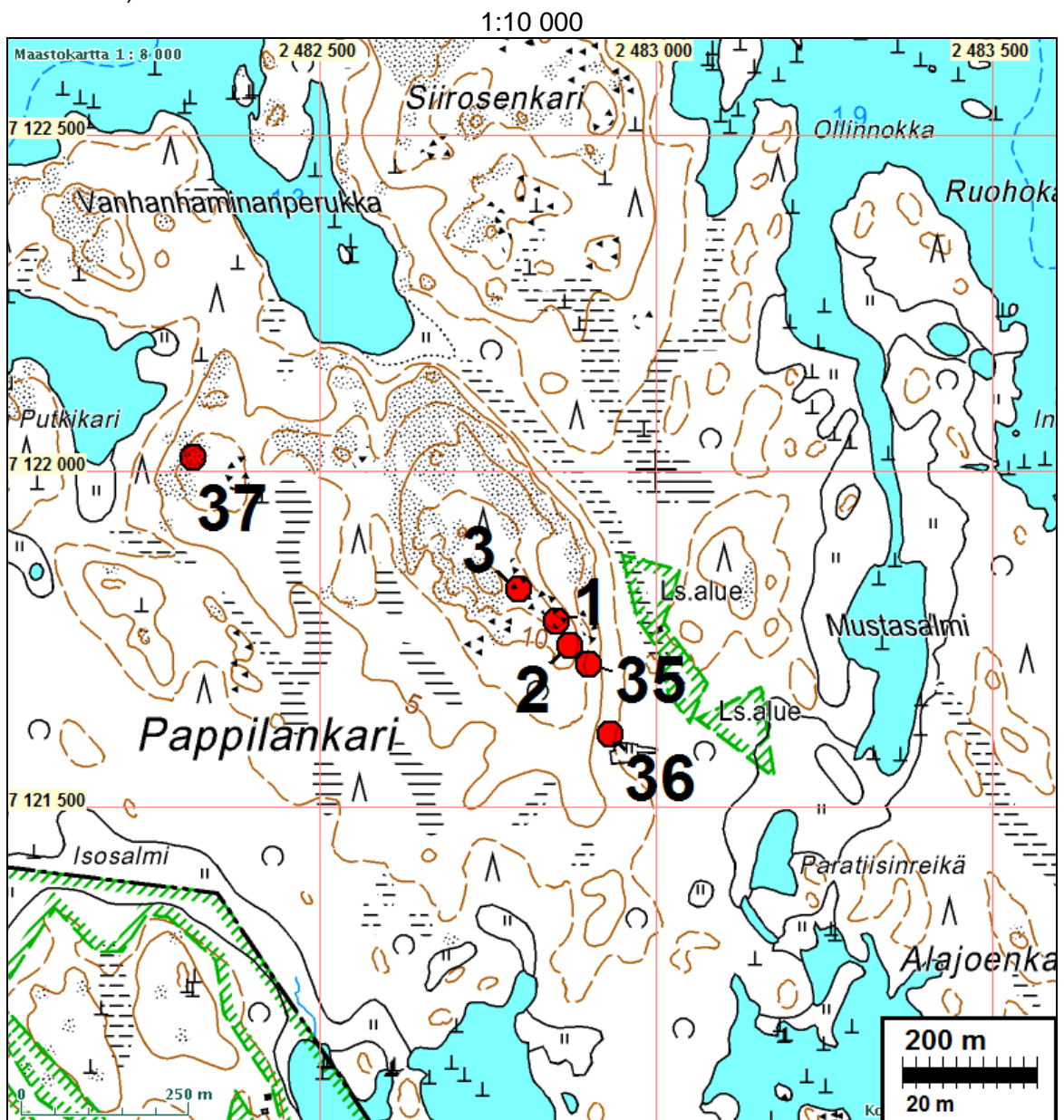
Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: pyynti: röykkiö - rana

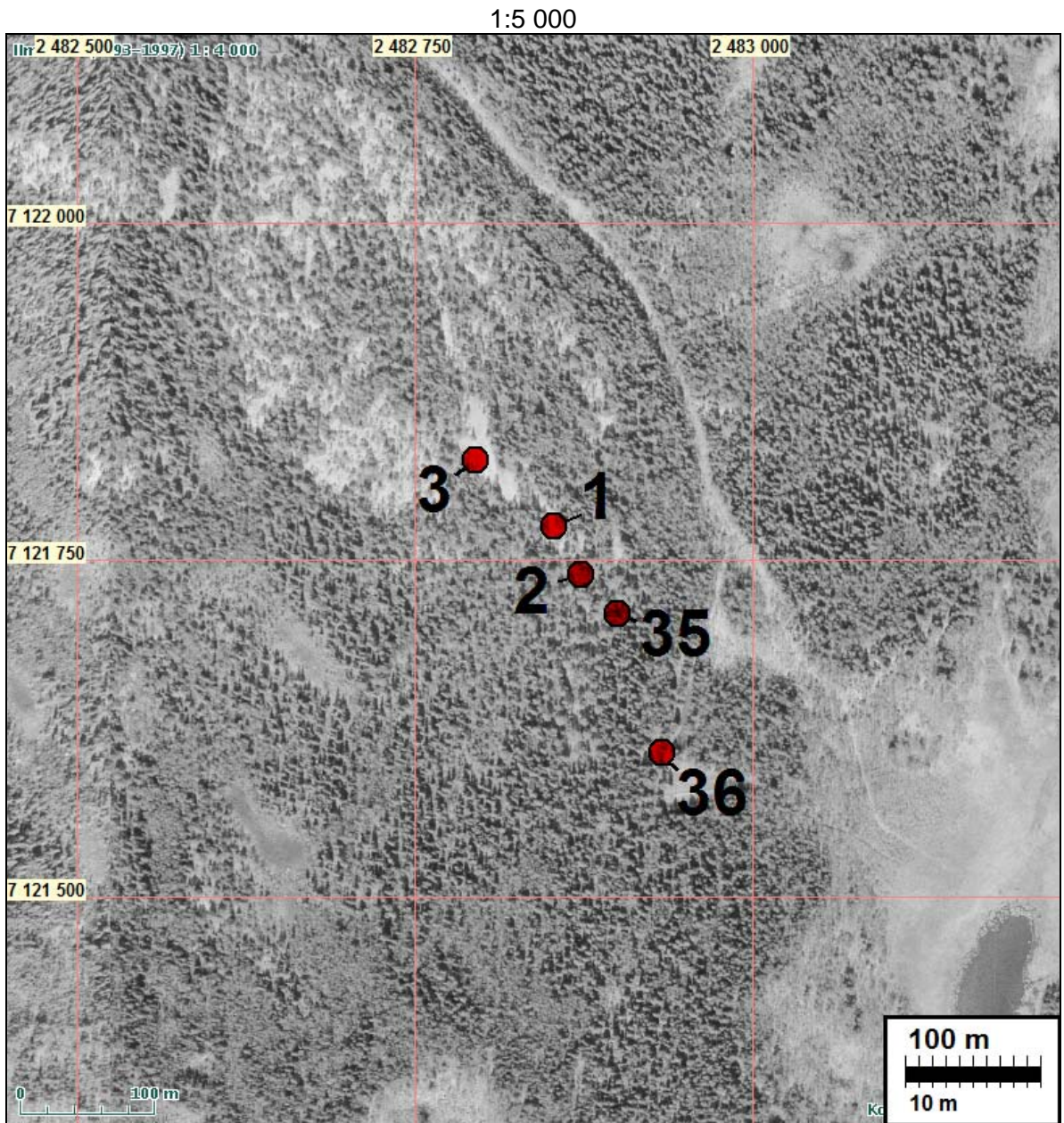
Kartta: x: 7121 775 y: 2482 853 z: 13 ±1 m
 p: 7126 019 i: 3337 130

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosan keskellä olevalla kalliomäellä
 Huomiot: Rakkakivikossa kaksi hyvin säilynyttä kiviröykkiötä. Molempien läpimitta on noin 1 m, korkeus 0,5 m ja etäisyys toisistaan 6 m. Alue on jäkälän peitossa.

Tulkinta: Ranoja eli verkonkuivaustelineiden tukikivikoita. Röykkiöiden koordinaatit:
 1) 7121776 2482850
 2) 7121774 2482856

Kaksi kiviröykkiötä (ranaa) kalliolla

2 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 2

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka: kuoppa - tomtning

Kartta: x: 7121 739 y: 2482 873 z: 11 ±1 m
 p: 7125 982 i: 3337 148

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosan keskellä olevalla kalliomäellä
 Huomiot: Kivikkoon tehty kuoppa, joka sijaitsee kohteesta Pappilankari 1 noin 40 m etelään. Kuoppa on kuusimetsässä, sammalen ja varpujen peitossa. Kuopan mitat ovat: 4 x 3,5 m, syvyys 0,5m. Kuopan pohja on tasainen, ja sen etelä- ja kaakkoisreunassa on selvä valli.

Tulkinta: tomtning

Kartta s. 10, ilmakekuva s. 11.

3 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 3

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: tunnistamaton: röykkiö

Kartta: x: 7121 824 y: 2482 795 z: 13 ±1 m
 p: 7126 071 i: 3337 074

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosan keskellä olevalla kalliomäellä
 Huomiot: Osittain hajonnut Kiviröykkiö, joka sijaitsee rakkakivikossa. Alue on jäkälän peitossa. Röykkiön läpimitta on n. 1 m ja korkeus 0,4 m. Röykkiö sijaitsee kohteesta Pappilankari 1 noin 80 m luoteeseen.

Kartta s. 10, ilmakekuva s. 11.

4 KALAJOKI RAHJA RYÖPÄS 1

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen: nykyaika

Laji: muu: rakkakuoppa

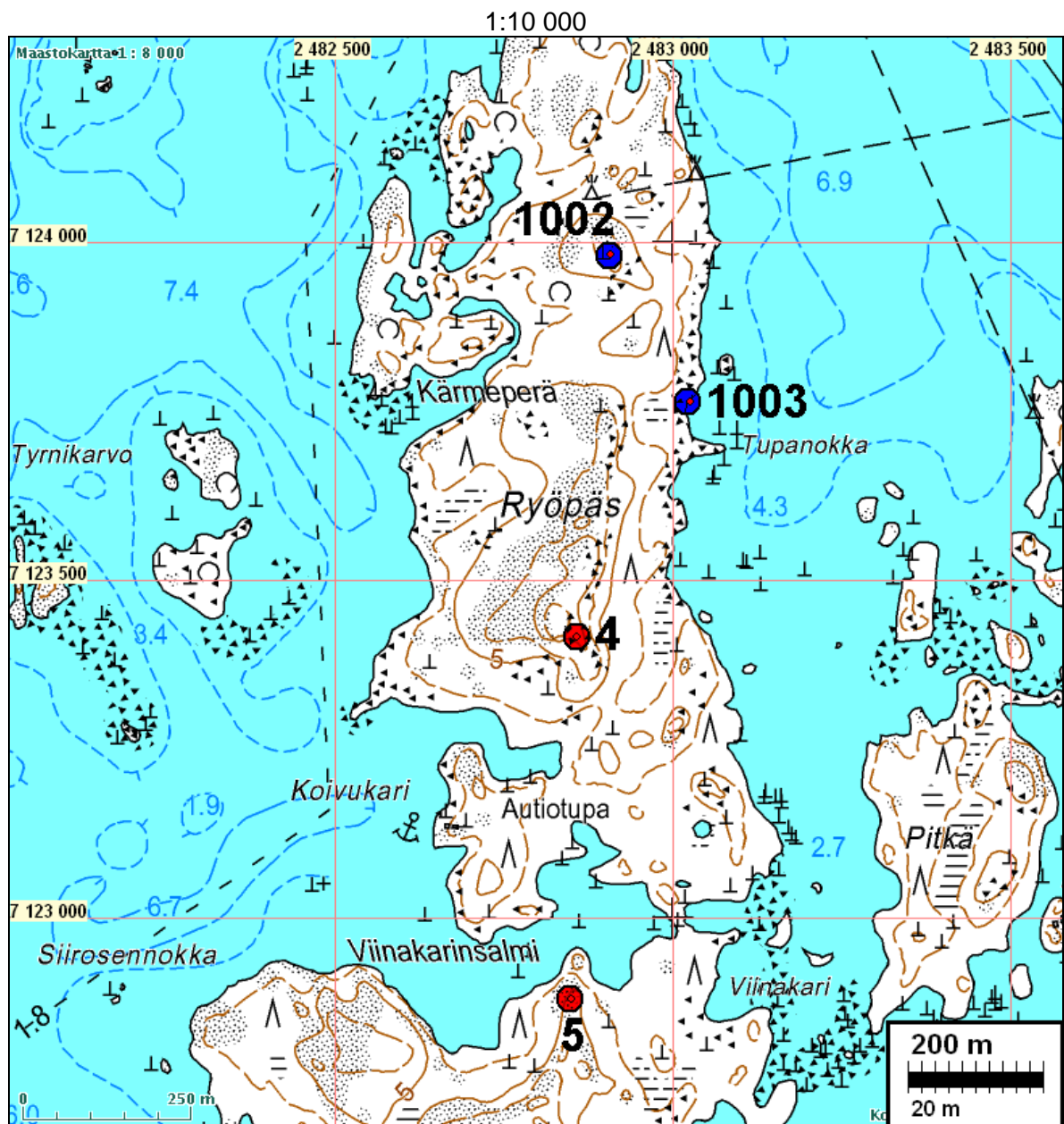
Kartta: x: 7123 418 y: 2482 858 z: 12 ±1 m
p: 7127 661 i: 3337 212

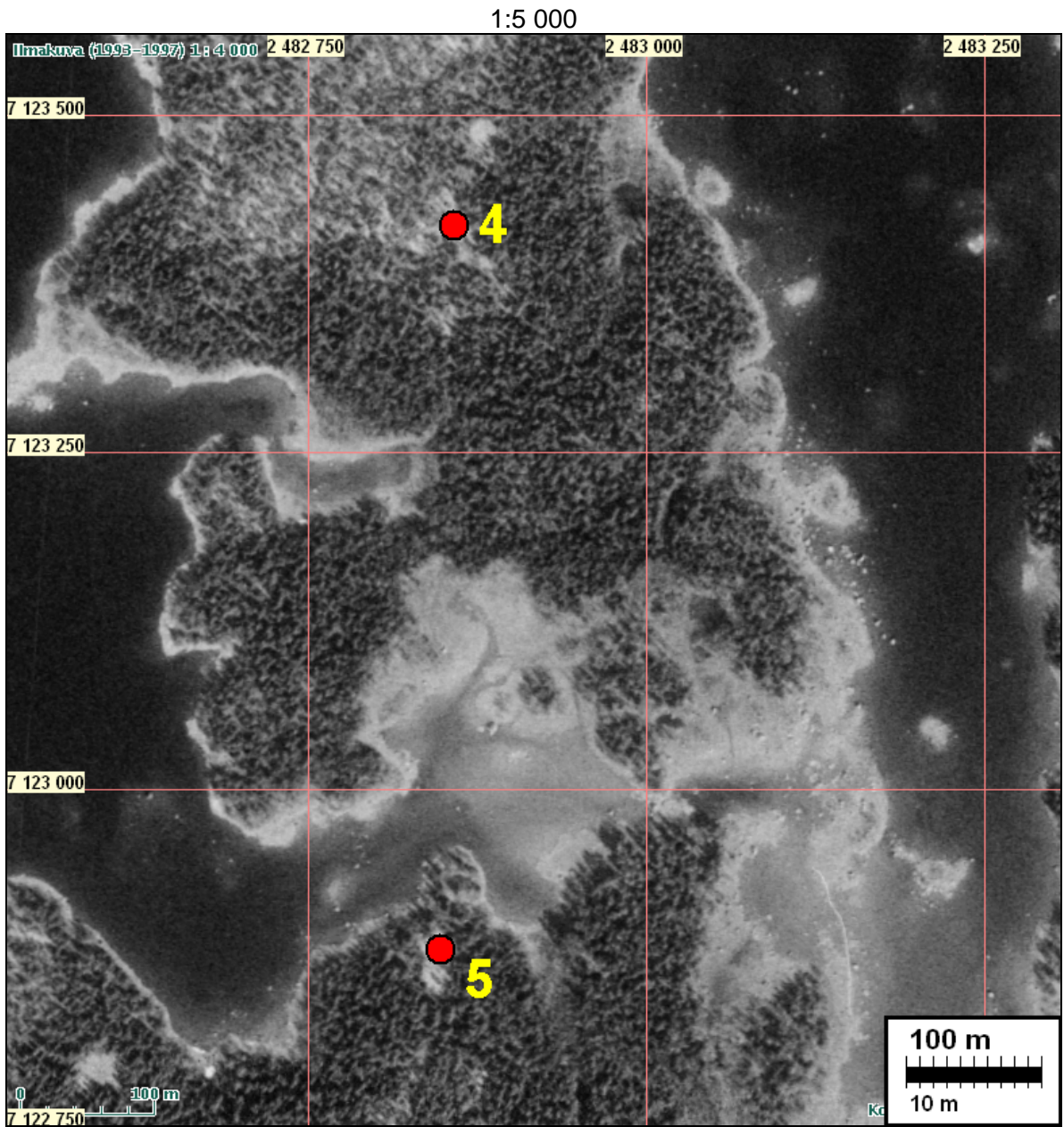
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin pohjoispuolella olevan Ryöpäs-nimisen niemen / saaren eteläosan keskellä, itärannasta noin 170 m

Huomiot: Kuoppa rakkakivikossa. Kuoppa on hyvin säilynyt, ja se on peräisin historialliselta ajalta. Kuopan mitat ovat: 0,9 x 0,8 m, syvyys 0,5 m.

Ilmakuva seuraavalla sivulla.

Rakkakuoppa

5 KALAJOKI RAHJA SIIROSENKARI N

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: tunnistamaton: kivirakenne

Kartta: x: 7122 881 y: 2482 848 z: 5 ±1 m
p: 7127 125 i: 3337 177

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

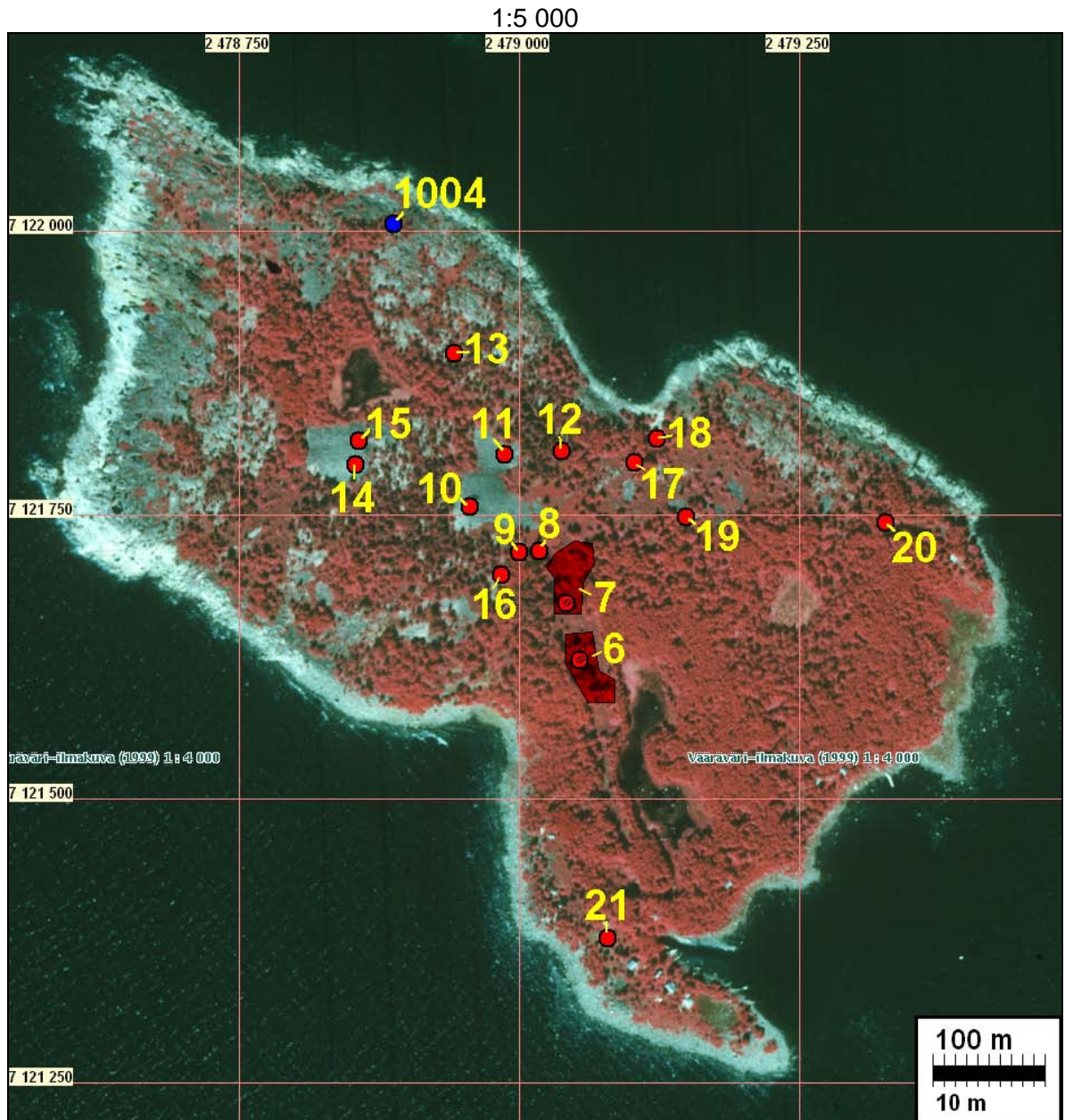
Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosan pohjoisosassa, Ryöppään eteläpuolella, Viinakarinsalmen etelärannalla, rannasta noin 35 m.

Huomiot: Historialliselta ajalta peräisin oleva kivilatomus, joka on ilmeisesti osittain hajotettu. Latomus sijaitsee kalliolla. Sen mitat ovat: 0,9 x 0,8 m, korkeus 0,3 m.

Kartta s. 13, ilmakuva s. 14.

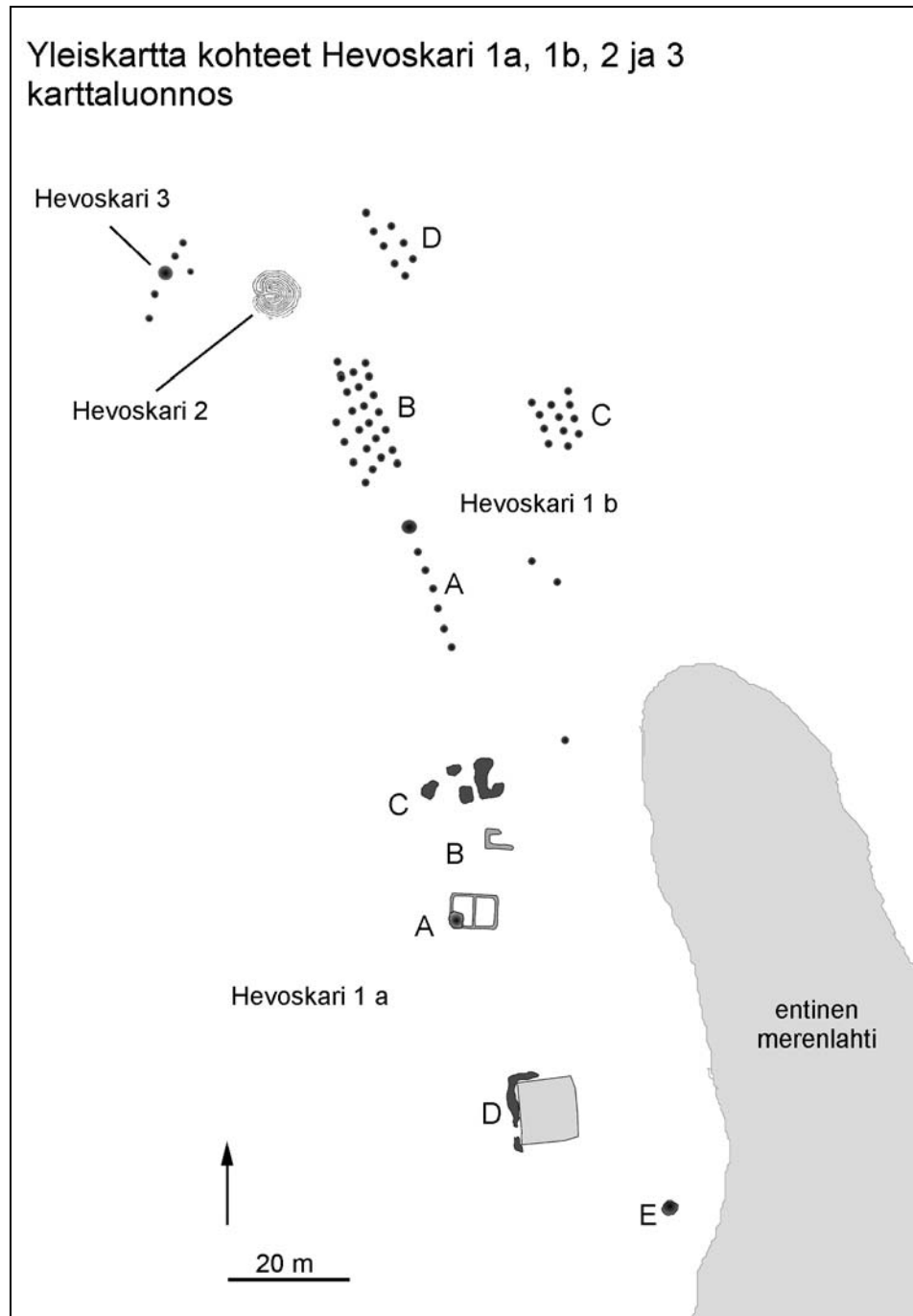

Hevoskari ilmakuva

Hevoskarin länsipään rantaa

Hevoskari 6-9, peitepiirros

6 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 1A

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka

Kartta: x: 7121 622 y: 2479 054 z: 2,5 ±1 m
 p: 7126 046 i: 3333 327

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

- Sijainti:** Hevoskarin keskikohdan eteläosassa olevan lammen koillispuolella, Aumanlahden rannasta noin 80 m koilliseen
- Huomiot:** Historialliselta ajalta peräisin oleva muinaisjäännösryhmä (samaan ryhmään kuuluu myös Hevoskari 1 b). A) rakennuksen pohja, B) rakennuksen pohja, C) kivilatomuksia, D) raivattu alue, E) kiuas. Jäännökset ovat säilyneet suhteellisen hyvin. Alueen kasvillisuutena on ruohikkoa, varpuja ja katajia.

A) Epäsäännöllisin välein matalia perustuskiviä, joista muodostuu 7,5 x 4,5 m kokoinen, osittain umpeen kasvanut alue. Alueen keskellä kulkee poikittainen kivistä (2 huonetta?), ja sen kaakkoisnurkassa on pienistä kivistä tehty kiuas (läpimitaltaan noin 2 m).

B) L-muotoinen kuvio, jossa on 30–70 cm pitkiä kiviä rivissä, ja joka päättyy isompaan kiveen. Kuvio on kooltaan 3,5 x 2,5 m.

C) Useita epäsäännöllisiä kivilasoja noin 200 m² alueella. Kasojen mitat: pituus 2-5 m, leveys 1-2 m, korkeus 0,5–0,8 m.

D) Raivattu alue, joka sijaitsee 20 m kohteesta A kaakkoon. Alue on kooltaan 11 x 10 m, ja sen kolmella reunalla on epäsäännöllisiä kivilasoja.

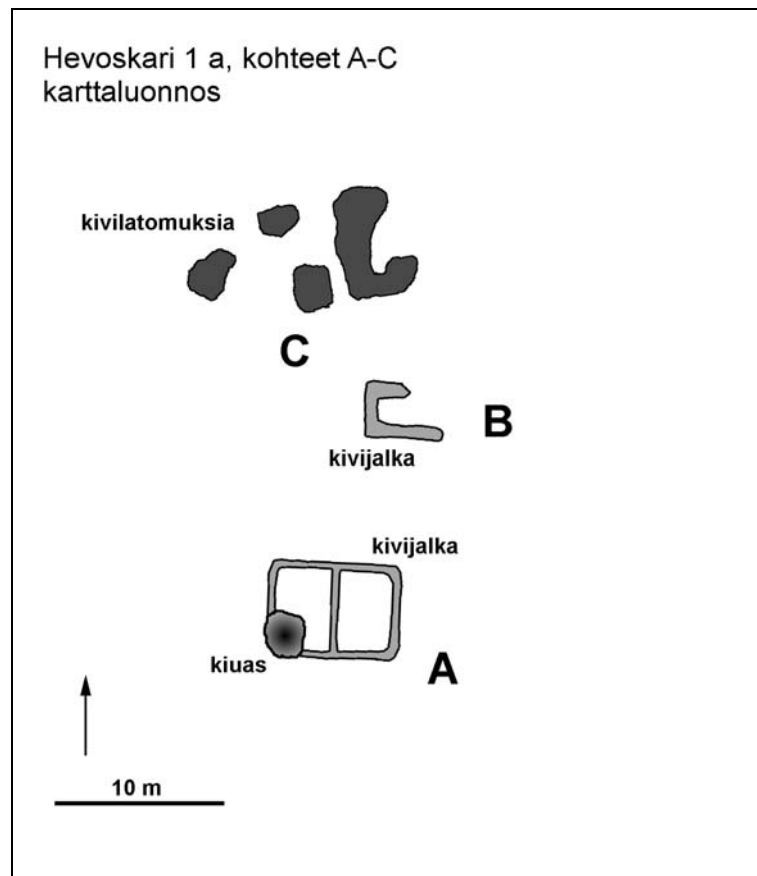
E) Kiuas, joka sijaitsee 30 m kohteesta A kaakkoon. Kiuas on kooltaan 3 x 2,5 x 0,5 m. Kiukaan pinnassa olevat kivet ovat osittain palaneet.

- Tulkinta:** A) Kalastajamaja, B) sivurakennus, D) pelto, E) mahd. saunan paikka. Korkeuden perusteella (2,5 m mpy.) paikka on voinut olla käytössä 1800-luvun lopulla.

Koordinaatteja:

7121623	2479056	7126047	3333329	Rak. pohja A
7121638	2479053	7126062	3333326	Rak. pohja B
7121632	2479057	7126055	3333330	Kivilatomus C
7121598	2479065	7126021	3333337	Pelto D
7121597	2479077	7126020	3333349	Kiuas E

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17, peitepiirros s. 18.

Jäänne A, rakennuksen pohja

Jäännös B, rakennuksen pohja (kalasauna)

Jäännös C, kivilatomus

7 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 1B

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: pyynti: röykkiö - rana

Kartta: x: 7121 672 y: 2479 042 z: 3 ±1 m
 p: 7126 096 i: 3333 317

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin keskikohdalla, Aumalahden rannasta 114 m koilliseen
 Huomiot: Historialliselta ajalta peräisin oleva muinaisjäännösryhmä, johon kuuluu ainakin 54 pientä kiviröykkiötä neljässä eri ryhmässä. Ryhmä sijaitsee kohteen 1a itä- ja pohjoispuolella. Röykkiöiden läpimitta on keskimäärin 0,8–1,0 m ja korkeus 0,4–0,6 m. Röykkiöt koostuvat erikokoisista kivistä ja sijaitsevat samansuuntaisissa riveissä (pääosin etelä-pohjois-suunnassa). Osa röykkiöistä on osittain hajonnut, minkä lisäksi ne ovat suurimmaksi osaksi kasvaneet umpeen. Täten röykkiöt ovat vaikeasti havaittavissa. Alueen kasvillisuutena on ruohikkoa, varpuja ja katajia.

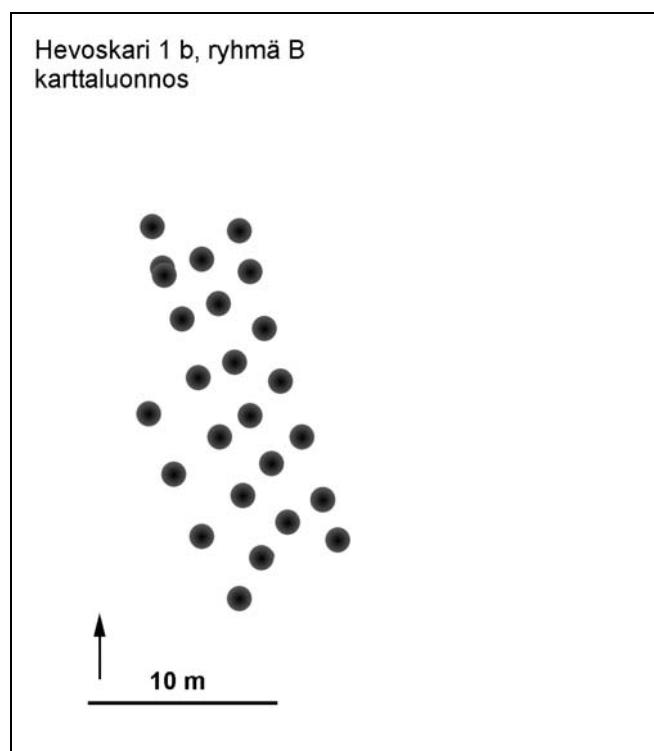
- A) 1 rivi, jossa 7 röykkiötä. Röykkiö rivin pohjoispäässä on selvästi muita suurempi (läpimitaltaan 2,5 m ja korkeudeltaan 0,6 m)
 B) 4 riviä (4 + 7 + 6 + 7 röykkiötä) (ks. kartta)
 C) 3 riviä, joissa jokaisessa 4 röykkiötä
 D) 2 riviä (3 + 5 röykkiötä). Lisäksi yksittäisiä lyhyitä rivejä kohteen 1a itäpuolella

Tulkinta: Röykkiöt ovat ranoja (verkkotelineiden tukia)

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17, peitepiirros s. 18.

Koordinaatteja:

7121673	2479044	7126097	3333319	Röykkiöalue S-pää
7121708	2479031	7126133	3333308	Röykkiöalue N.pää

Ranoja

8 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 2

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: muu: jatulintarha

Kartta: x: 7121 718 y: 2479 018 z: 4 ±1 m
 p: 7126 143 i: 3333 295

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

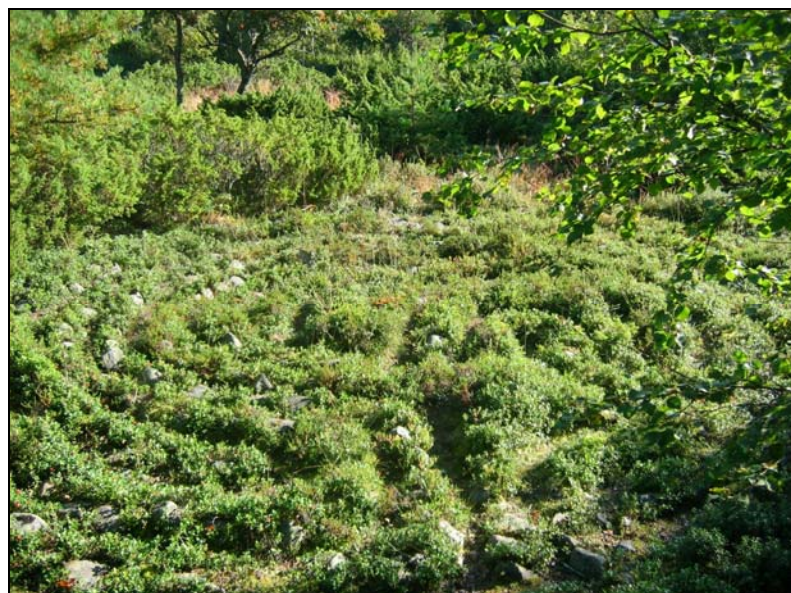
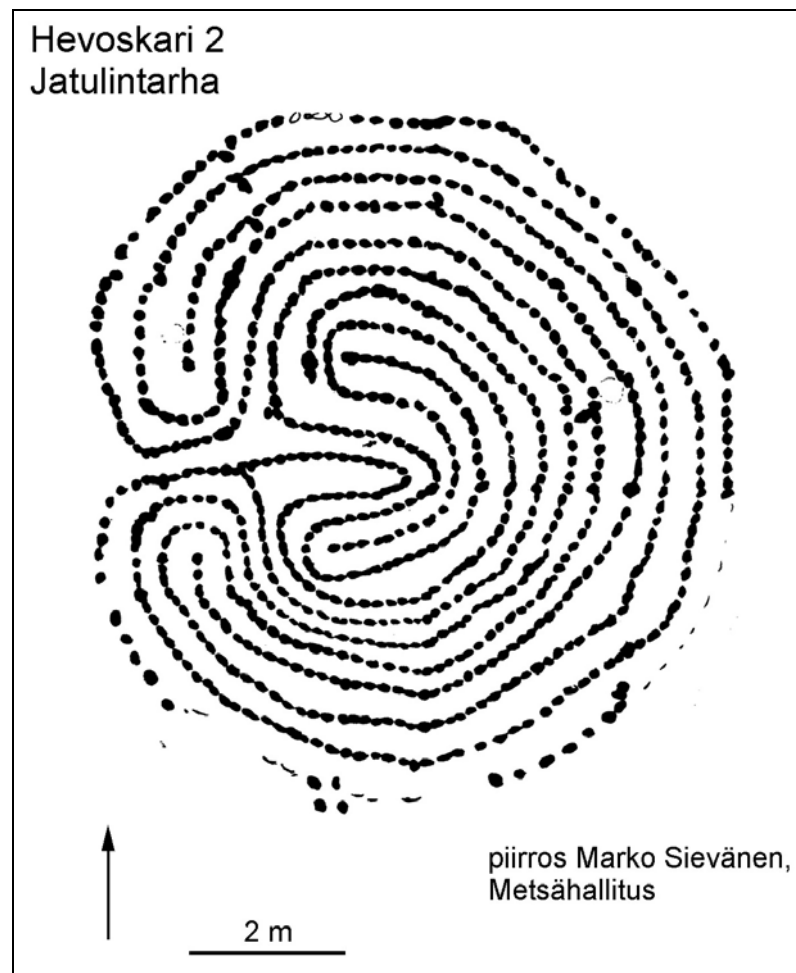
Sijainti: Hevoskarin keskikohdalla, etelärannasta (Aumanlahti) noin 155 m ja pohjoisrannasta noin 170 m

Huomiot: Melko hyvin säilynyt, historialliselta ajalta peräisin oleva jatulintarha, joka sijaitsee kivikossa, varpujen ja katajien peitossa. Kivikehät ovat puolukan varpujen peitossa,

ja niiden välissä on matalaa kasvillisuutta. Yhteensä 11 kivikehää muodostavat labyrintin, jonka lähtökohtana on ristikko (yleisin jatulintarha-muoto). Kivet ovat 10–20 cm kokoisia, ja kivikehien välit 20–40 cm levyisiä. Kokonaismitat ovat noin 9 x 8,3 m. Jatulintarhan aukko on lännessä, ja sen ristikko on länsi–itä -suuntainen.

Tulkinta: Jatulintarhojen funktio on edelleen epävarma. Pohjanlahden rannikkoalueella niitä on ajoitettu korkeuden (m mpy) perusteella aina 1500-luvulta 1700-luvulle. Hevoskariin jatulintarha on 4 metrin korkeudella, ja täten se voisi olla peräisin 1700-luvulta.

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

9 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 3

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: tunnistamaton: rökkiö

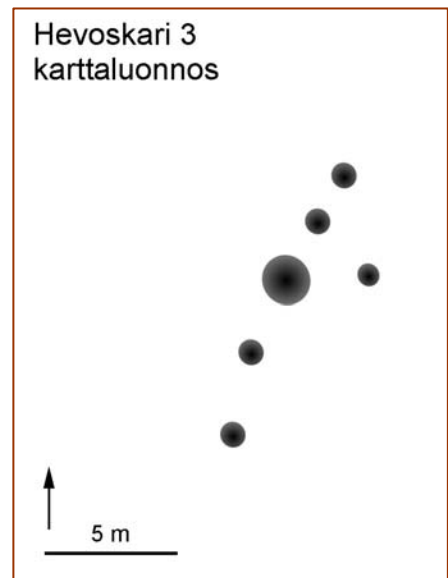
Kartta: x: 7121 717 y: 2479 000 z: 5
 p: 7126 143 i: 3333 277

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin keskikohdalla, jatulintarhan länsipuolella
 Huomiot: Muinaisjäännösryhmä, joka koostuu kivistä rökkiöistä. Rökkiöt lienevät historialliselta ajalta. Kohteet sijaitsevat rakkakivikossa ja ovat säilyneet kohtuullisen hyvin. Kohteessa on yksi suippomuotoinen kivistä rökkiö ja viisi matalaa kivistä rökkiötä. Suurin rökkiö on läpimitaltaan 1,8 m ja korkeudeltaan 0,9 m. Matalat kivistä rökkiöt ovat keskimäärin läpimitaltaan 0,8 m ja korkeudeltaan 0,2 m. Rökkiöt muodostavat hieman kaarevan linjan, jonka keskellä isompi rökkiö sijaitsee (ks. kartta).

Tulkinta: Funktio on epävarma. Isompi rökkiö on kummelin mallinen, mutta ei ole voinut toimia kummelina tässä paikassa. Pienemmät rökkiöt ovat taas liian matalia ranoiksi.

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17, peitepiirros s. 18.

10 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 4

Rauhoitusluokka: 2
Ajoitus: historiallinen
Laji: tunnistamaton: röykkiö - rakkakuoppa

Kartta: x: 7121 757 y: 2478 956 z: 7 ±1 m
p: 7126 185 i: 3333 235

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin keskiosassa, etelärannasta noin 190 m

Huomiot: Kohteet ovat: A) kiviröykkiö ja B) kuoppa. Kohteet ovat peräisin historialliselta ajalta. Ne sijaitsevat rakkakivikossa ja ovat säilyneet hyvin. Ison suiponmuotoisen röykkiö A on läpimitaltaan 12 m ja korkeudeltaan 3,5 m (koko on varsin huomattava - arviolta 180 m³). Röykkiön länsipuolella olevaa kuoppa B:tä ympäröi kivivalli, jonka ulkomitat ovat 6,5 x 6 m. Varsinainen kuoppa on mitoiltaan 4 x 3 m ja syvyydeltään 0,8 m.

Tulkinta: Iso röykkiö on todennäköisesti kummeli. Kuopan funktio on epävarma.

Kartta s. 16, ilmakuva s. 17.

11 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 5

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: tunnistamaton: röykkiö

Kartta: x: 7121 803 y: 2478 987 z: 4 ±1 m
 p: 7126 230 i: 3333 268

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin keskikohdalla, pohjoisrannasta noin 107 m lounaaseen
 Huomiot: Historiallisen ajan kivröykkiö. Kohde sijaitsee rakkakivikossa ja on hyvin säilynyt. Röykkiö on suiponmuotoinen. Sen läpimitta on noin 3 m ja korkeus noin 1,5 m.

Tulkinta: Kummeli

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

12 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 6

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka: tomtin - röykkiöitä

Kartta: x: 7121 806 y: 2479 038 z: 5 ±1 m
 p: 7126 230 i: 3333 319

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

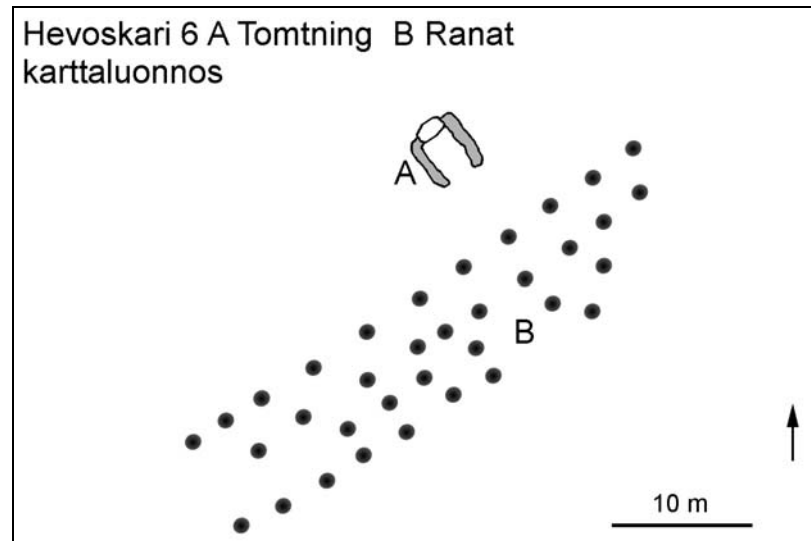
Sijainti: Hevoskarin keskikohdalla, pohjoisrannasta noin 70 m lounaaseen
 Huomiot: Kohde A on asumuksen pohja ja B kivröykkiöitä. Kohteet ovat peräisin historiallisen ajalta, ja ne ovat suhteellisen hyvin säilyneet (osa röykkiöistä on hajonnut tai hajotettu). Kivikko sijaitsee harvassa mäntymetsässä, jossa aluskasvillisuutena on varpuja ja katajia.
 A) 2,5 m pitkä ja 1,5 m leveä raivattu alue, jonka sivuissa on 30–60 cm kokoisista kivistä tehty valli ja päädyssä isompi maakivi. Alue on kooltaan 4 x 2,8 m.

Tulkinta: Tomtning

B) 34 pientä kivistä rökkiötä 4 rivissä. Rökkiöiden läpimitta on 0,8–1,1 m ja korkeus 0,3–0,5 m. Rökkiöt ovat suurimaksi osaksi kasvaneet umpeen, eikä niitä täten havaitse helposti.

Tulkinta: Ranoja

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

"Tomtningin" eli tilapäissuojan pohja

13 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 7

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

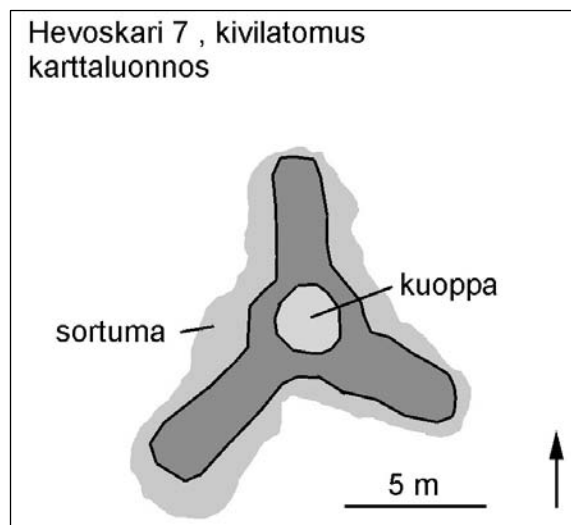
Laji: tunnistamaton: kivistä rakenne

Kartta: x: 7121 892 y: 2478 942 z: 8 ±1 m
p: 7126 321 i: 3333 228

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

- Sijainti:** Hevoskarin keskiosan pohjoisosassa, lammen ja rannan välisellä kalliolla, pohjoisrannasta noin 98 m lounaaseen
- Huomiot:** Historialliselta ajalta peräisin oleva kolmisakarainen kivilatomus kalliolla. Latomus on osittain hajonnut, röykkiömäinen rakennelma, jossa on kuoppa keskellä. Latomuksen kokonaisuus on noin 12 x 12 m, ja sakaroiden pituus noin 4 m. Keskirakennelman läpimitta on 4 m. Keskellä olevan kuopan läpimitta on noin 2 m ja syvyys 0,8 m.
- Tulkinta:** Funktio on epävarma. Kivilatomus on saaren korkeimmassa kohteessa; Hevoskarilla oli 1800-luvulla venäläinen vartioasema, joten rakennelma saattaa olla esimerkiksi tähyystornin perustus.

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

14 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 8 A

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: muu: rakkakuoppa

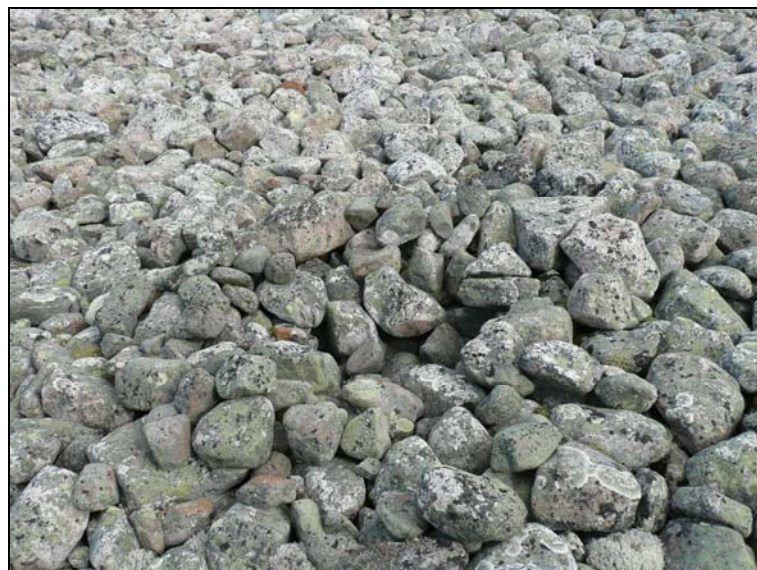
Kartta: x: 7121 794 y: 2478 854 z: 6 ±1 m
p: 7126 227 i: 3333 135

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin itäpuoliskon keskiosassa, lammen eteläpuolella, etelärannasta noin 183 m koilliseen

Huomiot: Historialliselta ajalta peräisin oleva kuoppa kivirakassa. Kuoppa on mitoiltaan 5 x 4 m ja syvyydeltään 0,8 m. Kuopan keskellä on iso kivi (2 x 2 m).

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

15 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 8 B

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: tunnistamaton: kivirakenne

Kartta: x: 7121 815 y: 2478 857 z: 5 ±1 m
p: 7126 248 i: 3333 139

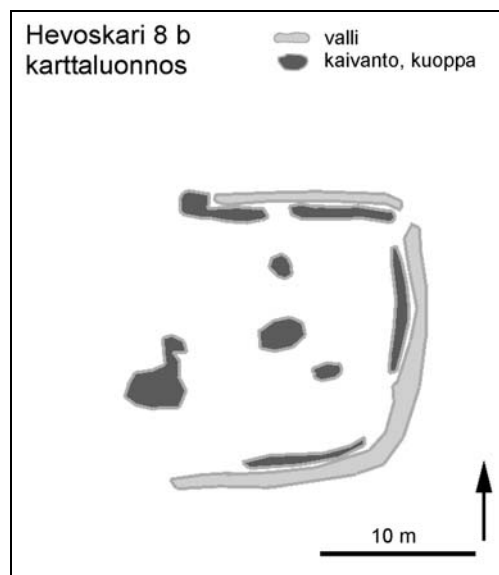
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin itäpuoliskon keskiosassa, lammen eteläpuolella ja etelärannasta noin 203 m koilliseen

Huomiot: Historialliselta ajalta peräisin olevia, osittain sortuneita kivivalleja, kaivantoja ja kuoppia. Kivirakassa on noin 20 x 20 m kokoinen alue, jota reunustaa pohjoisessa, idässä ja etelässä U-muotoinen, matala ja 0,7–1 m leveä kivivalli. Vallin sisäpuolella on 0,5–1 m leveitä kaivantoja (näistä on ilmeisesti nostettu kiviä vallia varten). Alueen keskellä on neljä epäsäännöllistä kuoppaa (mitoiltaan 1–3,5 m, syvyydeltään 0,5–1 m, ks. kartta).

Tulkinta: Funktio on epäselvä. Rakenteet liittyvät mahdollisesti 1800-luvun venäläisten var-
tioasemaan.

Kartta s. 16, ilmakuva s. 17.

Kivirakenne erottuu kuvissa huonosti

16 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 9

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: tunnistamaton: röykkiö

Kartta: x: 7121 697 y: 2478 984 z: 5 ±1 m
p: 7126 124 i: 3333 260

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin keskikohdalla, etelärannasta noin 134 m

Huomiot: Kivirakassa historialliselta ajalta peräisin oleva kiviröykkiö, joka on kooltaan 1 x 0,8 m ja korkeudeltaan 0,5 m.

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

17 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 10

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: asuinpaikka: tomting

Kartta: x: 7121 796 y: 2479 103 z: 2,5 ±1 m
p: 7126 217 i: 3333 384

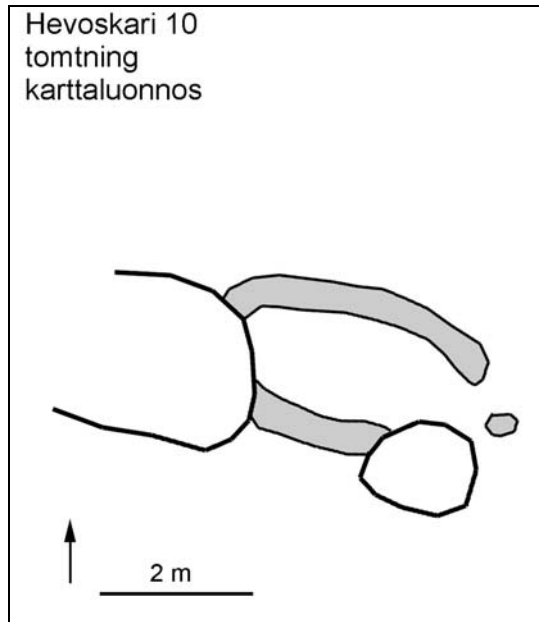
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin keskikohdan pohjoisosassa, pohjoisrannasta noin 50 m

Huomiot: Kivikossa asumuksen pohja. Kahden ison kiven välissä on kivivalli, jonka pituus on 1,6 m ja korkeus 0,3 m. Kivien pohjoispuolella on kaareva, noin 3,5 m pitkä ja 0,3 m korkea kivivalli. Koko rakennelma on 4 x 3 metrin kokoinen, keskeltä raivattu ja muodoltaan soikea. Alueella kasvaa harvaa koivumetsää, jossa aluskasvillisuutena heinää ja varpuja.

Tulkinta: Tomtning

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

18 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 11

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka: liesipaikka

Kartta: x: 7121 817 y: 2479 123 z: 3 ±1 m
 p: 7126 237 i: 3333 405

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin keskikohdan pohjoisosassa, pohjoisrannasta noin 30 m
 Huomiot: Historialliselta ajalta peräisin oleva tulisija, joka sijaitsee kivikossa / kalliolla. Kohde on 15 cm korkea, neliskulmainen ja kooltaan 1 x 1 m. Alueen aluskasvillisuutena on heinää ja varpuja.

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

Pieni varpujen peittämä kivilatomus – tulisija

19 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 12

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka: tomtung - ranoja

Kartta: x: 7121 748 y: 2479 149 z: 5 ±1 m
 p: 7126 167 i: 3333 428

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

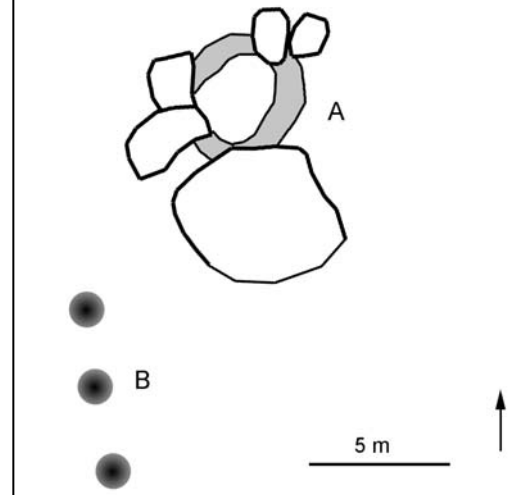
Sijainti: Hevoskarin keskikohdan itäpuolella, pohjoisrannasta noin 113 m
 Huomiot: Kohde A on historialliselta ajalta peräisin oleva asumuksen pohja. Siihen kuuluu neljän ison kiven kylkeen rakennettu kivivalli, joka on suurimmillaan 1 m leveä ja 0,5 m korkea. Valli muodostaa soikean, 5 x 3,5 m:n kokoisen kehän, jonka keski-alue on tasainen (keskelle on kuitenkin vyörynyt kiviä vallista). Kohde sijaitsee kivikossa, harvassa koivumetsässä, jossa aluskasvillisuutena on katajia ja varpuja.

Kohde B sisältää kolme pientä kiviröykkiötä, joiden läpimitta on 0,8–1 m ja korkeus 0,4–0,5 m. B sijaitsee kohteesta A 5 m lounaaseen.

Tulkinta: Tomtning ja ranoja

Kartta s. 16, ilmakuva s. 17.

Hevoskari 12
karttaluonnos

20 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 13

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka

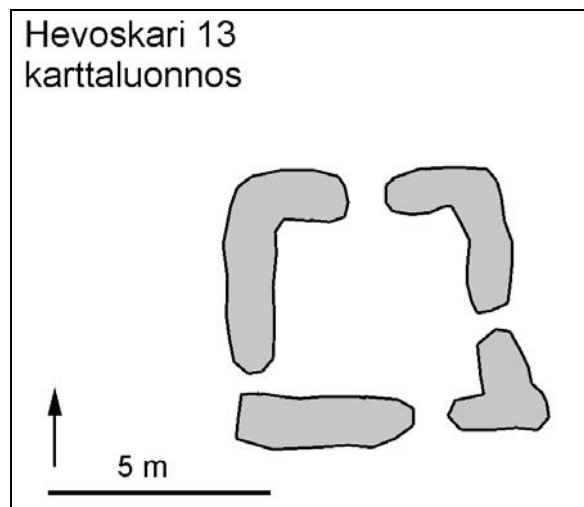
Kartta: x: 7121 743 y: 2479 327 z: 3 ±1 m
 p: 7126 154 i: 3333 605

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin koillispäässä, pohjoisrannasta noin 70 m
 Huomiot: Historialliselta ajalta peräisin oleva rakennuksen pohja kivikossa. Pohja on suorakulmainen ja muodoltaan hieman epäsäännöllinen. Kivijalka on jonkin verran hajonnut. Rakennus on kooltaan noin 6 x 5 m. Kivijalan leveys on 0,7–1,0 m ja korkeus 0,4–0,6 m. Rakennuksen etelä- ja pohjoisseinässä on selvä kulkuaukko. Itä- ja länsiseinässä on kapeampia aukkoja, joiden funktio on epävarma. Alueella kasvaa harvaa koivumetsää, jossa aluskasvillisuutena on katajia ja varpuja.

Tulkinta: Rakennuksen funktio on epävarma. Sen jäänteissä ei ole merkkejä kiukaasta, mutta majan tai liiterin pohjaksi kivijalka lienee liian massiivinen. Kyse saattaa siis olla eläinsuojan jäännöksistä.

Kartta s. 16, ilmakuva s. 17.

21 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI 14

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: asuinpaikka: kalamaja - ranoja

Kartta: x: 7121 377 y: 2479 079 z: 2 ±1 m

p: 7125 800 i: 3333 340

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin eteläpäässä olevan niemen tyvessä

Huomiot: Kohde A on rakennuksen pohja ja B kiviröykkiötä. Kohteet ajoittuvat historialliselle ajalle. Paikka on kivikkoinen. Aluskasvillisuutena on heinää ja varpuja.

A) Hyvin säilynyt ja hyvin ladottu kivijalka, joka on mitoiltaan 5 x 5 m, leveydeltään noin 30 cm ja korkeudeltaan 15 cm. Nurkassa on laakakivistä tehty kiuas (1,5 x 1,4 x 0,8 m). Kiuas on hieman sortunut, ja sitä on jossain vaiheessa laastilla korjattu (rakennus on ollut käytössä vielä ainakin 1900-luvun alkupuolella).

B) Rakennuksesta 5–20 m kaakkoon sijaitsee 9 kiviröykkiötä (läpimitaltaan 1–1,2 m ja korkeudeltaan 0,5–0,6 m). Röykkiöt sijaitsevat kahdessa rivissä (5 + 4 kpl).

Tulkinta: Kalastajamaja, ranoja. Korkeussijaintinsa perusteella jäännökset ovat suhteellisen nuoria.

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

Yllä jääne B ja alla jääne A

22 HIMANKA RAHJA VÄÄRÄKARI 1

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: tunnistamaton: kuoppa

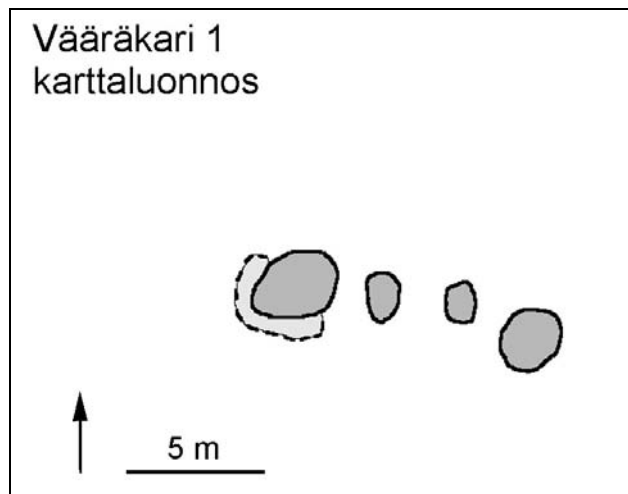
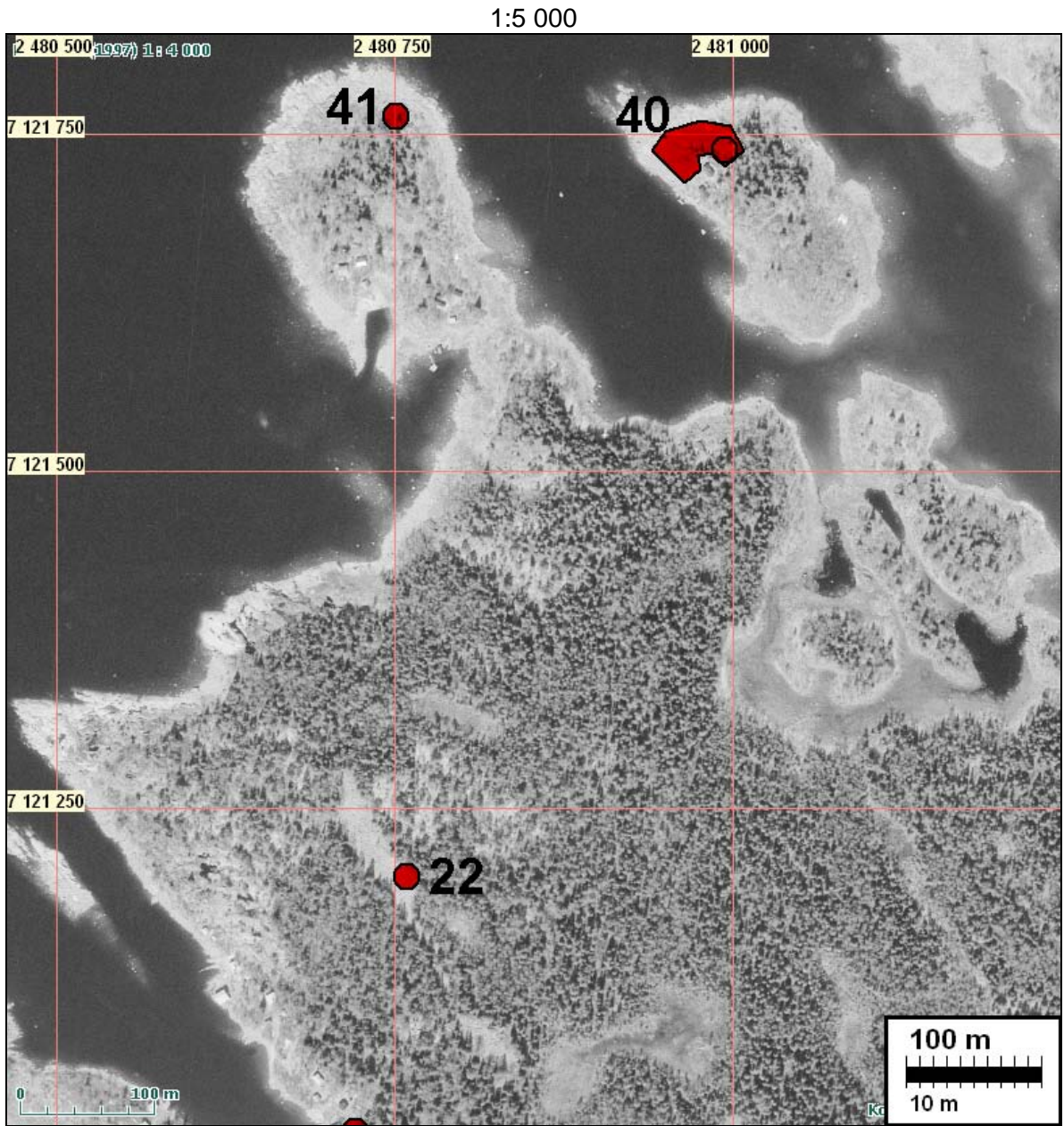
Kartta: x: 7121 199 y: 2480 759 z: 7 ±1 m
p: 7125 543 i: 3335 010

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosassa, Vääräkarin luoteisosassa, Haminanperänlahdesta noin 170 m koilliseen

Huomiot: 5 kpl ajoittamattomia kuoppia. 4 kuoppaa ovat yhdessä ryhmässä hieman kaarevassa jonossa. Laitimaiset kuopat ovat mitoiltaan 4 x 3 x 0,9 m ja 2 x 2 x 0,7 m. Keskellä olevat kuopat ovat pienempiä, läpimitaltaan noin metrin mittaisia ja syvyydeltään 0,5 m. Lähistöllä on yksittäinen kuoppa, joka on läpimitaltaan 1,5 m ja syvyydeltään 0,5 m.

Kartta s. 40, ilmakuva ja peitepiirros seuraavalla sivulla.

Rakkakuoppa

Koordinaatteja:

7121199	2480760	7125543	3335011	kuoppa
7121203	2480750	7125547	3335002	kuoppa
7121207	2480754	7125551	3335006	kuoppa

23 HIMANKA RAHJA VÄÄRÄKARI 2

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: rökkiö: rana

Kartta: x: 7121 010 y: 2480 721 z: 2 ±1 m
 p: 7125 356 i: 3334 964

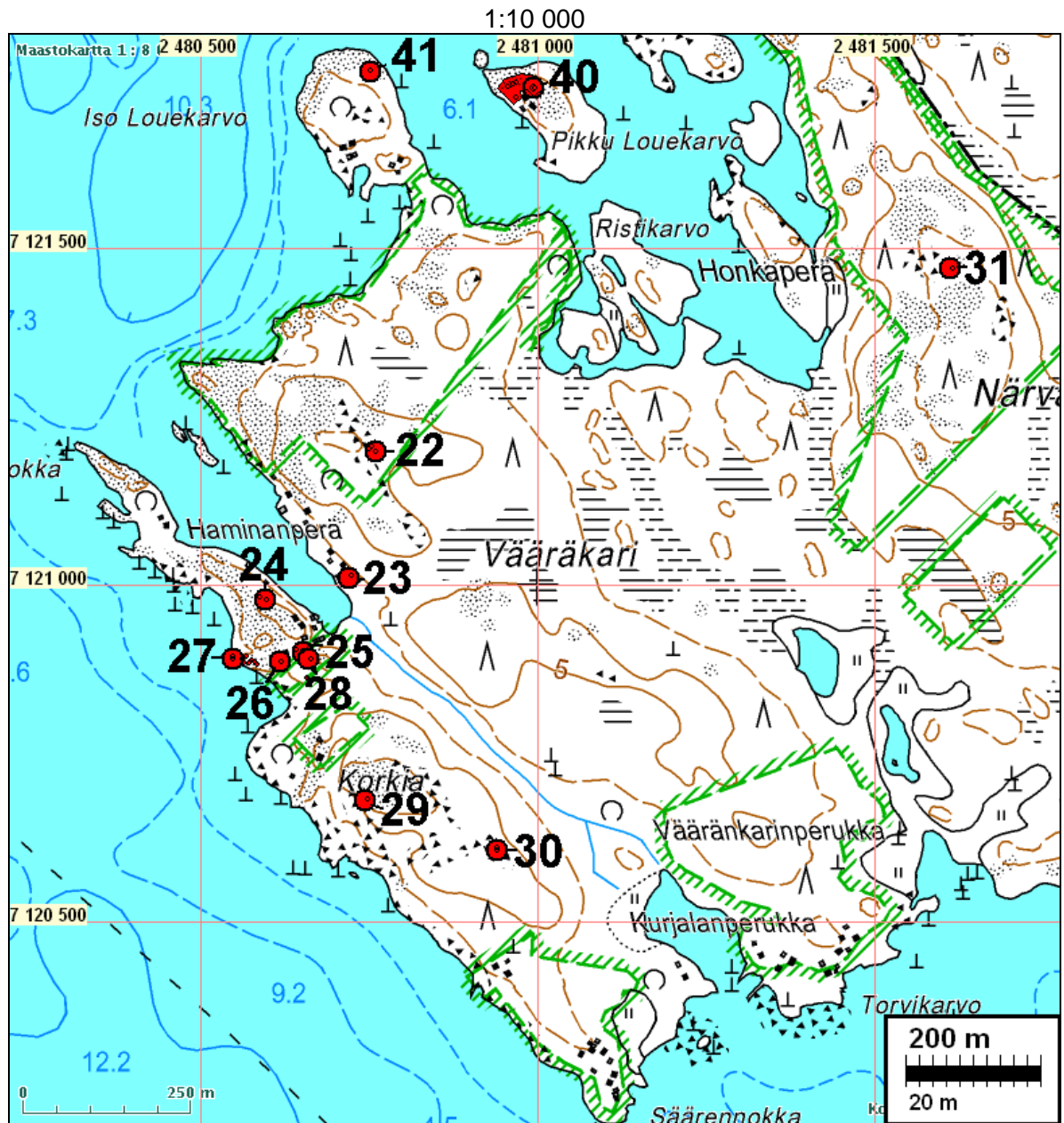
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosassa, Vääräkariin länsiosassa Haminanperänlahden pohjukan itärannalla, mökin kaakkoispuolella

Huomiot: Historialliseen aikaan ajoittuva kiviröykkiö, vanha pihapiiri. Röykkiön läpimitta on 1,1 m ja korkeus 0,6 m. Röykkiö sijaitsee heinikossa.

Tulkinta: Rana. Lähistöllä on säilynyt 1800-luvun kalastajamaja.

Ilmakuva s.42.

24 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 1

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: kuva: kalliohakkaus - röykkiö

Kartta: x: 7120 978 y: 2480 596 z: 4 ±1 m
 p: 7125 329 i: 3334 837

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

- Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosassa, Vääräkarin luoteisosassa olevan niemen eteläosan keskellä, Haminanperänlahdesta noin 28 m länteen
- Huomiot: Historialliseen aikaan ajoittuva muinaisjäännösyhmä. A, C ja D ovat kalliohakkauksia ja B on kiviröykkiö.
- A) Vuodelta 1677 peräisin oleva kalliohakkaus, joka kertoo hollantilaisen laivan haaksirikkoista Korkinkarin edustalla. Hakkaus on osittain sammaloitunut ja kasvanut umpeen. Hakkausalue on 2,8 m korkea ja 1,5 m leveä. Hakkauksessa on mm. kapteenin G. Grotin nimi ja päivämäärä 9.9.1677.
- B) Kiviröykkiö on mitoiltaan 2 x 1,5 x 1 m. Röykkiö on osittain hajonnut (mahdollisesti rana).
- C) Vuodelta 1677 peräisin oleva laaja-alainen kalliohakkaus kallion pystyseinämissä, jossa on edellä mainitun laivan miehistön nimikirjaimia. Hakkausalue on noin 6 m leveä ja 0,9 m korkea. Hakkaus kohtalaisen umpeen kasvanut.
- D) Kalliohakkauksia kahdessa ryhmässä, joissa nimikirjoituksia vuosilta 1934–42.

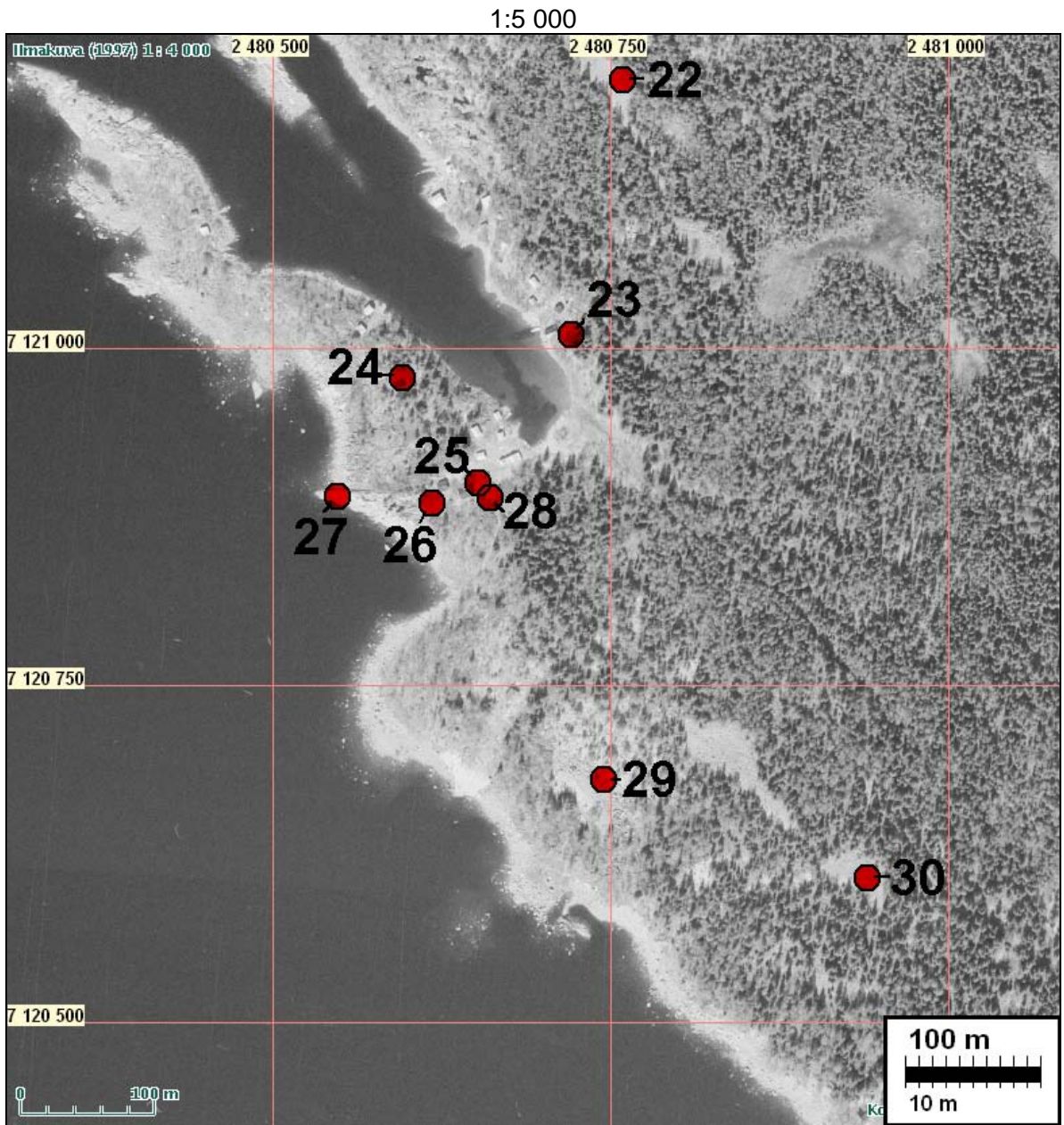
Hakkauskallio on merkitty Takalan karttaan 1893. Siihen merkityistä kolmesta kivikasasta kuitenkin ainoastaan yksi havaittiin vuonna 2008. Muut kaksi ovat ilmeisesti hävitetty. Ks. kartta s. 87.

Kartta s. 40, ilmakeku seuraavalla sivulla, piirroksia hakkauksista s. 43, kartta vuodelta 1897 s. 87 ja karttapiirros 1650-luvulta s. 88.

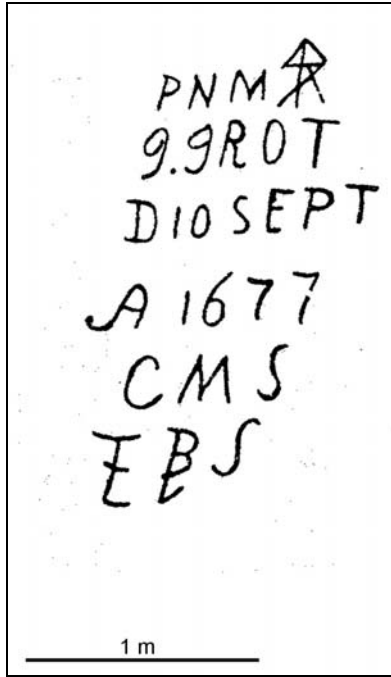

Kalliohakkaus (A), jossa vuosiluku 1677

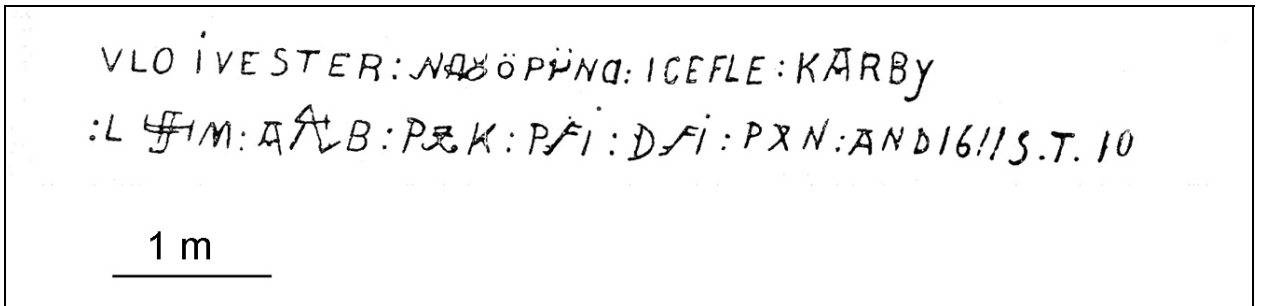

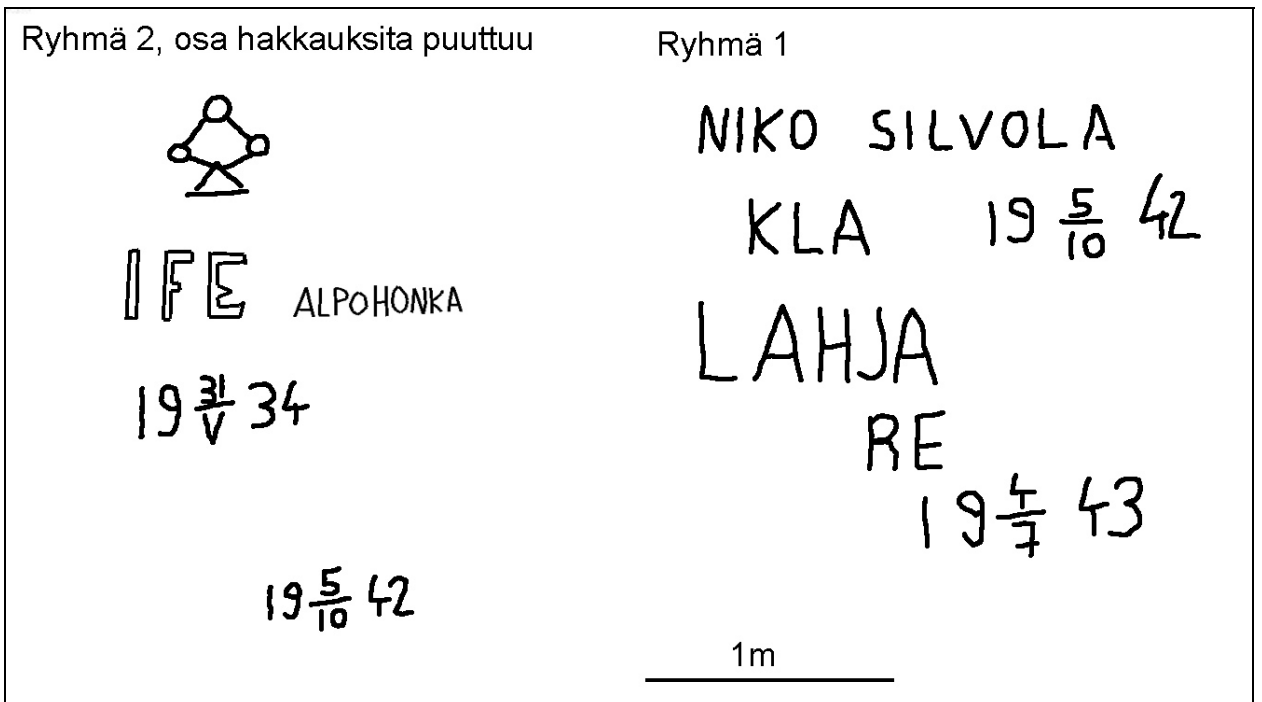
Kalliohakkaus (D) pystyseinämässä

Kalliohakkaukset A ja B (lähde: E.E. Takala) Kalliohakkauseinän taustalla röykkiö B

Kalliohakkaus D

25 HIMANKA RAHJA KORAKIARI 2

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka

Kartta: x: 7120 900 y: 2480 652 z: 4 ±1 m
 p: 7125 249 i: 3334 889

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosassa, Vääräkarin luoteisosassa, Haminanperänlahden pohjukan luoteispuolella, rannasta noin 45 m

Huomiot: Historialliseen aikaan ajoittuva muinaisjäännösryhmä. A ja B ovat rakennuksenpohjia ja C kivistä kiviä.

A) Rakennuksen kivijalka, joka on kokonaan heinikon peitossa. Kohteen pituus on noin 6 m.

B) Rakennuksen kivijalka, joka on heinikon ja katajien peitossa. Kohde on kooltaan noin 6 x 5 m. Jäänteiden luoteisnurkassa ilmeisesti kiukaan jäännöksiä.

C) Kohteesta A noin 5–15 m luoteeseen sijaitsee 3 kivistä kiviä. Lämpimöiltään ne ovat 1–1,2 m ja korkeudeltaan 0,5–0,6 m.

Tulkinta: Kalamajoja ja ranoja. Paikallisten oppaiden (Antero Haapala ja Kaarlo Siemälä) mukaan tällä paikalla ovat olleet Korkiakarin vanhimmat kalastajamajat.

Kartta s. 40, ilmakuva s. 42.

Yllä: jäännös B

Oik: jäännös A

26 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 3

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: tunnistamaton: rökkiö

Kartta: x: 7120 885 y: 2480 618 z: 3 ±1 m
p: 7125 235 i: 3334 855

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosassa, Vääräkarin luoteisosassa, Haminanperänlahden pohjukasta, noin 85 m lounaaseen ja saaren länsirannasta noin 34 m koilliseen

Huomiot: Historialliselta ajalta peräisin oleva merkkikivenomainen kivi- rökkiö kalliolla. Kivi- rökkiön keskellä on pystykivi. Kohteen läpimitta on noin 1 m ja korkeus 0,8 m.

Tulkinta: Paikallisten oppaitten mukaan kyseessä ei voi olla rajakivi, joten mahdollisesti rökkiö on toiminut merimerkinä.

Kartta s. 40, ilmakuva s. 42.

27 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 4

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: kuva: uurros/hakkaus

Kartta: x: 7120 890 y: 2480 548 z: 3 ±1 m
p: 7125 244 i: 3334 785

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

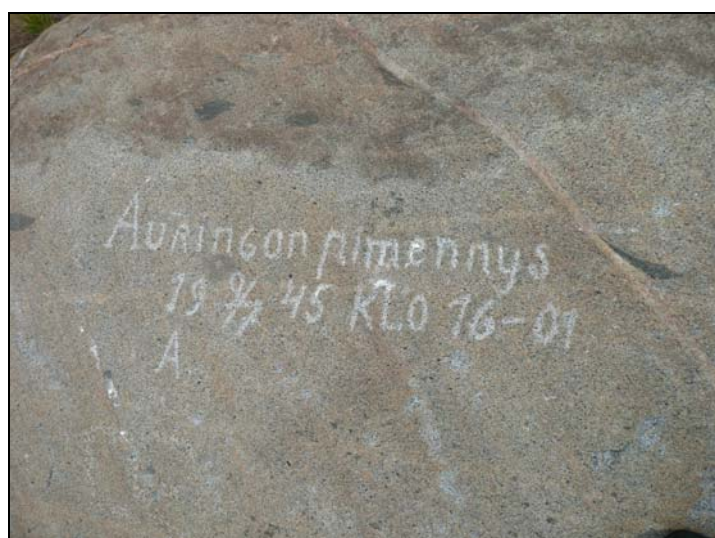
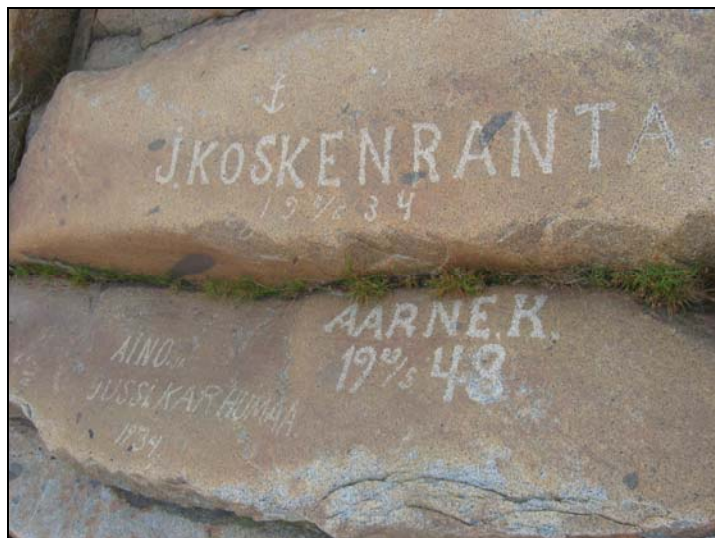
Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosassa, Vääräkarin luoteisosassa, Haminanperänlahden pohjukan tasalla, saaren länsirannalla

Huomiot: Kalliohakkauksia, joista osa on peräisin historialliselta ajalta. Laajalta alueelta löytyy nimikirjoituksia ja kuvauksia erilaisista tapahtumista. Vanhin merkintä on vuodelta 1896 ja nuorin vuodelta 2003.

Kartta s. 40, ilmakekuva s. 42.

Yllä: vanhin hakkaus vuodelta 1896. Tältä osin paikka on muinaisjäänös.
Alla: eräitä nuorempia hakkauksia 1930- ja 1940-luvuilta.

Oikean kuvan yläosassa v. 1866 hakkaus, ja sen alla v. 1945 hakkaus

Nuorimmat hakkaukset

28 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 5

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: asuinpaikka: tomtning - ranoja

Kartta: x: 7120 889 y: 2480 661 z: 3 ±1 m z: 4 m.
p: 7125 237 i: 3334 898

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosassa, Vääräkarin luoteisosassa, Haminanperänlahden pohjukan luoteispuolella, rannasta noin 60 m

Huomiot: Historialliseen aikaan ajoittuva muinaisjännösryhmä. A on asumuksen pohja ja B kiviröykkiöitä. Kohde sijaitsee kivikossa. Alueella on harvaa, nuorehkoa kuusimet-
sää, jossa aluskasvillisuutena on heinää, varpuja ja katajia.
A) Ison lohkareen lounaispuolella on raivattu alue, joka on kooltaan noin 3 x 2 m. Aluetta reunustaa etelä- ja lounaispuolella 0,6–0,8 m leveä ja 0,4 m korkea kivivalli. Vallin kaakkoisnurkassa kasvaa tiheä kuusikko, ja on epäselväksi jatkuuko valli kuusikossa vai onko sen kohdalla aukko. Kohteen kokonaismitat ovat noin 4 x 3 m.

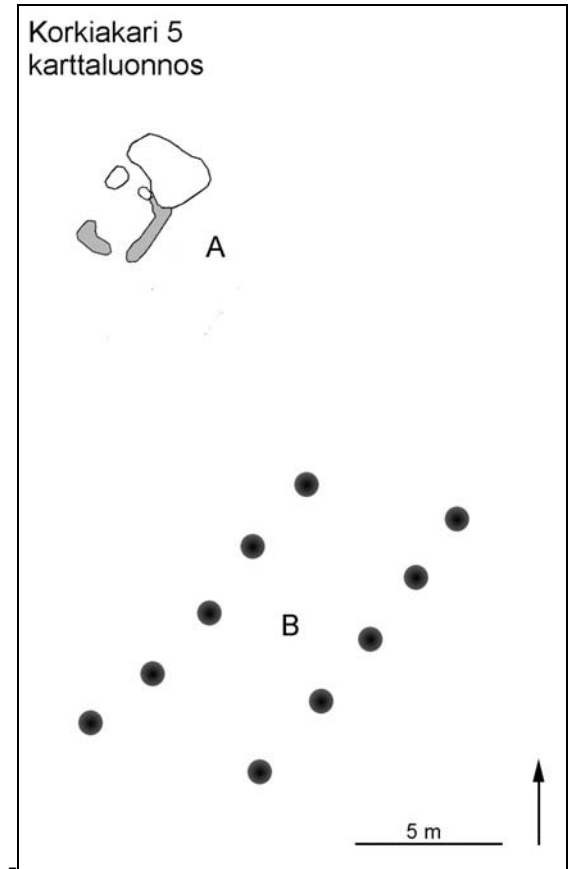
B) 10 pientä kivistä rökkiötä kahdessa rivissä. Niiden läpimitta on 0,8–1,0 m ja korkeus 0,4–0,6 m. Rökkiöt ovat suurimaksi osaksi kasvaneet umpeen ja ovat täten vaikeasti havaittavissa.

Tulkinta: A tomtning ja B ranoja

Kartta s. 40, ilmakekuva s. 42.

Kuvassa kivivallia, jäänne A

29 HIMANKA RAHJA KORKIAKARI 6

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: tunnistamaton: rökkiö

Kartta: x: 7120 680 y: 2480 745 z: 8 ±1 m
p: 7125 025 i: 3334 972

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosassa, Vääräkarin luoteisosan länsirannan tuntumassa, Korkia-nimisen mäen laen lounaisreunalla, rannasta noin 95 m

Huomiot: Ajoitukseltaan historiallinen kivistä rökkiö kalliolla. Kohde on hyvin säilynyt. Sen läpimitta on noin 2 m ja korkeus 0,9 m. Rökkiössä on kohtalaisen pystysuorat seinä-
mät ja vain hieman kupera yläpinta. Kohde näkyy hyvin merelle.

Tulkinta: Kummeli

Kartta s. 40, ilmakekuva s. 42.

30 HIMANKA RAHJA KORAKARI 7

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: tunnistamaton: kuoppa

Kartta: x: 7120 607 y: 2480 940 z: 7 ±1 m
 p: 7124 943 i: 3335 163

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren länsiosassa, Vääräkarin länsiosassa, rannasta noin 165 m koilliseen ja purosta 98 m lounaaseen

Huomiot: 5 kpl kuoppia, jotka kaikki sijaitsevat kivirakassa ja ovat ajoitukseltaan historiallisia.

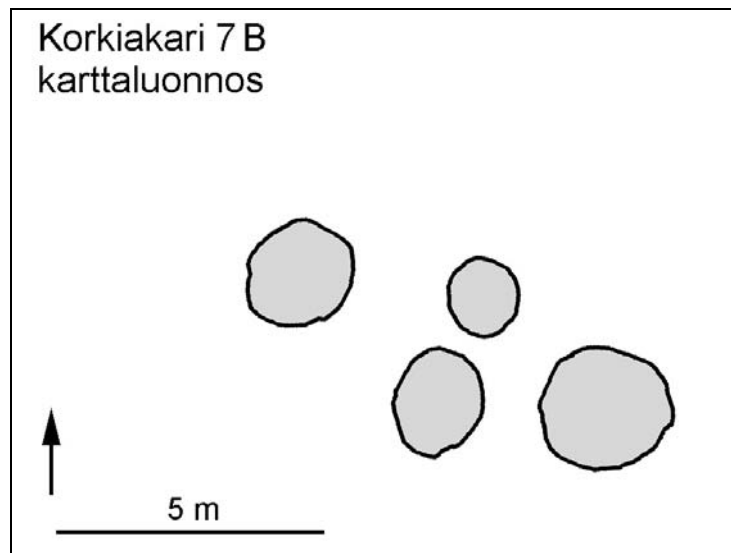
Kohde jaettavissa kahteen ryhmään:

A) Pieni kuoppa, jonka läpimitta on 0,8 m ja syvyys 0,5 m

B) Edellisestä 25 m länsiluoteeseen on neljän kuopan rykelmä. Niiden läpimitta on noin 1–2 m ja syvyys 0,4–0,6 m.

Kartta s. 40, ilmakuva s. 42, peitepiirros seuraavalla sivulla.

31 HIMANKA RAHJA NÄRVÄNEN

Rauhoitusluokka: 2
Ajoitus: historiallinen
Laji: tunnistamaton: kuoppa

Kartta: x: 7121 470 y: 2481 613 z: 8 ±1 m
p: 7125 773 i: 3335 877

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

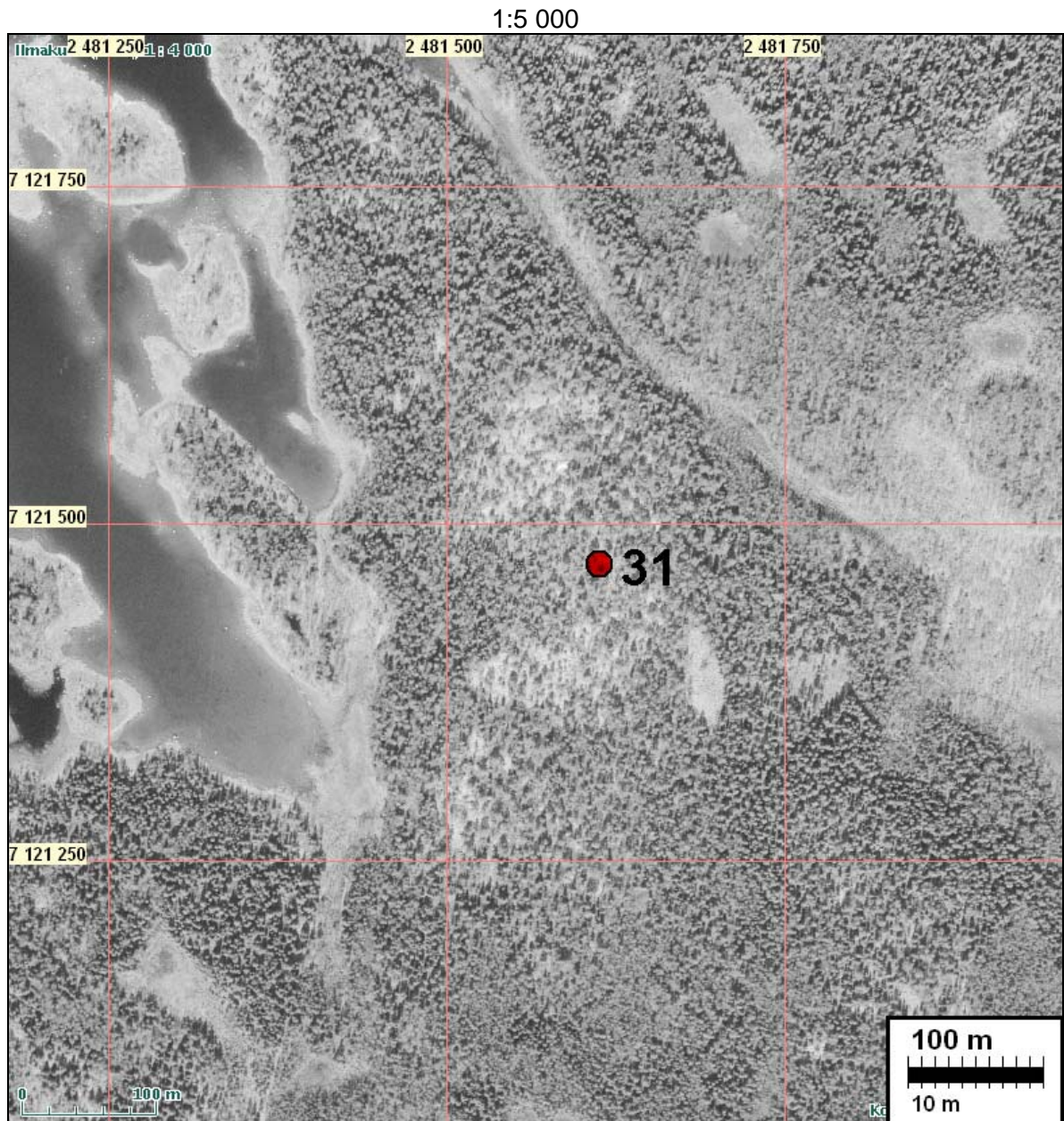
Sijainti: Pappilankarin luoteisosassa, Honkaperän lahdesta 197 m itä-kaakkoon, kalliomäen pohjoispäässä

Huomiot: Kivirakassa osittain sortunut kuoppa, joka ajoittuu historialliselle ajalle. Malliltaan kuoppa on neliskulmainen, ja siinä on "kylmämuuratut" pystysuorat seinämät, joiden yläreuna on hieman ympäristöään korkeammalla. Kohteen ulkomitat ovat noin 1,3 x 1,3 m, sisämitat 0,7 x 0,7 m ja syvyys > 0,6 m (pohjaa peittävää paksua sammalkerrosta ei nostettu).

Tulkinta: Varastokuoppa

Kartta s. 40 ja 80, ilmakuva seuraavalla sivulla.

32 KALAJOKI RAHJA SELKÄKARVO 1

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: asuinpaikka

Kartta: x: 7120 903 y: 2482 965 z: 3 ±1 m
 p: 7125 143 i: 3337 201

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

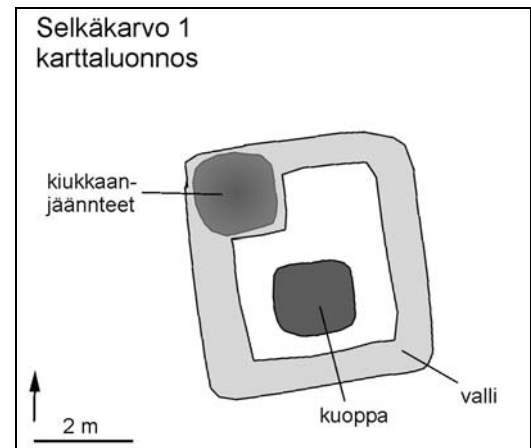
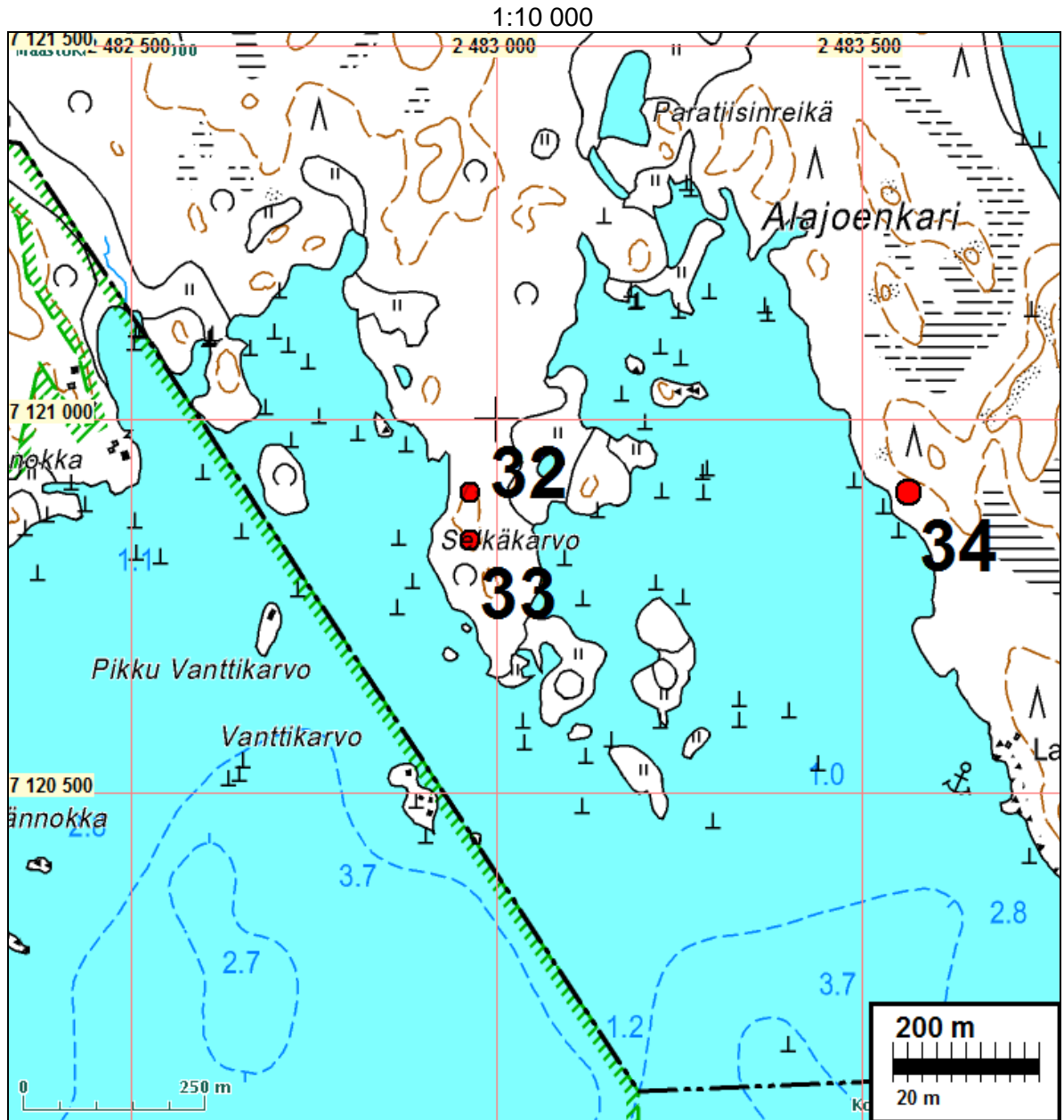
Sijainti: Pappilankarin saaren itäosan eteläosassa olevan matalan Selkäkarvo-niemen keskellä olevalla kohoumalla, länsirannasta noin 35 m

Huomiot: Umpeen kasvanut asumuksen pohja, jonka ajoitus on historiallinen. Alue on kooltaan 4,3 x 4,2 m. Maa- / kivivalli on noin 0,5–0,7 m leveä ja 15–20 cm korkea. Pohjan luoteisnurkassa on kiukaan jäänteet. Vallin sisäpuolella on noin 1,5 x 1,5 m mit-

tainen kuoppa, jonka syvyys on umpeen kasvun vuoksi epäselvä. Maasto on kivikko ja soraa. Alueen aluskasvillisuus on heinää.

Tulkinta: Kalastajamajan pohja

Ilmakuva s. 53.

33 KALAJOKI RAHJA SELKÄKARVO 2

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka

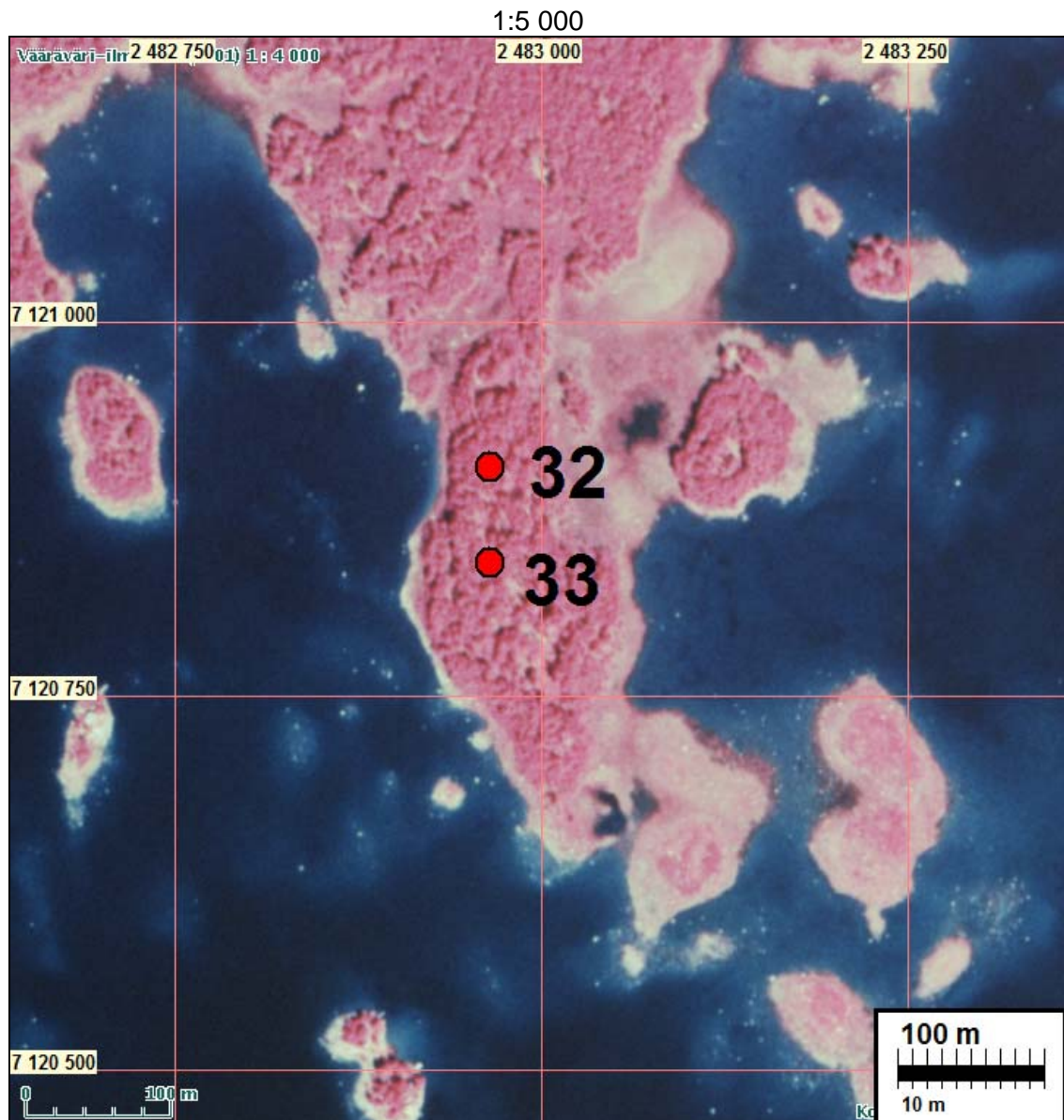
Kartta: x: 7120 839 y: 2482 965 z: 3 ±1 m
 p: 7125 079 i: 3337 198

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren itäosan eteläosassa olevan matalan Selkäkarvo-niemen keskellä olevan kohouman eteläpäässä, länsirannasta noin 40 m

Huomiot: Ajoitukseltaan historiallinen rakennuksen pohja, joka sijaitsee kohteesta Selkäkarvo 1 noin 60 m etelään. Kohde on noin 4 x 4 metrin kokoinen, suorakulmainen kivijalka. Kivien välit ovat 0,2–0,7 m. Kivijalan sisäpuolella, 1,5 m² alueella, on 7 isompaa kiveä (rakenne epäselvä. Kivien keskellä kasvaa iso koivu). Maasto on kivikkoa ja soraa ja aluskasvillisuutena on heinää ja laidunmaata.

Tulkinta: Funktio epäselvä. Kyseessä on mahdollisesti liiterin tai ladon pohja.
 Kartta s. 52.

Rakennuksen pohjan kiviperustusta

34 KALAJOKI RAHJA ALAJOENKARI

Rauhoitusluokka: 2 / 0

Ajoitus: historiallinen

Laji: raja: kivi

Kartta: x: 7120 903 y: 2483 565 z: 2 ±1 m
p: 7125 115 i: 3337 800

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren kaakkoispäässä olevan laajan Alajoenkari-niemen pohjoisosan länsirannalla, rannasta noin 25 m

Huomiot: Ajoitukseltaan historiallinen merkkikivi. Kiviröykkiön läpimitta on 0,9 m, ja sen keskellä on 0,6 m korkea pystykivi. Sijainti on tiheässä kuusimetsässä.

Tulkinta: Mahdollisesti vanha rajakivi

Kartta s. 38.

35 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 4

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: raja: kivi

Kartta: x: 7121 710 y: 2482 900 z: 3 ±1 m
 p: 7125 952 i: 3337 174

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin keskellä olevan laakean kallioalueen eteläpäässä. Lähellä paikat 1-3 ja 35.

Huomiot: Ajoitukseltaan historiallinen merkkikivi. Kiviröykkiön läpimitta on 1 m, ja röykkiön keskellä, sammaleen peitossa on 0,6 m korkea pystykivi. Alueella on sekametsää ja kosteikkoja.

Tulkinta: Mahdollisesti vanha rajakivi. Kivestä noin 20 m luoteeseen on vanha rajakivi, jossa on numerohakkaus.

Kartta s. 10, ilmakekuva s. 11.

36 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 5

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka

Kartta: x: 7121 607 y: 2482 933 z: 3 m
 p: 7125 848 i: 3337 202

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin keskellä olevan laakean kallioalueen eteläpäässä, vanhan pienen pellon luoteispuolella. Lähellä paikat 1-3 ja 36.

Huomiot: Kohteessa on rakennuksen pohja, kiuas ja kaivo. Noin 6 x 7 metrin kokoinen raivattu alue on tiheään sekametsän ja aluskasvillisuuden peitossa. Itäpuolella on 2 x 2 x 0,5 metrin mittaiset kiukaan jäänteet. Kiukaan päälle on asetettu kaksi isoa suorakulmaista perustuskiveä (muut peruskivet ovat ilmeisesti joko viety tai ne ovat kasvillisuuden peitossa). Rakennuksen pohjasta noin 8 m pohjoiseen on *kylmämuurattu kaivo* (läpimitaltaan 1,2 m), jonka rakenne on näkyvässä noin metrin syvyyteen (pohjassa runsaasti orgaanista ainetta). Vieressä on pelto, joka on ilmeisesti vielä muutama vuosi sitten toiminut heinämaana. Alueella on myös traktori ja erilaisia maatalouslaitteita.

Tulkinta: Maatilan asuinrakennus. Puuston perusteella talo on purettu yli 70 vuotta sitten. Marko Sieväsen (Metsähallitus) antamien tietojen mukaan perimätieto kertoo paikalla olleen 1700-luvun lopulla talon. Talo olisi ollut 1800-luvulla pitkän aikaa autiona, minkä jälkeen sitä olisi taas asutettu.

Kartta s. 10, ilmakekuva s. 11.

Rakennuksen jäänteitä

Kaivon jäännne

37 KALAJOKI RAHJA PAPPILANKARI 6

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: tunnistamaton: kuoppa

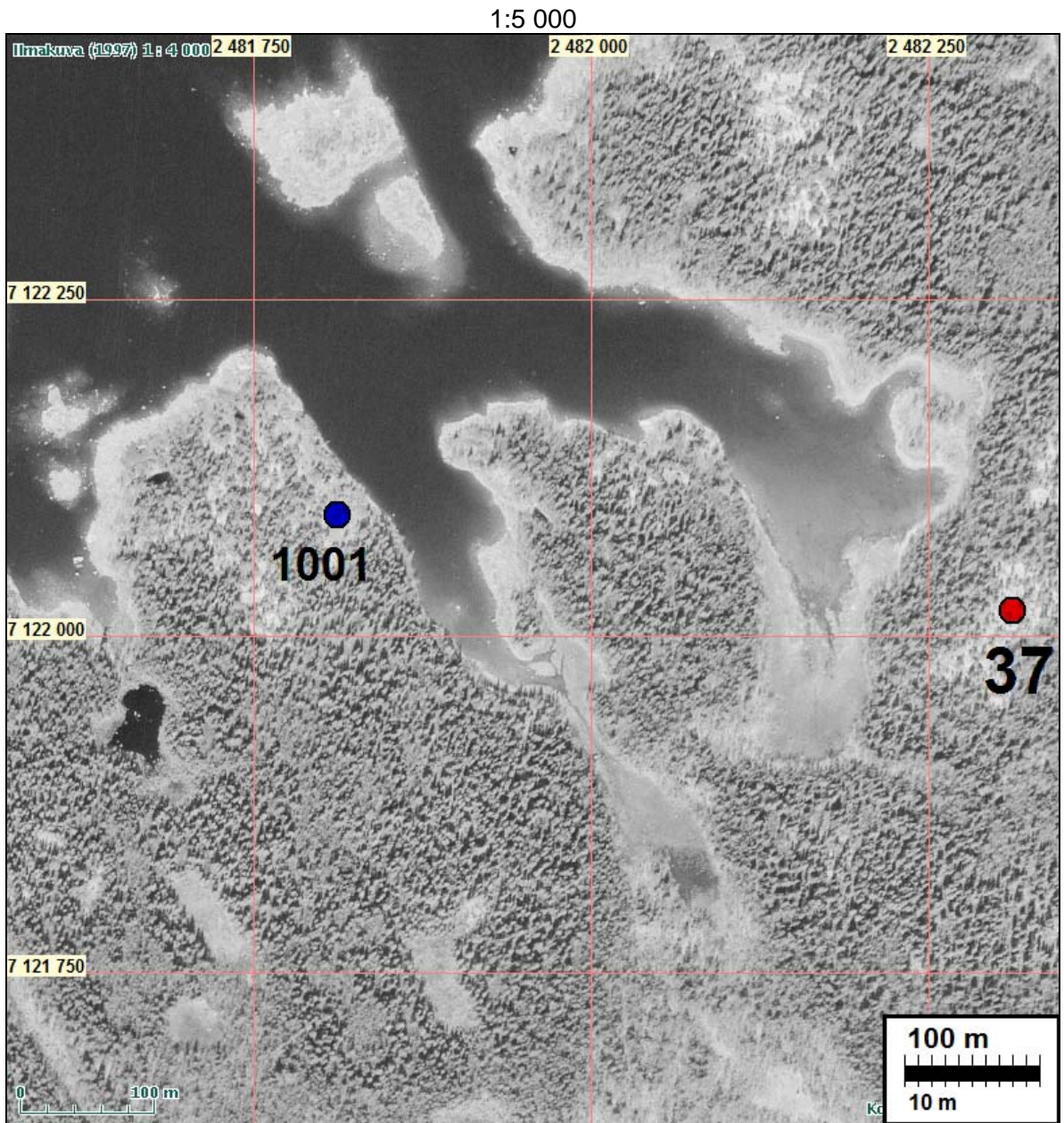
Kartta: x: 7122 019 y: 2482 312 z: 8 ±1 m
p: 7126 289 i: 3336 601

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren keskiosan pohjoisrannalla, Pisinperänlahden kaakkoispuolella, rannasta noin 95 m

Huomiot: Kivirakassa sijaitseva kuoppa, jonka läpimitta on 1,1 m ja syvyys 0,6 m. Kuoppa ajoittuu historiallisella ajalle.

Kartta s. 10 ja 80, ilmakekuva seuraavalla sivulla.

38 KALAJOKI RAHJA KUUSIMÄLLÄ

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: kuva: uurros/hakkaus

Kartta: x: 7122 452 y: 2484 771 z: 2-4 m
 p: 7126 605 i: 3339 078

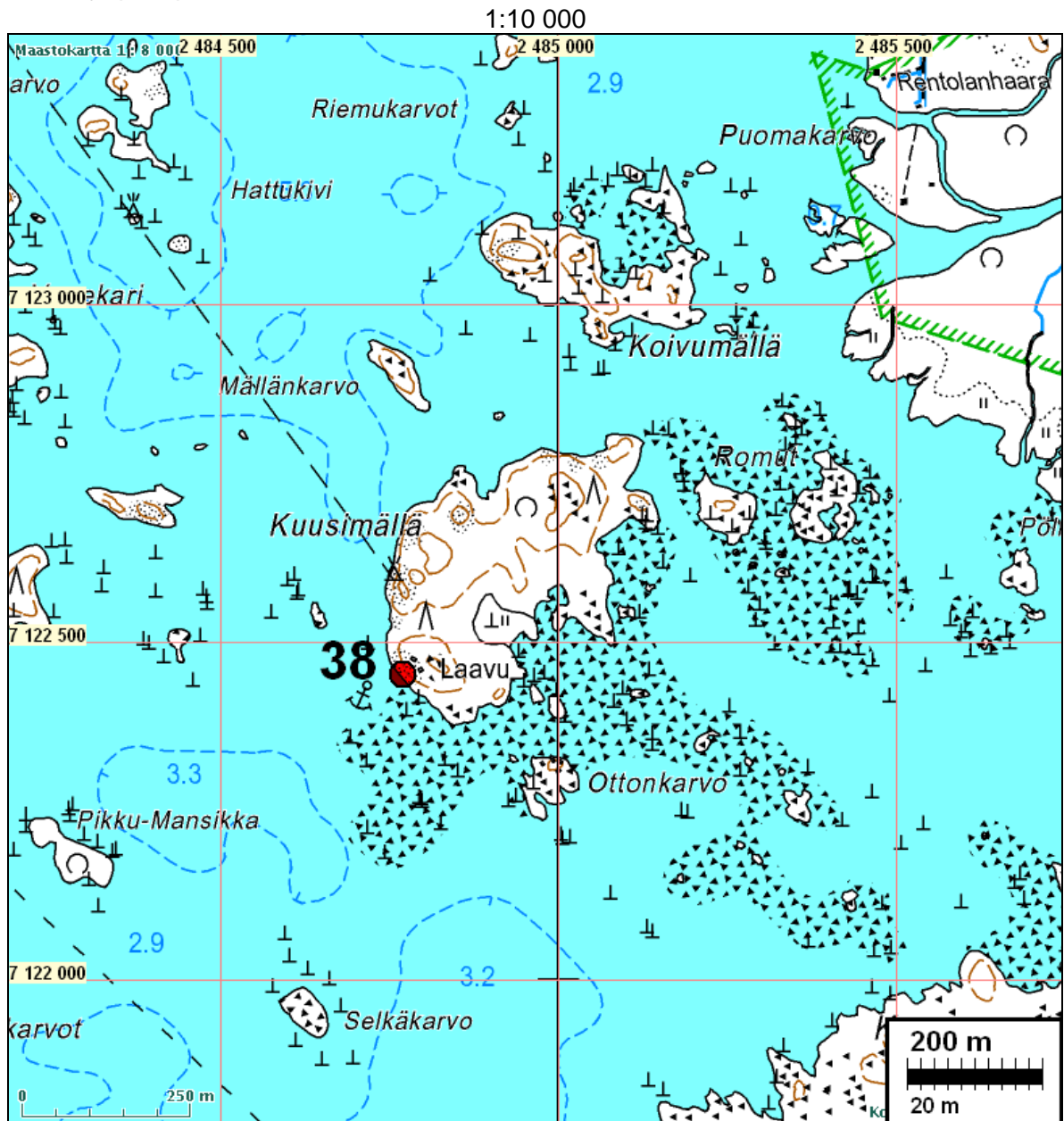
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Lintulahden koillispuolella olevan Kuusimällä-saaren lounaisrannalla

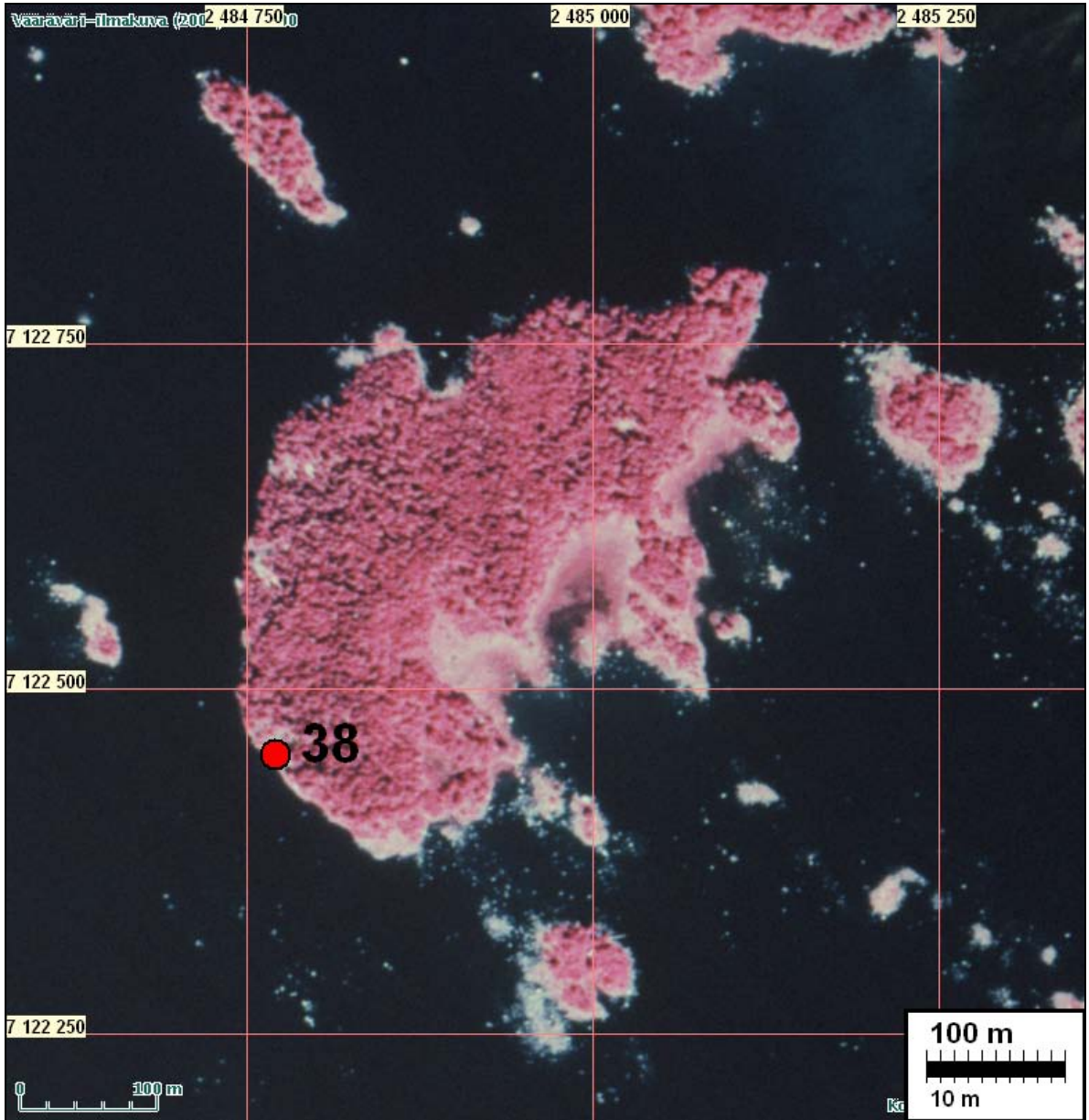
Huomiot: Historiallisen ajan kalliohakkauksia:

- A) Vaakakalliolla nimikirjaimet ja päivämäärä (osittain lohjennut) noin 30 x 35 cm alalla (J M 9.8-9 ?)
 B) Edellisestä 5 metriä lounaaseen, pystykalliassa kirjaimia noin 20 x 40 cm alalla ("PoP" sekä sen alapuolella ilmeisesti "IC"). Kohteen B hakkaukset ovat vahvasti rapautuneet ja selvästi vanhempia kuin kohteen A hakkaukset.

Ilmakuva ja peitepiirros seuraavalla sivulla.

1:5 000

Kuusimällä
kalliohakkaukset

A JM
9.8-

B P o P

10

10 cm

39 KALAJOKI RAHJA HYÖNÄ

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: pyynti: röykkiö - rana

Kartta: x: 7123 633 y: 2481 180 z: 2 m
 p: 7127 955 i: 3335 546

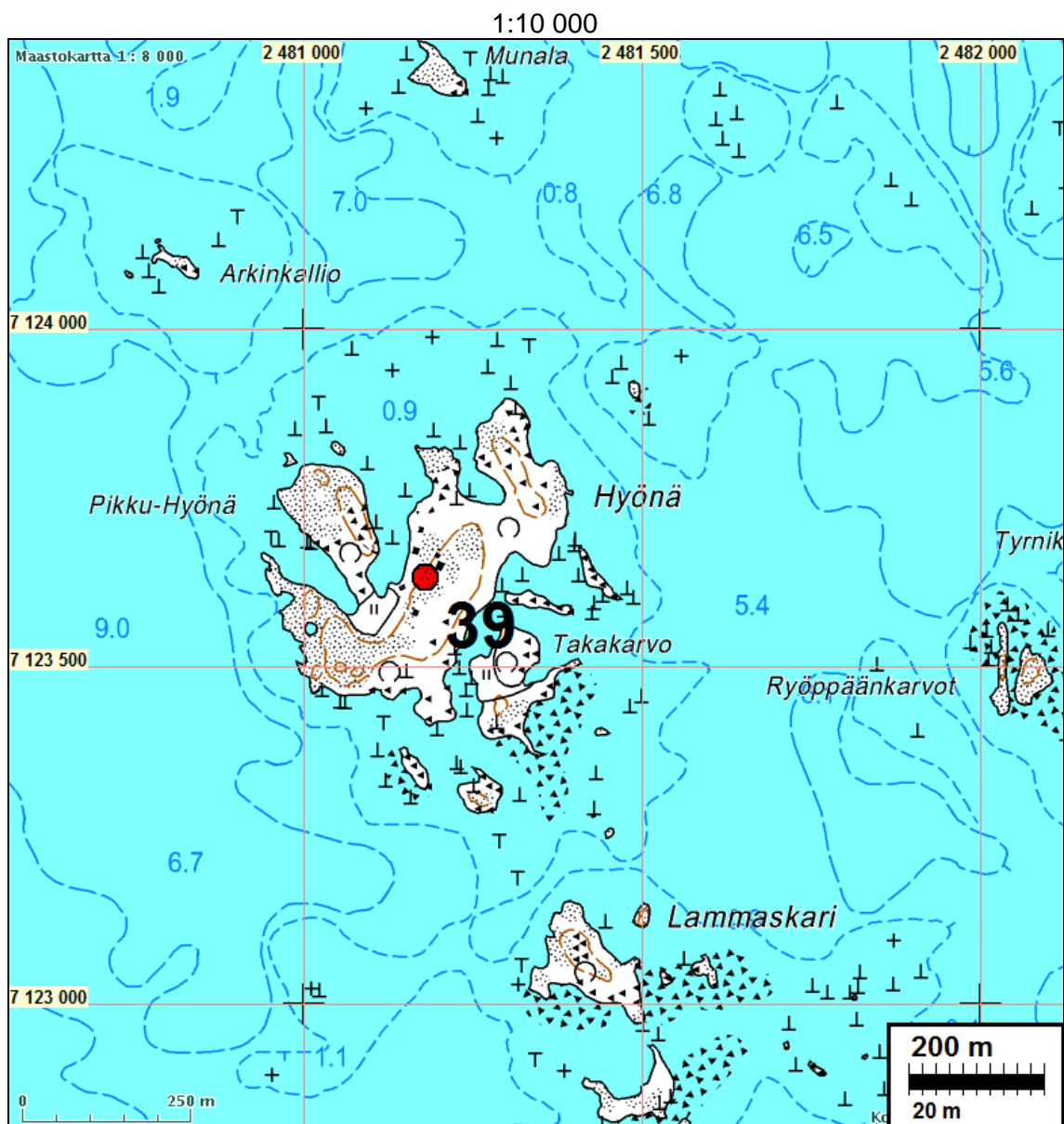
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

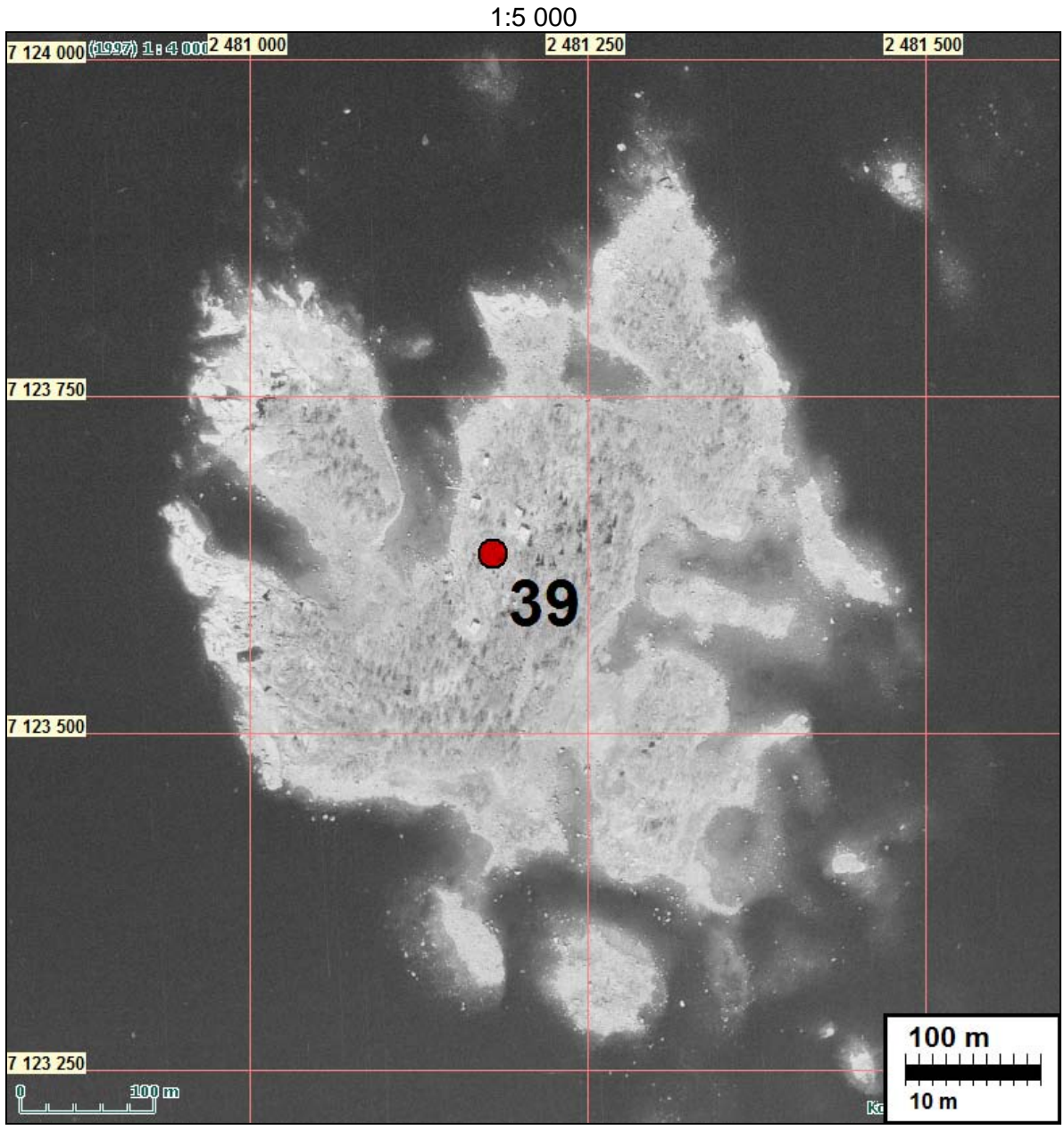
Sijainti: Pappilankarin pohjoispuolella olevan Hyönä-saaren keskiosassa, lähellä luoteisrantaa, mökin eteläpuolella

Huomiot: Kalliolla kiviröykkiö, joka ajoittuu historialliselle ajalle. Röykkiön läpimitta on 1,1 m ja korkeus 0,5 m.

Tulkinta: Rana. Paikalla olleiden mökinomistajien mukaan alueella on ollut kaksi 1800-luvulta peräisin olevaa kalamajaa, jotka on purettu. Jäljellä on ainoastaan yksi liiteri. Ranojakin on ollut useampia, mutta ne ovat hävinneet jo kauan sitten.

Ilmakuva seuraavalla sivulla.

40 HIMANKA RAHJA PIKKU-LOUEKARVO

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

Laji: kuva: rökkiö - kalliohakkaus

Kartta: x: 7121 738 y: 2480 994 z: 2 ±1 m
p: 7126 070 i: 3335 271

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren luoteisosan pohjoisrannan pohjoispuolella olevan Pikku-Louekarvo saaren pohjoispäässä

Huomiot: Ajoitukseltaan historiallinen muinaisjäännösryhmä, johon kuuluu 9 kpl kivirökkiöitä, pieni kivilatomus ja kalliohakkaus. Kaikki sijaitsevat kalliolla. Kivirökkiöt ovat kahdessa eri rivissä. Rökkiöiden läpimitta on 0,8–1,2 m ja korkeus 0,4–0,6 m.

Tulkinta: Ranoja, pieni kivilatomus, viidestä kivistä tehty "kivipatsas", kalliohakkaus (LAURI TORVI 19 31/V 34). Lähellä on myös uudempi hakkaus (Olli). Kohteesta 20 m itään sijaitsee uudempi kesämökki ja kolme sivurakennusta.

Kartta s. 40, ilmakuva s. 38, peitepiirros seuraavalla sivulla.

Rökkiö D

rökkiö E

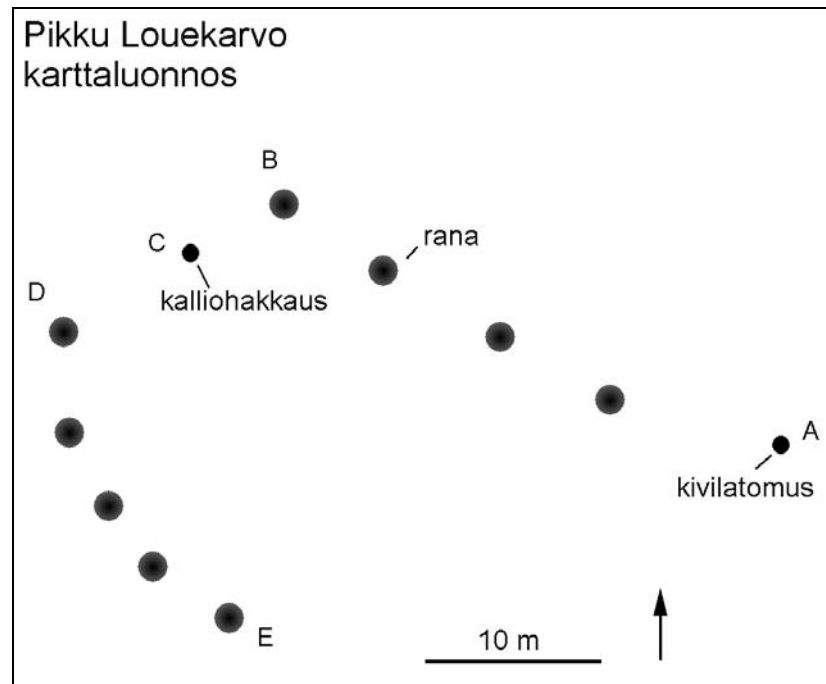
Pikku Louekari
kalliohakkaus - luonnos

LAURI TORVI
19 31/V 34

10 cm

Koordinaatteja:

7121738	2480995	7126070	3335272	Rökkiöt itäpää
7121746	2480968	7126079	3335245	Rökkiöt länsipää
7121744	2480965	7126077	3335242	Kalliohakkaus

41 HIMANKA RAHJA ISO-LOUEKARVO

Rauhoitusluokka: 2
Ajoitus: historiallinen
Laji: pyynti: rökkiö - rana

Kartta: x: 7121 763 y: 2480 751 z: 2 ±1 m
p: 7126 107 i: 3335 029

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin saaren luoteisosan pohjoisrannan pohjoispuolella olevan Iso-Louekarvo niemen pohjoispään koillisrannalla

Huomiot: Kalliolla kivrökkiö, joka ajoittuu historialliselle ajalle. Rökkiön läpimitta on 0,8 m ja korkeus 0,5 m. Kohteessa aluskasvillisuutena on sammalta.

Tulkinta: Rana

Kartta s. 40, ilmakekuva s. 38.

42 KALAJOKI SIIPONJOKI PLEUNA

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: valmistus: mylly

Kartta: x: 7120 338 y: 2490 637 z: 18
 p: 7124 217 i: 3344 840

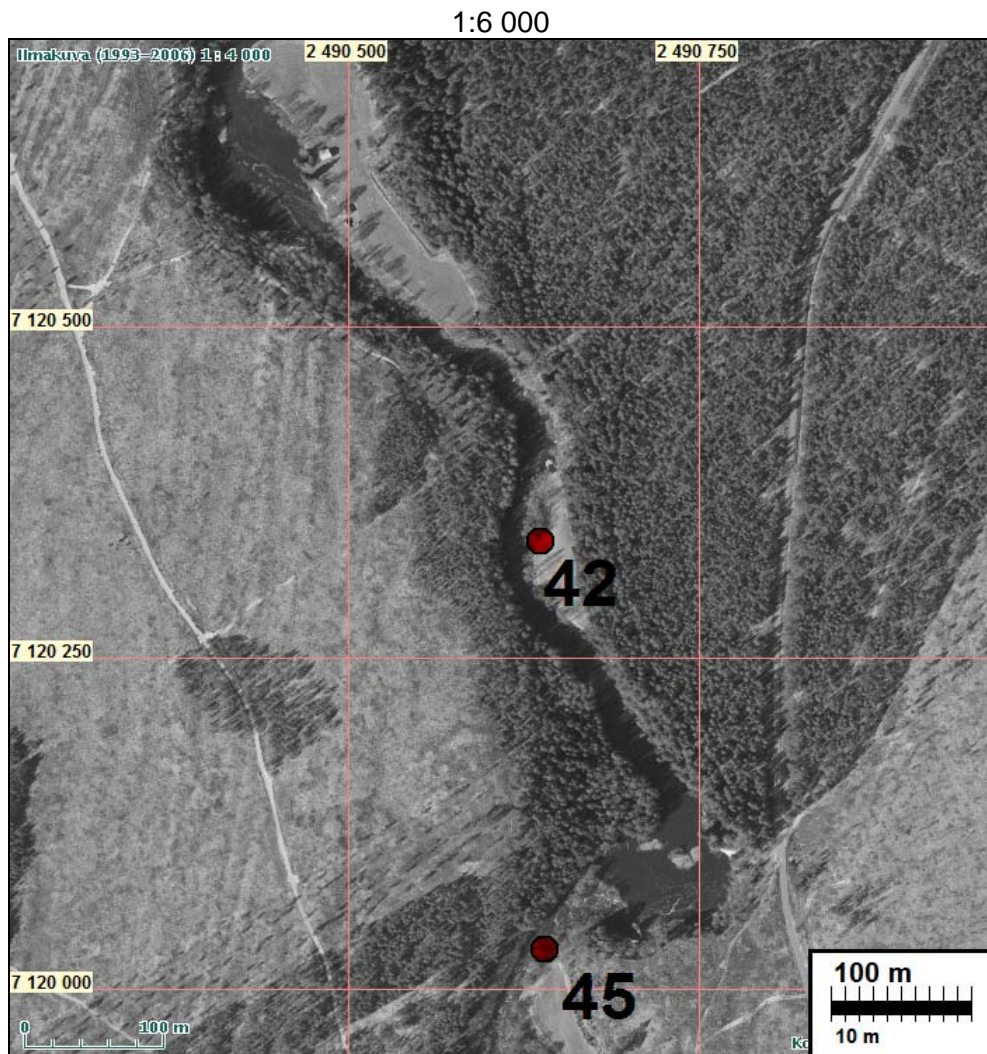
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 3,4 km etelään, Pleunan talosta noin 340 m etelä-kaakkoon, joen itärannalla, pienen rantapellon äärellä

Huomiot: Historialliseen aikaan ajoittuva, jokipenkkaan kaivettu ränni, joka on mitoiltaan noin 35 m pitkä ja 1–1,5 m leveä. Rännin syvyys on noin 1–1,2 m. Alue oli niin tiheän pensaikon ja aluskasvillisuuden peitossa, että tarkempien tietojen saanti (esim. rakenteista) edellyttäisi kasvillisuuden raivausta.

Tulkinta: Myllyränni. Pleunan talon omistajan mukaan kyseessä on vanha myllyn paikka.

Kartta s. 70.

43 KALAJOKI SIIPONJOKI 1

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka: kuoppa

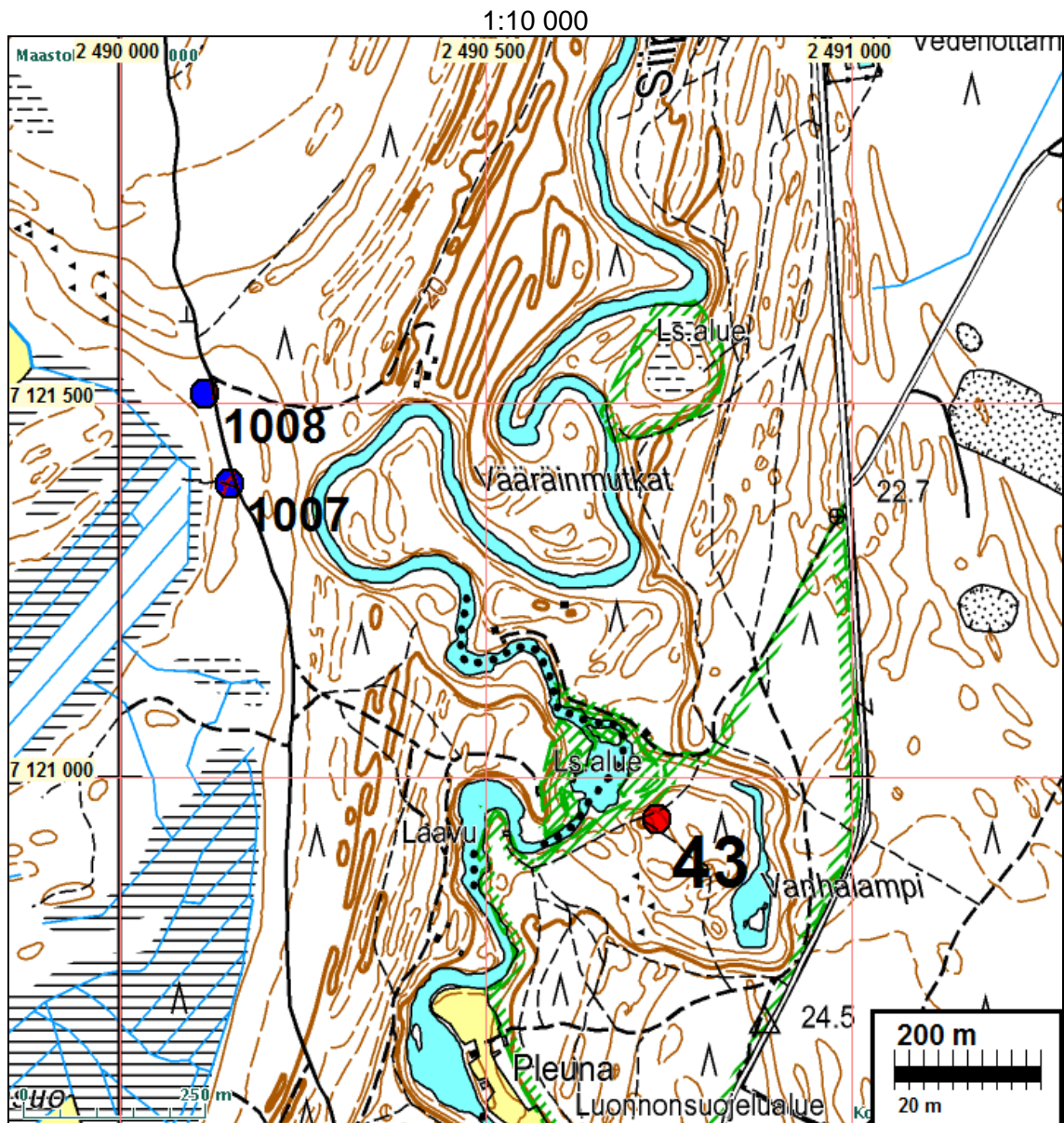
Kartta: x: 7120 944 y: 2490 733 z: 15 ±1 m
 p: 7124 818 i: 3344 964

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

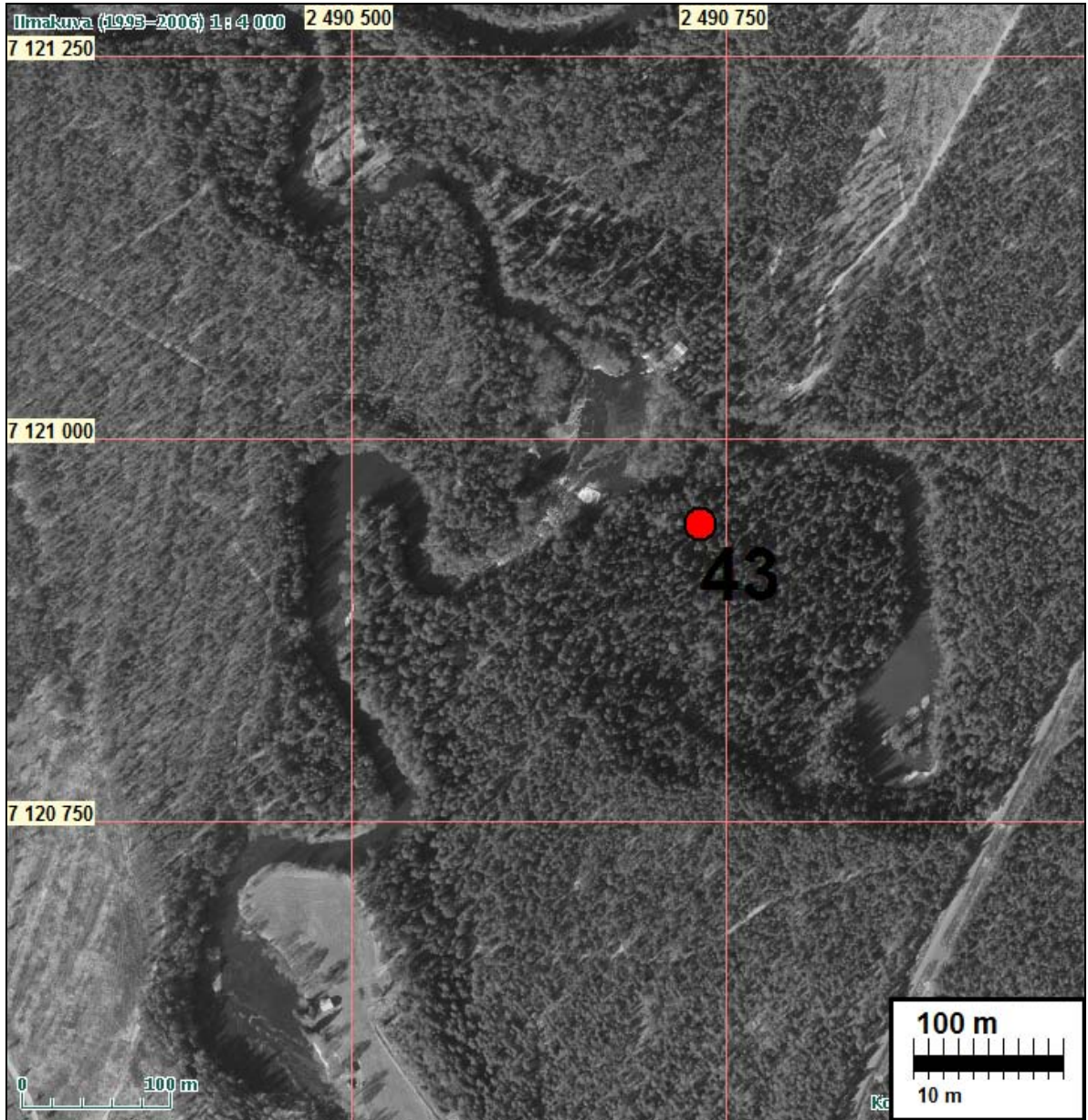
Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 2,9 km kaakkoon, Pleunan talosta noin 400 m koilliseen, joen mutkan kaakkoisrannalla, joesta noin 60 m

Huomiot: Historialliseen aikaan ajoittuva, osittain sortunut asumuksen pohja. Kohde on suorakulmainen, 4 m x 4 m mittainen ja noin 2 m syvä kuoppa. Kuopan pohjasta lähtee noin 1–1,5 m leveä ja 4 m pitkä ramppi maanpinnalle. Alueella on tiheää sekametsää, jossa aluskasvillisuutena on varpuja ja sammalta. Maaperänä on hiekkaa.

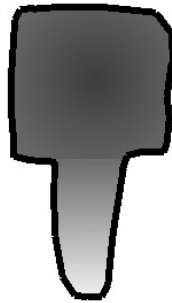
Tulkinta: Perimätiedon mukaan (tiedonanto Pleunan talon omistaja) paikalla oli Ison Vihan aikainen piilopirtti. Rakenne sopii hyvin sellaiseksi.

1:5 000

Siiponjoki 1 karttaluonnos

5 m

ilmansuunta ei määritetty

44 KALAJOKI SIIPONJOKI 2

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: varustus

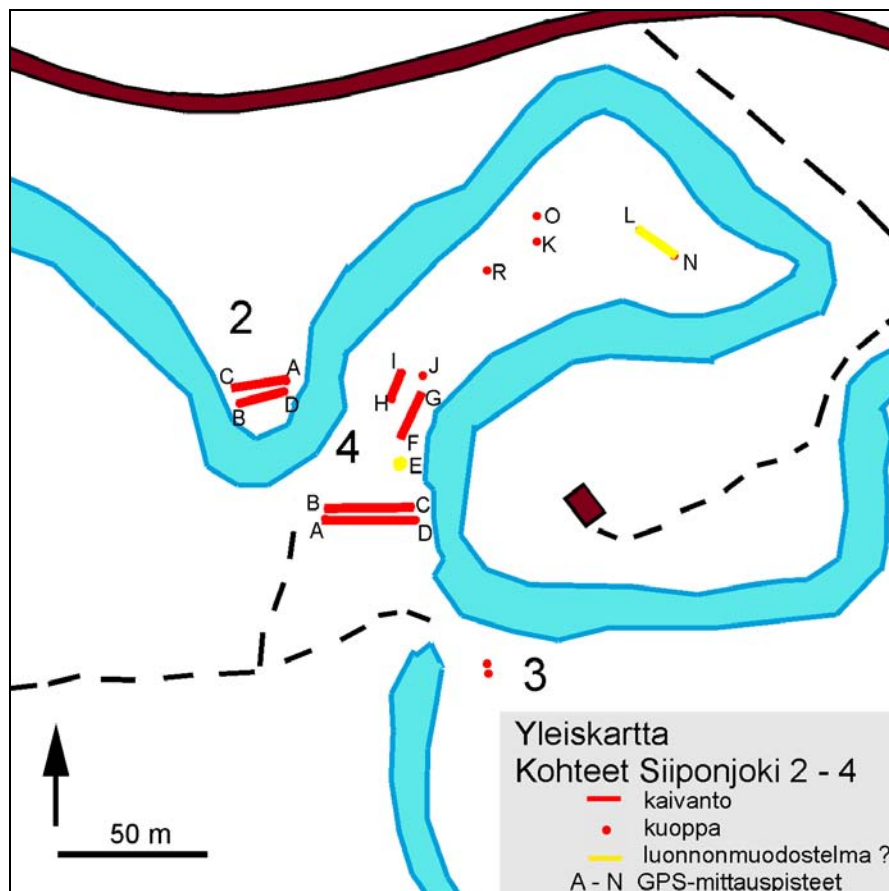
Kartta: x: 7123 124 y: 2489 908 z: 8 ±1 m
 p: 7127 035 i: 3344 243

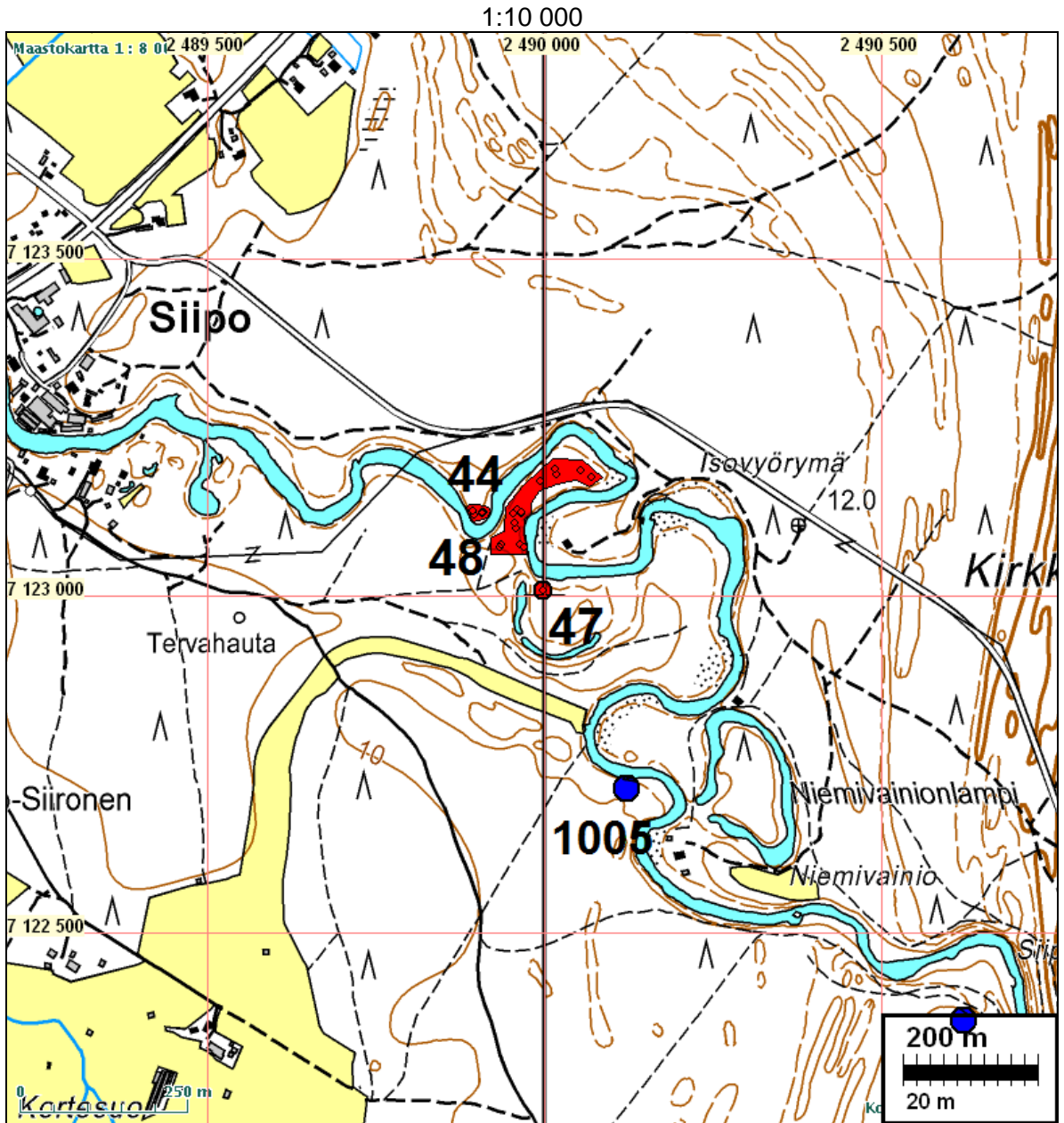
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

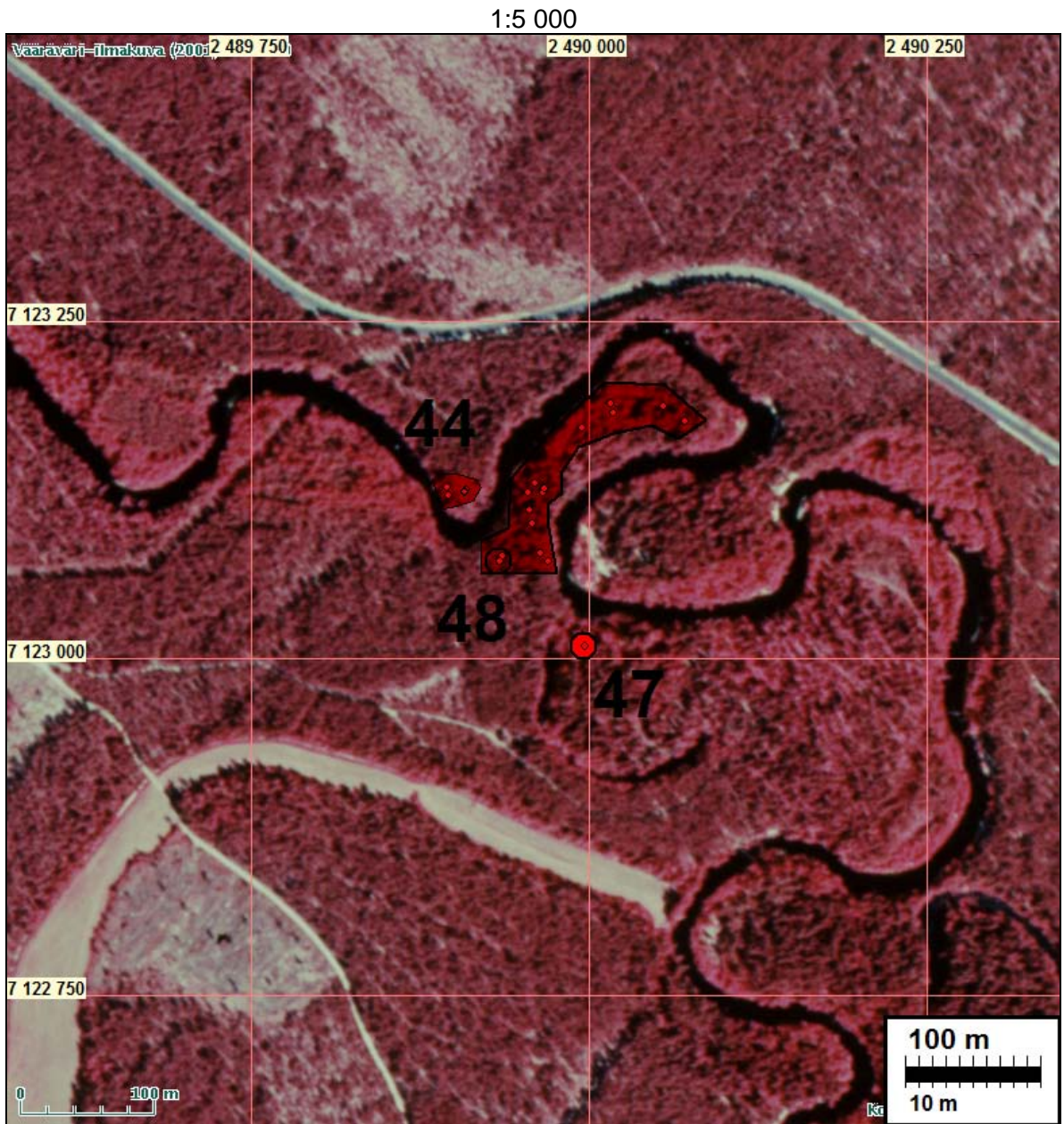
Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 0,8 km itään, joen pohjoisrannalla, niemekkeen kärjessä
 Huomiot: 2 kpl historialliseen aikaan ajoittuvia kaivantoja. Kaivannot sijaitsevat niemen poikittaissuunnassa, lähellä niemen kärkeä (itä-länsi -suunta). Ne ovat samansuuntaisia, 20–22 m pitkiä, 3–4 m leveitä ja noin metrin syviä. Alue on hiekkapohjaista, tiheää sekametsää. Runsaan kasvillisuuden vuoksi kaivannot ovat maastossa huonosti havaittavissa, eivätkä rakenteet näy selvästi valokuviissa. Ks. myös kohde Siiponjoki 4 joen eteläpuolella.

Tulkinta: SKA:n 1800-luvun alun karttaan (lähde: Lappalainen Jussi T. ym., Sota Suomesta - Suomen sota 1808–1809. SKS 2007.) on merkitty Suomen Sodan aikaisia varustuksia kaivantojen läheisyyteen. Kyse saattaa olla näistä, mutta varmuuden saisi vain kaivaustutkimuksella.

Kartta s. 68, ilmakekuva s. 69.

Kaivantoja niemen kärjessä. Mahdollisia varustuksia vuosilta 1808-9.

45 KALAJOKI SIIPONJOKI TÖRMÄLÄNKOSKI 1

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: valmistus: mylly

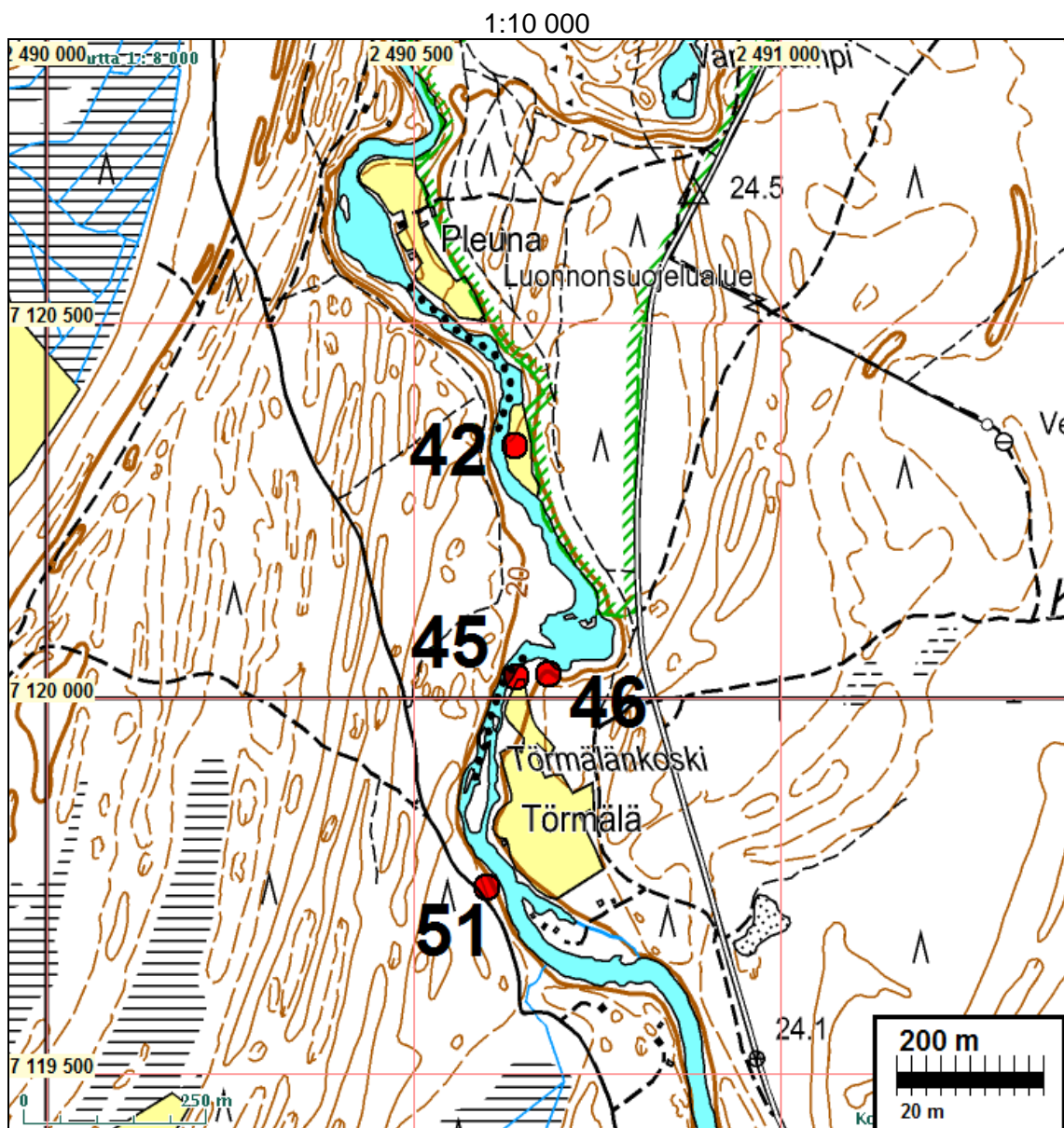
Kartta: x: 7120 030 y: 2490 640 z: 18 ±1 m
 p: 7123 909 i: 3344 828

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

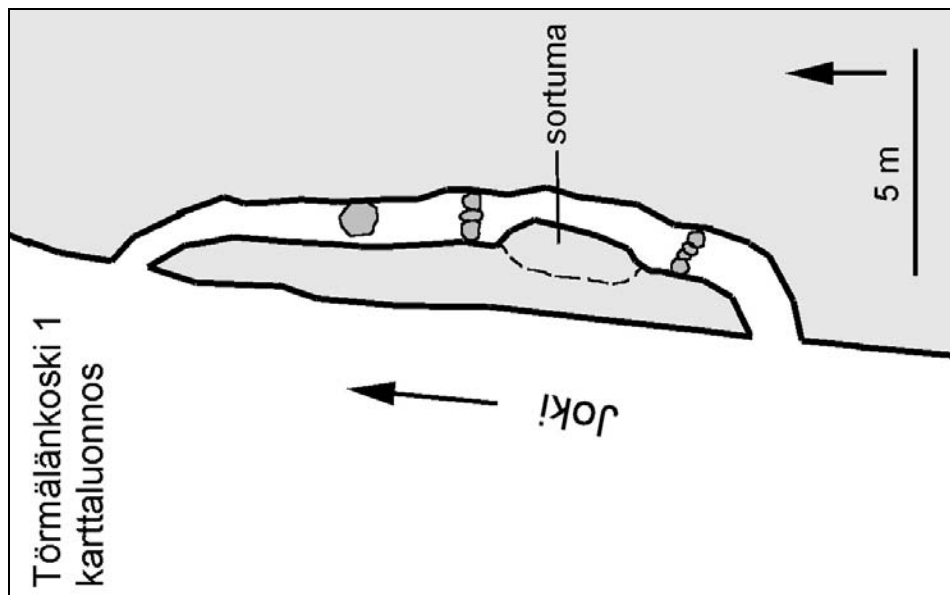
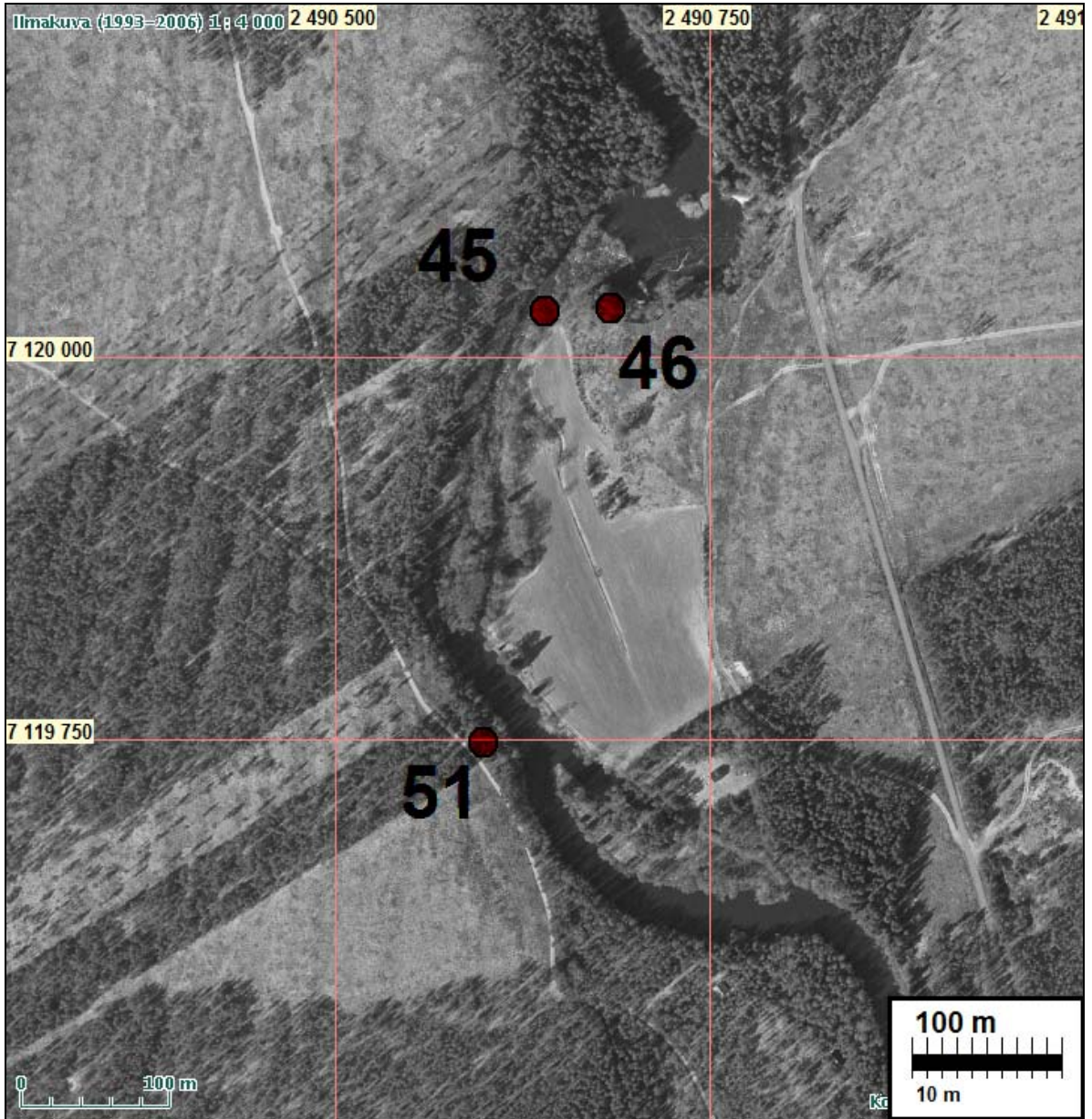
Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 3,7 km etelään, Törmälänkosken pohjoispään itärannalla

Huomiot: Historialliseen aikaan ajoittuva, jokipenkaan kaivettu ränni, joka on mitoiltaan noin 17 m pitkä, 1-1,5 m leveä ja 1 m syvä. Rännissä on kaksi poikittaista kiviriviä, ja sen reunat ovat paikoitellen sortuneet. Alueella on tiheää pensaikkoa ja aluskasvillisuutta.

Tulkinta: Myllyn paikka, myllyränni. Perimätiedon mukaan (tiedonanto Pleunan talon omistaja) paikalla on ollut mylly, joka on kuitenkin kokonaan purettu.

1:5 000

46 KALAJOKI SIIPONJOKI TÖRMÄLÄNKOSKI 2

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: varustus: taisteluhauta

Kartta: x: 7120 032 y: 2490 684 z: 20 ±1 m
 p: 7123 909 i: 3344 873

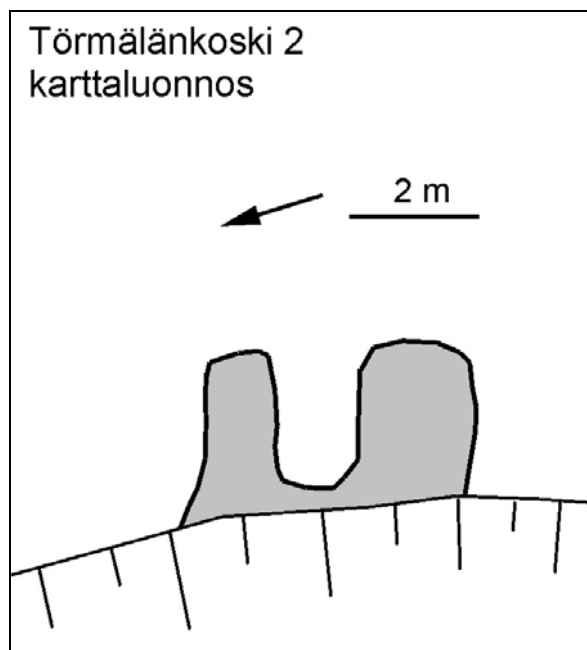
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 3,7 km etelään, Törmälänkosken pohjoispään itäpuolella, joen mutkan etelärannalla

Huomiot: Sortuneen jokitörmän reunalla kaksi historialliseen aikaan ajoittuvaa kaivantoa. Kaivannot ovat samansuuntaisia (noin 3 x 1,3 m ja 3 x 2 m, syvyys 0,8–1 m), ja niiden välissä on valli. Rakenteet loppuivat lännessä sortuneeseen jokitörmään, eikä alkuperäistä kokoa ja muotoa tiedetä.

Tulkinta: Törmälänkoskella oli Suomen Sodan aikaisia varustuksia (vrt. kohteet Siiponjoki 2 ja 4). Myös nämä rakenteet saattavat liittyä niihin, mutta varmuuden saisi vain kaivaustutkimuksella.

Kartta s. 70, ilmakuva s. 71.

47 KALAJOKI SIIPONJOKI 3

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: asuinpaikka

Kartta: x: 7123 009 y: 2489 996 z: 8 ±1 m
 p: 7126 916 i: 3344 325

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

- Sijainti:** Siipon vt 8 sillasta 1,0 km kaakkoon, joen etelärannalla, joen vanhan ja nykyisen uoman välissä
- Huomiot:** Kaksi historialliseen aikaan ajoittuvaa kuoppaa. Kuopat ovat samankokoisia (läpimitta 3 m, syvyys 0,8 m), ja niiden etäisyys toisistaan on 6 m. Kuoppien pohjassa on 10 cm vahva humuskerros, ja sen alla 15 cm paksu kerros nokista hiekkaa. Alueella on sekametsää ja rehevää aluskasvillisuutta.
- Tulkinta:** Funktio on epäselvä. Vuoden [1763 toimituskartan](#) mukaan paikalla oli tuolloin sotilastorppa. Kuopista 10-25 m kaakkoon on tasainen alue, jonka kasvillisuus on tyyppillistä vanhalle talonpaikalle. Perustukseen yms. viittaavia rakenteita ei alueella kuitenkaan havaittu.

Kartta s. 68, Ilmakuva s. 69, peitepiirros s. 67.

48 KALAJOKI SIIPONJOKI 4

Rauhoitusluokka: 2
Ajoitus: historiallinen
Laji: varustus

Kartta: x: 7123 145 y: 2489 974 z: 8 ±1 m
 p: 7127 053 i: 3344 310

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

- Sijainti:** Siipon vt 8 sillasta 0,9 km itään, joen etelärannalla olevassa joen mutkan muodostamassa niemessä
- Huomiot:** Historialliseen aikaan ajoittuva muinaisjäännösryhmä, johon kuuluu kaivantoja ja kuoppia. Kohde sijaitsee joen mutkan muodostamalla pitkällä niemellä, noin 1,5 ha:n alueella. Kyseisessä kohdassa on joen meanderoimisesta johtuvia, lukuisia vanhojen jokiuomien jäänteitä, valleja ja kuoppamaisia syvänteitä, jotka vaikeuttavat kohteen tulkintaa. Alueella on sekametsää ja rehevää aluskasvillisuutta.

A-D, B-C) Kaksi samansuuntaista (länsi–itä) kaivantoa, joiden pituus on 25–30 m, leveys 2,5–3 m ja syvyys 0,7–1 m. Kaivantojen välissä on kapeahko valli. Kaivan-

not ovat ilmeisesti tehty vanhoihin jokiuomiin (jatkuvat länteen kapeina juovina), mutta kulmikkaat levennykset, yksi poikittainen valli kaivannossa sekä jyrkkäseinäiset itäpää osoittavat, että alunperin luonnollisia muodostelmia on muokattu kaivamalla.

E) Soikea, hieman epäsäännöllinen kuoppa, joka on mitoiltaan 6 x 5 x 1,2 m. Mahdollisesti myös luonnollinen muodostuma.

F-G, H-I) Kaksi samansuuntaista (lounas–koillinen) kaivantoa, joiden pituus on 15–20 m, leveys 2–3 m ja syvyys 0,8–1,2 m. Selkeät päät viittaavat siihen, ettei kyse ole vanhoista jokiuomien jäänteistä.

J) Suorakulmainen kuoppa, joka on mitoiltaan noin 5 x 4 m ja syvyydeltään 0,8 m.

L-N) "Kaivanto", joka on mitoiltaan 20 x 2–2,5 m ja syvyydeltään 0,5–0,8 m. Mahdollisesti vanhan jokiuoman jäännös.

K, O, P) Pieniä kuoppia, joita reunustaa selvä valli (Ø 1,3-1,5 m). Vallin korkeus on noin 20 cm. Keskellä olevan kuopan läpimitta on 0,7-0,9 m ja syvyys yli 0,5 m.

Tulkinta: Kohteeseen Siiponjoki 2 liittyen kaivannot A-D, B-C, F-G, H-I sopisivat muotonsa ja sijaintinsa puolesta hyvin varustuksiksi. Kuitenkaan mm. kohteen Siiponjoki 2 yhteydessä mainitussa kartassa ei ole merkitty Suomen sodan aikaisia varustuksia joen eteläpuolelle. Funktion varmistamiseksi olisi suoritettava kaivaustutkimuksia.

Koordinaatit:

7123072	2489934,	7126982	3344267	16	A, KAIVANTO länsipää
7123076	2489936,	7126986	3344268	13	B, KAIVANTO länsipää
7123078	2489964,	7126986	3344297	23	C, KAIVANTO itäpää
7123072	2489970,	7126980	3344302	15	D, KAIVANTO itäpää
7123100	2489958,	7127009	3344292	10	E, KUOPPA, luonnollinen
7123110	2489956,	7127018	3344290	9	F, KAIVANTO eteläpää
7123123	2489966,	7127031	3344301	9	G, KAIVANTO pohjoispää
7123123	2489955,	7127031	3344290	17	H, KAIVANTO eteläpää
7123130	2489960,	7127038	3344295	7	I, KAIVANTO pohjoispää
7123126	2489967,	7127034	3344302	2	J, KUOPPA
7123182	2490018,	7127087	3344355	19	K, KUOPPA
7123187	2490055,	7127091	3344393	16	L, KAIVANTO luoteispää
7123176	2490071,	7127079	3344408	15	N, KAIVANTO kaakkoispää
7123189	2490016,	7127095	3344354	31	O, KUOPPA
7123171	2489995,	7127077	3344332	11	R, KUOPPA

Kartta s. 68, ilmakekuva s. 69, peitepiirros s. 67.

Kaivantoja, jotka ovat mahdollisesti varustuksien jäänteitä

49 KALAJOKI SIIPONJOKI 5

Rauhoitusluokka: 2

Ajoitus: historiallinen

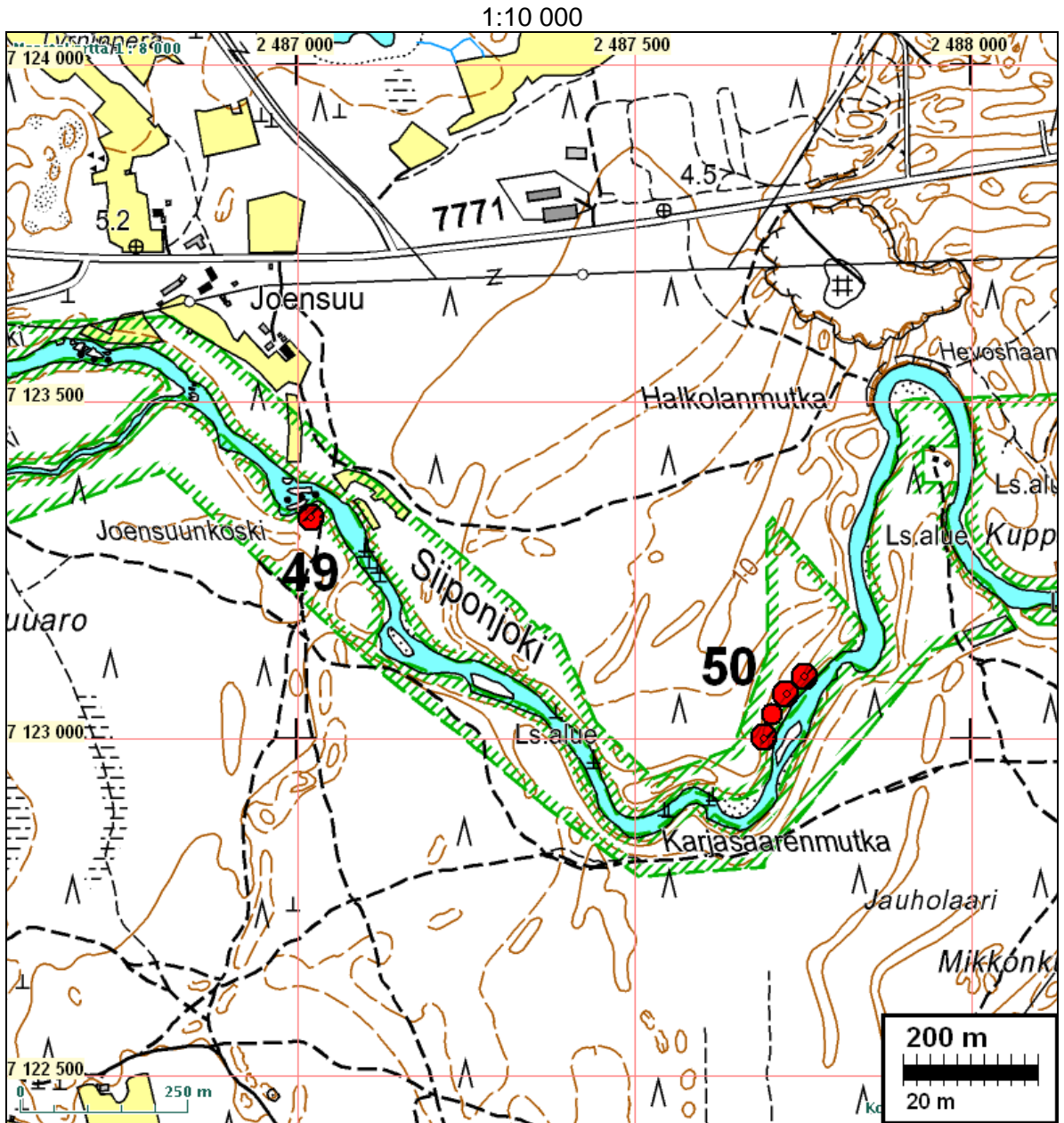
Laji: tunnistamaton: kuoppa

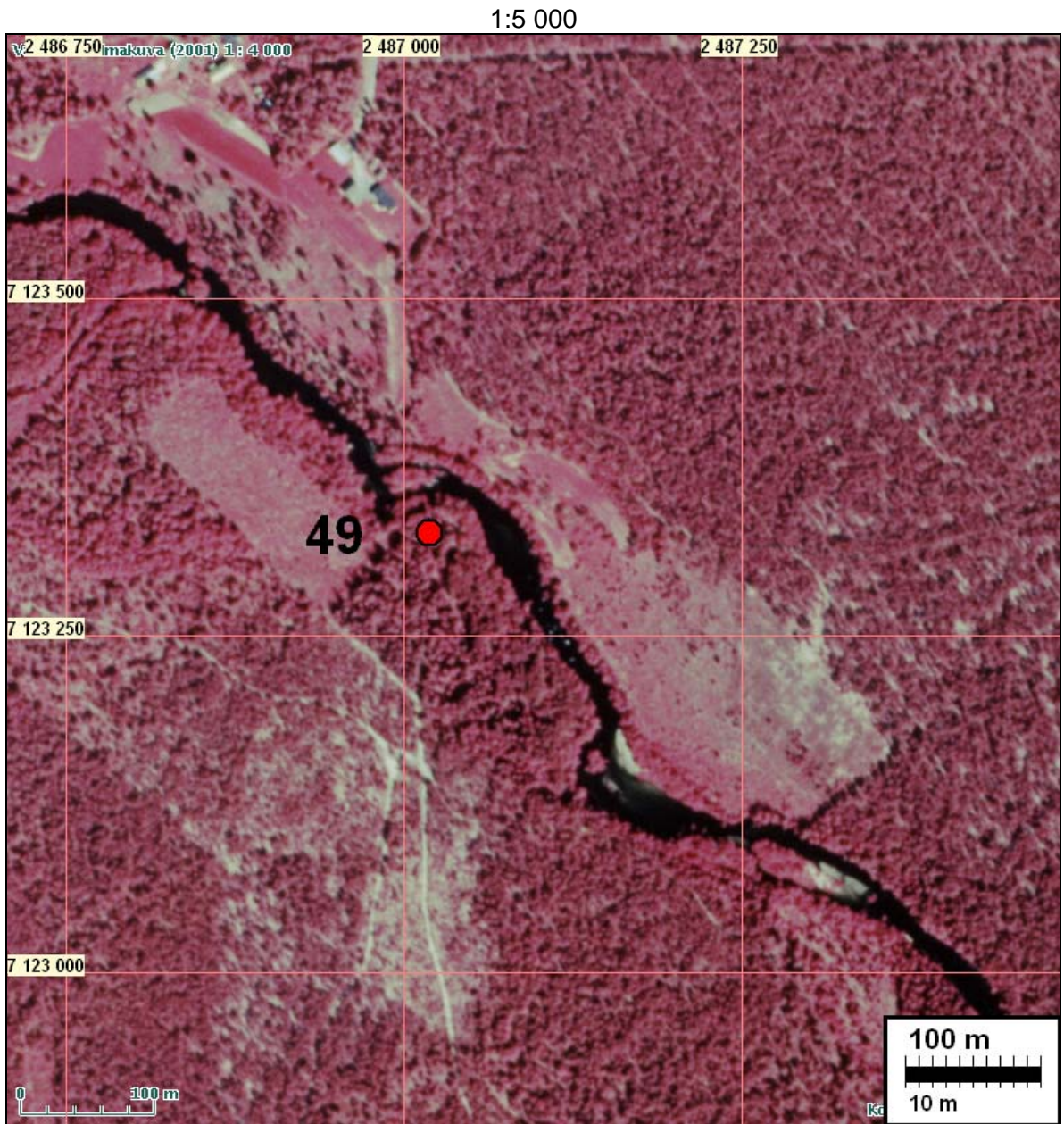
Kartta: x: 7123 326 y: 2487 019 z: 3 ±1 m
p: 7127 373 i: 3341 366

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 2,1 km länteen, Joensuun kosken lounaisrannalla

Huomiot: Kuusimetsässä sijaitseva, ajoitukseltaan historiallinen kuoppa, jonka läpimitta on 1,2 m ja syvyys 0,5 m. Kuopan pohjassa on ensin 15 cm humusta, jonka alla on harmaaksi värjäytynyttä hiekkaa. Noin 25 cm:n syvyydessä löytyy puhdasta hiekkaa.

50 KALAJOKI SIIPONJOKI 6

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: tunnistamaton: kuoppa

Kartta: x: 7123 091 y: 2487 750 z: 9 ±1 m
 p: 7127 103 i: 3342 085

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 1,4 km länteen, joen länsi- ja pohjoisrannalla, Karjasaarenmutkan pohjoispuolella

Huomiot: Neljä historialliseen aikaan ajoittuvaa kuoppaa. Kuopat sijaitsevat jyrkän jokitörmän yläpuolella kohtalaisen suorassa rivissä, noin 120 m:n matkalla. Kuppien läpimitta on noin 1,5–2m ja syvyys 0,4–0,7 m. Kuoppien pohjassa (A ja B) on hyvin paksu turve- ja humuskerros (20–30 cm), jonka alla on harmaaksi värjäytynyttä hiekkaa. Yhdellä kuopalla on selkeä, 20 cm korkea ja 50 cm leveä valli. Alueella on harvaa mänty- ja kuusimetsää sekä rehevää aluskasvillisuutta. Maaperä on hiekkaa.

Tulkinta: Funktio epäselvä

Kartta s. 76, ilmakuva s. 77.

51 KALAJOKI SIIPONJOKI TÖRMÄLÄNKOSKI 3

Rauhoitusluokka: 2
 Ajoitus: historiallinen
 Laji: valmistus: tervahauta

Kartta: x: 7119 748 y: 2490 599 z: 20 m
 p: 7123 629 i: 3344 774

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

- Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 3,9 km etelään, Törmälänkosken eteläpäästä noin 100 m etelään, joen länsirannalla, metsätien ja joen välisellä jokitörmällä
- Huomiot: Historialliseen aikaan ajoittuva tervahauta. Haudan läpimitta on noin 10 m (sisämita 7 m) ja syvyys noin 1,3 m. Halssin pituus on 3 m. Alueella on harvaa, vanhaa kuusikkoa, jossa kasvaa runsaasti nuoria lehtipuita.

Kartta s. 70, ilmakekuva s. 71.

Muut havainnot**1001 KALAJOKI PUTKIKARI**

Rauhoitusluokka: 0 / ei muinaisjäännös

Ajoitus: historiallinen: nykyaika

Laji: asuinpaikka: liesipaikka

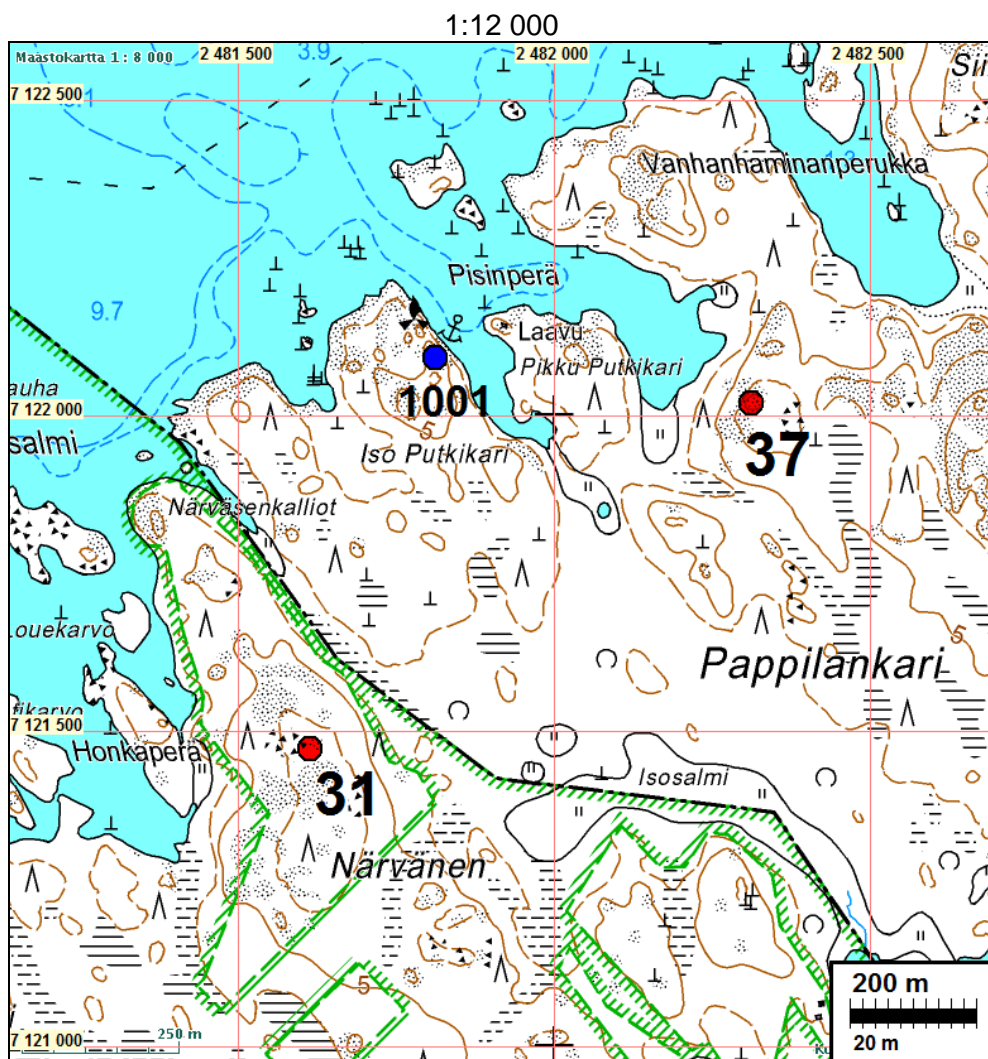
Kartta: x: 7122 090 y: 2481 812 z: 5 ±1 m
p: 7126 383 i: 3336 105

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin pohjoisrannalla, Pisinperänlahden lounaisrannalla, ankkuripaikan eteläpuolella

Huomiot: Partiolaisten 1970-luvulla tekemiä rakennelmia (uuni, tulisija ja kiviportaat), jotka sijaitsevat isossa kalliokolossa. Kyseessä ei ole muinaisjäännös (tieto: Marko Sievänen / Metsähallitus).

Ilmakuva s. 57.

1002 KALAJOKI RAHJA RYÖPÄS 2

Rauhoitusluokka: 0 / ei muinaisjäännös

Ajoitus: ajoittamaton

Laji: muu: lohkare - rajakivi

Kartta: x: 7123 982 y: 2482 906 z: 9 ±1 m
p: 7128 222 i: 3337 287

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin pohjoispuolella olevan Ryöpäs-nimisen saaren / niemen pohjoisosan keskellä, kallion laella

Huomiot: Siirtolohkare, joka on mahdollisesti toiminut rajakivenä. Ryöpäs on ollut 1500-luvulla Suur-Lohtajan ja Suur-Kalajoen rajapaikka, rajalinjan päätepiste. Lohkare saaren pohjoisosan korkeimmalla kohdalla (saari oli paljon pienempi 1500-luvulla) sopisi rajamerkiksi. Lohkare on nyt osin sammaleen peitossa, eikä sammalta poistettu mahdollisten merkkien havaitsemiseksi. Paljaassa pinnassa ei merkkejä havaittu. Kyseessä ei ole muinaisjäännös.

Kartta s. 13.

1003 KALAJOKI RAHJA RYÖPÄS 3

Rauhoitusluokka: 0 / ei muinaisjäännös
 Ajoitus: historiallinen: nykyaika
 Laji: muu: veneenkiinnitysrengas

Kartta: x: 7123 766 y: 2483 023 z: 1
 p: 7128 001 i: 3337 394

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Pappilankarin pohjoispuolella olevan Ryöpäs-nimisen saaren / niemen keskiosan itärannalla

Huomiot: Vanha veneenkiinnitysrengas rantakalliossa. Kyseessä ei ole muinaisjäännös.

Kartta s. 13.

1004 HIMANKA RAHJA HEVOSKARI NW

Rauhoitusluokka: 0 / ei muinaisjäännös
 Ajoitus: historiallinen: nykyaika
 Laji: rökkiö

Kartta: x: 7122 006 y: 2478 888 z: 2
 p: 7126 437 i: 3333 179

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Hevoskarin länsiosan pohjoisrannalla

Huomiot: Kaksi pientä kivistä rökkiötä kalliolla. Rökkiöt ovat resenttejä eli nykyajan tuotteita. Kyseessä ei ole muinaisjäännös.

Kartta s. 16, ilmakekuva s. 17.

1005 KALAJOKI SIIPONJOKI RAJAMERKKI 1

Rauhoitusluokka: 0 / ei muinaisjäänös
Ajoitus: historiallinen: nykyaika
Laji: raja: kivi

Kartta: x: 7122 715 y: 2490 121 z: 8 ±1 m
p: 7126 616 i: 3344 436

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 1,2 km kaakkoon, joen länsirannalla
Huomiot: Rajakivi nykyisellä tilarajalla

Kartta seuraavalla sivulla.

1006 KALAJOKI SIIPONJOKI RAJAMERKKI 2

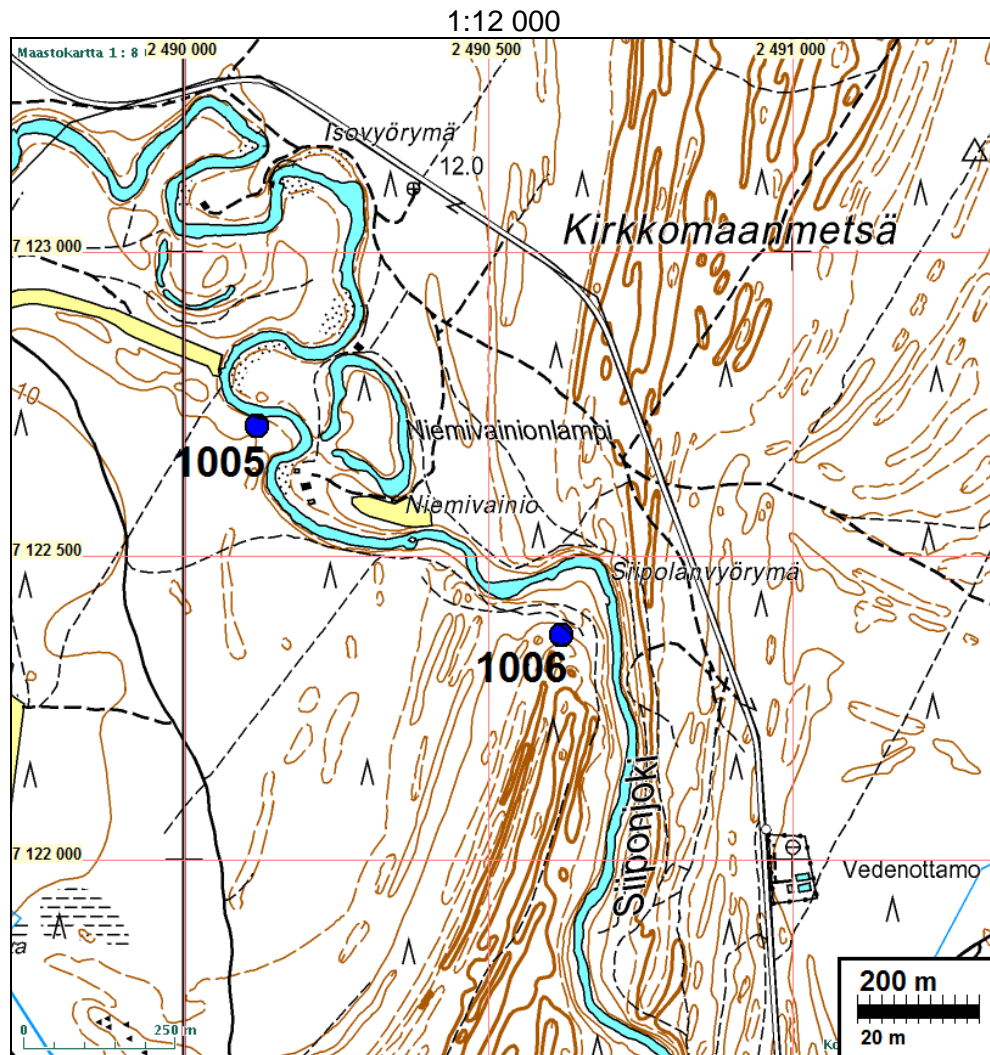
Rauhoitusluokka: 0 / ei muinaisjäänös
Ajoitus: historiallinen: nykyaika
Laji: raja: kivi

Kartta: x: 7122 371 y: 2490 621 z: 14 ±1 m
p: 7126 249 i: 3344 920

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 1,8 km kaakkoon, joen mutkan eteläpuolella, laajan kankaan pohjoispäässä
Huomiot: Rajakivi nykyisellä tilarajalla

Kartta seuraavalla sivulla.

1007 KALAJOKI SIIPONJOKI W 1

Rauhoitusluokka: 0 / ei muinaisjäännös

Ajoitus: historiallinen

Laji: raja: kivi

Kartta: x: 7121 393 y: 2490 149 z: 15 ±1 m
p: 7125 294 i: 3344 402

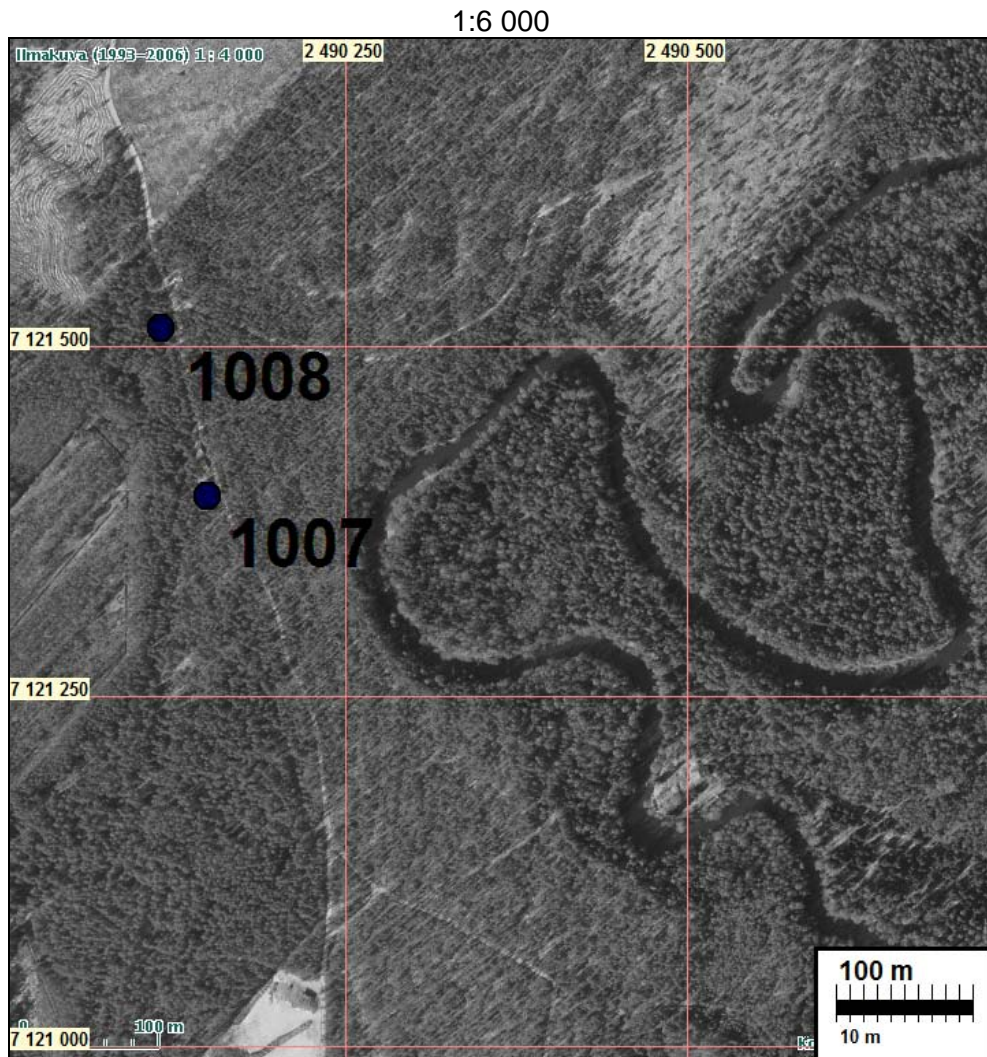
Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 2,3 km etelään, joen länsipuolella, joenmutkasta 120 m länteen, metsätien varressa, tien länsipuolella

Huomiot: Historialliselta ajalta peräisin oleva merkkikivi. Pienen kiviroykkiön (Ø 0,9 m) keskellä 0,6 m korkea pystykivi (kallellaan). Kivessä ei ole hakkauksia. Alueella kasvaa mäntymetsää, jonka aluskasvillisuutena on puolukkaa, sammalta ja jäkälää.

Tulkinta: Rajakivi nykyisellä tilarajalla

Kartta s. 65, ilmakeku seuraavalla sivulla.

1008 KALAJOKI SIIPONJOKI W 2

Rauhoitusluokka: 0 / ei muinaisjännös

Ajoitus: historiallinen

Laji: raja: kivi

Kartta: x: 7121 513 y: 2490 115 z: 14 ±1 m
 p: 7125 415 i: 3344 374

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 2,1 km etelään, joen länsipuolella, metsätien varrella ja sen länsipuolella

Huomiot: Historialliselta ajalta peräisin oleva merkkikivi. Pienen kiviroykkiön (Ø 0,9 m) keskellä 0,4 m korkea pystykivi (se ja osa tukikivistä on käännetty). Kivessä ei ole hakkuksia. Alueella kasvaa mäntymetsää, jonka aluskasvillisuutena on puolukkaa, samalta ja jäkälää.

Tulkinta: Rajakivi nykyisellä tilarajalla

Kartta s. 65, ilmakeu edellisellä sivulla.

1009 KALAJOKI KIRKONMAANKANGAS

Rauhoitusluokka: 0 / ei muinaisjäännös

Ajoitus: historiallinen: nykyaika

Laji: maatalous: ladonpohja

Kartta: x: 7123 927 y: 2490 878

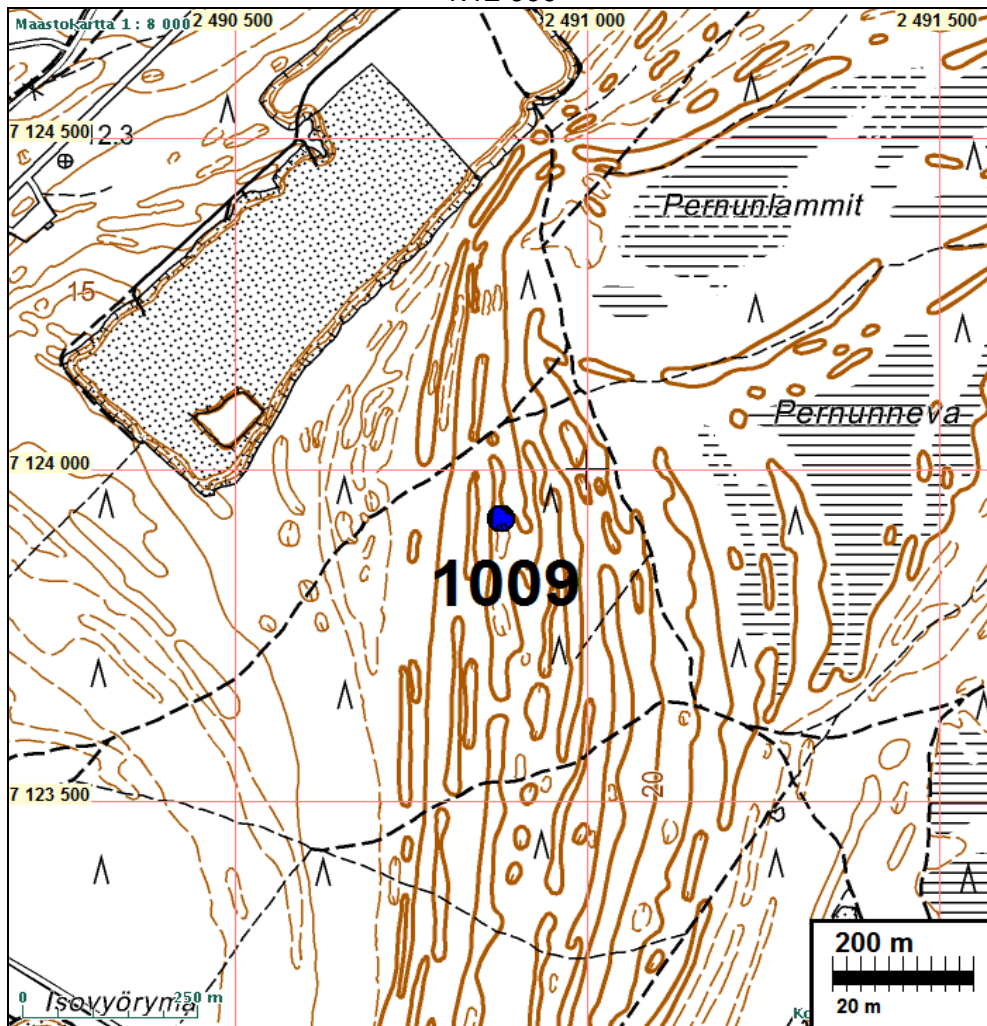
p: 7127 791 i: 3345 250

Tutkijat: Schulz & Rostedt 2008 inventointi

Sijainti: Siipon vt 8 sillasta 1,8 km itään, laajan hiekkakankaan keskellä, Pernunnevan itäpuolella

Huomiot: Kohteessa puretun ladon pohja. Kyseessä ei ole muinaisjäännös.

1:12 000

Vanhat kartat

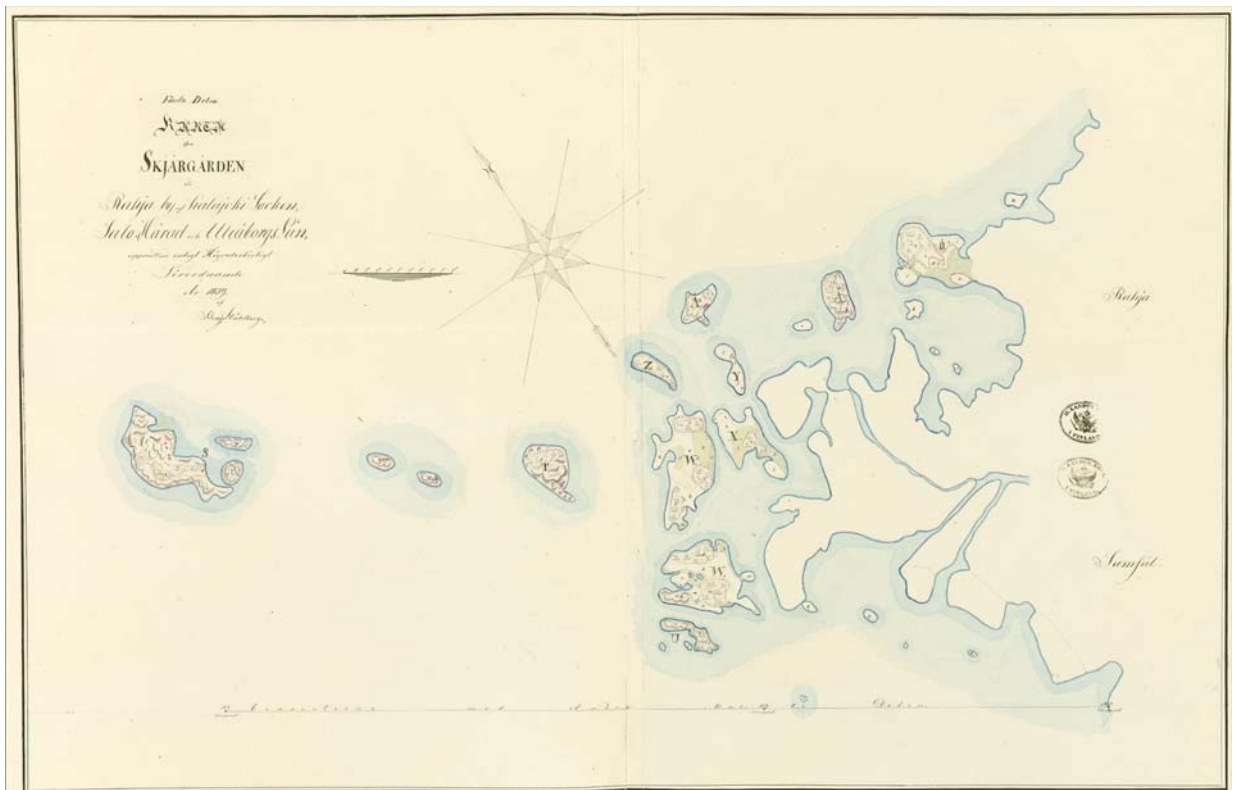
Raporttiin tulostetut kartat ovat alkuperäisistä kuvatiedoista pienennettyjä ja vahvemmin kompressoituja. Originaalit karttatiedostot ovat raportti CD:llä.

Vääräkari Haminanperä 1893

Maastokartta samasta alueesta on sivulla 40.

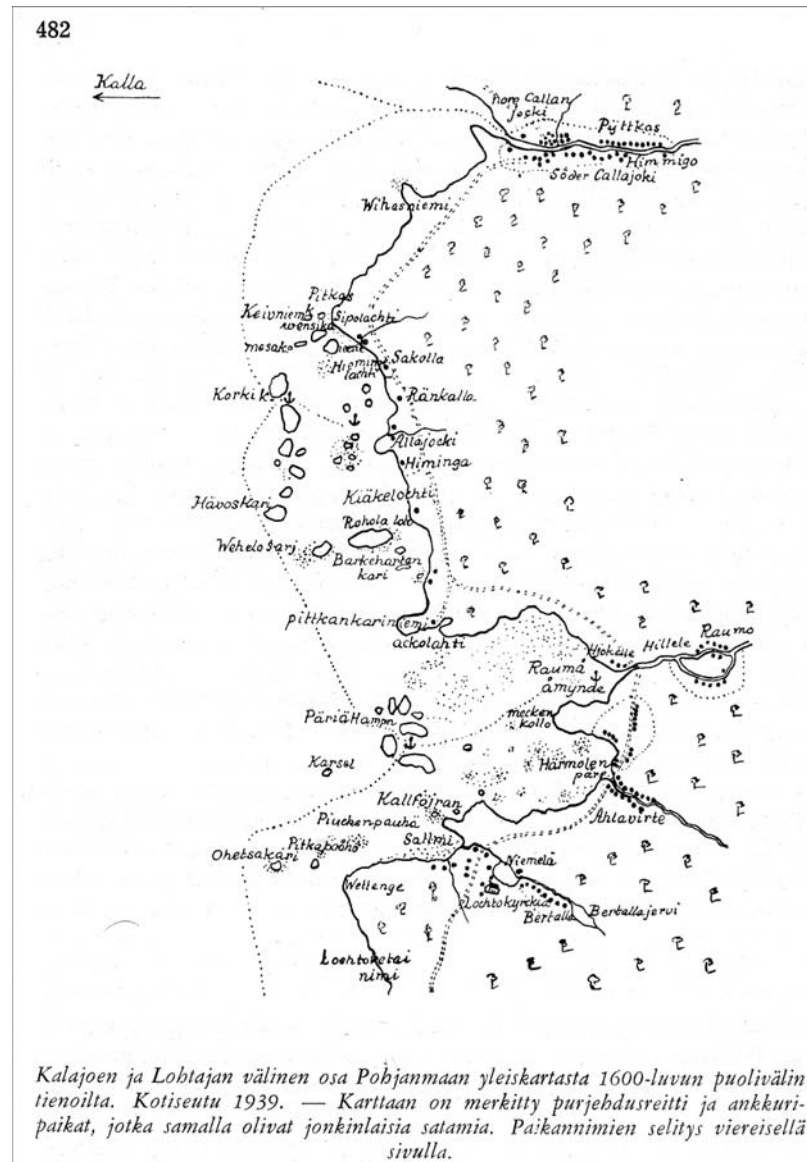
Karttaan merkityt kalastajamajat ovat edelleen olemassa. Kalliohakkauskohte nro 24 on merkitty tähän karttaan, samoin sen vieressä oleva yksi vuonna 2008 havaittu röykkiö. Kivikasa hakkausten länsipuolella lienee hävinnyt (sitä ei havaittu vuonna 2008). Huomaa: lahden pohjukkaan merkitty ”laivan jäännöksiä”.

Lepänen-Rahjan satama 1839

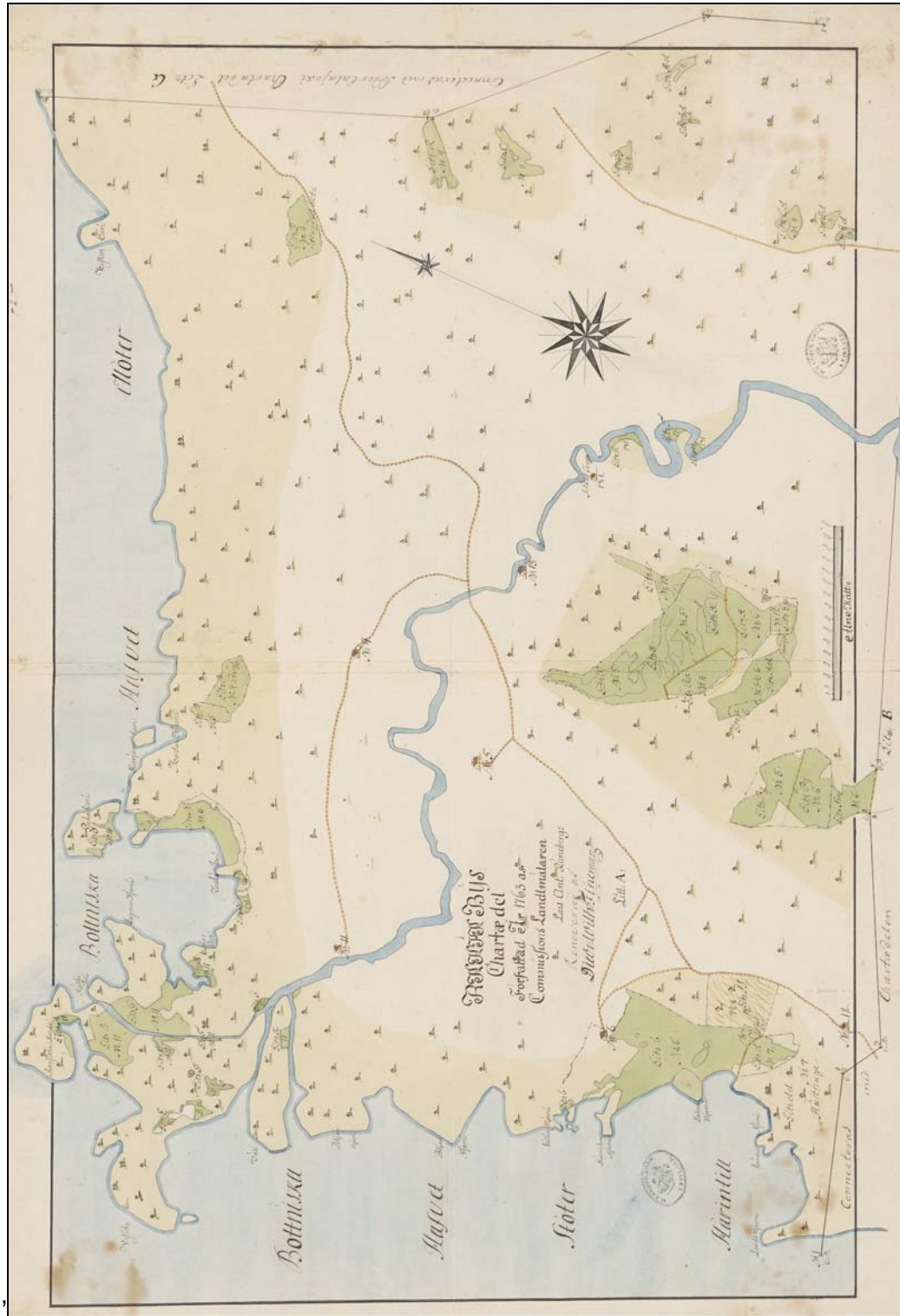
Kartta kuvaa pääasiassa tutkimusalueen ulkopuolista aluetta. Äärimmäisenä oikealla on Lepänen ja sen itäpuolella nykyinen Syökovan saari kahtena pienenä luotona. Syökovan kaakkois- ja lounaispäässä ovat pienet, kolmen metrin korkeudelle kohoavat nyppylät 1839 luotojen kohdalla. Huomattavia ovat karttaan näille kahdelle pienelle luodolle merkityt talot ulkorakennuksineen. Paikkaa ei tarkastettu vuonna 2008. Edellä mainittujen luotojen itäpuolella näkyy pienenä saarena nykyinen Lauri, joka ei kuulunut tutkimusalueeseen vuonna 2008.

Saaristokartta 1650-luvulta

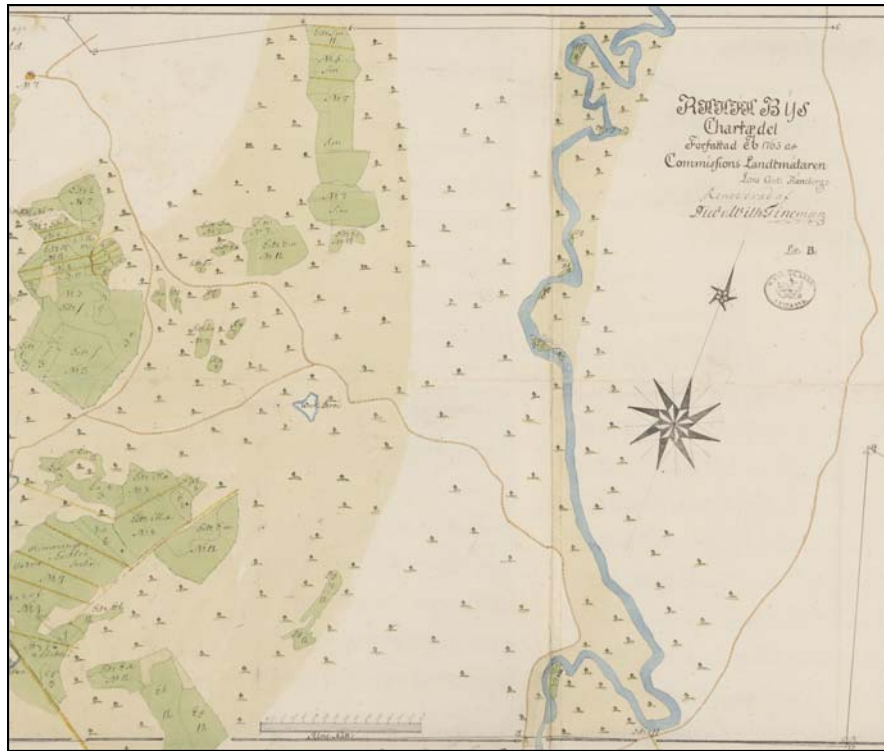

Lähde: Kalajoen historia 1956. Siiponjoen suu on merkitty pienenä jokena kartan yläosassa. Korkiakarilla on satamapaikka (ilmeisesti nykyisen Haminalahden kohdalla, Pappilankarin saaren itäpäässä). Alueella on runsaasti ranoja ja röykkiöitä (kummeleita). Ks. maastokartta s. 40.

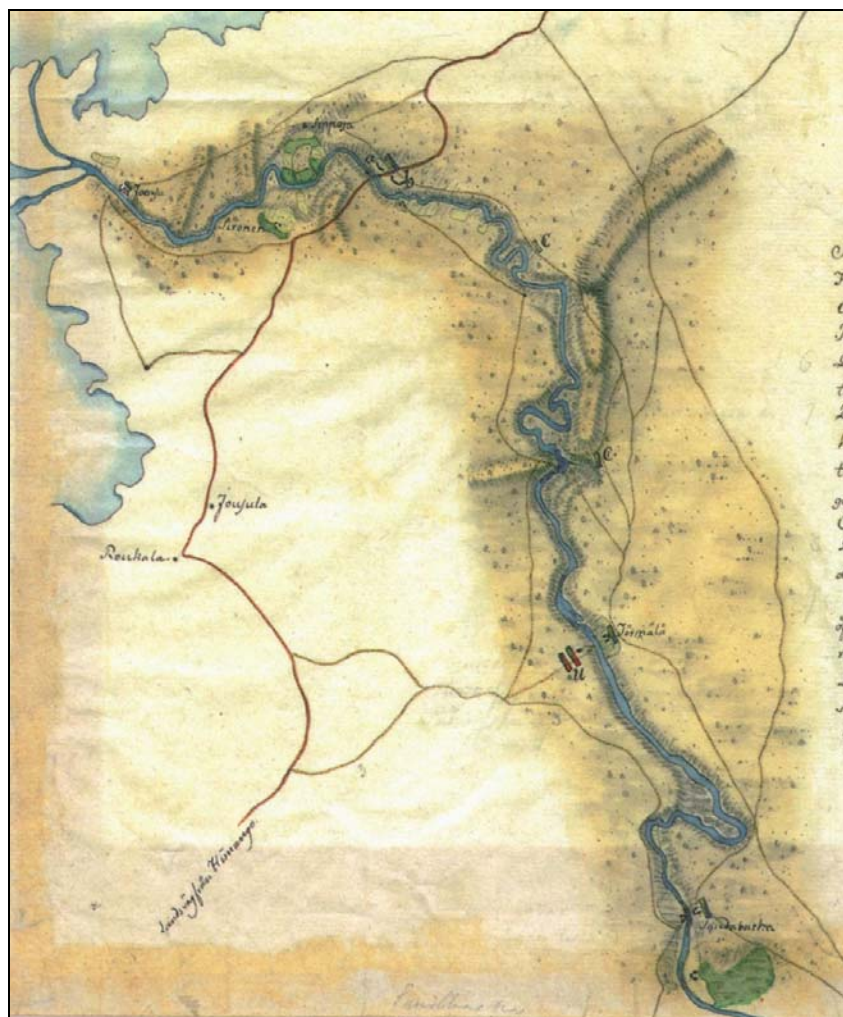
Siiponjoki 1762

Vuoden 1839 karttaan merkityistä taloista yksi osuu tutkimusalueelle - Soldats Torp äärimmäisenä idässä (kuvassa ylhäällä). Sen paikalla on nyt mahdollisia kellarikuoppien jäänteitä umppeen kasvaneessa metsämaassa. Kohde nro 47, maastokartta s. 68. Joen suun koillispuolella on nykyinen Joensuun talo, joka ei kuulunut tutkimusalueeseen samoin kuin eivät muutakaan talot Joensuun ja torpan välillä. Jokilaakso ympäristöineen on ollut asumaton torpasta etelään. Alla (seuraavalla sivulla) ote Siiponjoen alueesta edellisestä kartasta etelään.

Siiponjoki 1808-1809.

Sotilaskartta Suomen Sodan 1808-1809 ajalta. Karttaan on merkitty sotajoukkojen - enemmän tai vähemmän suunnitelmaksi jääneitä - asemia. C:llä merkitty asema joen koillisosassa, poh-

joisrannalla on lähellä kohdetta 44, jota epäilemme varustusten jäänteiksi. Samalla kohdalla joen eteläpuolella on myös varustuksiksi tulkittuja jäänteitä, joita ei kuitenkaan ole yllä olevaan karttaan merkitty. Karttaan ylhäälle merkityssä (oletetussa) kohdassa ei havaittu maan päällisiä merkkejä varustuksista tms. Alueella ei ole ollut taisteluja Suomen Sodan aikana.

Törmälän pohjoispuolelle merkityn aseman tienoilla on kaivanto, jota perimätieto kuitenkin pitää Ison Vihan aikaisen piilopirtin jäänteinä (kohde 43). Alueella ei havaittu muita jäänteitä. Törmälän kohdalle on merkitty asemat joen molemmin puolin. Merkkejä niistä ei ole kuitenkaan nyky päivään säästynyt.

Kalajoen Mariston ja Lepäsen kulttuuriperintöinventoinnit

Inventointi perustuu arkeologi Leena Lehtisen 11.10.2008 suorittamaan maastokäyntiin alueella.

Inventointi liittyy Kulman kulttuuriperintöinventointeihin Kalajoen alueella sekä kalajokisen Jorma Roukalan ilmoitukseen saarelta löytyneistä kohteista.

Inventoidut kohteet:

Kalajoki Maristo

Oppaana Maristolla toimi kalajokinen Arto Saari.

Nimi: Kalajoki Maristo
Tyyppi: 2 kpl matalia kiviröykkiöitä, jotka ovat todennäköisesti historiallisen ajan tulisijoja

Koordinaatit: x 334 7776 y 7139 891 z 5 m
(arviomittaus Metsähallituksen Reiska-järjestelmän kautta, koska paikan päällä ei ollut GPS-laitetta)

Paikka: Mantereella, 4 km Kalajoen keskusta länteen, 500 m Vihaslahdesta itään

Maanomistaja: Arto Saari, Raahentie, Kalajoki

Kiinteistötunnus: Rek nro 2:34

Kuvaus:

Kohde sijaitsee Maristonpakat-Natura-alueella, Vihaslahden kodalta koilliseen menevän hiekkatien vieressä, kaksi metriä tiestä itään ja 80 m valaistusta kuntoradasta etelään. Tulisijojen kohdalla on tien toisella puolella maanomistajan halkokatos.

Paikalla on kaksi matalaa, noin 60 cm korkeaa ja halkaisijaltaan noin 150 cm leveää, pyöreän muotoista kiviröykkiötä. Röykkiöt sijaitsevat viiden metrin päässä toisistaan ja parisen metriä tiestä itään. Molempien päällä on vahva sammalkerros. Maaperä paikalla on kivistä kangasmaata. On mahdollista, että vastaavia kivikasoja löytyy alueelta enemmänkin. Maanomistaja ja ilmoittaja olivat tehneet muutama vuosi sitten toiseen, pohjoisempaan sijaitsevaan röykkiöön koekuopan, josta oli löytynyt kiviä, hiiltä ja pieni luunmuru.

Tarkastuksen yhteydessä röykkiöihin tehtiin yhteensä kolme koekuoppaa, kaksi pohjoisempaan ja yksi eteläisempään. Kaikista koekuopista löydettiin hiiltyneitä ja palaneita kiviä sekä hiiltä. Kuopista ei kuitenkaan löytynyt luuta tai muuta ihmisen toiminnasta kertovaa tavaraa. Tämän perusteella kyse olisi kahdesta kivistä kasatusta tulisijasta. Maanomistaja kertoi, että noin kilometrin päässä on rannikolla ollut 1900-luvun alussa venäläisten sotilastukikohta. Hän epäili, että sotilaat olisivat voineet

leiriytyä tälläkin paikalla. Toisaalta kyse voi olla myös tervanpolttajien nuotiosta. Matalalla sijaitsevat tulisijat voivat olla korkeintaan pari sataa vuotta vanhoja.

Maanomistajalle annettiin ohjeet olla kaivamatta paikkaa enempää.

Kuvassa on maanomistaja Arto Saari pohjoisemman röykkiön kohdalla. Takana näkyvä koivikko on 5 metrin korkeuskäyrän rajana. Kuva on otettu tieltä, luoteesta kohti kaakkoa.

Maanomistaja Arto Saari kaivaa kolmatta koekuoppaa eteläisempään röykkiöön. Kuva on otettu pohjoisesta etelään.

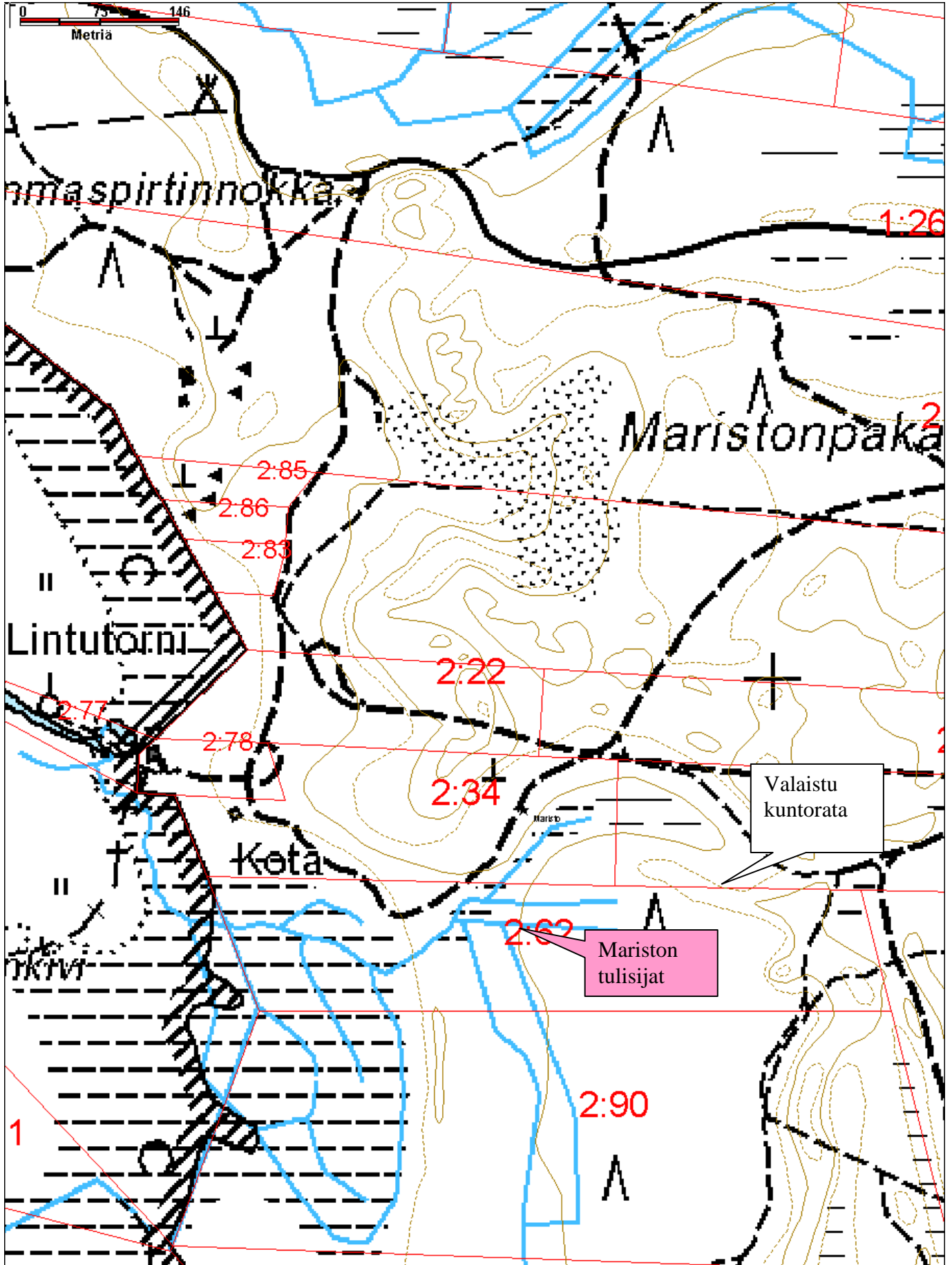
Lähikuva pohjoisen röykkiön koekuopasta.

1:5000

KARTTA Kalajoki Maristo

© Metsähallitus 2008
© Maanmittauslaitos 1/MML/08

Lepäsen saari

Lepäsen saari sijaitsee Rahjan saariston pohjoisosassa, Rahjan satamasta 550 metriä luoteeseen ja Kalajoen kirkosta 13 km länteen.

Oppaana Lepäsellä toimivat rahjalaiset Jorma Roukala ja Osmo Roukala.

Kalajoki, Lepänen 1

Nimi: Kalajoki, Lepänen 1
Tyyppi: Kivijalka saaren länsirannalla

Koordinaatit: x 333 7512 y 713
(arviomittaus Metsähallituksen Reiska-järjestelmän kautta, koska paikan päällä ei ollut GPS-laitetta)

Maanomistaja: Suomen valtio, Metsähallitus
Kiinteistötunnus: Rek nro 10:4

Kuvaus:

Kohteessa on maasta pilkottava kivijalka. Kohde sijaitsee Lepäsen länsirannalla, Metsähallituksen omistamasta hirsimökistä 100 m kaakkoon ja 70 m merenrannasta. Vanha kivijalka erottuu suhteellisen selvästi. Se on kivistä koottu, suorakaiteen muotoinen ja 5 x 4 metrin kokoinen. Alueen sisällä on sammaloitunut, matala kivikasa, joka voi olla kiukaan jäännös. Puuta tai muuta rakennuksesta kertovaa materiaalia ei ole paikalla havaittavissa. Oppaana toiminut J. Roukala epäili, että kyseessä olisi 1900-luvulla rakennetun mökin kivijalka. Vastaavanlaisia kivijalkoja etsittiin myös ympäristöstä niitä kuitenkaan löytämättä.

Lepänen 1. Kuvaussuunta on koiliseen.

Kalajoki, Lepänen 2

Tiedot kohteesta:
Tyyppi:

Nimi: Kalajoki, Lepänen 2
Kummeli

Koordinaatit:

x 333 7627 y 7130846
(arviomittaus Metsähallituksen Reiska-
järjestelmän kautta, koska paikan päällä ei
ollut GPS-laitetta)

Maanomistaja:
Kiinteistötunnus:

yksityinen, Natura-alueita
Rek nro 17:1,

Kuvaus:

Kyseessä on kivistä rakkakenttään kasattu kummeli saaren pohjoisrannan tuntumassa. Matalahko kummeli on suunnattu pohjoiseen.

Lepänen 2. Kuvattu etelästä.

Kalajoki, Lepänen 3

Tiedot kohteesta:
Tyyppi:

Nimi: Kalajoki, Lepänen 3
Kummeli

Koordinaatit:

x 333 7675 y 713 0648
(arviomittaus Metsähallituksen Reiska-järjestelmän kautta, koska paikan päällä ei ollut GPS-laitetta)

Maanomistaja:
Kiinteistötunnus:

yksityinen, Natura-aluetta
Rek nro 17:1,

Kuvaus:

Kyseessä on matala, kivistä rakkakenttään kasattu kummeli saaren pohjoisosan korkeimmalla kohdalla. Kummeli on hieman hajonnut, halkaisijaltaan vajaan 10 metrin kokoinen ja suunnattu merelle kaakkoon päin. Kummeli on aivan Pullo-saaren linjamerkin ja karttaan merkityn linjan kohdalla. Kohteen koillispuolella, Pirttikaaran rannassa on uusi kesämökki, jota ei ole merkitty karttoihin.

Lepänen 3. Kummeli on kuvan keskellä. Taustalla näkyy Pullo-saaren linjamerkki. Kuva on otettu luoteesta kohti kaakkoa.

Lepänen 3. Kummeli näkyy kuvassa keskellä oikealla. Taustalla näkyy myös rannalla oleva kesämökki.

Kalajoki, Lepänen 4

Tiedot kohteesta:

Nimi: Kalajoki, Lepänen 4
Tyyppi: Raivattu alue rakkakentässä

Koordinaatit: x 333 7622 y 713 0602
(arviomittaus Metsähallituksen Reiska-järjestelmän kautta, koska paikan päällä ei ollut GPS-laitetta)

Maanomistaja: yksityinen, Natura-alueita
Kiinteistötunnus: Rek nro 17:1,

Kuvaus:

Kohde sijaitsee samassa rakkakentässä kuin kohde Lepänen 3. Rakkakentän lounaiseen reunaan on raivattu kahden ison kiven suojaan parin neliön tila, joka on reunustettu kivillä. Raivattua aluetta ei pienen kokonsa ja kivisen pohjansa vuoksi voi pitää leiripaikan jäännöksenä. Kyseessä voisi sen sijaan olla esimerkiksi kalastajien nuotion suojaksi raivaama tila. Raivattua aluetta ympäröivät pienet kivet, jotka ovat selvästi ihmisen kasaamia.

Lepänen 4. Kuva on otettu lännestä itään, ja sen oikeassa laidassa näkyy taustalla häämöttävä kummeli (Lepänen 3).

Kalajoki, Lepänen 5

Tiedot kohteesta:

Nimi: Kalajoki, Lepänen 5
Tyyppi: Mahdollinen rana eli verkkotelineen perustus

Koordinaatit: x 333 7605 y 713 0600
(arviomittaus Metsähallituksen Reiska-järjestelmän kautta, koska paikan päällä ei ollut GPS-laitetta)

Maanomistaja: yksityinen, Natura-aluetta
Kiinteistötunnus: Rek nro 17:1,

Kohteen kuvaus:

Kyse on pensaikossa olevista, pienistä kivikasoista, jotka sijaitsevat parin metrin etäisyydellä toisistaan. Kohteet löytyvät saaren keskiosassa sijaitsevan rakkakentän länsiosasta, aivan yksityisen ja valtion maan rajalta. Opas epäili kivikasoja verkkotelineen perustoiksi eli ranoiksi. Kuitenkaan niiden sijainti kaukana merestä ja mahdollista kalamajoista, vaikeakulkuisen rakkakentän takana ei ehkä tue tätä tulkintaa. Kasat ovat selkeästi ihmisen tekemiä, mutta ne ovat vaikeasti löydettävissä.

Yläkuvassa näkyy parhaiten maastosta erottuva mahdollisen ranan jäännös.

Alla on yleiskuva alueesta. Kuvan keskellä pilkottaa vastaava kivilatomus.

Tiivistelmä

Lepäsellä oppaana toiminut kalastaja Jorma Roukala kertoi, että hänellä on kopio 1860/-70-luvun kartasta, ja että siihen olisi merkitty majoilta näyttäviä rakennuksia saaren koillisrannalle, Mattosenpohjan kohdalle. Maastokäynnin aikana Roukalalla ei kuitenkaan ollut kyseistä karttaa mukana. Suojaisan sijainnin perusteella paikalla on voinut olla venevalkama, joka on sittemmin jäänyt kuivalle maalle. Entisestä lahden poukamasta on vielä jäänteenä pari matalaa lampea, jotka näkyvät kartassakin. Kiersimme Mattosenpohjan pahasti pusikoitunutta ja kivistä aluetta löytämättä mitään selviä merkkejä kivijaloista tai muista ihmisen tekemistä jäännöksistä. Vaikka perimätietoa paikalla olleista kalamajoista on siis olemassa, ei niitä mukana olleiden oppaiden mukaan ole kuitenkaan paikannettu.

Inventointikierroksen aikana kävelimme läpi saaren länsirannan ja pohjoisosan, josta viimeksi mainittu on pääosin hyvin kivistä rakkakenttää. Itärannan lahden pohjukka, jonka rannalla sijaitsee suurin osa nykyisistä kalamajoista, on saaren selvästi paras luonnonsatama. Länsiranta on huomattavasti tuulisempi, eikä siellä kivisen ja matalan rannan takia ole hyviä rantautumispaikkoja.

Koko Lepäsen saari on kivikkoista ja matalaa. Saaren korkein kohta on korkeuskäyrien perusteella 2,5 – 5 metrin välillä. Maankohoamisen keskiarvo on Kalajoen saaristossa noin 90 cm sadassa vuodessa, eli noin 270 cm kolmessa sadassa vuodessa. Näin ollen Lepäsen korkein kohta saaren keskiosassa on kohonnut merestä 1700-luvulla. Täten saarella olevat löydökset eivät voi olla muutamaa vuosisataa vanhempia.

Kajaanissa 12.11.2008

Leena Lehtinen

KULMA-hankkeen projektipäällikkö
arkeologi

(Tekstiä muokannut Heidi Lumijärvi / Metsähallitus)

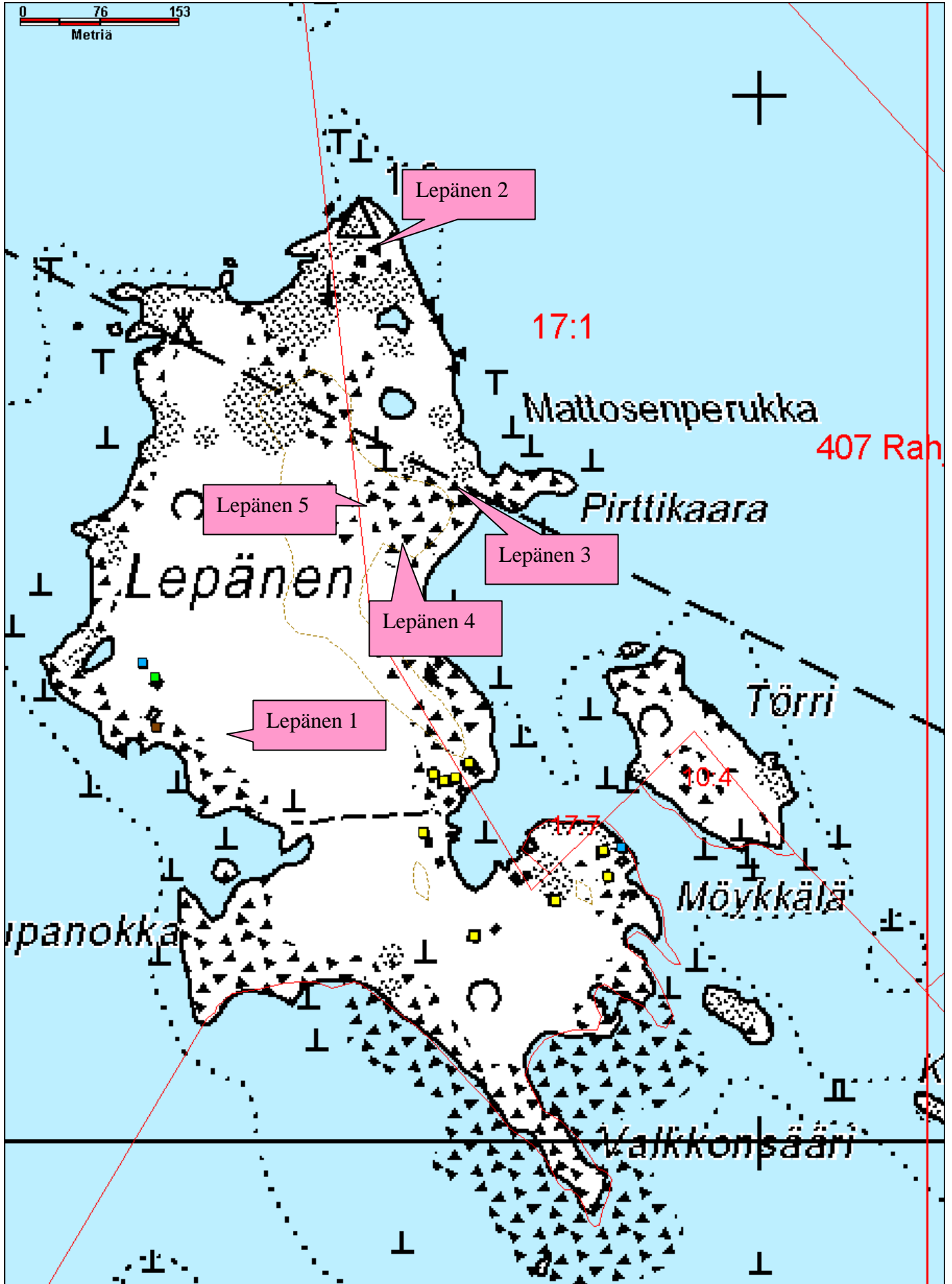
1:5222

© Metsähallitus 2008
© Maanmittauslaitos 1/MML/08

KARTTA Lepänen Kalajoki

Valtion maa lännessä, rakennukset merkitty

RAHJAN SAARISTON JA SIIPONJOKILAAKSON ELINKEINO- HISTORIALLINEN SELVITYS

osuuskunta
AURA

Kirsi Jylkkä-Karppinen
Anne Koskamo
Krista Kuusela
Reeta Laitila

SISÄLLYSLUETTELO

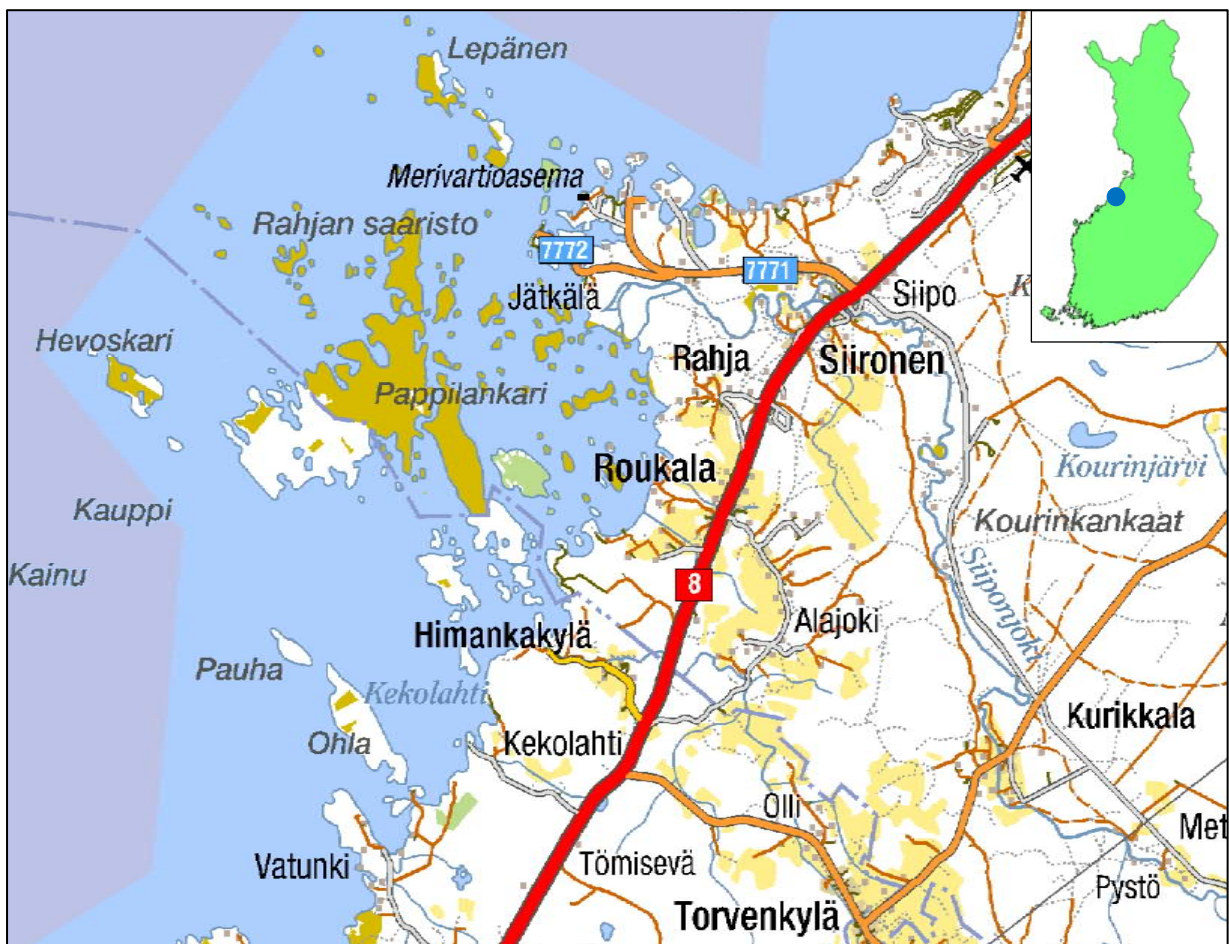
JOHDANTO.....	3
Kulttuuriperinnöstä vetovoimaa matkailuun.....	6
RAHJAN KYLÄN JA SIIPONJOEN ASUTUSHISTORIA	
PRONSSIKAUDELTA 1800-LUVULLE	7
Muinainen Siiponjoki – monumentaalisten kivirakennelmien aika.....	7
Siiponjoen varhaiset kulkijat.....	10
Kantatilat perustetaan ja asutus laajenee jokivarteen.....	13
Rahjan kylän asukkaat sotien jaloissa	15
METSÄSTYSTÄ JA HYLKEENPYYNTIÄ KAUTTA VUOSISATOJEN.....	18
Pyyntikuopista tuliaseisiin – metsästyksen monet muodot.....	18
<i>Erämiehen pyyntikeinot</i>	20
Piekon Aukko – Piekonniemen erämies	23
Eräperinteen jatkuvuus.....	26
Hylkijäillä – maanitellen, hämäten ja hiipien	29
Talolliset ja ammattikalastajat hylkeenpyytäjinä 1800-luvulla.....	30
Tapporaha hylkeenpyynnin kannustimena.....	31
Kaukopyyntiä 1900-luvulla.....	32
Pyyntimatkojen haasteet ja vaarat – verinapista hyljesormeen	36
KALASTUS RAHJAN SAARISTOSSA JA SIIPONJOELLA.....	38
Kalastus osana vuodenkiertoa.....	38
Rahjan saaristo kruunun hallinnassa	40
Rahjan saariston kalastussijoja ja vuokraajia	41
Karit kalastuksen asemapaikkoina	43
<i>Kierimistä tupaan – kalastajan rakennelmat kalakareilla</i>	43
<i>Parhaat kalakarit Rahjan saaristossa</i>	46
Rahjalaiset Kallan kareilla	47
Kalastajan vuodenkierto.....	48
<i>Lohenpyyntiä keväästä syksyyn</i>	48
<i>Kevät- ja syyskutuista silakkaa</i>	51
<i>Loukeita ja karjaspäitä – luonnonmerkkien tarkkailu</i>	53
<i>Verkonlaskusta mojakkaan - pauhapyynnissä</i>	54
<i>Ammeista napeksiin – suolasilakkaa markkinoille</i>	58
<i>Silakanpyyntiä rysällä – ammattikalastajien aika</i>	61
<i>Siianpyyntiä kesästä syksyyn</i>	62
<i>Nahkiaista syksystä talveen</i>	65

<i>Talvikalastusta ja harvinaisia kalansaaliita</i>	66
Keijuja ja haltioita - kalastukseen liittyneitä uskomuksia.....	67
PERINTEINEN MAATALOUS	68
Maataloutta keskiajalta 1900-luvun elinkeinoelämän murrokseen.....	68
Kaskiviljely vallitsevana viljelytapana keskiajalta uuden ajan alkuun	69
Karjataloudella peltoviljelyä suurempi merkitys rannikolla	71
Niittynautintaa aletaan säännöstellä 1600-luvulla	73
Karjarutto, kadot ja sodat suotuisan asutuskehityksen jarruna	76
Elinkeinoelämän elpyminen alkaa vähitellen 1750-luvulta	79
Metsien merkitys kasvaa tervatalouden myötä	80
Rahaa tervasmetsistä.....	81
Tervaksista tynnyriin - tervantuotannon vaiheet.....	83
Tervanpoltto – väistynyt elinkeino.....	85
Sukka-Matin tarina.....	86
Isovihan jälkeen autioiden asutuksesta isojakoon.....	87
Rahjan saaret luovutetaan kruunulle isojaossa.....	89
Viljelijän vuodenkierto perinteisessä maataloudessa.....	92
Maatalouden murros alkaa 1800-luvun lopulta.....	97
Koneet tulevat	99
Kylvöheinästä karjalous kasvuun.....	100
Suoviljelyllä lisää peltoalaa	102
Meijeriliike syntyy ja kotieläinten hoito tehostuu.....	103
Maaseudun muita elinkeinoja	105
METSÄTALOUS RAHJAN SAARISTOSSA JA SIIPONJOELLA	107
Valvontaa ja hakkuita – metsien hyödyntäminen	107
<i>Saariston hyödyntäminen satama- ja lauttausalueena</i>	108
Rahjalaiset savotoilla	109
Lanssista jokisuulle – puutavaran uitto	111
Paperipuuta ja propsia – Siiponjoen uitto	112
Uiton työväkeä	113
PERINTEISEN MAATALOUSMAISEMAN JA	
SAARISTOLAISKULTTUURIN JÄÄNTEITÄ	116
LÄHDELUETTELO	119

Kannessa oleva kartta: Ote siian- ja lohenkalastussijoja koskevaan selvitykseen liittyvästä kartasta Raajan saaristoa. Vuodelta 1869. Maatalousministeriön kalastuskartat, MMM Iae 9 1, KA.

JOHDANTO

Kädessäsi oleva elinkeino- ja asutushistoriaselvitys syventyy Kalajoen Rahjan saariston ja Siiponjokilaakson menneisyyteen. Työssä käsitellään alueen asutushistoriaa, eräperinteitä: metsästystä ja kalastusta sekä tervanpolton, savotoinnin, uiton ja perinteisen maatalouden historiaa. Selvitys liittyy Metsähallituksen KULMA-hankkeeseen ja sen toteutti Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura Kierikkikeskuksen toimeksiannosta. Hankkeen lyhenne tulee sanoista kulttuuriperintö matkailun voimavaraksi, mikä onkin selvityksen tavoitteena: tuoda esiin historiatietoa alueesta matkailun kehittämistä varten. Selvityksessä on hyödynnetty alkuperäisiä arkistolähteitä, paikallisten haastatteluja ja alueelta julkaistuja historiateoksia sekä Mikroliitti Oy:n syksyllä 2008 alueella tekemän muinaisjäännösinventoinnin tuloksia.

Rahjan saaristo ja Siiponjokilaaksoa. Kartan mittakaava 1:100 000. © Metsähallitus 24.4.2009, © Maanmittauslaitos 1/MML/09. Katso myös Liite 1.

Rahjan saaristo on yksi merellisen luontomme ainutlaatuisimmista alueista. Alueelta löytyvät kaikki saaristoluonnon vyöhykkeet suojaisesta rannikkovyöhykkeestä sisä- ja ulkosaaristoon sekä avoimeen merivyöhykkeeseen. Oman, merkittävän leimansa alueen maisemaan ja luontoon on tuonut perinteinen saaristolaiskulttuuri elinkeinoineen.¹ Kalajoen ja Himangan alueella sijaitseva Rahjan saaristo on kohonnut merestä viimeisten noin 1000 vuoden kuluessa². Alue on ainutlaatuinen luonnonpiirteiltään jopa Euroopan mittakaavassa johtuen juuri maankohoamisesta³. Siiponjoen mereen kuljettama maa-aines ja maankohoaminen ovat muuttaneet saaristoalueen maisemaa huomattavan paljon aikojen saatossa. Entisestä vauhdistaan jo hidastunut maankohoaminen on alueella silti vielä 8–9 millimetriä vuodessa – lähes metrin sadassa vuodessa⁴. Alavalla rannikolla ranta siirtyy vuosisadassa yli kilometrin lännemmäksi. Tällä on ollut suuri vaikutus alueen elinkeinojen harjoitukseen: kalastus- ja satamapaikat ovat vaihtuneet, toisaalta on saatu lisää maata mm. maatalouden käyttöön.

Siiponjokilaakso on saanut alkunsa jo kivikauden lopulla, jolloin Kalajoen sivuhaarasta, Vääräjoesta haarautui erillinen uoma⁵. Jokilaakso on pidentynyt sitä mukaa kun maa on kohonnut, ja tällä hetkellä joella on pituutta 41 kilometriä⁶. Siiponjoesta tekee erityisen mm. sen serpentiinimäinen mutkittelu – Suomessa on vain muutamia yhtä laajamittaisesti meandroivia suurehkoja jokia, esimerkiksi Oulanka- ja Ivalojoet⁷. Niihin verrattuna Siiponjoen meandroiva alajuoksu on hyvin nuori: alue on noussut merenpinnan yläpuolelle vasta viimeisten 2000 vuoden aikana⁸. Joen suistoaluekin on harvinaislaatuinen monine sivu-uomineen. Siiponjoella on liikkunut eränkävijöitä jo yli 3000 vuotta sitten. Pysyvä, nykypäivään jatkunut asutus sai alkunsa tiettävästi 1300–1400-luvuilla.

Maaston muodot, maaperä, vesistöt ja ilmasto ovat ohjanneet alueiden asuttamista. Asuinpaikkojen sijainti on aina ympäristöllisiltä olosuhteiltaan ollut ihmisten ja heidän elinkeinojensa kannalta mahdollisimman edullinen.⁹ Tutkimusalueella vesistöt ovat luoneet perustan alueen pysyvälle asuttamiselle ja mahdollistaneet monipuolisen elinkeinorakenteen kehittymisen. Kalastus ja hylkeenpyynti ovat olleet alueen varhaisimmat toimeentulon lähteet

¹ <http://www2.kalajoki.fi/rahjansaaristo>.

² Vilkuna 1956, 480481.

³ <http://www.luontoon.fi/rahja>.

⁴ <http://www2.kalajoki.fi/rahjansaaristo>.

⁵ Sankari 2001, 16.

⁶ Sankari 2001, 9.

⁷ Sankari 2001, 5.

⁸ Sankari 2001, 44.

⁹ Tiitinen 1999: 12.

metsästyksen ohella. Rahjan kylän vanhin kalastussatama on Puojinniemi, jossa on vielä jäljellä vanhoja hirsirakenteisia kala- ja verkkolatoja¹⁰.

Alueella on monipuolinen ja mielenkiintoinen elinkeinohistoria. Rahjan kylän ensimmäiset talot on kirjattu arkistolähteisiin 1500-luvulla ja tuolloin on maatalous ilmeisesti ollut runsaiden luonnonniittyjen ansiosta vielä karjatalousvaltaista, sillä 1500-luvulle tultaessa Kalajoella peltoviljelyyn oli otettu vasta pieniä peltotilkkuja. Maa- ja karjatalous sekä kalastus säilyttivät asemansa tärkeimpinä elinkeinoina uuden ajan alusta 1900-luvun puolelle. 1900-luvun edetessä elinkeinojen kirjo kasvoi ja maatalousvaltainen yhteiskunta oli muutoksen edessä.

Kulttuuriperinnöstä vetovoimaa matkailuun

Rahjan saariston ja Siiponjokilaakson mielenkiintoisesta kulttuurihistoriasta ja monimuotoisesta luonnonympäristöstä löytyy erinomaisia rakennuspalikoita alueen kulttuurimatkailun ja virkistyskäytön kehittämiseen. Historia ja perinteet voivat tarjota matkailijalle uusia kokemuksia samalla tavoin kuin matka vieraaseen maahan¹¹. Matkailijoille ei enää riitä matkakohteen pelkkä kaunis näköala, vaan kulttuurin moninaiset piirteet kiinnostavat heitä yhä enemmän. He haluavat tutustua matkakohteen historiaan, tapoihin ja kulttuuriperintöön. Myös se, miten ihmiset ovat ennen eläneet, kiinnostaa. Mitä kauempaa maantieteellisesti tai kulttuurisesti matkailija tulee, sitä eksoottisemmaksi hän kokee meidän hyvin arkiseksi mieltämämme asiat, kuten kansanperinteemme¹². Toisaalta se on muuttunut yhä etäisemmäksi myös nykyajan kaupungistuneille suomalaisille, joille kansanperinteestä voisi löytyä erilaisia ja eksoottisiakin elämyksiä.

Kulttuurimatkailu on keino tuoda menneisyys matkailijoiden ja myös paikallisten asukkaiden tietoisuuteen. Sitä kautta historiasta tulee saavutettavampi ja demokraattisempi. Onnistuessaan tällainen matkailutuote voi lisätä menneisyyden arvostusta ja siten tehostaa paikallisen kulttuuriperinnön säilymistä.¹³ Oman kulttuurihistorian tuntemuksen ja arvostuksen lisääntyminen voi myös vahvistaa alueen asukkaiden identiteettiä ja omanarvontuntoa sekä alueen kehitystä. Ne ovat tärkeitä voimavaroja nopeasti muuttuvassa maailmassa.

¹⁰ Pohjois-Pohjanmaan arvokkaat maisema-alueet 1997, 44.

¹¹ Petrisalo 2001, takakansi.

¹² Jutila 1998, 7.

¹³ Raivo 2007, 272.

Kulttuurimatkailu ja siihen liittyvä menneisyyden tuotteistaminen ovat tällä hetkellä yksi kasvavimpia matkailun osa-alueita¹⁴. Kulttuurimatkailu kuten muukin teema-pohjainen matkailu on yhä tärkeämpi matkailun vetovoimatekijä ja kehittämiskohde myös Suomessa. Matkailun edistämiskeskus painottaakin kulttuuriperinteen ja historian entistä vahvempaa esille nostamista matkailussa. Erityisesti kansainvälisessä matkailussa eri kulttuuritekijät muodostavat vahvan kilpailutekijän nykypäivänä.¹⁵ Useissa maissa kulttuuriperintöä, perinteitä, tapoja ja historiaa on hyödynnetty matkailussa jo vuosikaudet.

Kun matkailutuotteet rakennetaan kansanperinteen ja paikallisen kulttuurin pohjalta, voidaan matkailua kehittää myös kulttuurisesti kestäväälle pohjalle. Perinteisiin sisältyvä tieto luonnonmukaisista elintavoista voi auttaa myös nykyihmistä kehittämään elintapojaan ekologisesti kestävämmiksi. Menneisyydestä voi oppia ja löytää hyviä esimerkkejä nykypäivän elämään.¹⁶ Paikallisiin voimavaroihin perustuva kulttuurimatkailutuote on huomioimisen arvoinen trendi matkailun kehittämisessä. Paikallisuus on tärkeä myös alueiden kehitykselle ja matkailussa se tarjoaa lisävetovoimaisuutta sekä mahdollisuuden erottautua kilpailevista alueista.

Historian houkuttelevaksi tekeminen matkailijoille edellyttää luovaa ja monipuolista menneisyyden esille tuomista¹⁷. Kun menneisyyttä aletaan muokata matkailijoita houkuttelevaan muotoon, tavoitteena tulee olla, että matkailijalle tarjotaan mahdollisimman aitoja elämyksiä eikä menneisyyttä väärennetä¹⁸.

RAHJAN KYLÄN JA SIIPONJOEN ASUTUSHISTORIA PRONSSIKAUDELTA 1800-LUVULLE

Muinainen Siiponjoki – monumentaalisten kivirakennelmien aika

Siiponjoki sai alkunsa kivikauden¹⁹ lopulla, noin 1800 eKr. sen muodostaessa erillisen, Vääräjoesta erkanevan uoman. Ilmasto oli viilentynyt ja muuttunut kuivemmaksi kivikauden kosteista, lämpimistä ajoista ja kuusipuu valtasi tilaa männyn rinnalla Suomen metsissä. Noin 1600 eKr. merenranta oli nykyisen Kärkisen kylän tienoilla. Siiponjoella oli tuolloin pituutta

¹⁴ Raivo 2007, 269.

¹⁵ [http://www.mek.fi/w5/mekfi/index.nsf/\(pages\)/Kulttuurimatkailu](http://www.mek.fi/w5/mekfi/index.nsf/(pages)/Kulttuurimatkailu).

¹⁶ Huttunen 2004, 9–10.

¹⁷ Kainulainen 2000, 148.

¹⁸ Huttunen 2004, 10.

¹⁹ Kivikausi oli 1500 eKr. saakka.

viitisen kilometriä ja merenranta sijaitsi noin 17 kilometrin päässä nykyisestä rannikosta²⁰. Pronssikauden²¹ edetessä aikaan noin 900 eKr. merenranta siirtyi nykyisen Pystön tienoille saakka. Silloin joella oli pituutta jo 15 kilometriä.²² Ihmisiä liikkui Siiponjoen latvoilla jo pronssikaudella, sillä heidän jäljiltään tunnetaan joen varrelta kolme kiviröykkiökohdetta.

Siiponjoen kiviröykkiöt ovat seurausta pronssikaudella Länsi-Suomeen omaksutusta kulttuurista, jonka vaikutteet saapuivat lännestä tiiviiden kontaktien ja uudisasutuksen myötä.²³ Kulttuuriin sisältyi hautatapa, jossa vainaja poltettiin ja ruumiin jäännösten päälle koottiin suuri kiviröykkiö. Hautapaikka valittiin näyttävältä paikalta, usein merenrantakalliolta. Uudet tavat levisivät rannikkoa pitkin pohjoiseen riistan perässä kulkevien ihmisten mukana.²⁴ Pystössä sijaitsevien Haarainjärvien ja Mäki-Erkin Möykkäkallioiden kaksi röykkiötä on rakennettu aikoinaan näköalapaikoille, kalliolle niemennokkaan.²⁵ Samantyyppinen kivirakennelma on myös Kärkisessä sijaitseva Jyrynkaan röykkiö, joka sekin on koottu komealle paikalle, korkealle moreeniharjanteelle. Röykkiöiden koot vaihtelevat läpimitoiltaan viidestä kymmeneen metriin.²⁶

Röykkiöiden rakentajia tai niiden tarkkaa rakentamisajankohtaa ei voida enää selvittää. Pystön kivirakennelmat sopivat ulkomuodoltaan parhaiten vanhemman pronssikauden röykkiöiden joukkoon. Maannousvauhdin perusteella ne on voitu rakentaa aikaisintaan noin 1500 eKr.²⁷, mutta todennäköisesti ne ovat kuitenkin muutamaa sata vuotta nuorempia. Siiponjoen röykkiöitä ei ole tutkittu arkeologisin kaivauksin, joten monet tieteiden avulla selvitettävät seikat – kuten mahdollisten hauta-antimien esiintyminen ja kivien alta löytyvät hautarakenteet – odottavat vielä tutkijaansa.²⁸ Ne ovat kuitenkin selvästi herättäneet ihmisten kiinnostuksen, sillä

²⁰ 1600 eKr. mennessä vedenpinnan yläpuolelle nousseet alueet sijaitsivat nykyään yli 40 metrin korkeudella merenpinnan yläpuolella. Sankari 2001, 15.

²¹ Pronssikausi oli 1500–500 eKr.

²² 900 eKr. merenranta sijaitsi n. 30 metriä ylempänä nykyisestä meren pinnasta. Sankari 2001, 15–16.

²³ Okkonen 2003, 31.

²⁴ Läntisen pronssikulttuurin hautoja tunnetaan katkeamattomana nauhana aina Perämeren rannikolla Pyhäjoelle saakka ja pohjoisempanakin sieltä täältä aina Kemijoelle saakka. Kivikasoilla on ollut aikojen saatossa myös paljon muita käyttötarkoituksia. Niitä on koottu esimerkiksi maa- ja merimerkeiksi, onnettomuuspaikoille kasatuiksi uhriraunioiksi, raparaunioiksi (palaneiden saunankivien kasaksi) tai maanmuokkauksessa syntyneiksi kasoiksi. Pronssikautisilla hautaröykkiöillä on voinut olla muitakin, meille tuntemattomia merkityksiä. Okkonen 2003, 31 ja 229.

²⁵ Okkonen 2003, 118–119.

²⁶ Sarkkinen 2003, 126, 130–131, 138.

²⁷ Haarainjärvien ja Mäki-Erkin Möykkäkallioiden röykkiöiden paikat sijoittuvat 35 metrin korkeuskäyrälle, jonka korkeudella olevat alueet ovat nousseet merestä noin 1500 eKr. Okkonen 2003, 86, taulukko Himangan, Lohtajan ja Kannuksen seutujen maankohoamisesta, joihin on koottu tiedot tutkimuksista Marjatta Okko, *The relation between raised shores and present land uplift in Finland during the past 8000 years*. *Annales Academiae Scientiarum Fennicae Series A III*, 93. Helsinki 1967 ja Erkki Kääriäinen, *Uusimmat maankohoamisen arvot maamme mareofraafeilla*. *Terra* 94:2, 1982.

²⁸ Okkonen 2003, 127.

Möykkäkallioiden hautaröykkiö on jo tuhottu lähes kokonaan laittomalla kaivelulla.²⁹ Röykkiöiden tulisikin antaa olla rauhassa, sillä ne ovat suojeltuja kohteita ja niihin kajoaminen ilman myönnettyä lupaa on kielletty muinaismuistolain nojalla.³⁰

Siiponjokilaaksosta ei ole tiettävästi saatu talteen esihistoriallisia esinelöytöjä ja Rahjan saaristosta niitä ei ole mahdollista löytääkään, sillä saaristo on noussut merestä vasta historiallisella ajalla. Siiponjoen lähistöltä, Tyngältä, on kuitenkin löydetty käyräniskaista, ruotsalaista tyyppiä oleva kivinen reikäkirves. Siiponjoen hautaröykkiöiden lisäksi Tyngän reikäkirves kertoo siitä, että alueelta oli pronssikaudella suoria tai välillisiä yhteyksiä Pohjanlahden läntisiin osiin.³¹ Kalajoen kaupungin alueelta tunnetaan viisitoista esihistoriallista röykkiötä. Erilaisiin kivikasoihin ja -rakennelmiin on aina liittynyt uskomuksia ja pelkoakin. Kalajoella ja Raahessa röykkiöille on ollut oma nimityksensä, jättiläisenpesät.³² Nimi voisi viitata uskomukseen, jonka mukaan suuret kivistä rakennetut olivat aikoinaan suomalaisten luonnonjumalien kokoamia. Toisaalta kivistä rakennettujen on ajateltu liittyneen lappalaisiin.³³ Ehkäpä samasta syystä Siiponjoen laskuojan, Iso-ojan itäpuolella, Rautakoskella sijaitsevan röykkiön tienoo on nimetty Lapinhaudaksi.

Yksi kivistä rakennettu löytyy myös Rahjan saaristosta, Hevoskarilta. Historialliselta ajalta peräisin oleva jatulintarha sijaitsee vain 4 metrin korkeudella meren pinnasta ja maannousuvauhdin perusteella saari on noussut merestä vasta 1700-luvulla. Hevoskarin jatulintarha koostuu yhdestätoista kivikehästä ja sen keskiössä on itä-länsi-suuntainen risti.³⁴ Näitä kivikehiä on nimitetty myös monilla muilla nimillä³⁵. Kemin ja Tornion seudulta, muinaiseen jättiläiskansaan, viittaava jatulintarha-nimitys on kuitenkin vakiintunein ja suositeltavin termi Suomessa. Toinen suositeltava nimitys on jungfrudans. Labyrintteja jatulintarhat eivät ole, sillä niissä ei ole umpikujaa.³⁶

²⁹ Sarkkinen 2003, 126.

³⁰ Muinaismuistolaki, 1 luku Kiinteät muinaisjäännökset. 1§ Kiinteät muinaisjäännökset ovat rauhoitettuja muistoina Suomen aikaisemmasta asutuksesta ja historiasta. Ilman tämän lain nojalla annettua lupaa on kiinteän muinaisjäännöksen kaivaminen, peittäminen, muuttaminen, vahingoittaminen, poistaminen ja muu siihen kajoaminen kielletty. <http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1963/19630295>

³¹ Okkonen 2003, alaviite 63 sivulla 230.

³² Nimitys on ollut käytössä myös Raahan seudulla. Okkonen 2003, 56 viittaa August Hjeltin teokseen *Suomen hautarauniot, niiden löytöala, muoto ja sisältö* vuodelta 1882.

³³ Ganander 1789 (1960), 13, 22.

³⁴ Schulz 2008.

³⁵ Suomessa Pietarinleikki, Nunnatarha, Hiittentarha, Jerusalemin lähetys, Jätinkatu, Laiskan Jaakon rinki ja Laiskan Jaakon riitinki. Suomen ruotsinkielisillä alueilla kehiä on kutsuttu nimellä Jungfrudans, Neidontanssi. Pietiläinen 1999, 4–5.

³⁶ Pietiläinen 1999, 4–5 ja Pietiläinen 2001, 107.

Arvoituksellisista jatulintarhoista, niiden alkuperästä ja iästä on luotu monenlaisia teorioita. Skandinaavisten jatulintarhojen alkuperää on etsitty Välimeren klassisista kulttuureista. Tutkijat ovat liittäneet niiden merkityksiä uskontoon, hautausrituaaleihin, maanomistukseen, leikkeihin ja symbolimaailmaan ja merkitykset ovat vaihdelleet paikallisista kulttuureista riippuen. Jatulintarhoille annetut aikamääritykset ovat vaihdelleet pronssikaudelta historialliselle ajalle. Pohjanlahdella jatulintarhojen merkitys on voinut liittyä ennen kaikkea ammattiin ja elinkeinon. Perimätieto on liittänyt jatulintarhat kalastusonnea toivoneisiin kalastajiin, toisaalta merimiehiin ja merenkulkuun; merimiehet olisivat rakentaneet kivikehiä ajankulukseen. Erään teorian mukaan jatulintarhat liittyvät Pohjanlahdella luotsilaitoksen kehittymiseen. Näin ollen ne olisivat olleet merkki saarta ohittaville siitä, että läheisellä kalastuspaikalla oli jo omistaja ja että alueelta oli saatavissa luotsipalveluita. Pohjanlahden ja Suomenlahden jatulintarhat sijoittuvat ennen kaikkea paikoille, joilla oli eniten tarvetta luotseille. Tutkijoiden mukaan jatulintarhat olivat eräänlainen luotsien ammattikuntasymboli.³⁷

Siiponjoen varhaiset kulkijat

Vaikka Siiponjokilaaksoon rakennettiin jo pronssikaudella varsin suuritöisiä monumentteja, alueelta ei ole tavattu jäänteitä, jotka kertoisivat röykkiöiden ympäristössä olleen samaan aikaan pysyvää asutusta. Kivikausi oli Pohjois-Pohjanmaalla kiinteän asutuksen ja kyläyhteisöjen aikaa, mutta pronssikaudelle ja rautakaudelle³⁸ tultaessa väestö väheni voimakkaasti. Muualta Suomesta on kuitenkin saatu tietoa metallikausien asumismuodoista. Esimerkiksi ajalla noin 1300–1100 eKr. perheyhteisöt elivät Pohjanmaalla pienissä, kevytrakenteisissa asumuksissa tai muissa rakennuksissa, joista ei ole jäänyt jälkiä maaperään.³⁹ Mikään ei sulje pois mahdollisuutta, että myös Siiponjoella olisi ollut aika ajoin vastaavantyyppistä asutusta.

Rautakauden ihmisistä ei siis ole jäänyt merkkejä Siiponjoen ympäristöön, mutta niitä tunnetaan kyllä muualta Perämeren rannikolta. Tutkimuksia on tehty Etelä-Pohjanmaalla ja pohjoisempana Saloisista Tornioon ja niissä on kaivettu niin hautoja kuin asuinpaikkojakin. Tulosten mukaan rannikolla asui rautakaudella pysyväisluonteisesti väestöä, joka harjoitti jo jonkinasteista maanviljelystä ja jolla oli löydetyn esineistön perusteella yhteyksiä Skandinaviaan ja Keski-Eurooppaan saakka. Tutkittujen kohteiden muinaisten asukkaiden alkuperästä, eli olivatko he esimerkiksi suomalaissukuisten heimojen edustajia vai lappalaisia⁴⁰, ei ole voitu vetää selkeitä

³⁷ Pietiläinen viittaa John Kraftin ja Christer Westerdahlin tutkimuksiin. Pietiläinen 1999, 5–20.

³⁸ Rautakausi oli 500 eKr. – 1150/1300 jKr.

³⁹ Okkonen 2003, 231.

⁴⁰ Nimitys ”lappalainen” viittasi ennen kaikkea elinkeinon, eränkävyn, ja samaa nimitystä saatettiin siten käyttää myös erätaloutta harrastaneesta suomalaisesta pyyntimiehestä. Tulku 1998, 31.

johtopäätöksiä. Joka tapauksessa rannikon luonnonantimia hyödynsivät myös paikallaan asuneet ihmiset, eivät vain kiertelevät eränkävijät.⁴¹ Joidenkin tutkijoiden mukaan varhaisin Pohjois-Pohjanmaalle suuntautunut asutusliike tuli Satakunnasta, joiden tuomana perintönä Kalajokilaakson vanhin ja laajin murrepohja on nykyään vahvasti länsisuomalaista. Satakuntalainen uudisasutus oli myös myöhemmin muodostamassa pysyvää asutusta Siiponjoen rantamaisemiin.⁴²

Modernin Kalajoen rannikko on nykyään kausiasujien suosimaa, mutta ihmisiä saattoi asua alueella sesonkiluonteisesti jo 1000 vuotta sitten. Kainulaiseksi kutsuttiin jo esihistoriallisella ajalla Kainuun, eli Perämeren rannikolla asunutta ja toiminutta henkilöä. Satakuntalaisten lisäksi nimitys koski muita, myöhemmin tulleita suomalaisryhmiä, jotka asuttivat tilapäisesti Perämeren rannikkoa.⁴³ Kainuu-sanasta on muisto Rahjan edustan paikannimistössä, Kainuunniemellä. Tässä tapauksessa nimeäjinä ovat olleet 1500-luvulla Kalajoelle saapuneet savolaiset uudisasukkaat, jotka ovat nimenneet paikkoja Siiponjokisuun vanhojen eränavaintasuhteiden mukaan.⁴⁴

Pohjanmaan jokilaaksoissa liikkui esihistoriallisen ajan lopulla myös hämäläisiä. Hyvien yhteyksien vuoksi he pääsivät kulkemaan Keski-Suomesta mutkattomasti Keski-Pohjanmaan rannikolle. Todennäköisesti heitä ei jäänyt rannikolle asumaan vielä tässä vaiheessa pysyvästi, sillä se olisi vaatinut sopeutumista uudenlaisiin elinkeinoihin merenkävijöinä.⁴⁵ Hämäläiset olivatkin enemmän sisämaan eränkävijöitä, joskin heidän nautinta-alueensa on voinut ulottua aivan rannikolle saakka.⁴⁶ Muistona heistä on rannikolla häme-alkuisia paikannimiä, kuten Hämeheiniemi Rahjan rannikolla ja Hämeheinkari Rahjan saaristossa. Paikannimet ovat tässäkin tapauksessa antaneet todennäköisesti myöhemmin alueelle muuttaneet savolaiset.

Eritoten turkiksiin liittyvän erätalouden ja kaupan ansiosta ihmisiä siirtyi lopulta asumaan rannikolle pysyvästikin. Lappalaiset, jotka toimivat turkiseläinten metsästäjinä, menettivät asuinpaikkojaan uudisasutuksen jalkoihin. Heidän kohtalokseen jäi suomalaisväestöön sulautuminen tai väistyminen kauemmas takamaihin.⁴⁷ Milloin Kalajokilaakson ja mahdollisesti Siiponjoenkin alueelle ulottunut lappalaisasutus joutui väistymään lopullisesti, ei selviä historiallisista lähteistä. Loppua enteilevä sysäys on kuitenkin ollut savolainen uudisasutus 1500-

⁴¹ MäkiVuoti 1992, 351–352.

⁴² Vilkuna 1960, 541. Armas Luukon mukaan Kalajoen murteessa on havaittavissa erityisesti yläsatakuntalainen vaikutus. Luukko 1954, 86–88.

⁴³ Vahtola 1980, 487–488.

⁴⁴ Tulkku 1998, 39; Luukko 1954, 98–99.

⁴⁵ Vilkuna 1960, 539.

⁴⁶ Virrankoski 1956, 40–41.

⁴⁷ Tulkku 1998, 33 ja 35; Virrankoski 1956, 39.

luvulla, joka ulottui voimakkaasti syrjäseuduille saakka.⁴⁸ Lappalainen väestönosa esiintyy historiallisissa lähteissä 1500- ja 1600-luvuilla esimerkiksi noituutta käsittelevissä dokumenteissa. Rannikon ihmisten silmissä jokien yläjuoksilla asuneet lappalaiset olivat noitien maineessa. Kalajoen ja Lohtajan jokilatvoilla asuikin useita lapinnoitia, joiden taitoihin kansalaisilla oli luja usko ja joiden palveluksia hyödynnettiin, jos vaikka haluttiin aiheuttaa vahinkoa jollekin. Esimerkiksi vuonna 1585 Kalajoella puhuttiin, että tynkäläinen Matti Lyly oli käynyt lappalaisten luona ja yrittänyt saada näitä noitakonsteillaan surmaamaan erään toisen Tyngän kylän asukkaan.⁴⁹

Lappalaisista on jäänyt Kalajoen seudulle nimistöä sinne tänne. Siiponjoen tuntumassa lähin paikka on Rautakoskelta Iso-ojan varrelta, jo aikaisemmin mainittu Lapinhauta. Tyngällä sijaitsevat Lapinoja ja Lapinneva, Raution Kärkiskylässä taas Lapinniemi ja Lapinvainio.⁵⁰ Lappalaisperintö työntyy esiin myös Kannus-nimen kautta, joka esiintyi paikannimistöissä Kalajoen ja Lohtajan pitäjissä; esimerkiksi Siiponjoen vanha nimi oli Vähäkannusjoki. Kannus-sana tarkoittaa mm. saamelaisen noidan rumpua. Joidenkin tutkijoiden mukaan joen nimitys voi viitata tässä tapauksessa nimenomaan saamelaisten rumpuun.⁵¹ Se, nimettiinkö Vähäkannusjoki juuri rumpua tarkoittavan käsitteen tai noituuden/lappalaisuuden kautta, ei kuitenkaan ole varmaa.

Sen jälkeen kun pronssikautiset röykkiöt on rakennettu Siiponjoen varrelle, jokivarren ja Rahjan asukkaista saadaan tietoa vasta historialliselta ajalta. Tuolloin Kalajoesta alkaa esiintyä tietoa kirjallisissa lähteissä. Matkamiehiä ja -naisia on kuitenkin hyvin todennäköisesti liikkunut joen varrella myös esihistoriallisen ajan lopulla, seutua asuttaen tai sesonkiluonteisesti. Tulevaan Rahjan kylään asettui lopulta paikoilleen länsisuomalaisten heimojen edustajia, jotka rakensivat talonsa ryteikköisen ja koskista perkaamattoman, runsasvetisen Siiponjoen suulle.⁵² Kylän kantatilat saivat ensimmäiset kivijalkansa.

⁴⁸ Virrankoski 1956, 38.

⁴⁹ Luukko 1957, 488–489. Noituudesta ja Kalajoen – Lohtajan seudulla toimineista noidista kirjoittaa Armas Luukko teoksissaan Suur-Lohtajan historia I, s. 487–500 ja Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II, s. 704–711.

⁵⁰ Virrankoski 1956, 38.

⁵¹ Nykyistä Lestijokea kutsuttiin Kannusjoeksi ja nykyistä Lestijärveä Kannusjärveksi. Kannusjoen suulla taas sijaitsi Kannusselkä ja Kannusniemi. Luukko 1957, 30 ja 489.

⁵² Siiponjoen alueella oli nykyistä enemmän soita ja järviä, mikä teki joestakin runsasvetisen. Yksi entisistä järivistä oli nimeltään Merijärvi. Virrankoski 1956, 35.

Kantatilat perustetaan ja asutus laajenee jokivarteen

Historiallisen ajan alkuvuosisatojen asutus keskittyi voimakkaimmin Perämeren rannikolla Kokkolan ja Kemijoen väliselle alueelle, minne muutti uusia asutusryhmiä ennen kaikkea Satakunnasta. Asutus keskittyi jokisuihin ja jokien alajuoksuille. Rannikolla sijaitsevat vanhimmat kylät sijoittuvat keskiaikaisen rantaviivan läheisyyteen, eli ne on perustettu aikoinaan aivan meren rantaan.⁵³ Kalajoen kohdalla 1300–1400-luvun merenranta sijaitsi suunnilleen nykyisen Valtatie 8:n kohdalla.⁵⁴

Kasitien tuntumasta ovat löydettävissä myös Rahjan vanhimmat tilat. Yleisimmän käsityksen mukaan nykyisen Kalajoen kaupungin vanhin ja vahvin asutuskeskittymä syntyi viimeistään 1300-luvulla päävesistöväylän molemmin puolin, Etelä- ja Pohjankylään. Perimätieto kuitenkin kertoo, että myös Rahjan kylän pysyvän asutuksen alkujuuret ulottuisivat 1300-luvulle. Pidetään mahdollisena, että Suur-Kalajoen varhaisin, pysyvä talonpoikaisasutus olisikin syntynyt Rahjaan, elannon kannalta tarpeellisten hylkeenpyyntiapajien ja silakkavesien äärelle. Vanhimpia tiloja eli Rahjan, Roukalan ja Alajoen tiloja on 1500-luvulla jo lohokottukin, minkä perusteella ne on perustettu viimeistään 1400-luvulla.⁵⁵ Kalastus ja hylkeenpyynti olivat luontevia elinkeinoja rannalla asuneille. Toisaalta hiekkainen maaperä ei ollut paras mahdollinen alusta viljelemiseen.⁵⁶ Kalastajien oli helppo palata mereltä rantataloilleen, vaikkakin Rahjasta purjehtineille löytyi läheltä jo keskiajalla yöpymiskelpoisia saaria. Ainakin Himangan edustalla sijaitseva Käräjälüto toimi jo tuolloin asemapaikkana heinäkuun puolenvälin jälkeen saapuneille silakanpyytäjille, jotka liikkuvat lähistön pauhoilla pohjaverkkojensa kanssa.⁵⁷

Hallinnollisesti Rahjan kylä on ollut kauan aikaa rajamaata, sillä Siiponjoki on toiminut rajana milloin seurakunta-, milloin pitäjänjaossa. Jo keskiajalla Siiponjoki toimi rajana Pietarsaaren ja Salon seurakuntien välillä. Myöhemmin samaa rajaa käytettiin todennäköisesti Lohtajan ja Kalajoen hallintopitäjien välillä. Kun Kalajoen kirkkopitäjä perustettiin vuonna 1540, osa Rahjan kylää liitettiin siihen. Pitäjänhallinnossa Rahjan kylä kuului pitkään Lohtajan puolelle ja 1677 asukkaat ilmoittivat jo itse halukkuudestaan maksaa kärjäkappansa ja tulla käräjille Kalajoen pitäjään, koska se oli heille luontevampaa. Vanhojen rajojen kulkupaikat ovat jääneet epäselviksi, eikä ole selvää, mitkä talot kuuluivat milloinkin Lohtajaan tai Kalajokeen.⁵⁸ Tutkittavaa voisi

⁵³ Suomen maatalouden historia, 80–81, 84.

⁵⁴ Vahtola 1992, 614.

⁵⁵ Virrankoski 1956, 44–45.

⁵⁶ Virrankoski 1956, 108.

⁵⁷ Vilkuna 1956, 481.

⁵⁸ Virrankoski 1956, 65, 73, 75, 78, 83.

löytyä kivenlohkareista, jotka määriteltiin syksyllä 2008 tehdyssä arkeologisessa inventoinnissa mahdollisiksi rajamerkeiksi. Maamerkiksi sopiva siirtolohkare löytyi muun muassa Killinniemenestä, missä on ollut yksi Lohtajan ja Kalajoen välinen rajapaikka.⁵⁹

Rahjan kantatilat Rahja, Roukala ja Alajoki jakaantuivat jo 1500-luvulla pienemmiksi tiloiksi, mutta yleensä ottaen Rahjan merenrantamaa ei houkutellut ihmisiä uudisasutukseen Kalajoen yläjuoksun kylien tavoin. Uusia tiloja syntyi Rahjaan kuitenkin vähitellen ja vuonna 1547 niitä oli jo kahdeksan. Pohjoisesta etelään tultaessa ensimmäisenä vastaan tuli Siipo, entinen Vähäkannus, joka sai nykyisen nimensä isännältään Sigfrid eli Siipo Matinpojasta. Niin ikään Siiponjoen suulla sijaitsi Siironen, jota asui Erkki Nikunpoika. Lisäksi lähistöllä asui Heikki Paavonpoika. Seuraavaksi tulivat Rahja ja Sukka, joka tunnettiin myöhemmin Roukalana. Rahja ja Roukala olivat mahdollisesti alun perin yhtä ja samaa, 1500-luvulla lohkottua Sukkalan keskiaikaista tilaa. Lisäksi rannan tuntumassa, Alajoessa, oli kaksi taloa.⁶⁰

Siiponjoen asutus eteni edelleen 1600-luvulla ja asuttavan maan pinta-ala laajeni jatkuvasti rantaviivan siirtyessä yhä kauemmas. Siermala mainitaan vuosisadan alun asiakirjoissa. Loukela⁶¹ mainitaan asiakirjoissa vuodesta 1609 lähtien, Aro vuodesta 1618 ja Joensuu vuodesta 1675. Alajoen tilasta jaettiin uusia talonpaikkoja, joista yksi oli Erkki Gabellille. Gabellin nimi on jäänyt Rahjan paikannimistöön, sillä Roukalan kohdalla meren rannassa tunnetaan useita Kapellin-alkuisia paikkoja. Asutus laajeni myös ylemmäs jokivarteen. Erkki Kurikkala perusti kaksi taloa, joista vanhempi raivattiin 1620–30-luvulla ja tuli pysymään Kurikkalana. Peltoa raivattuaan Erkki Kurikkala siirtyi vielä ylemmäs jokivarteen ja perusti uuden talon, joka mainitaan asiakirjoissa 1651. Tästä tilasta tuli myöhemmin Santapakka.⁶²

Rahja jaettiin 1500–1600-luvuilla välillä kolmeenkin osaan ja sen asukkaat kuuluivat milloin Linnuslahden kylään (Alajoki ja Siermala), Rahjaan (Rahja ja Roukala) ja Vähäkannuksen/Vähäkannusjoen /Kannuksen kylään (Siipo ja Siironen). Pohjoisimmat talot liitettiin lopulta 1600-luvun alussa aluksi Kalajokeen, sittemmin Etelänkylään. 1620-luvulla Rahjan kylän käsite muuttui enemmän nykyisen kaltaiseksi, kun Linnuslahden, Alajoen ja Rahjan pikkukylät yhdistettiin.⁶³ Myös Siiponjoella on ollut menneisyydessä useita nimityksiä. Vielä 1500-luvulla sitä kutsuttiin virallisissa asiakirjoissa Kannusjoeksi. Toisaalta sitä kutsuttiin Vähäkannusjoeksi, erotuksena toiseen Kannusjokeen, myöhempään Lestijokeen. Siiponjoen nykyinen nimi on

⁵⁹ Schulz 2008.

⁶⁰ Virrankoski 1956, 93–94, 108.

⁶¹ Loukela yhdistettiin myöhemmin Roukalaan 1640-luvulla. Virrankoski 1956, 118.

⁶² Virrankoski 1956, 85, 126.

⁶³ Virrankoski 1956, 84 ja 114.

annettu Siipon talon mukaan. Jossain vaiheessa jokea on nimitetty myös Murhijokeksi, jonka arvellaan liittyneen joella käytyihin tuhoamistaisteluihin.⁶⁴ Mikäli nimi todella on peräisin joella käydyistä taisteluista, kyseessä voivat olla Suomen sodan taistelut, joista saattaa löytyä jälkiä Siiponjoen varrelta vielä nykypäivänäkin.

Rahjan kylän asukkaat sotien jaloissa

Rahja muodostui kauttakulkualueeksi lopulta ennen kaikkea etelästä pohjoiseen kulkeneen rantatien varrella sijainneena kylänä. Maantie oli valtakunnallisen liikenteen kannalta tärkeä väylä, joka oli olemassa jo 1500-luvulla. Rahjan kylässä tie kulki Alajoen taloilta, Rahjan ja Roukalan kautta Siipoon, missä tie ylitti joen talon pohjoispuolella.⁶⁵ Rantatietä pitkin tulivat kulkemaan lopulta niin tavalliset matkalaiset, kuninkaalliset⁶⁶ kuin sotajoukotkin. Sodat vaikuttivat Siiponjoen varren ihmisten elämään jo 1600-luvulta lähtien, jolloin toistuvat sotaväenotot 30-vuotiseen sotaan⁶⁷ olivat katojen lisäksi suurin syy tilojen veronmaksukyvyyn väliaikaiseen menettämiseen tai lopulta autioitumiseen. Sotaväenotosta saattoi myös välttyä. Näin kävi taloille, jotka järjestivät kruunun määräämiä majatalopalveluita matkailijoille ja kulkeville virkamiehille. 1630-luvulta vuoteen 1675 majatalo sijaitsi Alajoessa ja vuodesta 1676 eteenpäin Roukalassa.⁶⁸

Suuren Pohjan sodan puhjettua Venäjän ja Ruotsin välille vuonna 1700 ihmisiä lähti rannikolta sotajoukkoja pakoon. Osa piiloutui syrjemmäs odottelemaan rauhallisempia aikoja. Piilopaikkoja ei etsitty välttämättä kaukaakaan, sillä mahdollisen piilopirtin jäänteitä tunnetaan ainakin Siiponjoen varrelta, Isovyörymän lähistöltä. Kyseiseltä paikalta löytyneet, maahan kaivetut rakennuksen jäänteet sopivat piilopirtin rakenteiksi. Paikallisen perimätiedon mukaan paikalle on todella piilouduttu isonvihan aikana.⁶⁹ Perimätiedon mukaan piilopirttejä on ollut myös saarissa, esimerkiksi Lepäsessä, Ryöppäessä⁷⁰ ja Laurinkarilla.⁷¹ Rahjan pienet saaret olisivatkin olleet 1700-luvun alussa luontevia paikkoja lähteä pakoon väkivaltaa ja sodan rasituksia.

⁶⁴ Kalajoki-lehti 6.2.1986. Arvo Rahja Rahjan saariston ja rannikon historiaa 1. osa.

⁶⁵ Virrankoski 1956, 227.

⁶⁶ Ruotsin kuningas Aadolf Fredrik teki vuoden 1752 valtaannousunsa jälkeen matkan Suomeen. Pohjanmaalla matka kulki rantatietä Ruotsin puolelle. Kalajoen kautta hän kulki 21.7 ”kaikkien sanomattomaksi iloksi”, kuten Christian Salmenius asiaa muistelee. Virallisen ohjelman mukaan kuninkaan piti syödä päivällistä Kalajoella ja yöpyä Pyhäjoella. 1805 Kustaa IV Aadolf vieraili pitäjässä 15.7.1802. Matka suuntautui Oulusta etelään päin rantatietä pitkin. 3.9.1819 Venäjän keisari ja Suomen suuriruhtinas Aleksanteri I saapui Kalajoen pappilaan ja jatkoi aamiaisen jälkeen matkaa Kokkolaan. Virrankoski 1956, 202–203.

⁶⁷ 30-vuotinen sota käytiin aikana 1618–1648.

⁶⁸ Virrankoski 1956, 115–118, 232–233.

⁶⁹ Schulz 2008.

⁷⁰ Pauli Rahjan haastattelu. 27.11.2008, Kalajoki.

⁷¹ Museoviraston Topografinen arkisto, Kalajoki. Oulun yliopiston arkeologian laboratorio.

Sodan päätyttyä vuonna 1721 Suur-Kalajoki oli menettänyt noin neljänneksen asukkaistaan. Kaikki kauemmas pakoon lähteneet eivät palanneet kotiseudulleen välttämättä koskaan.⁷² Osa tiloista oli autioitunut, mutta ne asutettiin uudelleen 1720–30-lukujen aikana. Ainoastaan ”Laurin autioksi” kutsuttu Rahjan tila jäi toistaiseksi ilman asukkaita. Koska Ruotsin kruunu oli sodan jälkeen riippuvainen viljan tuonnista, kruunu teki säännöksiä uudisasutuksen edistämiseksi. Siiponjoen yläjuoksun saviperäiset maastot tarjosivat uudisasutukseen hyvät edellytykset, mutta raskaista sotavuosista seuranneet väen vähentyminen ja tilojen autioituminen, kadot, hevosten ja karjan puute sekä karjarutto vaivasivat elannon kohentumista pitkään. Edistystä hidasti vielä toinen, pikkuvihaksi nimetty konfliktiaika Ruotsin ja Venäjän kesken vuosina 1742–43, jonka aikana venäläiset miehittivät Suomea.⁷³ Pikkuvihan aikaan kyyditysvelvollisuus oli erityisen suuri ja vihattu rasite talonpojille. Matkaan oli lähdettävä ajankohdasta riippumatta, niin yöllä kuin päivällä. Roukalan majatalosta kyyditystä piti hoitaa Lohtajan Hihnalaan ja Etelänkylän Heusalaan. Roukala toimi myös postitalona, joksi se oli nimitetty vuonna 1681.⁷⁴

1750-luvulta lähtien uudisasutus pääsi viimein kunnolla käyntiin ja myös Siiponjoen varteen perustettiin useita tiloja. Pystö ja Juusola perustettiin 1750-luvulla, Törmälä 1760-luvulla ja Puro niemi eli Puro 1770-luvulla. Sekä uusien että vanhojen tilojen talonpojat saivat verohelpotuksia, jotta tuotanto saatiin jälleen käyntiin. Helpotusta olisi kuitenkin tarvittu pitkäksi aikaa, jotta isännät olisivat todella päässeet voitolle asti. Uusia tiloja syntyi myös vanhojen jakaantuessa. Esimerkiksi Siermala jakaantui viiteen osaan.⁷⁵ 1700-luvun lopun henkikirjoissa Siermala onkin Rahjan runsasväkisin tila. 1800-luvun alussa Rahjan kylään kuuluu 15 tilaa: Siermala, Santapakka, Alajoki, Siipo, Siironen, Rahja, Roukala, Alajoki, Aro, Kurikkala, Joensuu, Juusola, Pystö, Törmälä ja Puro niemi (Puro niemi oli uudistila, joka perustettiin autioituneelle Rahjan tilalle nro 9).⁷⁶ (Ks. Liitteet 2–4)

Kruunun uudistuksiin kuului myös ruotujakolaitos, jolla järjestettiin armeijaa uudelleen ja sijoitettiin sotilaita maaseudulle puolustuksen vahvistamiseksi. Vuonna 1733 myös Pohjanmaa liitettiin ruotulaitokseen. Siermala, Siironen, Siipo, Joensuu, Roukala ja Aro sekä Aron ja Rahjan autiotilat muodostivat Lohtajan komppanian 4. ruodun. Osakkaiden tuli antaa varustamalleen sotilaille torppa ”maineen täydessä kunnossa” sisältäen 9 x 9 metrin kokoisen tuvan, 6 x 6 metrin kokoisen aitan, navetan ja riihen rehulatoineen sekä peltoa ja kaalimaan. Torpan maa otettiin

⁷² Virrankoski 1956, 411–412.

⁷³ Tuulasvaara 1960, 13, 15, 17.

⁷⁴ Tuulasvaara 1960, 234, 256; Virrankoski 1956, 235.

⁷⁵ Tuulasvaara 1960, 17, 20, 48.

⁷⁶ Salon kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto, Henkikirjat 1783–1794 Bb:1–Bb:5 ja Oulun lääninkonttorin arkisto, Henkikirja 1808 Hb:35, OMA.

yhteisestä takamaasta tai jonkun yksittäisen tilan maista. Rahjan kylässä ensimmäiset sotilastorpat varustettiin Kuivasuolle ja Juntinniemeen. Toinen näistä torpista on sijainnut ilmeisesti Törmälässä. Vuoden 1763 maanmittauskarttaan on merkitty sotilastorppa paikalle, jolta löydettiin syksyn 2008 arkeologisessa inventoinnissa talonpaikkaan viittaavia merkkejä⁷⁷. Mikäli Törmälän talonpaikka on kuulunut ruotusotilaalle, ehkäpä sitä on asuttanut aikoinaan sotilas Törnvall tai sotilas Smed, jonka nimisiä sotilaita mainitaan palvelleen Rahjassa. Nimet erottuivat hyvin suomalaisperäisestä rahjalaisnimistöstä, sillä sotilaille annettiin ruotuun astumisen yhteydessä ruotsalaiset sukunimet. Sotilaat ja talonpojat saattoi erottaa toisistaan muukin kuin nimien erilaisuus: tuomiokirjoihin tuli yleisesti merkintöjä kahnauksista etenkin ruotulaitoksen alkuaikoina, jotka johtuivat ruotutilojen ja sotilaiden yhteenotoista liittyen sotilastorppien ylläpitoon. Vuonna 1806 ruotulaitos perusti 25 uutta torppaa Kalajoelle ja tuolloin Alajoen maille merenrantaan, Soranperälle erotettiin torpanpaikka.⁷⁸ Suomen sodan alkamisvuonna 1808 torppaa asui henkikirjojen mukaan sotilas Skättin vaimo lapsineen. Sotilasta itseään ei mainita, joten hänet oli ilmeisesti jo lähetetty rintamalle. Vuodesta 1810 eteenpäin torpan asukkaista ei enää löydy mainintaa. Sodan jälkeen, vuodesta 1811 eteenpäin Rahjan kylässä majaili irtolaisena viisikymppinen entinen sotilas Erik Sirek vaimonsa Marian ja tyttärensä Lisan kanssa. Tytärtä ei enää mainita sodan jälkeisen vuoden henkikirjassa 1813.⁷⁹ Entisenä sotilaana Erik Sirek ei saanut asuttavakseen tyhjillään olevaa, entistä Skättin sotilastorppaa ja ehkä siitä johtuen päätyi irtolaiseksi.

Suomen sodan käynnistyttyä Ruotsin ja Venäjän välille vuonna 1808 sotaväki tuli lopulta hyvin lähelle rahjankyläläisiä. Pohjoisen Suomen armeijan komentaja Carl Johan Adlercreutzin joukkojen etuvartio asettui asemiin Siiponjoelle lokakuun 31. päivänä. Osa levittäytyi Santapakasta, nykyisestä Kurikkalasta Törmälään ja loput Joensuun tilan kupeeseen, lähelle siltaa. Loput Kalajoen 16 pataljoonasta asemoituivat Etelänkylään, Tyngälle ja Vasankariin. Yhteensä miehiä oli yhtä aikaa Kalajoella 4500. Etuvartio rakensi Törmälään myös varustuksia, joiden jäänteitä on paikoillaan todennäköisesti vieläkin⁸⁰. Ruotsin ja Venäjän välinen yhteenotto tapahtui 6. marraskuuta, jolloin venäläiset ylittivät Siiponjoen Törmälässä pukkisiltaa pitkin ja työnsivät suomalaisjoukot edeltään pohjoisemmas. Taistelu jatkui tulevina päivinä kohti Etelänkylää, missä ruotsalais-suomalaiset joukot sytyttivät kylän tuleen tarkoituksenaan estää venäläisiä pääsemästä

⁷⁷ Schulz 2008.

⁷⁸ Tuulasvaara 1960, 242, 249, 251, 253. Tuulasvaara mainitsee torpan erotetun Alajoki tilanro 3:n maista, mutta henkikirjoissa vuodelta 1808–1809 tila on liitetty Alajoki tilanro 8:n alle.

⁷⁹ Oulun lääninkonttorin arkisto, Henkikirjat 1808 Hb:35, OMA. Autioituminen tarkoitti, että tila joutui hetkellisesti veronmaksukyvyttömäksi tai asukkaat joutuivat lähtemään sieltä kokonaan. Virrankoski 1956, 116.

⁸⁰ Suomen sodan aikaiseen karttaan Siiponjoelta on merkitty puolustusrakenteita Törmälään, lähelle inventoinnissa löytyneitä rakenteita. Schulz 2008.

Kalajoen ylittävän sillan yli, mutta polttivat sattumalta samalla kirkonkin. Rahjan kylän talot säästyivät tuholta, mutta Etelänkylän asukkaat saivat katsella kotiensa palavan, saamatta tilaisuutta pelastaa omaisuuttaan turvaan. Lopulta ruotsalais-suomalaiset joukot ja venäläiset joukot etenivät Pitkäsenkylän kautta kohti Yppäriä.⁸¹

Rahjan kylä selvisi sotajoukkojen ohituksesta ilmeisen vähällä, sillä vuonna 1810 kaikilla tiloilla oli edelleen asukkaita eivätkä asukasluvut olleet suuresti muuttuneet. Joissakin perheissä tilanne oli kuitenkin muuttunut suurestikin, syystä tai toisesta. Esimerkiksi Santapakan isäntä Tuomas, joka oli viljellyt tilaa vielä vuonna 1808, on merkitty vuoden 1810 henkikirjaan irtolaiseksi 55-vuotiaana 15-vuotiaan poikansa Pekan (Pehrin) kanssa. Aikaisemmassa henkikirjassa hänellä mainitaan olleen myös muuta perhettä, mutta vuoden 1810 kirjaan heitä ei ole enää kirjattu.⁸² Henkikirjassa ei kerrota, mitä muille tapahtui, mutta 1800-luvun ensimmäisen vuosikymmenen aikana kuolleisuus oli suurta – ehkä selitys löytyy sieltä. Tuomas ja Pekka Santapakkaa ei enää löydy Rahjan kylän henkikirjoista vuodesta 1811 eteenpäin, joten ehkä he joutuivat etsimään majapaikkaa jostain muualta.

Sodan jälkeen Rahjan kylän irtolaisiin lueteltiin myös monilapsisen perheen äiti, kerjäläiseksi mainittu Maria Back. Perheen väkimäärä pieneni, kunnes koko yhteisöä ei enää mainita vuodesta 1811 eteenpäin – voi olla, että irtolaisten tapaan he joutuivat vaihtamaan kylää tai pitäjää. Siirosessa vielä vuonna 1808, 65-vuotiaana asunut Brita Siironen päätyi jostain syystä kerjäläiseksi kahden alaikäisen lapsen kanssa vuonna 1812. Lisäksi kylässä liikkui vuosia Susanna Roukala, joka lopulta poistui henkikirjoista vuoden 1811 jälkeen, 70 vuoden iässä.⁸³ Syytä, miksi nämä naiset olivat joutuneet kodittomiksi, mahdollisesti jopa sukutaloistaan, ei henkikirjoissa mainita.

METSÄSTYSTÄ JA HYLKEENPYYNTIÄ KAUTTA VUOSISATOJEN

Pyyntikuopista tuliaseisiin – metsästyksen monet muodot

Kalaisa ja hylkeistä rikas rannikko, nousulohien täyttämät joet, antoisat haukijärvet, turkiseläimistä runsaat metsät – Kalajoen seutu tarjosi eränkävijöille ja viimein vakiintuneelle suomalaiselle asutukselle monipuoliset toimeentulon lähteet. Elanto hankittiin vakiintuneilta

⁸¹ Lappalainen 2007, 250–251; Tuulasvaara 1960, 273–274.

⁸² Oulun lääninkonttorin arkisto, Henkikirja 1810 Hb:37, OMA.

⁸³ Oulun lääninkonttorin arkisto, Henkikirjat 1808–1813 Hb:35–40, OMA.

pyyntipoluilta ja kalavesiltä sekä kaukaisilta erämailta ja haukijärviltä, missä yövyttiin laavussa tai eräpirtissä. Hyvän toimeentulon varmisti elinympäristön tarkka tuntemus: tieto, mistä sai parhaan kalansaaliin, miten arka hylje oli yllätettävissä tai mihin vuodenaikaan kannatti pyytää turkiseläimiä.

Elämää rytmitti vuodenvaihtelu: keväällä lähdettiin hylkijäille ja jäätien sulamisesta syksyyn kalastettiin eri aikaan kutevia kaloja, kuten haukia, ahvenia, säyneitä, särkeä, lohta, harria, siikaa ja silakkaa. Metsästystä harjoitettiin ympäri vuoden mutta turkiseläimiä pyydettiin talvisin. Metsästysalue muodostui erämaista ja kalavesistä, jotka sijaitsivat pitkienkin välimatkojen päässä asuinpaikasta ja toisistaan. Yksityisellä henkilöllä tai talolla oli omat erämaansa, joita saattoi myydä, ostaa ja periä. Erämailla kuljettiin tavallisesti kaksi kertaa vuodessa, syksyllä ja kevättalvella. Kaukana kotoa liikuttaessa yövyttiin laavulla tai kiukaalla varustetussa pirtissä. Lähellä taloa sijainneiden pyyntipolkujen ansat koettiin kotoa käsin tietyin väliajoin.⁸⁴ Eräkalastus ei ollut yhtä yksilöllistä kuin metsästys. Kalastusoikeudet kuuluivat suuremmalle piirille kuin yksittäisille taloille. Joillakin haukijärvillä muodostettiin talojen yhteisomistuksia, esimerkiksi kalajokiset kävivät pyynnissä Haapajärvellä.⁸⁵

Yksityisten henkilöiden ja talojen omistamat erämaat ja pyyntipaikat jäivät elämään paikannimistönsä. Saukkoja saatiin varmasti Siiponjoen Saukkokoskesta ja merihanhia Rahjan saariston Hanhikurussa. Erämaan nimi muodostettiin omistajan nimen mukaan, esimerkiksi Kalajoen Rahjankylän Siipon talon hallussa oli mahdollisesti Sievin Siiponmaa ja Siiponneva. Varhaisella keskiajalla Lohtajan, Kälviän ja Kokkolan rannikon asukkaat pitivät hallussaan erämaita nykyisen Kalajoen seudulla. Lohtajan pitäjän raja kulki vielä 1500-luvulla läheltä Siipon- ja Vääräjoen muodostamaa linjaa. Vähitellen alueen vakituiset asukkaat valtasivat omistuksia itselleen.⁸⁶

Kalajoen seudun asukkaat hyödynsivät pyynnissään runsasta eläimistöä, johon kuuluivat hirvi, karhu, susi, peura, ahma, näätä, kettu, saukko, kärppä, majava ja ilves sekä lintuja, kuten hanhia, joutsenia ja metsäkanalintuja.⁸⁷ Oravannahka oli yleinen maksuväline, turkikset ja kuivattu kapahauki menivät kaupaksi Eurooppaan. Samoilla tuotteilla maksettiin Ruotsin kruunun kantamat verot ja vaihdettiin muita hyödykkeitä, kuten suolaa, kankaita, rautaa, viljaa ja käyttöesineitä. Samoin myös kärpänahka oli tärkeä verotuote. Erityisesti soopelin eli

⁸⁴ Virrankoski 1956, 50–53.

⁸⁵ Luukko 1954, 136.

⁸⁶ Luukko 1954, 120–124; Virrankoski 1956, 49–50, 52.

⁸⁷ Virrankoski 1956, 47–50.

kiiltoonädän nahka oli arvokas, mutta eläintä ei esiintynyt kovin runsaasti. Kettu ja liikkui metsissä useampia lajeja kuin nykyään; punaketun lisäksi löytyi risti-, sini- ja mustakettuja, joista ristiketun nahka vastasi karhunaljaa tai sudennahkaa, kun taas mustaketun nahka oli vieläkin arvokkaampi. Majava oli erittäin haluttu turkiseläin, jonka nahkojen arvottamisessa oli käytössä jopa seitsemän eri luokkaa.⁸⁸

Erämiehen pyyntikeinot

Riistanpyynnissä käytettiin parhaaksi koettuja pyyntitapoja lähtien erämiehen yksityisiltä ansapoluilta yhteistyössä harjoitettuun ajopyyntiin. Jousi ja keihäs kuuluivat metsästäjän perusvälineistöön, joiden käyttö opittiin jo lapsena. Jousesta muodostui käsite, jolla tarkoitettiin miespuolista henkilöä, joka kykeni jouta käyttämään eli metsästämään. Jousimies maksoi pyynnistään jousinahat veroina. *Oravimetsässä* käytettiin jouta ja tylppäkärkistä nuolta, vasamaa, jolla ammuttaessa ei vahingoitettu arvokasta nahkaa. Satimin eli loukuin pyydettiin pääasiassa lintuja, mutta karhukin saattoi jäädä satimeen isokokoiseen loukkuun ja kuolla päällensä putoavan raskaan tukin alle. Saalis jäi eloon ritapyydyksessä, jossa se jäi putoavan kannen alle. Erämiehen yksityisen pyyntikeinon varten asetettiin myös ansoja ja pauloja, joilla saatiin metsäkanalintuja ja pieniä turkiseläimiä, kuten jäniksiä ja kärppiä.⁸⁹

Suuria riistaeläimiä pyydettiin yhteisvoimin, esimerkiksi hirviä ja peuroja hankaiden avulla. Eläinten kulkuteille rakennettiin johdeaidat, joissa oli aukkoja ansoja tai pyyntikuoppia varten. Salmenius kuvaa Kalajoen pitäjänkuvauksessaan vuodelta 1754 pyyntiä seuraavasti:

*”- tahdomme muistaa vanhain Hirwi-krooppija. Näitä krooppeja nähdään niin kuin muistomerkkejä vielä muutamilla maan nokilla ja hietakentillä. Sen puheen jälkeen kuin vanhat on isiltään saaneet, on Lappalaiset näissä pyytäneet hirviä ja peuroja. Kroopi oli nimittäin peitetty oksilla ja kahden puolen alaskaadettu puuta jotka niin kuin aitana estiwät heidän lähikäpäänsyään muualta; niin että kuin joku hirwi eli peura matkasi metsästä niemen yli, täytyi hänen tämän kautta kulkia, ja siten putosi krooppiin ja kiinni otettiin.”*⁹⁰

Talvella harjoitettiin hirven- ja peuranhiihtoa. Hankikeleillä suksimiehet tavoittivat laumoissa liikkuneet eläimet, jotka upposivat lumeen ja raapivat jalkansa verille terävän hangen reunoihin. Parhaat hiihtäjät hiihtivät kärjessä ja hitaammat tulivat perässä vetäen eväsahkioita. Saalis surmattiin keihäällä, joka toimi hiihtäessä sauvana. Pehmeän lumen aikaan voitiin hiihtämällä ajaa myös karhuja ja susia.⁹¹ Rihlapyssyjä eli luodikkoja oli joillakin käytössä jo 1600-luvulla mutta ne

⁸⁸ Luukko 1954, 110–119.

⁸⁹ Luukko 1954, 155–160.

⁹⁰ Salmenius [1754], 23, § 12.

⁹¹ Luukko 1954, 163.

yleistyivät vasta seuraavalla vuosisadalla.⁹² Salmeniuksen aikaan pedot tapettiin enimmäkseen ampumalla, mutta myös pyyntikuopilla, *susikroopeilla*. Karhut ja sudet aiheuttivat vahinkoa karjalle ja niitä yritettiin hävittää. Kettuja pyydettiin saksilla eli raudoilla.⁹³ Myös käpälälaudalla eli kävyllä houkuteltiin kettuja ansaan. Käpy oli noin pari metriä korkea puu, jonka yläpää veistettiin kolmihaaraiseksi. Keskellä oleva haara oli terävä ja siihen asetettiin syötti. Kettu hyppäsi tavoittelemaan syöttiä ja jäi etukäpälistään kiinni haarojen loviin. Pyyntitapaan liittyi sanonta: ”*Tulee pitkäksi aika niin kuin ketulle kävyssä*”⁹⁴.

Karhu oli muinaisille suomalaisille kunnioitettu eläin, metsän kuningas, jota ei puhuteltu sen oikealla nimellä vaan kiertoilmauksin, kuten otso tai mesikämmen. Karhunpyyntiin liittyi monia rituaaleja, joilla lepytettiin karhua, palautettiin se takaisin luonnon kiertokulkuun ja taattiin siten pyyntionni myös vastaisuudessa. Salmeniuksen aikaan 1700-luvun puolivälissä oli vielä muistissa joitakin karhunpyyntiin liittyneitä rituaaleja:

*”Semmoista taikauskoisuutta harjoittivat asukkaat esimerkiksi jos oliwat ampuneet karhun; jolloin karhunpää täytettiin oluella ja ripustettiin puuhun jollekin oksalle, ja koko ajan kuin pääkallo tässä rippui ja pisarakaan olutta jätetyistä pienistä reijistä alas tilkkui, pitiwät he itsensä iloisna, kumartaen pääkallolle ja sitä puhutellen. –Tapa, että laulamalla kunnioittaa ruumiista poisleikattua karhun päätä, on myös pappien toimesta poisjäänyt.”*⁹⁵

Karjanhoitoa harjoittaneelle talonpojalle karhu ja susi olivat kauhistus. Velvollisuus osallistua suden ja karhunpyyntiin sekä pitää kunnossa ajoverkkoa oli kirjattu lakiin. Sudenajossa muodostettiin talojen hallussa olleista verkoista metsään puoliympyrän muotoinen aita, jota vasten ajoväki pyrki sudet ajamaan. Verkon takana odottivat miehet pyssyineen tai keihäineen. Susien pään menoksi rakennettiin myös sudentarhoja, umpinaisia, sisäänpäin kallistuvia, korkeita aitauksia, joihin tuotiin raato syötiksi. Sisään mentyään susi ei päässyt enää ulos. Kun tiedettiin, missä karhu nukkui talviuntaan, asetettiin sen pesän ympärille verkko.⁹⁶

Petoeläinten kaatamisesta maksettiin tapporahaa. Vuonna 1824 Rahjan kylästä kotoisin olevalle talolliselle Anders Pystölle maksettiin palkkio, 96 kopeekkaa suden tappamisesta⁹⁷. Kruununvoudin ja nimismiehen kertomusten perusteella näyttää siltä, että petoeläinten määrä Salon kihlakunnassa ja Kalajoella oli yleensä vähäinen. 1840-luvulla ei alueella tapettu petoeläimiksi luokiteltuja karhuja tai ahmoja, mutta susia sen sijaan joinakin vuosina yksi tai

⁹² Virrankoski 1973, 274–275.

⁹³ Salmenius [1754], 23, § 12.

⁹⁴ MV:K10/36.

⁹⁵ Salmenius [1754], 32, § 22.

⁹⁶ Virrankoski 1956, 177.

⁹⁷ Petoeläinten tapporahoja koskeva pöytäkirjanote 1824. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto CIVb:1. OMA.

kaksi. Nimismies kirjoitti vuonna 1863, ettei petoeläimiä ole pyydetty, mutta ne eivät ole myöskään tehneet karjalle vahinkoa. Kettuja puolestaan pyydettiin koko läänissä ja Kalajoellakin useita kymmeniä vielä 1800-luvun loppupuolella.⁹⁸

Kalajoen kunnan päättäjät olivat silti varautuneita petoeläinten hävittämiseen, etenkin sudenajoa pidettiin vielä tarpeellisena. Pitäjän yhteisestä kassasta päätettiin vuonna 1876 maksaa tapporahaa sekä velvoittaa kaikki karjanomistajat sudenajoon:

”karhulta ja sudelta, kummaltakin sata markkaa, ilvekseltä ja ahmalta, kummaltakin viisikymmentä markkaa ja kotkalta eli kokkolta, jonka siipein nenäin väliä on kolme kyynärää, viisi markkaa. Keskusteltiin myös suden ajosta, jota tästälähinkään ei pidetty tarpeettomana; ja jätettiin kruunun nimismiehen, susivoudin ja muiden asianomaisten valtaan panna sitä toimeen, milloin sopivaksi katsovat; ja määrättiin velvolliseksi suden-ajoon osaa ottamaan yhtä paljo jokainen, jolla eläimiä on, olkoon maanomistaja eli ei; se kuitenkin on vapaa, jolla ei yhtään miehenpuolta ole. Tämän ohessa vielä määrättiin kolmen markan uhka-sakko sille, joka kutsumuksen saatua joko kuulutuksella taikka niinkutsutulla arpakapulalla ei tule ajoon, joka sakko tulee yksistään jahdinpidon tarpeisiin käytettäväksi.”⁹⁹

Metsästyksen merkitys väheni 1500-luvulta alkaen Ruotsin kuningas Kustaa Vaasan pyrkiessä asuttamaan erämaat ja määrätessä asumattomat maat kruunun omistukseen.¹⁰⁰ Turkiseläinten pyynti jatkui silti vielä voimakkaana. Turkikset piti myydä ensin kruunulle ja sen jälkeen vasta muille ostajille. Salakauppaa harjoitettiin parempien hintojen vuoksi, mutta kiinni jäädessä siitä rapsahti sakot. Kalajoelta myytiin kruunulle vuonna 1571 oravannahkoja 158 ja kärppiä 39 kappaletta, seuraavana vuonna edellisiä 264 ja jälkimmäisiä 49 kappaletta. Punakettuja kruunu sai kyseisinä vuosina kymmenen ja ristikettuja kolme. Näätiä, saukkoja ja ahmoja kruunun ostajat saivat huomattavasti vähemmän 1500-luvun jälkipuolella, vain yhdestä kolmeen kappaletta. Muita eläimiäkin pyydettiin edelleen, kuten hirviä, karhuja, susia ja ilveksiä.¹⁰¹

Asutus lisääntyi ja uusi metsänkäytön muoto, tervanpoltto alkoi vallata alaa 1600-luvulla. Metsäneläinten määrä väheni niiden elintilan supistuttua. Metsästämillä saatiin silti lisää ruokaa pöytään, minkä turvin selvittiin vaikeista katovuosista.¹⁰² Kalajoen kirkkoherra kirjasi 1700-luvun puolivälin jälkeen väkilukutaulukoihinsa maanviljelyn ja kalastuksen vuodontulon mutta metsästyksestä mainitsi, ettei eläinten pyyntiä harjoitettu merkittävässä määrin.¹⁰³ Metsälintuja ja jäniksiä saatiin edelleen ansain ja loukuin, vaikka Kalajoen nimismies ei pitänytkaan pyyntiä kannattavana elinkeinona. Kalajoen kunnallishallitus ilmoitti nimismiehelle vuonna 1876, että

⁹⁸ Vuodontulokertomukset 1842–1876. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1. OMA.

⁹⁹ Kunnalliskokouksen pöytäkirja 11.9.1876. Kalajoen kunnan arkisto I Ca:1.

¹⁰⁰ Luukko 1954, 380–381.

¹⁰¹ Virrankoski 1956, 175–176.

¹⁰² Virrankoski 1956, 176–177.

¹⁰³ Väkilukutalukot 1750–1761. Kalajoen kirkonarkisto Sa:1. OMA.

metsänotuksia oli pyydetty vähän: 100 kpl jäniksiä, joista sai 50 penniä kappaleelta, sata oravaa 25 penniä, kaksi sataa lintua 50 penniä kappaleelta. Kymmenestä ketusta sai yhteensä 120 markkaa.¹⁰⁴ Vaikka metsästys jätettiin viranomaisten kertomuksissa pois pitäjän tärkeiden elinkeinojen joukosta, pysyi se ihmisten elämäntavan osana. Jotkut jopa suureksi osaksi elättivät itsensä sillä, kuten Rahjan Piekonniemessä asunut Piekon Aukko.

Piekon Aukko – Piekonniemen erämies

Kalajoella muistetaan vieläkin Rahjan saariston Piekonniemellä asunut erikoinen persoona Piekon Aukko eli Aukusti Isokääntä (1846–1928), joka elätti itsensä pääasiassa kalastuksella ja metsästyksellä. Hän oli kotoisin Kalajoen Käännän kylästä Isokäännän talosta. Siitä, miksi Aukusti Isokäännästä tuli lähes erakkomaisesti elänyt Piekon Aukko kerrottiin monenlaista tarinaa. Hänen sanottiin suuttuneen saatuaan väärän tuomion koulussa, hän oli riidellyt rippikoulussa papin kanssa kortinpeluun takia, väitettiin myös, että hänen isänsä kielsi pappia päästämästä poikaa ripille kortinpeluun takia. Lopputulos oli, että Aukusti Isokääntä tunsu häntä kohdellun väärin, joten hän jätti rippikoulun ja ryhtyi elämään elämänsä kuten itse halusi.

Nimimerkillä V.A. vuonna 1932 kirjoittanut, mahdollisesti lääkäri Väinö Airo¹⁰⁵, piirsi runollisen kuvan ystävänsä Piekon Aukon elämästä yksinäisellä Pohjanlahteen kurkottavalla niemellä:

”Suuren luonnon keskellä yksin asuen ja luonnon ilmiöt aina silmien edessä, kertyi hänelle vuosikymmenien kuluessa valtavat määrät omaperäistä tietoa luomakunnasta, ilmoista, eläimistä, kaikesta, mikä ryömi, juoksee, lentää tai ui, kasveista, villeistä ja viljellyistä. Hänellä oli avoin silmä kaikelle, mutta nähtävästi myös, kuinka sanoisin, omalaatuista väritystä vaikutelmissaan. Selvästi huomasi, kuinka hän nautti kalalokin hitaan-juhlavista siivenlyönneistä ja komeista liidoista, kuinka tiirojen ”tiiraa” sointui hyvin meren pauhuun..”¹⁰⁶

V.A. jatkoi kuvaamalla metsämiehen vuodenkiertoa:

”Kevään saapuessa luonnon suuri ihme: kuinka kaikki sulaa ja lämpenee, herää uuteen väkevään eloon. Metsot ja teeret soivat, jäät rakoilevat, telkkiä, koskeloita, joutsenia, sorsia saapuu parvittain. Öisinkin kuuluu kiljuhanhien siipien vihellys. Silloin kelpasi olla pyyntimiehenä! Joskus toisella pyyntimatalla hän kertoi syksystään, pitkistä, pimeistä illoista, jotka kuulijasta tuntuivat toivottomilta, huolimatta Aukon hyväntuulisuudesta. Mutta syksyllä alkoikin sentään metsästyksen ilot: syyssoidin, pystykorvalta pyynti, hirvenkin häytyys tilaisuuden sattuessa - - Piekon Aukolla oli siinä oma vapautensa ja omat rajoituksensa, joihin ei kukaan halunnut sekaantua.”¹⁰⁷

¹⁰⁴ Kertomukset pitäjän tilasta 1856–1922. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto DIV:1. OMA.

¹⁰⁵ Häkkinen 1976, kuvaselitys Piekon Aukko.

¹⁰⁶ Kirjoitus Piekon Aukosta 1932, nimimerkki V.A. Kalajoen kotiseutuarkiston kokoelmat.

¹⁰⁷ Kirjoitus Piekon Aukosta 1932, nimimerkki V.A. Kalajoen kotiseutuarkiston kokoelmat.

Samuli Paulaharju tutustui Piekon Aukkoon tämän mökillä Piekonniemessä kesällä 1916. Paulaharju luonnehti Aukkoa muistiinpanoissaan: *”Aukko ei ole käynyt rippikoulussa. On pappi aikoinaan, kun Aukko oli poikasena, häntä kinkereillä armottomasti kohellut, vaikka hän osasikin lukea. Siitä poika niin otti itseensä, ettei enää koskaan mennyt kinkereille, eikä rippikouluunkaan. Vaikka kyllä osaa lukea, ja hyvä onkin lukemaan. Ja viisas mies.”* Aukko puheli Paulaharjulle elämästään, johon liittyi olennaisena osana vanha pyyntikulttuuri. Hän kertoi saaneensa elämänsä aikana yhteensä viisitoista hirveä. Kaikkia ei ollut pyydetty syksyllä luvalliseen aikaan vaan myös *”äitevainajan luvalla”*. Hirvet oleskelivat usein kesällä Kouvastennevalla, missä niille oli hyvin ruokaa. Saukkojakin Aukko oli saanut: *”Saukon nahasta olen saanut 40 markkaa. Kahen vuen vanhalla saukolla on päistär karva, hopeanvärinen päistä, mutta vanhempana ei enää. Silloin se on kallein, sa’ankin markan hintainen. Saukkoja täällä on vähä.”*¹⁰⁸

Piekon Aukko ja Nätti Piekonniemellä kesällä 1924 tai 1925. Kalajoen kotiseutuyhdistyksen kotiseutuarkisto.

¹⁰⁸ SKS KRA. Paulaharju Samuli 26158–26482. Sidos 73, s. I–II, V, IX. 1934.

Piekon Aukko harjoitti Rahjan saaristossa myös linnunpyyntiä. Hänen mukaansa teeriä saattoi olla joinakin talvina lähes kolmesatainen parvi. Hän ampui teeriä (houkutus)kuvilta Tahkolahden perällä. Mahdollisesti lintuja houkuttivat karit, joilla kasvoi tyrnipensaita.¹⁰⁹ Nimimerkin taakse kätkeytynyt V.A. kertoi Aukon linnunpyynnistä. Keväisin Aukko pyysi vesilintuja kuvilta ja alkutalvesta *teiriä*. Riekkoja hän pyysi ansoilla: ”- *riekot ”sekaantuivat pensaisiin” jaloistaan tai kaulastaan kiinni.*” Metsämiesten taidoissa oli aina eroja, mutta ”*Aukko oli saantimies, eikä ainoastaan pyyntimies.*”¹¹⁰ Martti Uunilan mukaan hänen appensa Antti Joensuu (s. 1883), joka oli ollut Aukon pyyntikavereita, muisteli, että Aukko oli taitava ampuja ja narrasi äänellään minkä metsänriistan tahansa ampumahollille.¹¹¹

Aukon elämä ei rajoittunut pelkästään Piekonniemeen vaan hän oli käynyt kauempanakin pyytömatkoilla, Ruotsissa ja Vaasan saaristossa, Raippaluodossa, Kälviällä, Kokkolan seudulla ja Siikajoella. Näillä matkoilla hän metsästi pääasiassa kettuja, joita hän sai runsaasti myös lähiympäristöstä: ”*Ketun pyytäjän pitää olla kova hiihtämään ja sukset pitää olla hyvät. Aina junassakin minulla on sukset väljyssä. Ketut loppuu tästä sukupuuttoon, kun olen niin visuun pyytänyt. - Kerran olen saanut aivan valkoisen ketun, ja sain siitä kaksikolmatta markkaa, mutta mustaa en ole saanut. Viisikymmentä markkaa olen saanut ensimmäisen ketun nahasta.*” Aukon salaisuus ketunpyynnissä oli myrkytetyt simput. Hän käsitteli syöttejä paljain käsin ja sai silti kettuja niin paljon, että toiset ihmettelivät ja pyysivät neuvoja, kuinka saada kädet hajuttomiksi. ”*Ja Aukko käsittelee vain syöttejä ja sanoo: On se yhtä tarkkaa kuin sianruuhehen ruokaa viijä.*”¹¹² Nimimerkki V.A. kertoi ystävänsä Piekon Aukon kuoleman jälkeen vuonna 1932, kuinka ketunpyynti tapahtui. Aukko asetteli syksyllä pyyntimailleen mädätettyjä simppuja, joilla hän houkutteli ketut pyyntimailleen. Talvella, kun ketun turkki oli parhaimmillaan, Aukko asetti sopivan ilman tullen simppuihin myrkkykapselit ja sai seuraavana päivänä saaliin.¹¹³ Martti Uunila oli puolestaan kuullut, että Aukko ei pessyt saunassa käydessään itseään saippualla, sillä hän sanoi, ettei saisi kettuja, jos hän käyttäisi saippuaa.¹¹⁴

Piekon Aukolla oli aina kaverinaan koira, jonka nimi oli Nätti. Nimi periytyi aina seuraavalle koiralle.¹¹⁵ Rahjalainen Ester Marjamaa tiesi Piekon Aukkoon liittyviä kaskuja. Piekon Aukko oli hyvin ylpeä metsästyskoirastaan, jota hän kehui:

¹⁰⁹ SKS KRA. Paulaharju Samuli 26158–26482. Sidos 73, s. II. 1934.

¹¹⁰ Kirjoitus Piekon Aukosta 1932, nimimerkki V.A. Kalajoen kotiseutuarkiston kokoelmat.

¹¹¹ Martti Uunilan kirjoitus 1972. Kalajoen kotiseutuarkiston kokoelmat.

¹¹² SKS KRA. Paulaharju Samuli 26158–26482. Sidos 73, s. III–V. 1934.

¹¹³ Kirjoitus Piekon Aukosta 1932, nimimerkki V.A. Kalajoen kotiseutuarkiston kokoelmat.

¹¹⁴ Martti Uunilan kirjoitus vuodelta 1972. Kalajoen kotiseutuarkiston kokoelmat.

¹¹⁵ Martti Uunilan kirjoitus vuodelta 1972. Kalajoen kotiseutuarkiston kokoelmat.

”Sillä on niin hyvä tunto riistan päälle, että se ajaa vain parasta. Sen luonto ei antaisi ruveta haukkumaan harakkaa, vaikka käskisi, eikä jälestämään kissoja kuten tavalliset koirat. Se haukkuu ja jälestää vain oikeaa riistaa.” Aukkon kehuessa livahti nurkan takaa näkyville kissa. Kauhealla rähinällä lähti Aukkon piski kissan perään. Aukko ei kuitenkaan nolostunut, sanoi vain rauhallisesti: Kah, kun mieliteko luonnon voitti.”¹¹⁶

Marjamaan mukaan Piekon Aukko kuvaili itseään tarkkasilmäisimmäksi metsästäjäksi, mitä voi olla. Kerran Aukko oli kertonut:

”Paljon oon ampunut riistaa, ja mikä pyssyn tähtäykseen osui, se myös kaatui. Mutta kerran, liekkö ollut pyssyn vika, en osunut ihan niin kuin tähtäsin. Tuossa peltoaukiolla oli jänes, joka teki juoksua metsänreunaa kohti. Tempasin pyssyn ja tähtäsin jäneksen silimähän, mutta jäneksen vauhtikin oli kova ja taisi siinä kiireesä vähän käsikin vavahtaa, mutta jänes kellahti hangelle kummiskin. Vaan senverran oli pyssy viirannut, että kun silimähän tähtäsin, niin korvahan oli osunut. Senverran viirasi. Ja ampumaetäisyys juoksevaan jänikseen oli 200 metriä.”¹¹⁷

Outoja, henkimaailmaan liittyneitä asioitakin oli Piekon Aukko kokenut. Nimimerkki V.A. kirjoitti: *”Pitkältä ketunpuyntimatkalta tullessa aikoi hän yöpyä metsäsaunaan, jonka iltapimeässä lämmitti. Mutta kun kävi nukkumaan ”viskattiin kiukaalle kasa lautoja”, joita ei kuitenkaan ollut. Hetken perästä uusiutui sama kolina, ja taas. Aukon piti nousta ja lähteä kompuroimaan vielä penikulma pimeässä yössä metsän halki majalleen. ”Se ei huolinut minua sinne”. Metsä oli salaperäinen ja vieraille pelottava paikka, kuten Aukko oli kuvannut: ”- kuvaus metsän monista äänistä illan pimetessä, kun muut elämän äänet vähitellen vaikenivat, kana vain soittaa iltasävelensä, kuin mielipuolen naurun, ja sitten jää huuhkaja huhuilemaan kaamealla äänellään, joka kuuluu kuin kauan sitten kuolleiden valitus ja kettu uikuttamaan kammottavaa ikäväänsä. Silloin koetellaan, kenet metsä hyväksyy sisäänsä ja suojaansa.”¹¹⁸*

Eräperinteen jatkuvuus

Rahjalaisten metsästysperinteet jatkuivat vielä Piekon Aukon jälkeenkin. Metsästäystä harjoitettiin lähinnä kotitarpeeseen mutta siitä saatiin myös myyntituloja. Rahjalaiset metsästyksen harrastajat Arvi Aro (s. 1933) ja Pekka Siironen (s. 1939) muistelivat, että 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa seudulla oli hyvä kanalintukanta. Linnunpyynnillä saattoi ansaita rahaa, sillä linnut menivät hyvin kaupaksi. Pekka Siironen kuljetti saaliinsa hevosella välittäjälle, joka osti linnut ja kalat ja vei ne Kokkolaan linja-autossa¹¹⁹.

¹¹⁶ SKS KRA. Marjamaa Ester. Rahja. Erätulet 9. 1977/1.

¹¹⁷ SKS KRA. Marjamaa Ester. Rahja. Erätulet 9. 1977/1.

¹¹⁸ Kirjoitus Piekon Aukosta 1934, nimimerkki V.A. Kalajoen kotiseutuarkiston kokoelmat.

¹¹⁹ Pekka Siironen haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

Lintuja pyydettiin kuvilta kuten aikaisemminkin. Kuvat tehtiin mustasta vaatteesta, johon ommeltiin urosteeren kuivattu peräsulka. Kuvista tehtiin muutenkin urosteeren näköisiä ja kokoisia: siipipankkoihin ja nokan kohdalle laitettiin valkeaa ja silmien yläpuolelle punaista. Kuvat täytettiin *runsuilla* eli olkimurskeella tai jollakin muulla käytettävissä olevalla materiaalilla, esimerkiksi lumpuilla. Linnunpyyntiin lähdettiin aikaisin aamulla:

*”Pekan kanski niitä pyyettiin, kuvilta, Isoltasuolta. Aamulla ko mentiin pimeässä mehtään ja pantiin kuvat kauratupun nokkaan tai johonki koivuun. Ja aurinko rupesi nousemaan, se samalla melkein pimeni, ja sitä lintua tuli niin valtavasti, lensi yli sen suuren vainion. Laon katolla istu, että sai valita, parhain ammuttiin vain. Teerikanta oli aivan loistava silloin, tänä päivänä kanalinnut on melkein sukupuutossa. Kotoa ko piti pimeässä lähteä pyörällä, koppelot ja mehtot oli silloin jo syömässä aamuhämärissä, siellä tiellä niitä käveli ko lampaita. Autoja ei ollu, se oli ihme jos auton näki silloin.”*¹²⁰

Myöhemmin 1950-luvulla metsäkanalintuja ei saanut enää pyytää. Saaristossa esiintyi runsaasti metsäkanalintuja, mutta niiden sanottiin kuolleen matoihin. Vesilintuja, sorsia ja taveja ostettiin kahden ja puolen markan kappalehintaan vielä 1960-luvulla. Maankohoaminen on ollut suurta ja se on vaikuttanut linnustukseenkin. Pyytäjät voivatkin nykyään näyttää lapsenlapsilleen, mistä ennen saattoi ampua sorsia, mutta nyt paikalla on kuivaa maata ja metsää. Mustasalmi oli aikoinaan hyvä pyyntipaikka, mutta ei enää maankohoamisen jälkeen.¹²¹

Lisätienestiä sai myös oravanpyynnistä, sillä turkisjalostamot ostivat nahkoja, joista tehtiin kauluksia, koristeita hihansuihin sekä lakkeja. Oravanpyytäjällä oli yleensä koira apunaan. Pekka Siiroksen perheessä oli aina hänen lapsuudessaan pystykorva. Oravanpyynti kesti yleensä kaksi viikkoa marraskuun puolivälistä tai joulukuun alusta alkaen. Pyytäjällä piti olla metsästysoikeus. Nahat vietiin nimismiehen luo koneella leimattaviksi, sillä ilman leimaa nahkoja ei saanut myydä. Nahkojen ostajat kiersivät ostamassa leimattuja oravan- ja myöhemmin myös piisaminnahkoja, jotka he toimittivat sitten tukkureille.¹²²

Rahjan kylän tilat olivat pieniä ja karjaa vähän. Metsästyksellä hankittiin ruuan lisää, vaikka rannikolla kalastuksella olikin suurempi merkitys. Ennen ei ajateltu rauhoitusaikoja; keväisin pyydettiin sorsia ja käytiin *mehton laululla*. Kotitarpeeseen pyydetyt linnut nyittiin höyhenistä ja korvennettiin sitten nuotiolla, jotta pinnalta saatiin pois karvat ja untuvat, kun nahkaa ei nyljetty. Linnuista tehtiin yleensä keitto. Naiset pesivät höyhenet ja käyttivät ne patjojen ja tyyntyjen täyteinä. Pekka Siiroksen kotona oli vintillä höyhenkamari, missä lattia sai olla täynnä höyheniä. Lintujen siivetkin hyödynnettiin, niistä tehtiin pyyhkimissiipiä. Siivet kuivattiin ensin ja sen

¹²⁰ Arvi Aron haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

¹²¹ Arvi Aron ja Pekka Siiroksen haastattelut. Kalajoki 7.11.2008.

¹²² Arvi Aron ja Pekka Siiroksen haastattelut. Kalajoki 7.11.2008.

jälkeen niillä oli hyvä pyyhkiä jauhot leipomapöydältä. Jäniksen kypälät kuivattiin ja käytettiin sutina, jolla voideltiin nahkasaappaat ja -kintaat. Voiteluseos sisälsi talia ja tervaa. Riistaa ei säilyttänyt vaan sitä haettiin metsästä aina tarpeen mukaan. Hirvenlihaa kyllä suolattiin, sillä sitä syötiin kesällä heinänteon aikaan *niittulihoina*. Hirvikanta saatiin nousuun rauhoittamisen myötä.¹²³

Hirvet olivat niin harvinainen näky vielä ennen 1960-lukua, että eläimen yllättävään näkemiseen liittyy monta tarinaa. Pauli Rahja (s. 1930) kertoi isoisänsä liittyneen hauskan sattumuksen. Kaksi venekuntaa oli verkoilla Lepästen ulkopuolella, Pohjanpauhalla. Äkkiä kalastajat huomasivat jonkun *sarvipäisen itikan* uivan meressä. He ottivat veneestä mastopuun, sitoivat sen kiinni eläimen sarviin ja suuntasivat Lepästen haminaan, missä taluttivat eläimen sarvista ylös maalle. Paikalle oli sattunut eräs mummo, joka arveli saavansa siitä hyvän nuottahevosen:

*”Soli menny leipäpallaa antahan sille ja se oli etusella pyyhkässy sitä, että sillä mummulla oli huivi pyörähtäny silmille. Silloin ne oli kauhistunu kaikki ja noli kiirehesti päästäneet köyet irti sarvista. Ja siinä oli kaksi mökkiä likekkäin ja se oli pyyhkässy siitä mökkien välistä ja se on hirviän harvaa kivikkoa, jota pitkin se oli juossu ko tietä pitkin, Lepästen ulkopäähän oli juossu. Miehet oli lähteny perähän, mun isoisä Juho Rahja oli ottanu rippakiven (pyöreä kivi, joita käytettiin verkon painoina) ja oli huitassu kivellä ja se oli käyny sitä ohimoon ja sehän oli lyyhistyny heti siihen. Pistivät sen siinä sitte. Se oli joku niistä miehistä joka oli Amerikassa käynyt, oli tienny, että se on hirvi ja se on rauhotettu. Ei sitä saa kaataa ja siitä joutuu linnaan. Olivat sopineet, että yhteisesti isännät vastaavat siitä kun mennään nimismiehelle sanomaan. Se oli isoisä joutunu siitä kuitenkin yksin vastaamaan. Sakothan siitä tuli, ko se oli luvaton kaato. Ne oli sielunviholliseksi sanonu ne mummot ko sillä oli sarvet päässä.”*¹²⁴

Esa Pirkola (s. 1949) oli kuullut samasta tarinasta erilaisen version:

”Sitä vanhaa aikaa ko ne pyysi kalaa markkinoille ja mukana oli naisiakin perkaamassa. Ne oli illalla perkaamisen jälkeen kierrelly rantoja, että jos jotaki oli tullu meren mukana. Aivan ulkokärjessä oli iso eläin ollu ja repiny pihlajaa ja syöny lehtiä, suuri elukka ja sarvet päässä. Kukaan ei ollu tienny mikä se on ja ne oli hirmu häjässä lähteny miehille sanomaan, että tuolla on piru tuolla ulkopäässä ja se näyttää että se syö puukki, lähtekää kahtoon mikä se on. Ne miehet oli ottanu köysii mukaan, että laitetaan se liekahan ja ne oli saanu heitettyä köyen kaulahan ja hirvihän se oli ollu. Ne oli sanonu, että sillä naapurin Leonartilla oli huono hevonen, vanha, että tämähän on Leonartille uusi hevonen, ko se raukka on ostamassa hevosta, mutta ko ei sillä ole oikein rahaa, että onpa hyvä että saatiin Leonartillekki hevonen.

Rupesivat vetämään ja ne oli saanu veettyä sitä jonku matkaa ja siinä oli ensimmäinen kalalato ja ne alko panneen sen latohon rauhottuun, ja seuraavana päivänä ko lähetään maihin niin viiään Leonartille se hevonen. Ne oli sitten yrittäny sitä latohon siitä ovesta ja naisekki oli ollu siinä työntämässä ja koko revohka huutaneet ja lykänneet. Ei ollu ko pikkusen päätä näin pyörähtäny ja yheltä naiselta se oli pyyhkässy huivin silmille ja se ei ollu nähny mitään. Se oli ollu joku tämmönen uskomus heti, että nyt varma piru oli, kaikki ne naiset alkaneet huutamaan yhteen ääneen, että äkkiä köyet irti ja löysäkkää. Tuo oli viimesin se paha minkä se teki, että ko huivin veti silmille ja niin ne oli päästäny sen menemään. Puhuivat asiasta ko olivat tulleet kotia, oli ollu

¹²³ Arvi Aron ja Pekka Siirosen haastattelut. Kalajoki 7.11.2008.

¹²⁴ Pauli Rahjan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

*naapurin isäntä kuulolla, se oli käyny Amerikassa ja se oli heti sanonu, että ei siitä saa hevosta tekemälläkään. Se on hirvi, se on niin villi elukka ettei se kesyynny, aivan hyvä kun päästitte vapaaksi, se olis voinu vaikka tappaa teiät, kun oisitta hämänneet sitä enämpi.*¹²⁵

Hylkijäillä – maanitellen, hämäten ja hiipien

*”Kyllähän se oon niinkö moon sanonu, sanonu monestikki, että se siinä on yks viehäty, se on niin paljon jännää hommaa, se vettää paljon, se on niinkö sitä korkeajännitystä oikein ko lähetään hylkeenpyyntiin.”*¹²⁶

Jo ensimmäisille eränkävijöille siinsivät varmasti keväiset jäät kutsuvina hylkeiden maanitteluun. Utelias, helposti houkuteltava norppa löytyi sisäsaaristosta ja merenlahdilta, kun se synnytti kevättalvella poikasensa jäärykkiöiden tai lumen suojaamaan onkaloon. Avoveden läheisyydessä viihtyi äänekäs ja seurallinen halli eli harmaahylje.¹²⁷ Hallia kutsuttiin Kalajoella raaseliksi, norppaa *oikeaksi hylkeeksi* ja ylivuotista kuuttia *viikariksi*.¹²⁸ Hylkeenpyytäjä tiesi, milloin oli paras pyyntiaika ja lähti keihäin ja hyljeraudoin varustettuna kelkalla potkien meren jälle. Tosissaan vauhtiin hylkeenpyynti pääsi maaliskuussa Marian päivän tienoilla, jolloin tavoiteltiin ensin halleja ja toisella retkellä myöhemmin keväällä norppia. Silloin miehet lähtivät matkaan venekunnittain, sillä merellä ei voinut enää kulkea kelkalla.¹²⁹

Seitsemän miestä muodosti venekunnan, jolla oli johtajanaan kokenut ja yleensä rannikon kylistä kotoisin ollut henkilö. Rahjan kylästä Siipo Matinpoika Siipo, hänen poikansa Olli, Juho Ollinpoika Rahja ja poikansa Matti toimivat omien venekuntiansa johtajina 1500-luvun jälkipuolella. Kalajoelta oli keväällä 1559 ensimmäisellä pyyntimatalla mukana viisitoista ja toisella kymmenen venekuntaa. Syksylläkin hylkeitä saalisti kolme rahjalaista miestä verkoilla. Hyljeveroluetteloiden perusteella metsästäjät saivat vuosina 1551–1572 keskimäärin 100–260 hyljettä vuosittain ja kuutteja 40–130 kappaletta. Traania laskettiin saadun noin 2000–6500 kiloa vuodessa. Hylkeenpyytäjien määrä vaihteli 60–110 miehen välillä. Toisinaan sattui vuosia, jolloin saalis jäi olemattomaksi huonojen sääolosuhteiden takia, toisinaan taas saatiin erittäin runsas saalis. Tuotto jaettiin osakkaiden kesken tasan, paitsi veneen omistajalle annettiin yksi osa enemmän.¹³⁰

¹²⁵ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

¹²⁶ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

¹²⁷ Tuomi-Nikula 1982, 40–41.

¹²⁸ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

¹²⁹ Virrankoski 1956, 184.

¹³⁰ Virrankoski 1956, 184–187.

Hylkeenpyynnillä oli suuri merkitys eteläisen ja keskisen Pohjanmaan rannikolla. Luukko arvioi, että hylkeenpyynnillä kurottiin kiinni pohjoispohjalaisten lohenpyynnillä hankkima taloudellinen etumatka.¹³¹ Hylkijäille lähdettiin vielä 1600-luvullakin, vaikka pyynnin tuotosta ei juuri ole olemassa tietoja.¹³² Seuraavalla vuosisadalla metsästyksen merkitys yleensä elinkeinona laski. Hylkeenpyynnissäkin tapahtui laskua, vaikka uutena metsästysvälineenä otettiin käyttöön isokaliiperinen luodikko.¹³³ Salmenius kertoi Kalajoen pitäjänkuvauksessaan, että hylkijäille lähtivät muutamat rannikon asukkaat.¹³⁴

Salmeniuksen aikaan hylkeenpyynnissä tapahtui uuden aseiden myötä muutoksia. Aikaisemmin pyyntitekniikkana käytettiin maanittelua. Metsästäjä lähestyi hyljettä pukeutuneena harmaaseen turkkiin ja koetti kiinnittää sen huomion liikkuen ja äännellen kuin hylje, rapsuttaen jäätä rapsunimisellä välineellä, heiluttaen päätä ja läpsyttäen vettä. Kun mies oli kyllin lähellä kohdettaan, hän heitti irtonaisella kärjellä varustetun hyljeharppuunan eläimeen. Hylje sukelsi avantoon kyljessään harppuunan kärki ja naru, jonka avulla pyytäjä väsytti sen ja veti takaisin jäälle surmaten sen keihäällä. Pyssy korvasi 1700-luvulla harppuunan ja maanittelusta siirryttiin Salmeniuksen kuvaamaan hämäykseen. Pyytäjä liikkui ajopuulla rautakärkisellä sauvalla lykkien yllään valkoinen turkki ja harmaa myssy ja heilutti kädessään räihkää. Miehen ei tarvinnut päästä tuliaseen kanssa yhtä lähelle saalista kuin harppuunan kanssa. Hämäyksestä siirryttiin myöhemmin hiipimistekniikkaan, jolloin pukeuduttiin täysin valkeaan asuun, lähestyttiin hyljettä sen huomaamatta ja ammuttiin se valkean suojakankaan takaa.¹³⁵

Talolliset ja ammattikalastajat hylkeenpyytäjinä 1800-luvulla

Salon kihlakunnassa harjoitettiin hylkeenpyyntiä 1800-luvulla lähinnä rannikon asukkaiden toimesta. Saaliiksi saatiin vuosittain noin 50 hyljettä, vuosisadan lopulla vielä vähemmän. Kalajoen nimismiehen mukaan hylkijäille lähtijöiden määrä putosi vuosi vuodelta, mikä voi selittää alhaisia saalistilastoja.¹³⁶ Vuosisadan alkupuolella hylkeenpyynnissä kävivät ammattikalastajat, jotka olivat yleensä mäkitupalaisia tai torppareita, joilla oli pieni peltotilkku, lehmä ja muutama lammas. Hylkeenpyyntiin ennättivät myös luotsit ja majakkamestarit ennen väylien avautumista. Kalastusta harjoittaneet talollisetkin sovittivat pyynnin työvuoteensa.

¹³¹ Luukko 1954, 438–439.

¹³² Virrankoski 1973, 278.

¹³³ Virrankoski 1997, 97.

¹³⁴ Salmenius [1754], 24, § 12.

¹³⁵ Tuomi-Nikula 1982, 245–246; ks. Salmenius [1754], 24, § 12.

¹³⁶ Vuodentulokertomukset 1866–1876; kertomukset elinkeinojen tilasta 1842–1875. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1; EIIa:3. OMA; Nimismiehen kertomukset 1856–1891. Kalajoen nimismiespiirin arkisto DIV:1. OMA.

Vuosisadan lopulla hylkimiehiä olivat pääasiassa ammattikalastajat. Kalajoella hylkeenpyynti oli suosituempaa kuin rannikon muissa pitäjissä Himangalla, Kälviällä tai Lohtajalla.¹³⁷

Hylkeenpyynti aloitettiin maaliskuussa ennen maatöiden alkua ja meren avautumista. Silloin lähdettiin *jullapyyntiin* ulkokareille. Julla oli 4–5 metrin mittainen pieni vene, jossa kolme miestä mahtui yöpymään. Hylkeet ammuttiin piilukkopyssyllä ja tuotiin karille. Toinen matka tehtiin huhtikuussa isoveneellä, joka oli suurikokoinen silakkavene. Tällä kertaa isovene toimi pyytäjien asuntona. Miehillä oli mukana ajopuu, kelkka saaliin kuljetusta varten ja yksi tai kaksi jollaa, joilla he liikkuvat pyynnin aikana railojen yli. Kotiin palattiin jätten sulettua purjehtimalla. Hylkeenpyynnin eriydyttyä ammattikalastajien harjoittamaksi elinkeinoksi jullapyynti loppui ja kahden matkan sijaan tehtiin vain yksi kaukopyyntimatka.¹³⁸

Rahjan saaristossa hylkeitä pyydettiin myös verkoilla myöhäissyksyllä. Hylkeet uivat päivällä lähellä rantaa, kun ne suuntasivat maihin päin syömään ja palasivat iltayöstä takaisin päin. Päivällä hyljettä ei saanut verkkoon vaan parhaiten myrskyisinä ja pimeinä öinä. Verkoissa ei käytetty alapaulassa painoja, joten verkko liikkui vapaasti ankkuroidun pään ympärillä ja hylje jäi kiinni verkkohavakseen. Verkkopyyntiä harjoitettiin Rahjassa vielä 1930-luvulla. Pyyntitapa oli käytössä myös Perämerellä ja Kruunupyystä etelään, mutta ei muutoin Keski-Pohjanmaalla.¹³⁹

Tapporaha hylkeenpyynnin kannustimena

Hylkeistä maksettiin tapporahaa vuosina 1909–1918, 1924–1939 ja 1943–1975. Lisäksi hylkeistä oli kysyntää: maali- ja nahkateollisuudessa käytettiin hylkeen rasvasta keitettyä traaniöljyä maaliaineen pohjana ja kyllästämiseen. Traaniöljyllä voitiin rasvata myös rautaesineet ja saada nahkasaappaista vedenpitävät. Nahka käytettiin vaatteiden, jalkineiden ja laukkujen valmistamiseen ja sillä voitiin vuorata matkareet. Naarashylkeen ja kuutin liha suolattiin, veri, maksa, munuaiset, sydän ja räpylöitten tyvet otettiin talteen. Pyynti oli hyvinkin kannattavaa taloudellisesti, esimerkiksi vuonna 1919 hallista maksettiin 560 mk, norpasta 235 mk ja kuutista 60 mk. Jo muutamalla hylkeellä sai verrattain hyvät tulot, sillä esimerkiksi kalastusveneen sai tuolloin 600 markalla ja lehmän 1000 markalla. Toisen maailmansodan aikaan traanin kysyntä lisääntyi ja hylkeenpyytäjille annettiin ylimääräisiä elintarvikeannoksia ja polttoainetta.¹⁴⁰

¹³⁷ Tuomi-Nikula 1982, 241–244.

¹³⁸ Tuomi-Nikula 1982, 244–245.

¹³⁹ Tuomi-Nikula 1982, 250.

¹⁴⁰ Tuomi-Nikula 1982, 241–242, 251, 260.

Merenkurkku oli koko maan merkittävin hylkeenpyyntialue mutta myös Himangan ja Kalajoen seuduilla riitti pyytäjiä venekunnittain. Sukulaiset tai naapurit kokosivat hylkiporukoita, joihin kuului kolmesta viiteen miestä. Rahjankyläläisillä oli yhteisiä porukoita Himangan kyläläisten kanssa. Sota-aikana pyynti jatkui, vaikka hyljekanta oli laskenut, jää- ja sääolosuhteet olivat heikot ja suuri osa miehistä oli rintamalla. Hylkeenpyynti väheni 1950-luvulla, mutta jatkui silti kannattamattomanakin, sillä hylkimiehet halusivat pitää perinteitä yllä. 1960-luvulla pyynti koki viimeisen nousukauden. Ammattipyytäjät harjoittivat sitä tapporahan kannustamina, vaikka hyljetuotteiden menekki oli laskenut. Tapporaha poistettiin hallilta 1971 ja norpalta 1975, jolloin hylkeet myös rauhoitettiin 10.3.–31.5. väliseksi ajaksi.¹⁴¹

Tapporahalla oli suuri merkitys ammattipyytäjien toimeentulon kannalta. Rahjan kylässä oli Esa Pirkolan (s. 1949) lapsuuden aikaan Roukalan päässä kylää kauppa, jossa oli yhdellä kylän ammattikalastajalla ja hylkeenpyytäjällä *hyljetili*. Miehellä oli iso perhe, pieni maapala ja lehmä. Perheenisä oli kevättalven hylkeenpyynnissä ja vaimo ja lapset hakivat kaupasta ruokaa hyljetilille. Isä myi saamiensa hylkeiden traanin, nahat ja sai tapporahat, joilla sitten maksoi kevään ostokset.¹⁴²

Kaukopyyntiä 1900-luvulla

Hylkeiden kaukopyyntiin lähdettiin maaliskuun alkuun isoveneellä eli silakkaveneellä, 1930-luvulta lähtien erityisellä hylkiveneellä, fälpaatilla. Pellillä suojatun pyöreän keulan ansiosta fälpaatti kulki hyvin sohjoisessakin vedessä. Se liikkui kuin jäänmurtaja: keula nousi jään ja sohjon päälle eikä kapea perä jäänyt puristuksiin. Vene toimi sekä kulkuvälineenä että asuntona. Pyyntireissut saattoivat kestää jopa yli kuukauden ja ulottua Hailuotoon, Ruotsin puolelle tai Kemiinkin mutta tavallisimmin Raahan leveysille. Esa Pirkolan (s. 1949) mukaan joskus purjehdittiin Haaparantaan Malurin edustalle: ”-sehän on semmonen lekentaarinen paikka, se on vasta kunnan hylkeenpyytäjä, joka on Malurissa asti käynyt.” Avoveden aikaan tehtiin myös lyhyempiä, muutaman päivän reissuja, esimerkiksi pikkuveneellä Kallasta käsin. Kolme miestä, joista ainakin yksi oli kokenut, muodosti pyyntiporukan. Rahjalainen Verner Roukala oli kokenut pyyntimies, joka kuului samaan porukkaan Jouko ja Jorma Vierimaan kanssa. Lauri Tanskan (s. 1915) mukaan Roukala saattoi venevuorossa ollessaan paistaa munkkeja ja siinä sivussa ampua hylkeenkin.¹⁴³

¹⁴¹ Tuomi-Nikula 1982, 253, 260–261, 264–266.

¹⁴² Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

¹⁴³ Haapasaari 1997, 65–68; Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

Varusteina hylkimiehillä oli fälpaatti, pieni apuvene julla, telttatarvikkeet, ajopuut, vekari eli rautakärkinen sauva, hyljepyssyt, kiikarit tai kaukoputki, jääkengät, trooppisen kapokkipuun kuidusta valmistetut kapokkiliivit eli pelastusliivit sekä lämmintä vaatetta ja lammasnahkavällyjä. Ruokaa eli muonaa, kuten leipää, ryynejä, voita, sokeria ja kahvia, oli mukana useiksi viikoiksi. Ruoka valmistettiin priimuskeittimellä. Lauri Tanska kertoo isänsä ostaneen priimuskeittimen Ruotsista hylkireissulla ja esitelleen sitä Raahen markkinoilla. Siitä lähti priimuskeittimen voittokulku tälläkin puolella Pohjanlahtea.¹⁴⁴ Kalajokiset hylkeenpyytäjät kehittivät kulkuvälineenä käytetystä ajopuusta myös apuneuvon, joka korvasi kelkan. Ajopuulla pystyi kuljettamaan kaksi traaninahkaa ja kiväärin. 1930-luvulla otettiin käyttöön uusi jullatyyppi, ns. pirunkenkä, joka oli kelkan ja jullan välimuoto.¹⁴⁵

Verner Roukala ja Veikko Aro hylkeenpyyntireissulla, taustalla fälpaatti. Kuvan omistaa Laina Roukala.

¹⁴⁴ Haapasaari 1997, 70–71.

¹⁴⁵ Tuomi-Nikula 1982, 255.

Isovene tai fälpaatti kuljetettiin hevosella jonkin matkaa merelle, kuten Maa- tai Ulkokallaan, missä tarkkailtiin jää- ja hyljetilanteen kehittymistä. Muutoin miehet työnsivät itse venettä jäällä jääkenkiensä piikkejä apuna käyttäen. Tuulisella säällä veneen purje nostettiin ylös ja kulkua ei tarvinnut kuin ohjata.¹⁴⁶ Esa Pirkola ja hänen isänsä, joka työskenteli Ulkokallan majakalla, kulkivat paljon hylkeenpyynnissä. Perinteeseen liittyneet tietotaito ja muistitieto ovat Pirkolalla hallussa. Hän kuvaa, miten ennen lähdettiin pyyntireissulle ja perustettiin leiri:

”Maaliskuulla ko on ollu kovat jäät, se välpaatti on veetty mahollisemman kauas, rantarailolle (täsä kohalla Ulkokallan takaa aukeaa), hevosella ja myöhemmin traktoreilla. Se (railo) elää siinä koko ajan, välillä tuuli painaa kiinni, välillä se on tosi leveä. Siitä ne lähti lykkäileen sitä käsipelillä, oli raskas jo mennessä, ko piti olla niin paljon polttoainetta ja evästä ja jolla perässä, välistä kaksikin. Aina pätkän työnsi ja jätti ne jollat sinne ja palas takasin ne hakkeen, ne lykkäili sinne muutaman päivän, saatto viikon toistakin, riippu keleistä aivan. Kahteli ja seuraili ja ne vanhat pyytäjät puhu, että se oikein nokkaan rupes haiseen, vaikka ei mitään näkynykkään, että täsä on semmoset jäät, jossa oon hylykeitä. Että me jääjään tähän. Ne sano kortteerijääksi sitä mihin se (fälpaatti) jätettiin, tietenkä jos näky niitä niin siihen topattiin ja ruvettiin pyytään. Siirsi paikkaa taas kun hylkeet loppu.

Ne käytti niitä ensimmäisiä raaneja (hylje nyletään lihan ja raanikerroksen välistä) eli nahka ja raani yhdessä, se on vähintään 5 senttiä paksu maaliskuussa, levitti patjoiksi veneen pohjalle, kehu että lämmin ja mukava nukkua. Ko niitä enempi tuli, ne kerättiin veneen viereen jäälle ne raanit ja ko vaihettiin paikkaa, otettiin mukaan. Peitettiin kinoksiin, jos lunta tuli, säily. Osan lihasta söivät evääksi, sille ei ollut kuitenkaan tilaa veneessä säilyttää, ei ollu markkinoita, että olisi voinut myyä, viimesistä ottivat tuliaislihat. Täys työ oli muutaman kymmenen raania nahkoineen saaha mahtumaan veneeseen.”¹⁴⁷

Miehet söivät aamulla kaurapuuron ja ottivat evästä mukaan, sillä tukevampi ruoka syötiin vasta veneellä illalla. Pyytäjillä oli oudonmalliset valkoiset lakit päässään. Eino Sauvula kertoi Pirkolalle syyn kummallisiin lakkeihin:

”Päässä pyytäjällä oli mikä hyvänsä lakki (esim. karvalakki) ja sen päälle laitettiin valkonen vuori. Kysyin, että miksi sen piti olla nuin hirviän näkönen ja iso kötys se lakki? Se sano, että se oli sen takia, että ko sinne pantiin ne voileivät. Mää sanoin, että miks ne sinne piti tukkia? Siinä oli kaksi asiaa, ko ryömitään hyljettä ja jos ne pani taskuun ne oli muusina, murusina ne voileivät. Ja myöhemmin keväällä, ko sitä saatto monta kertaa pujota sinne jättien sekahan, se oli ainut paikka se lakki, missä ne pysy kuivana.”¹⁴⁸

Miehillä saattoi olla mukana perunoita, joita piti suojella, etteivät ne paleltuneet pilalle: *”Ko tuli kova pakana ne saatto nukkua perunasäkkien päällä tai pittää niitä miesten välissä. On ollu kylmä usein vielä maaliskuussakin, jos olis muuten saanu nukuttua kylmältä niin oli huoli niistä perunoista, jäi yöunet vähhiin, piti vahtia niitä ja hautoa niitten päällä.”* Aamulla herätessä

¹⁴⁶ Haapasaari 1997, 70–71.

¹⁴⁷ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

¹⁴⁸ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

kokeiltiin jalalla hangenpintaa. Mikäli oli karstahanki, se rahisi ja hylje kuuli sen kilometrien päähän. Lumen pinnan piti pehmentyä ennen kuin lähdettiin pyyntiin.¹⁴⁹

Yksi mies jäi aina venemieheksi toisten lähtiessä pyyntiin eri suuntiin. Venemies kiikaroi pyytäjiä ja tarkkaili säätä. Mikäli olosuhteet muuttuivat vaarallisiksi, hän varoitti muita mastoon kiinnitetyn lippujonon avulla, ampumalla ilmaan tai heiluttamalla vekaria.¹⁵⁰ Lauri Tanskan mukaan ennen pyyntiin lähtöä tähysteltiin kaukoputkella tai kiikareilla saalista veneen luona. Jääröykkiön eli *telikon* päältä näki kauas mutta vielä kauemmas näki mastosta, johon mies voitiin hinata *puosuntatuolilla*, mastoa vasten poikittain köydellä kiinnitetyllä laudalla. Saalista kohti potkuteltiin leveällä, 3,5–4 metriä pitkällä ajopuulla, joka oli pohjattu messinkilevyillä, sittemmin ruostumattomalla teräksellä. Ajopuussa oli myös erilaisia apuvälineitä jäällä liikkumiseen, ampumiseen ja saaliin kuljettamiseen. Ajopuun ohjauspuu nostettiin ylös potkuttelemisen ajaksi ja sen päälle asetettiin poikittain vekari, josta pidettiin kiinni. Vekaria käytettiin kiikarien jalustana ja sillä kokeiltiin jäätä.¹⁵¹

Saalista lähestyttiin vastatuuleen jäätelikköjen suojassa ajopuun päällä makuullaan ryömien. Valkoinen lumipuku ja lakki autoivat sulautumaan maastoon. Lisäksi pyytäjän peitti näkyvistä ajopuun keulaan sidottu valkoinen kangaskappale, *peili*, jossa oli ampuma-aukko. Asetta säilytettiin valkoisesta kankaasta tai vaaleasta vasikannahasta tehdyssä kotelossa ja pidettiin ajopuun keulassa olevissa haarukoissa. Kokemuksen myötä pyytäjä osasi arvioida oikean ampumaetäisyyden ja hetken, jolloin piti ampua. Sadan metrin päästä onnistui parhaiten, mutta kauempaakin joutui joskus yrittämään. Hyljettä oli ammuttava silloin, kun se jäällä makaillessa nosti päätään. Ampuminen vaati tarkkuutta, sillä oli osuttava kaularankaan ja katkaistava se, muutoin hylje sukelsi saavuttamattomiin. Sotien jälkeen yleistyivät kiikarikiväärit, joilla oli helpompi tähdätä kauempaakin.¹⁵²

Esa Pirkolan mukaan kaikki lähtivät pyyntiin omille tahoilleen eikä veneelle jäänyt ketään. Veneen maston päähän laitettiin iso musta lippu merkiksi, jotta löydettiin takaisin. Pyytäjillä oli lisäksi omat tapansa suunnistaa:

”Niillä on jonkinlainen navigaattori kelannu päässä ko ne on lähteny ajopuulla potkiin vaikka länttä kohti 2 tuntia ja sitten kääntyny etelään 4 tuntia jne. Yrittivät kiertää jonkulaisen kehän. Ja ko niitten pitää jostain kohtaa kääntyä asuntoveneelle päin, niin ne tietää laittaa kompassiin oikean suunnan ja ne tulevat veneelle sen omassa päässä arvioidun suunnan mukaisesti. Niillä oli

¹⁴⁹ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

¹⁵⁰ Tuomi-Nikula 1982, 257.

¹⁵¹ Haapasaari 1997, 72–73.

¹⁵² Haapasaari 1997, 73–74.

päässä se suunnistustaito. Sitte ko on tullu semmonen tilanne, että ko ne on tullu sen ajan venettä kohti minkä ne on olettanu kuluvan aikaa, esim. 3 tuntia, eivätkä ole tulleetkaan, ne ampuu 3 merkkilaukausta kiväärillä ilmaan. Ja jos veneelle on tullu jo joku, sen pitää heti vastata kolmella laukaussella merkiksi. Se on ollu se kolkoin tilanne, että ko ne ampuu sen 3 kertaa eikä kuuluu mitään, niin sen tietää ettei kukaan ole vielä löytänyt veneelle.”¹⁵³

Saaliin luo oli laukauksen jälkeen kiire, jottei se henkitoreissaan ehtinyt luiskahtaa jään alle. Vekarilla sen saattoi saada kiinni vielä viime tipassa. Kuvassa Arvo Pirkola. Kuvan omistaa Esa Pirkola.

Pyyntimatkojen haasteet ja vaarat – verinapista hyljesormeen

Hylkeenpyynnissä oli aina omat vaaransa, kuten eksyminen, veteen vajoaminen tai sairastuminen. Kokeneilla pyytäjillä oli kuitenkin keinonsa, millä selviytyä. Vanha hylkeenpyytäjä muisteli Pirkolalle, kuinka hän oli kerran veljensä kanssa pyynnissä ollessaan eksynyt sumussa, kun tuuli pyöri ympäriinsä ja repi railoja. Hänen suuntavaistonsa, päänsisäinen kompassi, ei enää toiminut, kun railojen takia piti liikkua nopeasti. Potkiskeltuaan kauan ajopuulla, hylkeenpyytäjä huomasi jäällä kuin sormenpäällä painetun mustan pisteen:

”Hällä napsahti, että se voi olla se pelastus, eppäili että tästä on velimies mennä. Se tutki tarkemmin sitä ja tuli siihen tulokseen, että selevä, velimies on mennä tästä. Se oli lumeton jää, ei ollu jääny jälkiä. Se teki tämmösen johtopäätöksen, joka meni aivan naulankantaan, että velimies on vähän aikaa sitten ampunu tässä hylykeen, kova tuuli, hän ei ollu kuullu laukausta ja oli juonu siitä veret. Ko ne joi ko oli iltapäivä pitkällä, huonot eväät ja rupes meneen vähän jo heikkoon kuntoon, ne joi sen lämpimän veren siitä ampumahaavasta niin oli heti ko uus mies, se friskas täysin. Se oli juonu sen veren ja se tekkee semmosen vaikutuksen, että se alkaa nouseen kurkkuun

¹⁵³ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

vähän kuin semmosena röyhtäyksenä, se pittää sylystä pois, muuten tulee ilkeä olo. Hän tunnisti, että se on semmonen ko on sylkästy, se puhu verinapista. Hän kahto, että sehän on veljen sylkäsemä verinappi! Se on semmonen, että sitä pittää aina vähän päästä sylkästä. Se alko seuraamaan niitä verinappeja ja ne toi hänet asuntoveneelle. Veljellä oli kompassisuunta pysyny päässä, se ei ollu joutunu niille huonoille jälle.”¹⁵⁴

Hylkeenpyytäjän oli tunnettava jään käyttäytyminen, sillä hänen henkensä saattoi riippua siitä. Yhdessä yössä avoveteen jäätynyt teräsjää eli *plahinen* ei ollut kantavaa jäätä. Railoa kutsuttiin *saumaksi*, ahojääröykkiö oli *rova* ja tasaiselta, aukealta jäältä eli *lakialta* löytyivät hylkeet. Kun taas *juonne* tai *puristus* tarkoitti syrjälleen yhteen puristuneita jäätelejä.¹⁵⁵ Pirkolan mukaan oli tavallista, että pyynnissä putosi monta kertaa veteen. Pirkolan isä varoitti poikiaan, ettei samana päivänä saanut upota kolmea kertaa. Oppi ei mennyt kuitenkaan sanomalla perille:

”Me ei oikein meinattu uskoa, ei se sitä sen kummemmin perustellu, ajateltiin että jos se laski leikkiä ko se ruukasi välillä tehdä. Ko sitä enempi alettiin kulkeen ja enempi tippuun, ja ko kokemusta tuli niin mentiin aina vain huonommalle ja huonommalle jälle. Kyllä mä huomasin sitte ko olin kolmannen kerran noussu, tuntu että eihän tässä ole mitään voimia jäljellä, oikein tuntu että tännekö sitä nyt jää. Yleensä se ensimmäinen kerta niin sitä tullaan ko raketti, tuntuu että ei kunnolla kerkiä vaatteetkaan kastua, vaikka käyään aika syvällä ja toinen kerta oli jo semmonen vähän hitaampi, mutta se kolmas tuntu, että on heti niinkö joku olis lyöny voimat pois.”¹⁵⁶

Pyytäjä saattoi saada tuskallisen tulehduksen, *raanimyrkytyksen* eli hyljesormeksi nimetyn taudin käteensä tai sormeensa hylkeen puremasta tai käsitellessään saalista paljain käsin. Tauti uhkasi pyytäjää, joka oli huomaamattaan saanut esimerkiksi kaloja käsitellessään simpun piikistä niin pienen reiän ihoonsa, ettei siitä valunut edes verta. Ihon vaurioitunut kohta oli altis infektiolle. Hyljesormi oli erittäin kivulias ja hengenvaarallinen, mikäli tulehdus levisi sydänlihakseen asti. Pitkillä *välpaattireissuilla raanimyrkytykseen* sairastuneet pyytäjät saattoivat joutua amputoimaan sormensa puukolla tai kirveellä. Bakteerin aiheuttamaa tulehdusta hoidetaan nykypäivänä antibiooteilla.¹⁵⁷

Kotiväki odotti aina huolissaan hylkimiesten paluuta:

”Kerto silloin vanhaan aikaan, että se on ollu aikamoinen tapahtuma ko hylkeenpyytäjät tulleet, se on pantu heti paljon lihhaa, ulkona on suuressa muuripaassa keitetty osa saaliista. Pietetty hauskaa, niinkö peijaiset. Kevään kohokohta, jo sinällensä naisväelle semmonen huippujuttu, että ko miehet on tulleet kotia hengissä ja jos vielä on ollu saalistaki. On saattaneet olla 6 tai 9 viikkoaki maksimissaan, eikä tietenkään mitenkään voineet kertoa kuulumisistaan. Kalajokisten huippusaaliit kolmen miehen porukalla, jonku kerran 100 hyljettä ylittäneet. Tavallisemmat

¹⁵⁴ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

¹⁵⁵ Haapasaari 1997, 70.

¹⁵⁶ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

¹⁵⁷ Esa Pirkolan puhelinhaastattelu. Kalajoki 14.2.2009.

*saaliit 60–70 hyljettä useamman viikon reissulta. Isä mainitsee kuuttakymmentä hyvänä saaliina pitkältä reissulta.*¹⁵⁸

Perinteisen kaukopyynnin aika alkoi olla ohi 1970-luvulta lähtien. Uusi sukupolvi jatkoi pyyntiä harrastuksenaan julla- ja ajopuupyynninä. Kallan kareille ajettiin moottorikelkoilla viikonloppuisin ja talvilomien aikaan ja sieltä käsin käytiin ampumassa hylkeitä, kukin yksin omilla välineillään. Moottorikelkan perään sidottiin julla, johon laitettiin mukaan ajopuu, kiikarikivääri, vekari ja muut varusteet. Uusi sukupolvi piti pyyntikulttuurin jatkumista tärkeänä.¹⁵⁹ Esa Pirkolallekin perinteiden jatkuvuus on merkityksellistä:

*”Tykkäisin että se säilyy, että ne pyyntitavat, menetelmät, käyttötarkotus, kaikki se, miten sitä voi kotitarpeeseen hyöjyntää. Suomessakin asialla suuri historiallinen merkitys (asutus perustunut kivikaudella hylkeenpyyntiin). Ei siitä elinkeinoksi kellekään ole, hirveän kannattamatonta hommaahan se on, usealla menee 1000 l polttoainetta viikonlopun reissulla. Ne lähtee vain viilistelemään, makso mitä makso. Sinne mennään niitä vanhoja perinteitä muistelemaan, mukava ko saa siirrettyä nuoremmille sitä perinnettä.”*¹⁶⁰

KALASTUS RAHJAN SAARISTOSSA JA SIIPONJOELLA

Kalastus osana vuodenkiertoa

*”Kalastamista harjoitetaan pitäjässä isommalla uutteruudella; kansan elinkeino merenrannalla on isoksi osaksi kalastaminen nuotalla, werkolla ja rysällä, jos jossa pyydetään suomu kalaa niin kuin Lohia, haukia, ahwenta, siikaa, simpuja ja kiiskejä syys- ja kewätaikana omiksi tarpeiksi, mutta harwoin myytäväksi. – Silahia pyydetään meren rannalla asuwilta, jotka niitä saawat ei ainoastaan omiksi tarpeiksi, mutta myös myytäväksi ylläisille.”*¹⁶¹

Kalastus on kuulunut rannikolla sijaitsevan Rahjan kylän asukkaiden elämään vuosisatoja. Ihmisten elinpiiriin sisältyi olennaisena osana saaristo, sen kiviset karit ja matalikot, joilla silakkaparvet viihtyivät. Siiponjokeen asetettiin pyydykset, kun vaelluskalat saapuivat mereltä jokeen kutemaan. Merellä kalastus oli vapaata mutta Rahjan saariston rikkaat kalavedet tunnettiin jo varhain ja ne valloitettiin yksityisten talojen hallintaan. Saarten nimet kertovat niiden omistushistoriasta: Iso Paattiskari sai toiseksi nimekseen Pappilankari, kun rovasti Pietari Arctophilacius osti Rahjan kylän Rahjan ja Roukalan taloilta Iso ja Vähä Paattiskarit 1620-luvulla. Vähä Paattiskaria kutsuttiin Siirosenkariksi Siirosen talon mukaan, Mustikaria Alajoenkariksi ja Isoa Pauhakaria Siiponpauhaksi.¹⁶²

¹⁵⁸ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

¹⁵⁹ Tuomi-Nikula 1982, 272.

¹⁶⁰ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

¹⁶¹ Salmenius [1754], 28, § 17.

¹⁶² Virrankoski 1956, 179.

Kruunu verotti asukkaiden elinkeinoja eikä halunnut jäädä osattomaksi kalansaaliistakaan. Kalastaja joutui 1500-luvulla maksamaan nuottapyynnistään verona leiviskän kalaa nuotalta. Kalajoen seudulla nuottakaloja olivat siika, ahven, lahna, säynävä, särki ja norssi.¹⁶³ 1600- ja 1700-luvuilla kalastuksen tuoton valitettiin huonontuneen, mihin saattoi vaikuttaa toive saada verotusta pienemmäksi¹⁶⁴ Salmenius totesi Kalajoen pitäjänkuvauksessaan:

*”Yleinen puhe on, että niin lintuin kuin kalain paljous on hywin vähennyt siitä, kuin se ennen oli; --Samaa saatetaan myös sanoa kalasta, joka nyt on niin vähennyt, että sen pyytäminen kohta ei maksa waiwaansa, niin kuin pitäjäläiset itse kertovat. Joen ja järwien mataltuminen on kansa syynä kalain wähenemiseen.”*¹⁶⁵

Kalajoen kirkkoherra seurasi väkilukutaulukoissaan seurakuntansa elinkeinojen tilaa. Hänen merkintöjensä mukaan kalansaalis oli heikko monena vuonna 1700-luvun puolivälin jälkeen. Silakkasaaliit olivat pieniä rannikolla mutta toisinaan pyynti onnistui paremmin Kallan kareilla. Vuonna 1763 silakkatynnyriä maksettiin 14 kupariplootua, leiviskästä haukia yhdeksän plootua, kun taas viljatynnyri maksoi kuudesta seitsemään plootua.¹⁶⁶ Kruunu piti nähtävästi kalastusta kannattavana, koska 1760-luvun verotusuudistuksessa Kalajoen Pohjan-, Etelän- ja Rahjan kylien asukkaiden kalastusveroksi määrättiin 16 hopeaäyriä manttaalia kohti, kun taas muiden kylien veroksi tuli puolet tästä.¹⁶⁷

Rannikolla kalastuksella oli suuri merkitys talonpojan vuodenkierrossa ja elinkeinona, sisämaassa puolestaan kalastettiin vain omiksi tarpeiksi. Virkamiesten kertomusten mukaan kalastus, etenkin silakanpyynti oli 1800-luvulla rannikon asukkaiden sivuelinkeino. Saalismäärät vaihtelivat voimakkaasti eri aikoina. Kruununvoudin mukaan läänin alueella pyydettiin silakkaa verkoilla noin 500–600 tynnyriä vuosittain. 1860-luvun jälkipuolella saalismäärät nousivat välillä 1900 tynnyriin. Kalajoen kunnallislautakunnan ilmoituksen mukaan vuonna 1871 saatiin tuskin 400 tynnyriä silakkaa ja sekakalaa, kun taas seuraavana vuonna tuli 1200 tynnyriä silakkaa, mutta ei merkittävästi sekakalaa.¹⁶⁸ 1900-luvun alussa silakan pauhapyynti vähentyi ja saalismäärät sitä myöten pienenevät. Saaliiden määrä kääntyi nousuun rysäpyynnin yleistyttyä 1940-luvulta alkaen.¹⁶⁹

¹⁶³ Virrankoski 1956, 178; Luukko 1954, 431.

¹⁶⁴ Virrankoski 1956, 183–184.

¹⁶⁵ Salmenius [1754], 24, § 12.

¹⁶⁶ Väkilukutaulukot 1749–1793. Kalajoen kirkonarkisto Sa:1. OMA.

¹⁶⁷ Tuulasvaara 1960, 146.

¹⁶⁸ Vuodentulokertomukset 1776–1876; Kertomukset elinkeinojen tilasta 1842–1875. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1, EIIa:3; Kertomukset pitäjän tilasta 1856–1922. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto DIV:1. OMA.

¹⁶⁹ Tuomi-Nikula 1982, 160.

Rahjan saaristo kruunun hallinnassa

Rahjan saaristo joutui isojaon myötä valtion haltuun, sillä Rahjan kyläläiset eivät päässeet sopuun saarten omistuksesta. Jakokunta ratkaisi asian luovuttamalla 25 saarta (ks. Liite 5) valtiolle vuonna 1801, mutta kirjallinen päätös tehtiin vasta vuonna 1841. Kruunu vuokrasi saarten käyttöoikeuden rahjalaisille. Rahjan Roukalan majatalossa pidetyissä huutokaupoissa korkeimman tarjouksen tehneet saivat itselleen vuokrasopimuksen. Sopimus sisälsi kalastusoikeuden, myös lohenpyyntioikeuden saaristossa ja puuston käyttöoikeuden omiin tarpeisiin kuten kalatuvan rakentamiseen tai polttopuuksi. Saarten puista rakennetut rakennukset olivat valtion omaisuutta. Ensimmäinen vuokraaja oli Jaakko Matinpoika Juusola, joka oli todennäköisesti sopinut muiden kyläläisten kanssa saarten käytöstä ennen kuin huusi itselleen kaikki 25 saarta 46 ruflan vuosihintaan.¹⁷⁰

Seuraavalla kaudella vuosina 1848–1854 vuokraajina olivat maanmittari Sandman sekä talolliset Aro, Rahja, Juusola, Siipo ja Kurikkala. Samat talot huusivat samat saaret itselleen yleensä myöhemminkin. Rahjan talon omistajat vuokrasivat Lepäsen aina 1970-luvulle saakka, Kurikkala Kainutkaria toiseen maailmansotaan asti ja Siirosten talo siitä eteenpäin, Siipon talon väki hallitsi Piekkokarilla, Juusolat Syökovilla ja Arot Hyönässä. Vuokraajat halusivat aina saman saaren, koska he olivat rakentaneet niille kalatupansa ja muita tarvittavia rakennelmia. Vanhan vuokraajan oikeus entisiin sopimuksiin muodostui käytännöksi, joka kirjattiin lakiin vuonna 1947. Tutkija Tuomi-Nikula vertaa saaria tässä mielessä maksulliseen perintömaahan.¹⁷¹

Metsäteollisuuden kasvun myötä 1800-luvun jälkipuolella oivallettiin Rahjan saariston mahdollisuudet puutavaran varasto- ja lauttausalueena. Kalajoella toiminut saha- ja puunhankintayhtiö A. Santaholma Oy ymmärsi alueen edut jo varhain ja vuokrasi vuonna 1897 itselleen Pappilankarin ja ryhtyi käyttämään Ryöppään saarta satamanaan.¹⁷² Santaholma vuokrasi käyttöönsä useita muitakin saaria vuonna 1916, kuten Isoputkisaaren, Alajoen- eli Mustakarin ja Laurinkarin¹⁷³. Valtio vuokrasi kaudeksi 1919–1922 saariston kokonaan Metsähallitukselle eli itselleen. Rahjan kylän talolliset eivät katsoneet kalastusalueittensa menettämistä suopeasti vaan haastoivat valtion oikeuteen. He hävisivät, sillä valtio vetosi vuosien 1801 ja 1841 asiakirjoihin.¹⁷⁴

¹⁷⁰ Tuomi-Nikula 1982, 102–103.

¹⁷¹ Tuomi-Nikula 1982, 103, 105.

¹⁷² Vapaasalo 1953, 233–234.

¹⁷³ Katselmukset 1916. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

¹⁷⁴ Tuomi-Nikula 1982, 107.

Rahjan saaristo jaettiin vuonna 1923 kalastus-, orilaidun- ja lauttausalueisiin. Kalastusalue siirrettiin Kalastushallituksen alaisuuteen. Rahjalaiset menettivät jaossa osan kalavesistään mutta saivat pitää seuraavat alueet: Lepänen ja Törri, Syökova, Maasyökova ja Pullonkari, Musta ja Sääri, Kainu, Somero ja Someronkari, Antinkari, Piekkoniemi ja Harjava, Pöllä, Hyönä, Eteläkalliokari ja Pentti, Saarenkari, Jääräkarvot, Kurvonen ja Ulkokurvonen. Saaret, paitsi Pöllä, vuokrattiin viideksi vuodeksi Rahjan kyläkunnan asukkaille ja saarten silloisille vuokraajille 2600 markan vuosimaksusta. Sopimukseen sisältyi myös lohenkalastusoikeus Maakallassa ja heinäty- ja laiduntamisoikeus saarilla. Eteläkalliokarin ja Pentin pohjoisrannalla sekä Kurvosten länsi- ja pohjoisrannoilla sai harjoittaa kalastusta vain omalla vastuulla.¹⁷⁵ Seuraavan kerran kalastusaluetta pienennettiin vuonna 1956 kalastajasiirtolaisia koskeneen maanhankintalain nojalla. Rahjalaisten vuokrattavaksi jäi Syökovan, Mustakarin, Hyönän, Saarenkiven, Kurvosen ja Piekkoniemen saaret. Rahjan kylän Kalastajainseura vuokrasi koko alueen ja jakoi sen jäsenilleen. Nyt ei enää tosin vuokrattu saaria vesialueineen vaan pelkkiä kalastussijoja eli juonipaikkoja, kuten esimerkiksi Kovanpauhan, Ämmän ja Iskun juonet.¹⁷⁶

Kalajoen Rahjankylän Kalastajainseura perustettiin vuonna 1925. Kalastajat halusivat vaikuttaa yhdistyksen kautta Kalastushallituksen politiikkaan. He puolustivat etujaan Rahjan saaristossa omilla kalastusalueillaan. Kalastus kiellettiin muilta kuin seuran jäseniltä, minkä johdosta esimerkiksi syyskokouksessa 1933 päätettiin julkaista Keski-Pohjanmaa-lehdessä ilmoitus, jossa uhattaisiin luvattomia pyytäjiä syyteillä. Seuran kautta tilattiin myös kalastustarvikkeita yhteisostoina. Kalastajainseuran jäsenet osallistuivat myös muiden alueella vaikuttaneiden seurojen toimintaan. Kesäkuun 1933 johtokunnan kokouksessa päätettiin, että Keskipohjanmaan Maanviljelysseuran kesäjuhliin ja retkeen osallistuu seuran puolesta Pekka Rahja. Kalastajainseura järjesti omia tapahtumia kyläläisille: kesäisin pidettiin kalajuhlat, esimerkiksi syyskokouksessa 1945 ne päätettiin pitää tulevana kesänä Kainun karilla.¹⁷⁷ Paikalliset kalastajaseurat kuuluivat maakunnallisiin liittoihin, Rahjankylän Kalastajainseura liittyi Pohjanmaan Kalastajainseurojen Liittoon.¹⁷⁸

Rahjan saariston kalastussijoja ja vuokraajia

Rahjan saaristossa harjoitettiin pääasiassa silakan-, siian- ja lohenpyyntiä. Saarilta korjattiin myös heinää ja laidunnettiin lampaita. Valtion virkamiesten pitämässä säännöllisissä katselmuksissa

¹⁷⁵ Jäljennös maatalousministeriön kirjeestä 13.6.1923. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

¹⁷⁶ Tuomi-Nikula 1982, 108.

¹⁷⁷ Kalajoen Rahjankylän Kalastajainseuran pöytäkirjat 1925–1951. Kalastajainseuran arkisto.

¹⁷⁸ Tuomi-Nikula 1982, 67.

tarkasteltiin kunkin kohteen sen hetkistä tilaa: millaista rakennuskantaa, niittyä, peltoa, metsää tai hyviä kalastuspaikkoja missäkin oli. Maanmittari jakoi vuonna 1866 saaret sopiviin osiin tulevaa 25 vuoden vuokratua varten. Selostuksessa mainitaan, että kalastusleirejä sijaitsi Wiinikarin, Hyönän, Lepäsen, Syökoviän, Laurinkarin, Oravakarin, Mustakarin, Kainutkarin sekä Pöllän saarilla.¹⁷⁹

Siian- ja lohenkalastussijoja koskevassa selvityksessä vuodelta 1869 (ks. Liite 6) eritellään tarkoin lukuisilla eri saarilla ja kareilla sijainneet rysä-, verkko-, siikaverkko- ja nuottapaikat. Näyttää siltä, että siiankalastussijoja oli ylivoimaisesti enemmän kuin lohen, sillä saaliiksi on pääsääntöisesti merkitty vain siika. Kallan karien lisäksi lohta kalastettiin koukkuverkoilla vain Hyönän saaren vesillä. Selvityksestä käy myös ilmi kunkin paikan hallintasuhteet. Suurin osa kohteista oli valtion yksityisille vuokraamia, mutta yksittäisillä taloilla ja Rahjan kyläläisillä oli oikeus tiettyihin paikkoihin rantaoikeuden tai ikimuistaisen nautinnan perusteella. Rahjan talolle oli merkitty 25 kalastussijaa sekä yksi yhteinen Joensuun talon kanssa. Siipon talon hallussa oli kahdeksan, Roukalan seitsemän, Joensuun viisi, Alajoen kolme ja Isoalajoen talolla yksi sija. Kruunun vuokraamia kalastussijoja oli ylivoimaisesti eniten, 77 kappaletta. Rahjan kyläläisillä oli yhteinen nautintaoikeus viiteen kruunun hallitsemaan saaren kalastussijaan.¹⁸⁰

Rantaoikeuden ja ikimuistaisen nautinnan perusteella Rahjan kylän yhteisessä omistuksessa oli Isonrannanlahden kaksi nuottasijaa, joiden keskimääräinen vuosittainen tuotto jäi yhteensä yhteen leiviskään (noin 8,5 kg) siikoja. Kruunu vuokrasi Somerokaria mutta muutkin rahjalaiset kalastajat pyysivät siellä siikoja kutuaikaan. Tämän kohteen vuotuisiksi tuotoksi laskettiin 16 leiviskää (noin 136 kg). Samoin kruunun omistamalla Syökovan karilla käytiin yhteisesti kalastamassa kutukaloja. Maa-Syökovan ja Ryöppään saaren pohjoisen niemekkeen välissä sekä Ryöppään keskiosasta kohti Laurinkaria sijaitsi siikaverkkopaikkoja, joista Rahjan kylän kalastajat saivat aina elokuun lopussa keskimäärin 20 leiviskää (noin 170 kg) saalista vuosittain.¹⁸¹

Kalastussijojen tuotto vaihteli suuresti puolesta leiviskästä kymmeneen. Tuottoisimmaksi siiankalastussijaksi on merkitty nimeämätön paikka, joka ilmeisesti sijaitsi lähellä Somero- ja Kainutkareja. Paikka oli kruunun mutta rahjalaiset hyödynsivät sitä yhteisesti. Keskimääräinen vuosittainen siikaverkoilla saatu saalis kohosi siellä ylivoimaiseen 80 leiviskään (noin 680 kg)

¹⁷⁹ Maanmittaustoimitukset Kalajoki-Kempele. Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto Hc:9. OMA.

¹⁸⁰ Selvitys siian- ja lohenkalastussijoista Rahjan saaristossa 1869. Oulun läänin maanmittauskonttorin kanslia-arkisto Hf:1. OMA.

¹⁸¹ Selvitys siian- ja lohenkalastussijoista Rahjan saaristossa 1869. Oulun läänin maanmittauskonttorin kanslia-arkisto Hf:1. OMA.

vuodessa. Toiseksi parhain anti saatiin rysillä kruunun omistaman Pöllän saaren alueelta, mistä saatiin keskimäärin 32 leiviskää (noin 272 kg) siikaa. Lepäsen kalavesillä oli useita kalastussijoja joiden tuotto vaihteli 20:stä 25 leiviskään (170 kg–212,5 kg).¹⁸²

Karit kalastuksen asemapaikkoina

Maankohoamisen seurauksena Rahjan saaristoon kohonneita saaria ja muodostelmia kutsuttiin Kalajoella yleisesti kareiksi. Nimitys saari on myöhäinen sisämaasta muuttaneiden mukanaan tuoma tapa.¹⁸³ Kalastajat asuivat kesäisin pyyntisesongin aikana kalakarien kalatuvissa mutta eivät yhtäjaksoisesti, vaan kävivät välissä myös kotona mantereella. Venemoottorien yleistyminen lyhensi karilla vietettyä aikaa 1920-luvulta lähtien.¹⁸⁴ Naiset pitivät kotona huolen lapsista, tilasta ja karjasta miesten ollessa pyynnissä. Talon tai suvun miehet muodostivat kolmehenkisiä venekuntia, jotka jakoivat saaliin kunkin osuuden mukaisesti. Karien luonnonolosuhteet vaihtelivat kitukasvuisista, kallioisista ja kivikkoisista kareista metsää ja niittyjä kasvaneisiin saariin. Jotta karia voitiin käyttää kalastuksen tukikohtana eli sesonkiasumiseen, piti alueella olla satama ja paikka kalatuvalle sekä muille tarvittaville rakennuksille.

Kierimistä tupaan – kalastajan rakennelmat kalakareilla

Kalakareille rakennettiin joko saaren omista tai mantereelta tuoduista puista tulisijallinen kalatupa ja kalojen käsittelyä varten kalansuolauslato tai kalapuoti, missä saalis suolattiin ja säilytettiin yhdessä kala-astioiden kanssa. Lisäksi pystytettiin verkonkuivaustelineet ja raivattiin hamina veneitä varten. Kalastaminen ei rajoittunut pelkästään yhdelle karille, vaan talot omistivat usein osuuden kalatupaan eri kareilla. Kurikkalan talon omaisuuteen kuului vuoden 1901 perukirjan mukaan puolikas kalatuvasta ja ladosta sekä kaksi puotirakennusta Kainutkarissa sekä kalatupa, lato ja puolikas puodista Kallassa.¹⁸⁵

Rakennukset kuuluivat vuokraajan omaisuuteen, mikäli tämä oli rakentanut ne mantereelta tuomistaan hirsistä. Ryöppään saaren vuokrakauden päätyttyä katselmuksessa todettiin kahdella huoneella varustetun majatuvan kuuluvan kruunulle, mutta kehähuoneen *lattiaplankut* kuuluivat vuokraaja Juho Roukalalle, sillä hän oli tuonut ne maalta.¹⁸⁶ Kalatuvat olivat vaatimattomia, vain

¹⁸² Selvitys siian- ja lohenkalastussijoista Rahjan saaristossa 1869. Oulun läänin maanmittauskonttorin kanslia-arkisto Hf:1. OMA.

¹⁸³ Haapasaari 1997, 21.

¹⁸⁴ Tuomi-Nikula 1982, 106, 149.

¹⁸⁵ Tuomi-Nikula 1982, 139–140, 304.

¹⁸⁶ Lähtökatselmukset 1916. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

yhden huoneen ja porstuan muodostamia parinkymmenen neliön asumuksia, joiden tarkoituksena oli antaa venekunnan muodostaneille kolmelle kalastajalle suojaa ja lämpöä sekä säilytystila pyydyksille. Asuinhuoneen sisustus oli niukka ja koostui vain arjen välttämättömyyksistä. Miehet keittivät ruuan avotakassa, istuivat irtoraheilla pöydän ääressä ja nukkuivat kiinto- tai kerrossängyissä.¹⁸⁷

Kalatuvan porstua oli maalattiallinen kylmä tila, jossa säilytettiin verkkoja. Varsinaiset verkkoladot yleistyivät vasta 1800-luvun lopulta lähtien. Kalatuvan käytössä tapahtui muutoksia toisen maailmansodan jälkeisenä aikana, jolloin venekunnan jäsenet hankkivat kukin itselleen oman tuvan ja kalakarille lähti koko perhe mukaan. Naisten mukana ilmaantuivat ruuanvalmistukseen helppokäyttöiset kaasukeittimet avotulen sijaan. Tuvan ulkoseinät kyllästettiin kestävämpään saariston luonnonolosuhteita käsittelemällä ne traaniöljyllä, johon sekoitettiin punamultaa.¹⁸⁸

¹⁸⁷ Tuomi-Nikula 1982, 143.

¹⁸⁸ Tuomi-Nikula 1982, 143.

Luonnonmateriaaleista, kuten hampusta, pellavasta tai puuvillasta, valmistetut verkot piti kuivattaa, jotta ne eivät lahonneet. Verkonkuivaustelineet eli kierimet rakennettiin yksinkertaisesti siten, että kaksi pystypuuta tuettiin kivikasoin karin kivikkoon ja niiden väliin asetettiin piikein varustettu selkäpuu. Tällaisia kivikasoja (*ranoja*) on vielä nähtävissä esimerkiksi Hevoskarissa ja Korkiakarissa.¹⁸⁹ Verkot olivat arvokasta omaisuutta, joiden valmistaminen vei aikaa, joten niiden huolellinen käsittely maksoi vaivan. Verkot pestiin ja värjättiin eli roukattiin tietyn väliajoin. Värjäämällä ja kyllästämällä verkoista saatiin hyvin pyytäviä ja estettiin niiden lahoaminen.¹⁹⁰ Lepän, koivun ja kuusen kuoresta tai männyn ja kuusen kävyistä valmistettiin parkkiaineita, joiden avulla verkot voitiin värjätä. 1930-luvulta lähtien kyllästysaineena yleistyi kateku-niminen aine, kun Suomen Kalastuslehti levitti tietoa tästä Itä-Intiassa kasvavan puun kuoresta jauhetusta aineesta.¹⁹¹

Esa Pirkola (s. 1949) kertoi verkkojen värjäamisestä, josta Rahjan Roukalan talo on voinut saada nimensä:

*”Roukaaminen tarkoittaa sitä värjäämistä. Pumpulilanka uutena yleensä valkosta. Ei se saanu valkosta olla, ko olis näkyny veessä, piti roukata heti uutena, että siitä on saatu musta ja joka toinen kevät aina uuestaan. Se myös suojaa, kyllästää, että se verkko kestää, ko niitä piti auringossa kuivata. Nehän oli suuria ne roukapaat, usein niissä samoissa padoissa keitettiin hylkeen raanit, 300–500 l. tilavuudeltaan. Tallella on yksi pata Maakallassa, jossa vielä hylkeenraanit keitetään.”*¹⁹²

Karin toimivuuteen kalastuksen asemapaikkana vaikutti merkittävästi, oliko veneille raivattavissa kunnollista haminaa. Jokaiselle veneelle piti rakentaa oma teloin pohjattu haminansa, joka oli veneen levyinen. Molemmiin puolin venettä rakennettiin kivilatomuksista pateet, joiden päällä kalastajat pudistivat kalat verkoista.¹⁹³ Vähäputkisaari ei soveltunut kalakariksi, sillä siellä ei ollut sopivaa haminaa. Sen sijaan hyviä venesatamia löytyi Saarenkarista, Vähäpaattiskarista eli Viinikarista, Hyönästä, Lepäseltä, Syökovilta, Pöllästä, Mustakarista, Kainutkarista ja Piekkokarista. Rantojen mataloituminen vaikutti myös kalastukseen; Isopauha eli Siiponpauha ja Vähäpauhakari olivat jo mataloituneet liiaksi, joten niitä käytettiin vain niittytalouteen. Isopaattis- eli Pappilankarin läheisyydessä sijaitsi aikoinaan hyvä lohijuonisija¹⁹⁴. Saarta ei silti käytetty kalastukseen enää vuoden 1890 tarkastuksen mukaan vaan lähinnä niittytalouteen.¹⁹⁵

¹⁸⁹ Schulz 2008.

¹⁹⁰ Haapasaari 1997, 24.

¹⁹¹ Tuomi-Nikula 1982, 148.

¹⁹² Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

¹⁹³ Tuomi-Nikula 1982, 144.

¹⁹⁴ Tuomi-Nikula 1982, 106.

¹⁹⁵ Kruunun saarten katselmukset 1881, 1890. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto CIVg:1. OMA.

Parhaat kalakarit Rahjan saaristossa

Kalastajat käyttivät 1800-luvun jälkipuolella tukikohtinaan seuraavia kalakareja, joiden mainitaan toimineen kalastusleireinä tai joista löytyi tupa: Vähäpaattiskari eli Viinikari, Ryöpäs, Hyönä, Lepänen, Syökovat, Laurinkari, Pöllä, Mustonen eli Mustakari, Kainutkari, Somerokari, Piekkokari ja Törri. Talokas Pekka Siirosella oli Viinikarissa lato ja oma kalamaja, jota vuonna 1890 kuvailtiin kehnoksi. Ryöppään vuokralaisella talokas Juho Rahjalla oli myös kaksi latoa ja kehno tupa. Talollinen Juho Puro omisti puolestaan tuvan, ladon ja puodin Hyönässä. Lepänen ja Pöllä olivat erittäin hyviä kalakareja, missä oli sekä lohijuonisijoja¹⁹⁶ että rysänpaikkoja. Saaria hyödynsikin useampi henkilö, joilla oli myös kalatupia, kuten Lepäsessä Siipon ja Roukalan taloilla¹⁹⁷ sekä talollisen leski Anna Erikintytär Rahjalla¹⁹⁸. Pöllä annettiin vuonna 1916 Joensuun talon käyttöön vakinaista veroa vastaan. Pöllässä oli kalamajojen lisäksi jopa kaksi huvilaa.¹⁹⁹

Syökövien rantavesiltä pohjoiseen harjoitettiin hyvin tuottavaa silakanpyyntiä. Vuokraajana mainittiin Pehr Pehrinoika Juusola eli Roukala ja myöhemmin Pekka Roukala, jolla oli pieni tupa ja kolme latoa. Vuonna 1916 vuokraajana oli puolestaan Leonard Siironen ja karilla sanottiin kasvavan ainoastaan viinimarjapensaita. Laurinkarin rantamilla kalasti rysin ja verkoin puolestaan Esaias Pajukoski eli Roukala ja hänen jälkeensä Heikki Aro, jolla omisti majatuvan ja verkkoladon. Laurinkarin vuokrasi vuonna 1916 A. Santaholma Oy.²⁰⁰

Mustakarissa oli vuonna 1881 talollinen Jaako Siipolla eli Alangolla pieni tupa, aitta, lato ja hyvä venesatama. Rantamilla harjoitettiin rysä- ja verkkopyyntiä. Vuosisadan vaihteessa kalastusta jatkoi August Siipo. Kainutkarissa omisti talollinen Johan Kurikkala kaksi pientä tupaa, kaksi aittaa, kaksi latoa ja veneliiterin. Rysä- ja verkkopyynnin sanottiin olevan tuottavaa ja lähellä sijaitsevi myös hyvä silakkamatalikko.²⁰¹ Kainutkari vaikuttaa olleen erittäin hyvä kalakari, joka ei ollut yksin Kurikkalan suvun hallussa, sillä vuoden 1925 Siirosen talon omaisuuteen kuului ¼ osaa tuvasta ja puolet ladosta Kainussa.²⁰²

¹⁹⁶ Tuomi-Nikula 1982, 106.

¹⁹⁷ Tuomi-Nikula 1982, 302–304.

¹⁹⁸ Kruunun saarten katselmukset 1881, 1890. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto CIVg:1. OMA.

¹⁹⁹ Katselmukset 1916. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

²⁰⁰ Kruunun saarten katselmukset 1881, 1890. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto CIVg:1; Katselmus 1916. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

²⁰¹ Kruunun saarten katselmukset 1881, 1890. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto CIVg:1; Katselmus 1916. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

²⁰² Tuomi-Nikula 1982, 304.

Kalastaja Johan Mattsson Märsellin vuokraaman Somerokarin vesillä oli vain yksi huono rysänpaikka. Silti karin sanottiin sopivan kalastusleiriksi. Vuoden 1890 katselmuksessa Someron yhteyteen liitettiin Piekkokari sekä pienet Romun ja Anteron saaret. Lähtökatselmuksessa vuodelta 1916 Someron jätti Juho Siipon perikunta ja uusi vuokraaja oli August Isokääntä. Saareen luettiin kuuluvaksi Anterus, Ispaniansaaret ja Lahtisaaret. Kauppias J. Pernulla oli siellä huvila. Piekkokariin oli rakennettu talo ja harjoitettu pientä viljelystä. Rysänsijoja löytyi kaksi ja rantamalla oli useita haminoita. Piekkokaria vuokrasivat Märsellin lisäksi Siipon suvun jäsenet. Vuonna 1916 karilla oli useita tupia ja verkkolatoja ja siihen kuuluivat Pikkusaari ja Aukiokallio.²⁰³

Rahjalaiset Kallan kareilla

Rahjalaiset kulkivat kalanpyynnissä myös omaa saaristoaan kauempana ulkomerellä sijainneilla Maa- ja Ulkokallan kareilla. Kallan karit nousivat merestä 1400-luvulta alkaen. Kalla-sana tarkoittaa jäärykkiötä. Suuret jäärykkiöt paljastivat jäällä liikkuneille hylkeenpyytäjille, että paikalla oli matalikko, johon jäät jäivät kiinni. Matalikoille tultiin silakan pauhapyyntiin syyskesällä. Kallaa ryhdyttiin käyttämään asemapaikkana heti kun se oli mahdollista 1500-luvulta lähtien. Todennäköisesti ensimmäiset tulijat olivat Kalajoelta kotoisin, mutta Kallaan saapui kalastajia Kokkolan ja Pyhäjoen väliseltä rannikolta ja Toholammilta Ylivieskaan ulottuneelta alueelta asti.²⁰⁴

Maa- ja Ulkokallasta sai kukin vapaasti vallata itselleen asemapaikan, jonka omistusoikeus varmistettiin siihen uhratulla työllä. Paikalle rakennettiin venevalkama, verkkotarha ja tupa. Tilan vähäisyyden vuoksi venekunnat järjestäytyivät ja päättivät asioista yhdessä neuvotellen valitun johtajan eli karinvanhimman johdolla. Kareilla oli kruunun myöntämä itsemääräämisoikeus, jota säädeltiin ns. satamajärjestyksellä. Vuonna 1771 astui voimaan ”Cuning:sen Maj:tin Uudistettu Hamina-Ordningi Eli Laki”, joka luettiin aina kalastuskauden alussa kaikille saarnatuolista. Maakallaan rakennettiin nimittäin ensimmäinen kirkko vuonna 1680 ja pappi saapui karille kalastuskaudeksi. Kallan paikallishallinnosta vastasi karinkoukous, haminakokous ja haminavouti eli karinvanhin. Karinkokous valitsi haminaoikeuden jäsenet, haminavoudin ja karinlautamiehet.²⁰⁵ Haminavoutia ei valittu enää vuoden 1857 jälkeen vaan karinvanhin eli -mestari.²⁰⁶

²⁰³ Kruunun saarten katselmuksat 1881, 1890. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto CIVg:1; Katselmus 1916. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

²⁰⁴ Vilkuna 1956, 5–9.

²⁰⁵ Vilkuna 1956, 12–15, 37.

²⁰⁶ Vilkuna 1956, 17.

Vuoden 1896 kokouksessa valittiin tulevan vuoden haminamestariksi Matti Juusola:

”Hamina mestariksi Walittiin Matti Juusola seuraavilla Ehdoilla puoli napeta kaloja joka veneheltä joka täsä karisa kalastaa Enemmän tai vahemmän aikaa. Kuin myös hamina mestarin pitää panna reimarit 4 reimaria viikkua ennen Jaakonpäivää ja pokisa pitää pitää valkija 15 päivästä Elokuta 15 päivään syykuuta. Pappilan huonehet tulee olemaan hamina mestarin hallusa niin kuin ennenki.”²⁰⁷

Kalastajat asuivat Kallan kareilla syyskesällä silakanpyynnin ajan. Kareissa viivytettiin korkeintaan kaksi kuukautta. Kallan eri puolilla sijaitsi kolme yleistä satamaa, joihin pääsi myrskyn yllättäessä suojaan. Jokaisen venekunnan piti lisäksi raivata oma valkamansa. Pienelle asuintontille rakennettiin tupa, jossa oli avoin savupiipullinen liesi. Verkot kuivattiin ahdinseipäillä eli kierimillä. Venekunnalle myönnettiin kiinnekirja eli haminafasta, joka oikeutti haminapaikkaan ja tiluksiin niin kauan kuin niitä käytettiin. Mikäli venekunta hajosi tai ei tullut enää paikalle, myönnettiin oikeudet toiselle hakijalle.²⁰⁸ Rahjalaisille Matts ja Samuel Kurikkalalle, Johan Puroniemelle ja Anders Siipoille myönnettiin omistusoikeus haminaan, tupaan ja verkkotarhaan vuonna 1853. Oikeus oli voimassa niin kauan kuin he käyttivät paikkaa asianmukaisesti.²⁰⁹

Kalastajan vuodenkierto

Rahjan kylän kalastajat laskivat pyydyksensä veteen heti keväällä jäiden lähdön jälkeen. Saaliiksi saatiin kutukalaa, kuten merilohta ja taimenta ja kevätkutuista siikaa ja silakkaa. Syyskesällä alkoi pauhapyynti, jolloin saatiin syyskutuista silakkaa myytäväksi asti. Elokuulta joulukuun loppuun pyydystettiin Siiponjoella nahkiaisia, jotka säilöttiin etikkanahkiaisiksi. Jotkut laskivat vielä talvellakin verkkonsa tai madekoukkunsa jään alle. Kevättalvella kalastajat suunnistivat puolestaan hylkijäille. Kalastus nivoutui osaksi talollisten ja pienviljelijöiden työvuotta; maa- ja karjatalous, kalastus ja metsästys täydensivät toisiaan. 1800-loppupuolelta lähtien kalastusta ja hylkeenpyyntiä harjoittivat enimmäkseen ammattikalastajat, joiden vuodenkierron saneli täysin kalastus.

Lohenpyyntiä kevästä syksyyn

Merilohta ryhdyttiin kalastamaan saaristoalueilla ja jokisuilla toukokuun lopulta lähtien, kun loheta nousivat kutujokiinsa lisääntymään. Pyyntiä jatkettiin joissa kesäkuusta elokuulle, kun meritaimenkin alkoi nousunsa. Kalajoki oli merkittävä lohijoki mutta sen ohella arvokalaa saatiin myös Siiponjoesta, missä esimerkiksi vuonna 1558 oli asetettu pyyntiin kymmenen

²⁰⁷ Kokouspöytäkirja 28.8.1896. Kallan kalastuspaikan satamaoikeuden arkisto Y:3. OMA.

²⁰⁸ Vilkuna 1956, 19–27.

²⁰⁹ Haminakirje 17.9.1853, s. 7 § 10. Kallan kalastuspaikan satamaoikeuden arkisto Y:2. OMA.

potkuverkkoa²¹⁰. Potkuverkkoon jamottiin yhteen kaksi tai useampi verkkoyksikkö, joista ulommainen verkko muodosti koukun, jonka verkkohavaksen silmiin kalat juutuivat. Se ulottui pinnasta pohjaan ja asetettiin pyyntiin rannasta poikki veteen. Jokien lohenpyyntiin osallistuivat vain maan- ja rannanomistajat omistamiensa osuuksien mukaisesti. Jokien koskipaikkoihin rakennettiin rantapatoja, joissa käytettiin pyydyksinä mertoja. Merta oli pienehkö, puuliistakkeista, katajasta tai langasta tehty pyydys, jossa oli yksi tai useampi nielu.²¹¹

Kruunu valvoi lohenpyyntiä suurilla lohijoilla vuokraamalla kalastusoikeuden parhaiten tarjoavalle. Kalajoessa oli suuri usean kylän yhteinen pato, mutta vuonna 1765 joki asetettiin kruunun hallintaan. Siiponjoella lohestaminen jatkui jokivarren talollisten toimesta kruununkalastusjärjestelmän ulkopuolella. Jokivarren talolliset rakensivat rantapatoja, joihin asetettiin pyydykseksi pöhnä. Tämä jäykkärunkoinen pyydys valmistettiin verkkohavaksesta. Siiponjoella harjoitettiin lohenpyyntiä vielä 1900-luvun alussa lippoamalla.²¹²

Kalastajilla oli tarkka alueen tuntemus ja he osasivat päätellä, missä kalat liikkuvat. Lohi ui saarten ja karikoiden vieritse, joten parhaat kalastussijat sijaitsivat sen mukaisesti. Rannasta syvään veteen lasketun lohipotkun toimivuus perustui siihen, että lohi seurasi johtoaitaa verkkojuonen päähän ja joutui kiinni mutkalla olevaan potkuun. Rahjan ja Himangan saariston alueen lohenpyyntisijat olivat Keski-Pohjanmaan rannikon parhaimpia. Rahjan ja Himangan kyläläiset omistivatkin muita lähiseutujen asukkaita enemmän lohipotkuja.²¹³

Rahjan Siermalan ja Himangan Himangon talonväki kalasti Korkiakarilla, Rahjan Siipon, Alajoen, Rahjan ja Roukalan väki puolestaan Lepästen vesillä. Lohijuonisijoja löytyi myös Pappilankarin, Syökoviien ja Pöllän vesiltä. Kun Rahjan saaristo joutui 1800-luvulla kruunun hallintaan, täytyi uusien lohenkalastussijojen käyttöön hankkia aina lupa.²¹⁴ Hyönän luona oli ainakin 1860-luvulla lohenkalastussija, jonka vuosittainen tuotto oli keskimäärin kolme leiviskää eli noin 25,5 kg. Rahjalaiset harjoittivat lohenpyyntiä myös Kallassa.²¹⁵

Kalajokisen Lauri Tanskan (s. 1915) mukaan Ulkokallan parhaat lohijuonipaikat sijaitsivat karin länsi- ja länsilounaan puolella. Lohi ui vedenalaisten harjanteiden mukaisesti, joten johtoaita eli

²¹⁰ Virrankoski 1956, 180.

²¹¹ Tuomi-Nikula 1982, 71, 82–83.

²¹² Tuomi-Nikula 1982, 86, 92.

²¹³ Tuomi-Nikula 1982, 98, 100.

²¹⁴ Tuomi-Nikula 1982, 100, 106.

²¹⁵ Selvitys siian- ja lohenkalastussijoista Rahjan saaristossa 1869. Oulun läänin maanmittauskonttorin kanslia-arkisto Hf:1. OMA.

aitaverkko piti laskea harjanteen alapuolelle sopivan syvyiseen veteen. Johtoaidan päässä olevaa pyydystä kutsuttiin Kalajoella koukkuverkoksi. Kokemuksen myötä kalastajille karttui tietoa tuulten vaikutuksesta kalojen liikkeisiin: pohjoistuulella ei tullut kalaa, maatuulet taas karkottivat kalan ulommas merelle, lohi liikkui Perämerelle päin puolestaan lännen ja lounaanpuoleisilla tuulilla. Kolme tai neljä miestä muodosti yhdessä lohisorukan, joka jakoi saaliin keskenään osuuksiensa mukaan. Lauri Tanska muisteli, että Maakallassa lohestivat Rahjan Juusolat. Kallan lohienpyynti yleistyi vasta isorysän käyttöönnoton jälkeen.²¹⁶

Tanskan mukaan ensimmäinen isorysän käyttäjä oli 1800-luvun lopulla kalastaja Juho Captens eli Laurila, joka oli muuttanut Kalajoelle Öjasta. Laurila kalasti Hevoskarissa ja Rahjankylän ja Himangan rajoilla. Isorysään kuului aitaverkko, potkut, suuverkko eli porstua sekä kuusivanteinen, halkaisijaltaan kaksimetrinen koppaosa, josta nielu johti eturysään ja edelleen nielun kautta perään. Ankkurit tai seipäät ankkuroivat rysän paikoilleen. Rysää koettaessa nostettiin perärysä veneeseen ja avattiin peräkartio, jota Kalajoella nimitettiin tupuriksi.²¹⁷

Lohenpyynti väheni Rahjan saariston ja Siiponjoen alueella, kuten Kalajokisuussakin 1900-luvun alkuun mennessä. Metsäteollisuuden nousun myötä kalavesien valloittajiksi tulivat tukinuittoyhtiöt. Lohenpyynti siirtyi kauemmas ulkomerelle, missä pyyntivälineeksi otettiin tehokas vanteellinen lohiryssä. Pyydyksen kehittäjiä olivat siikarysystä ideansa saaneet kalajokiset ammattikalastajat. Lohiryssän käyttäjiä olivatkin pääasiassa ammattikalastajat.²¹⁸ Lohi ja taimen olivat muutoin 1900-luvun alkupuolella harvinaisia saaliita. Rahjalaisen Esa Pirkolan isä Arvo Pirkola (s. 1902) oli työskennellessään Ulkokallan majakalla 1930- ja 1940-lukujen vaihteessa kirjannut ylös meritaimenen tarttumisen pyydykseen harvinaisena tapahtumana. Pirkola muisteli, että ennen sotia saatiin Siiponjoestakin joskus taimen lipolla²¹⁹.

Korkeankarin lohikellarin pitäjät ostivat kalastajien lohet ja siiat. Nälkävuosina 1800-luvun lopulla Ruotsalasta Joensuun taloon muuttanut toimelias väki perusti Pöllän lohikellarin. Sen yhteydessä toimi Rahjan ensimmäinen sekatarvarakauppa, joka kellaritoiminnan loputtua siirtyi Siiroseen.²²⁰ Esa Pirkolan isä oli näyttänyt pojalleen Korkianperän vanhan lohikellarin paikan. Se sijaitsee kallionhalkeamassa, johon ei aikoinaan ollut tarvinnut rakentaa muuta kuin päätyseinät ja katto sekä tuoda sisään luonnonjäätä ja sahanmuhaa, niin kellari oli valmis.²²¹

²¹⁶ Haapasaari 1997, 17–18, 20.

²¹⁷ Haapasaari 1997, 20; Tuomi-Nikula 1982, 74.

²¹⁸ Tuomi-Nikula 1982, 108–110.

²¹⁹ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

²²⁰ Kalajoki 6.12.1986. Arvo Rahja Rahjan saariston ja rannikon historiaa 1. osa.

²²¹ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

Kevät- ja syyskutuista silakkaa

Lohenpyyntiä paljon merkittävämpää oli silakanpyynti. Neljän hengen nuottakunnat kalastivat Rahjan saaristossa touko- ja kesäkuussa kevätkutuista silakkaa pienehköillä suvi- eli kesänuotilla. Usein talot omistivat vain osuuden nuotasta tai nuottakunta saatiin muodostettua talossa asuvista perheenjäsenistä. Esimerkiksi vuonna 1857 Rahjan talon omaisuuteen kuului ¼ osaa nuotasta, vuonna 1910 Roukalan taloon ½ osaa neljäkymmentä syltää pitkää nuotasta ja vuonna 1925 Joensuun taloon ¼ osaa nuotasta. Kevätkutuista silakkaa kutsuttiin Kalajoella kevätzilakaksi²²². Kevätkutuisen silakan pyynti ei kuitenkaan ollut yhtä yleistä kuin syyskutuisen silakan, sillä nuottaukseen soveltuvia paikkoja ei ollut rannikolla kovin runsaasti.²²³

Heinäkuun puolivälistä syyskuun puoliväliin harjoitettuun syyskutuisen silakan pyyntiin osallistuttiin lähes kaikista rannikon taloista. Suuret silakkaparvet kutivat Rahjan saariston ja Kallan matalikoilla, pauhoilla. Kalastajat asuivat sesongin ajan kalakareille rakentamissaan tuvissa, mikä oli yleinen tapa koko Perämeren alueella sekä Suomen että Ruotsin puolella. Maankohoamisen myötä silakkapauhat siirtyivät eri paikkaan. Rahjan saaristossa silakkapauhoja sijaitsi Vähäpaattiskarin eli Viinikarin, Someron, Laurinkarin, Hyönän, Mustakarin, Syökövien ja Kainutkarin ympärillä.²²⁴

Kallan silakanpyyntiin seilattiin juhannuksen jälkeen tai heinäkuun alussa. Jopa syys-lokakuussa jotkut pyysivät jo kutenutta, rasvaista syysilakkaa, jota sanottiin *pötikäksi*. Kalastajat tarkoittivat yleensä syysilakasta puhuessaan syksyllä pyydettyä pötikkää, eivät syksyllä kutevaa kalaa. Kallankarien silakkapauhoille annettiin omat nimensä, kuten Lännen pauhat, Lännen klupu, Topran ja Plakin sääri (ruotsin skär=karikko, luoto). Uloin matalikko, jolla oli erittäin kivikoinen pohja ja johon moni repi verkkonsa, sai nimekseen Resu.²²⁵

Pauhapyynnissä käytettiin suuria pohja- eli kohoverkkoja, jotka koostuivat verkkoliinasta eli havaksesta, yläpaulasta eli yläsistä sekä alapaulasta eli alasista. Yläpaulaan sidottiin ennen tuohiset kohot, myöhemmin materiaalina käytettiin korkkia. Alapaulaan sidottiin painot, aikaisemmin tuoheen käärityt kivet, sitten pelkät kivet, jotka pitivät verkon paikoillaan. Verkon

²²² Haapasaari 1997, 21.

²²³ Tuomi-Nikula 1982, 126–127.

²²⁴ Tuomi-Nikula 1982, 46, 128–129.

²²⁵ Haapasaari 1997, 21–22.

päissä oli siulat eli köysivahvikkeet. Kaksi verkkoa voitiin *jamaa* yhteen siulapauloissa olevien kaksihaaraisten lankojen avulla.²²⁶

Verkkojen syvyys vaihteli kahdeksasta metristä kymmeneen metriin, pituutta oli päälle neljäkymmentä metriä. 1700-luvulla verkot olivat yleensä pienempiä, noin kolmen metrin korkuisia ja noin 30 metrin pituisia. Yleisin verkon silmäkoko oli 15 mm, mutta myös 17 mm:ä harvoja verkkoja käytettiin. Ennen vanhaan verkot kudottiin itse hampusta tai pellavasta, myöhemmin puuvillalangasta. 1900-luvun alkupuolelta lähtien sai tehdaskutoista verkkoliinaa ja vuosisadan puolivälin jälkeen yleistyivät nailonverkot.²²⁷

Silakkaverkot olivat vielä 1800-luvulla kalliita; kymmenellä verkolla sai ostettua työhevosen. Niihin oli yleensä varaa vain varakkailta talollisilla ja virkamiehillä. Vähävaraisemmat saivat tyytyä halvempaan siikaverkkoon. Ammatillisen eriytymisen myötä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa silakkaverkkoja eivät omistaneet enää talolliset vaan ammattikalastajat ja pientilalliset. Tehdasvalmisteisen verkkoliinan käyttökkin vaati kotona tehtävää käsityötä. Liina pauloitettiin jouhista, hampusta, juuresta tai koivuntuohesta tehdyllä paulalla.²²⁸

Silakanpyynnissä käytettyjen veneiden tuli olla kovan merenkäynnin kestäviä, jotta niillä pärjäsi kaukana ulkomerellä. Veneitä kutsuttiin isoveneeksi tai pauhaveneeksi. Kooltaan veneet olivat runsaat kahdeksan metriä pitkiä ja yli kaksi metriä leveitä. Irtolaidoilla eli värpeillä korotettiin laitoja ja estettiin veden räiskyminen kovassa aallokossa. Veneet olivat kolmisoutuisia purjeveneitä, seilipaatteja. Veneen kokan keulamastoon nostettiin pieni keulapurje ja keskimastoon iso keskipurje. Ensimmäinen venemoottori otettiin Kalajoella käyttöön vuonna 1926. Moottorit levisivät 1900-luvun alkupuolella etelästä pohjoiseen; Vaasan saaristolaiset näkivät moottorin ensimmäisenä vuonna 1906. Purjeista ei silti heti luovuttu, vaan moottoreita käytettiin lähinnä purjeiden lisänä. Lauri Tanskan mukaan käytettyjä moottorimerkkejä olivat Wikström, Olympia, Simplex, Andros ja Ares. Kalajoelta kotoisin oleva Friis toimi Tanskan mukaan Ares-tehtaalla suunnitteluinsinöörinä.²²⁹ Rahjassa veneitä tehtiin ainakin Rahjanmäellä, jossa venemestarina oli Jussi Rahja.²³⁰

Venekuntaan kuuluivat perämies, airomies ja kivipoika. Venekuntia voidaan verrata kansanomaisiin yhtiöihin: *kokoveneen pyynti* käsitti kaksitoista verkkoa ja saalis jaettiin kunkin

²²⁶ Haapasaari 1997, 22.

²²⁷ Tuomi-Nikula 1982, 146; Haapasaari 1997, 22, 24.

²²⁸ Tuomi-Nikula 1982, 147–148.

²²⁹ Haapasaari 1997, 24–25; Tuomi-Nikula 1982, 148–149.

²³⁰ Jorma ja Aimo Juusolan haastattelu. Kalajoki 22.1.2009.

omistaman verkko-osuuden mukaan. Mikäli joku venekunnan jäsenistä ei omistanut verkkoja, hän osallistui pelkällä työpanoksellaan. Saalin jaosta sovittiin aina suullisesti venekuntaa muodostettaessa.²³¹ Kallankareilla oli tapana, että mikäli venekunta ei omistanut venettä vaan oli vuokrannut sen ulkopuoliselta, niin veneen omistaja sai yhden osuuden saaliista. Keski-Pohjanmaan rannikolla oli yleistä, että venekunnan jäsenet olivat sukulaisia keskenään tai saman talon väkeä. Kalastajiksi kasvettiin olemalla mukana ja venekunnan jäsenyys periytyi suvussa.²³²

Loukeita ja karjaspäitä – luonnonmerkkien tarkkailu

Kalanpyyntiin lähden sanelivat ilmat. Vanhat kalastajat tiesivät luonnon merkkejä tarkkailemalla, millaista säätä merellä oli odotettavissa. Merenpinnan nopea nousu ja humautaminen alaspäin ennakoivat *tormia*, myrskyä, jolloin ei lähdetty merelle tai paettiin pian pauhalta turvaan. Tuulet kertoivat sään muutoksista ja kalojen liikkeistä: ”*jos tuuli kääntyy vastapäivään, se ei tyynty, mutta jos kääntyy myötäpäivään, saattaa se heiketä.*” Tuulen suunta vaikutti siihen, miten kala liikkui matalikolla. Myös lintuparvet paljastivat kalojen sijainnin, lokit eli *loukeet* ja tiirat lentelivät aina siellä, missä oli kalaa. Linnut seurasivat myös venettä, jonka verkot olivat täynnä kalaa, sillä ne saivat osansa verkoista pudonneista kaloista.²³³

Myös Esa Pirkola hyödynsi vanhaa perimätietoa:

*”Kallan vesillä tarkkaan seurasin lokkeja, ko se alkaa selvästi noukkiin jotaki veestä, silloin tiesi, että siinä se silakka kutee. Ko mäti on hedelmöittynyt, niin osa siitä nousee tai se hedelmöittymätön osa nousee pintaan, ilmeisesti lokki heti huomaa sen ja menee siihen. Aivan varmaan tiesi, että tuohonko laskee verkot, siellä on silakkaa. Muistan ko isäki ja muutki ko verkoilla pyysi, kyllä ne seurasi lokkeja, jos oli mahdollisuus valita paikka, niin kyllä vaan mentiin sinne missä oli ne lokit.”*²³⁴

Piekon Aukko kertoi Samuli Paulaharjulle havaintojaan meren käyttäytymisestä. Kerran apumiehensä kanssa verkoilla ollessaan Aukko oli sanonut: ”*Heitä irti paulasta paikalla.*” He olivat olleet kaukana rannasta ja pääsivät hädin tuskin turvaan, kun myrsky jo nousi. ”*Ilman purjeitta se väliin lennättää venettä niin kuin purjevenettä. Äkkiä se syttyy se ilma ja parantelee vain.*” *Pohjasentormilla* oli paras pysyä poissa mereltä, joka kävi *karjaspäissä*. Joka kuudes laine oli iso karjaspää, joita tuli aina kolme peräkkäin. Aukko selitti:

”Se ottaa ja kun se aukasee taivaanrannan ja jälleen painaa sen kiinni, niin silloin se tulee myrsky. Pilven laajusta tuntee myös ilman tulon. Se ottaa pilven laatu, se nostaa semmoisia töyryjä, semmoiset valkeet jyskyt niinkun vuoria, pohjasella, ja ne taas katuaa ja taas nousee.

²³¹ Haapasaari 1997, 26; Tuomi-Nikula 1982, 151.

²³² Tuomi-Nikula 1982, 151–152.

²³³ Haapasaari 1997, 26–27.

²³⁴ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

Niin on sitten kolmannella vuorokauvella myrsky ja tuuli pohjasessa. Vaikka oliski vasta etelässä. Jos rantoja nostelee, että noin isoksi tekee, jotta noin kangastaa, niin sieltä päin nostaa tuulen toisena, kolmantena päivänä.”²³⁵

Verkonlaskusta mojakkaan - pauhapyynnissä

Kalastajat yöpyivät joko karissa kalatuvassa tai mikäli kariin oli pitkä matka, veneessä. Varsinkin Kallan kareilla kalastaessaan miehet nukkuivat yön veneessä. Lauri Tanska kertoikin ”nukkuneensa vesisängyssä jo paljon ennen kuin nykyaikaisia vesisänkyjä on huonekalumarkkinoille tullutkaan.” Kalamiehet valmistivat jopa ateriansa veneessä padassa tulen päällä. Veneen pohjalle kivien päälle asetettiin valurautapata, johon tehtiin tulet kuivista puukalikoista. Kalikat pysyivät kuivina öljykangaspussissa. Tulisijaa kutsuttiin *piisiksi*. Tuli sammutettiin tukahduttamalla eli laittamalla kansi padan päälle. Tällä tavoin keittivät ruokansa sekä kalastajat että hylkeenpyytäjät retkillään. 1900-luvun alkupuolella tulivat käyttöön priimuskeittimet.²³⁶

Rahjan saaristossa käytiin pauhoilla kareilta käsin. Rahjalainen laivuri Leander Rahja (s. 1887) kertoi:

”Täällä rantapyynnissä soli aina ko verkot vietihin määrätyille paikoille karin ympärille, noli jakoveet aina, eteläpulen juonenpaikka oli tuola Lepäsessä ja taas pohjapuolella oli toisen paikka. Ne vuorotellen kulki, joka yö vaihtuvat sitte aina, ko oli viiski venettä aina pyytämässä. Niin siinähan aina sai sitte tulla karille yöksi ja aamula lähettiin verkonvetohon.”²³⁷

Leander Rahja muisteli, kuinka ennen pauhapyynnissä ollessa varmistettiin, ettei vene erkaantunut kauaksi verkoista:

”Heinäkuun alussa sitä lähettiin Kallaan, ko rannasta sanottiin, että kala ulosti ja se ulosti, ko tuli tuota pitkät länsietelän eli myötäähänmerinen tuuli ja paljon rupes vettä olehen meressä, niin se silloin kala ulostaa. Ja sitte lähettiin Kallaan ja alotettiin se pauhapyynti. Ja sinne illalla mentiin ja laskettiin verkot ja ankkuri pantiin pohjoaan ja siitä loppupäästä, ko verkot loppu pantihin toinen pesäpumpuri eli eihän sillä pesää tehty verkkoihin, se laskettiin vain suorahan yli pauhan ja siitä viimesestä merkistä, joka oli viimesen verkon siulassa, niin siitä pantihin sitte nuora, ko vene ankkuroitiin, niin sanottiin käsirihimaksi sitä. Se joka peränpuolesa nukku, niin se pani sen jalakaansa eli kätehen, että jos ankkuritouvi katkiaan yöllä, niin tuota niin se rupeaa kiilaahan verkko ja sitte herättää perämiehen, että tietää ottaa airoihin, ettei jää verkot sinne. Niitä on semmosiaki tapauksia käyny, että ankkuritouvi hieroo josaki kivesä, sehän on pauhalla ihan kivipohjoja matalasa, mihin verkot lasketehan, niin sielä on se maholisuus, että terävä kivi jauhaa merenkäynissä sen ankkuritouvin poikki ja silloin sitä mennähän niin pitkästi ko joku sattuu herähän. Vaan se on viisas keksintö seki, että pannahan se käsirihima, että se herättää ko vene lähtee ajelulle eli ankkuri kirpooa, niin se rupiaa kiilaahan sitä perämiestä hereille.”²³⁸

²³⁵ SKS KRA. Paulaharju Samuli 26158–26482. Sidos 73, s. VI–VII. 1934.

²³⁶ Haapasaari 1997, 29.

²³⁷ SKNA 1709:1 Leander Rahjan haastattelu Kalajoki, Rahja.

²³⁸ SKNA 1709:1 Leander Rahjan haastattelu Kalajoki, Rahja.

Verkko- eli merkkipaikkoihin laskettiin kahdesta neljään verkkojuonta, kun taas pauhoille mahtui jopa parinkymmenen venekunnan verkot. Pauhat oli merkitty jo ennen kalastuskauden alkua reimarein. Suunnistusta helpottivat myös tunnetut maamerkit, kuten Ulkokallan majakka ja Maakallan Mooseksenkumpele, kivilatomuksen päälle asetettu suuri puunjuurakko. Verkot laskettiin illalla noin viiden maissa riippuen meren liikkeistä ja tuulista.²³⁹

Tanskan mukaan verkot laskettiin siten, että aiomies soui ja veti verkot keulasta suoraksi, kun kivipoika laski alapaulaa ja perämies yläpaulaa. Tavallisesti laskettiin kerralla neljän verkon *jata*. Kaikki kaksitoista verkkoa laskettiin yhteen *juoneen* mikäli tilaa ja saalista riitti. Verkkoja voitiin siirtää tarvittaessa päästä toiseen, jos toisessa päässä näytti tulevan paremmin kalaa. Verkkojuoni merkittiin ”*pumpurilla, kukulla tai kangaslipulla*”. Pumpurit olivat mustaksi tervattuja, pieniä tynnyrimäisiä astioita, jotka kelluivat veden pinnalla. *Kellokukku* oli laudoista tehty levy tai ristikko, jonka päällä oli kuusen oksa ja siinä lehmänkello, joka aaltojen liikuttaessa sitä kalinallaan ilmaisi verkkojen sijainnin. Verkot saatettiin merkitä myös *tulikukulla*, verkkojadan päähän asetetulla pienellä lyhdyllä, jonka sisällä oli petroolilamppu. Kangaslippu oli väriltään musta tai tummanpunainen, jotta se erottuisi meren vaaleista kuohuista.²⁴⁰

Varhain aamulla, kahden–kolmen maissa, ryhdyttiin vetämään verkkoja veneeseen. Pauloista pitäen verkot kiskottiin veneen laitaa vasten ja vedettiin eli *lapettiin* veneeseen. Kivipoika huolehti jälleen alapaulasta veneen keskellä ja perämies yläpaulasta perässä. Rannassa verkoista irrotettiin painokivet ja *puisteltiin* kalat. Yksi mies istui veneessä lappamassa liinaa, toiset seisovivat veneen molemmin puolin apuna keräten yli laidan pudonneet kalat.²⁴¹

²³⁹ Tuomi-Nikula 1982, 153; Haapasaari 1997, 26–27.

²⁴⁰ Haapasaari 1997, 28–29.

²⁴¹ Haapasaari 1997, 29.

Silakkaverkkojen puistelua Lepäsissä. Keskellä Pekka Rahja (synt. 1878) ja oikealla luultavasti Harald Rahja. Kuvan omistaa Esa Pirkola.

Leander Rahja kertoi verkon kiveämisen eli painokivien laitton olleen poikasten puuhaa:

”Ko ilta tuli, neljän aika illalla niin vanhat sano, että menkäpä kivitaskut siitä, kiveä venehesen, täsä tulee kivityksen aika, pittää joutua verkot merehen, koska se näyttää tulevan kalaailima ens yönä. Ne rippakivet siitä keulatohkohon venehessä ja keski-istumen takapuolelle ja sitte pannahan yks verkko kerrallahan, yliset perähän ne korkit, jotka jää veen päälle, ne pannahan peräistumelle. Ja alapaulaa lähätähän sitte siulasta kivittäähän, aina rippakivi pannahan, sitä on syltä toista sitä rippalangan väliä, se silmustetahan kivi siihen ja pannahan siihen keskivenehesen, se pittää tulla seleväle ko souvetaan, ettei ne mene sitte nalakissa ne rippakivet yli laian. Kerkiää ne heittää selevälle.

Ja aamulla ne veetähän ja josa on kaks poikasta keskellä niin niitä kivitaskuja, niin toinen vetää toinen päästä rippakivet heti keski-istumen alle, niin se on verkko sitte kivetön ja saa ruveta lappaan ja puisteleen kaloja pois. Ja niin se siihen keski-istumen päälle lapetaan verkko ja toiselle puolen ulkolaitaa alaset, toiselle puolen yliset. Ja siitä ne kannetaan selejässä sitte märkä verkko kivikolle ja sielä pannaan ahtimille eli kierimille, semmosihin puihin, jos on püikit, päiväksi kuivahan ja illalla sama kierros alakaa.”²⁴²

²⁴² SKNA 1709:1 Leander Rahjan haastattelu Kalajoki, Rahja.

Esa Pirkola muisti myös verkkojen kiveämisen, joka oli tarkkaa touhua:

”Joka yö jäi kiviä pohjaan, mejän piti kerätä taas. Se oli kivittämistä. Verkot otettiin kierimiltä alas veneeseen ja siinä ko ne oiottiin veneeseen, sitä mukaa laitettiin uuet rippakivet. Koko ajan reviiri laajeni, mistä niitä kiviä piti hakea; ulkosaaristossa meri hionu kivet pyöreiksi, kulmikkaita piti löytää. Tietenki ne ensimmäiset oli otettu läheltä venepaikkoja. Aina vain kauempaa mehtistä asti piti hakea. Ne oli aika kovia ne vanhat äijät, se piti olla se kivi justiinsa, jos se kivi oli vähänkään pyörästynyt, ne huusi ja nakkas kauas: että kehtaattaki tuoa tuomosia hevosenpaskoja, on pyöreitä ko hevosenpaska, lissää kunnon kiviä. Oli se hupasta! Tietenki ne kivet, jotka jäi verkkoihin (jotka eivät olleet pudonneet), päästeltiin irti puistaessa, ne pantiin veneen viereen kasaan ja ne käytettiin uudestaan. Aina piti kumminki se muutama, keskimäärin 20–30 kiveä löytää joka laskulle, sitten ne viimein saatiin kivitettyä.”²⁴³

Vanhojen kalastajien tavat periytyivät seuraaville polville. Esa Pirkola kertoi, että hänen isoisänsä Pekka Rahja (s. 1878) vei hänet jo pienenä pärekorissa veneeseen ja kalastamaan. Koko perheen voimin käytiin kalassa Ulkokallassa, missä viivytettiin kahdesta kolmeen viikkoa kerrallaan. Sen jälkeen piti käydä maissa täydentämässä ruokavarastoja. Kalastuskauden aikana ei kalastaja, kuten Esan isä, viihtynyt kauan mantereella, kun teki jo mieli takaisin. Mutta eivät lapsetkaan malttaneet olla poissa kalastuskareilta. Pirkola oli poikasena Kallasta palattuaan lähtenyt heti isoisän mukaan silakanpyyntiin Lepäseen. Verkoille piti lähteä aamuvarkaisella, jotta saalis ei ehtinyt pilaantua auringonlämmössä. Isojen verkkojen käsittelemisessä kului useampi tunti:

”-- se oli pitkäveiteinen ko silakkaverkko veettiin veneeseen, siinä oli kalaa aikamoinen kasa päällekkäin sitä kalaa eikä ollut jäitä. Se ei olis siinä helteessä säilynyt montakaan tuntia, ko se olis lähteny käveleen se kasa. Sitten ko se saatiin käsin veettyä veneeseen, sitte se ajettiin rantaan ja ruvettiin puistelemaan ne kalat. Ne piti ravistelemalla irrottaa pumpuliverkosta. Kolme miestä, toinen ylä- ja toinen alapaulalla maalla, vene poukamassa ja kolmas veneessä ja puisti keskiliinaa. Se saatto viii hyvinki 2-3 tuntia pelkkä puisteleminen. Sitten ne oli vasta ne kalat saatu irti, sitten ne laitettiin pärekoriin ja virutettiin kalat siinä rantaveessä, lähti liiat suomut ja jos oli verta. Ne oli hyvin puhtaita ja kauniita ko ne oli siinä virutettuja. Sitten ne kannettiin suolalatoon, levitettiin ammeisiin. Levityksen jälkeen saatettiin mennä toisille kahveille. Ensimmäiset kahvit silloin ennen kuin lähettiin merelle.”²⁴⁴

Pumpuliverkot eli puuvillasta kudotut verkot laitettiin heti kalojen käsittelyn jälkeen kierimille tuulen kuivatettaviksi. Kaikki työt saatiin tehtyä puoleen päivään mennessä, jonka jälkeen valmistettiin aito kalakeitto, *mojakka*, jossa ei ollut perunoita, ja sen päälle nukuttiin puoliset eli päiväunet:

”Sitten ylleensä keitettiin mojakka eli se kalakeitto avotakassa. Ne piti puut ladata jo illalla: puut takkaan valmiiksi, että sitte räpäsee, että saa äkkiä aamukahvit. Joillaki saatto olla priimus, petroolikeitin, että sillä saatettiin keittää aamukahvit, mutta se ei ollu kovin yleinen. Monessa mökissä Lepäsessäkin aamukahvitki tuuskattiin siinä avotakassa ja ruoka aina. Keitto tehään kalasta, suolasta, vehnäjäuhosuuruus ja sipulia. Ei pottua, jos joskus tuli joku ouvompi ja alko esittää, että perunoita, niin se oli aina sama vitsi, että niitä saa kotonaki, perunoita tarpeeksi. Sittenhän se on semmonen eväs se aito kalakeitto, jota ei ole perunoilla sotkettu, sen jälkeen mää

²⁴³ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

²⁴⁴ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

en oo nähny niin kovvaa miestä joka pysyis pystyssä ennää, kyllä se kaataa, kyllä se on mentävä sänkyyn. Ne kämpi sänkyyn ja se on tyypillinen sanonta, jos joku saatto vielä puhua jotaki tai hakea asentoa, niin joku karjasi että rapinat pois! Että saa nukkua. Ei saanu ees kylkeä kääntää.”²⁴⁵

Ammeista napeksiin – suolasilakkaa markkinoille

Kalansaaliin säilyminen talven yli oli ensiarvoisen tärkeää etenkin omavaraistalouden aikana, siksi silakat suolattiin. Suolasilakkaa syötiin ympäri vuoden. Salmenius kuvaili Kalajoen pitäjänkuvauksessaan ihmisten ruokavaliota:

”Asujanten tawallisin ruoka-aine on surwo ja jywä leipä, suolakala ja piimä; ainoastaan kuin kalastamista ja metsästystä saattaa harjoittaa ja onnistuu on heillä parempaa ruokaa, muutn waatiwat he ainiaan eineeksi ja ehtoolliseksi keittoruokaa, koska heidän waimowäellä silloin on parempaa aikaa sen walmistamiseen; mutta puolipäiwäisiksi owat he tyydytetyt suolakalalla ja piimällä ja eiwät silloin waadikkaan isompia laitoksia.”²⁴⁶

Silakat suolattiin ennen perattuina mutta 1930-luvulta lähtien perkaamattomina. Perämeren alueella käytetty pohjalainen suolaustapa erosi muualla maassa käytetyistä tavoista. Pohjalaisessa suolaustavassa käytettiin enemmän suolaa ja pakattiin silakat tiiviimmin kuin muualla. Eri alueiden kalastajat kilpailivat keskenään silakkansa laadusta vuodesta 1910 lähtien järjestetyillä valtakunnallisilla silakkamarkkinoilla. Pohjalaiset arvostivat tietysti omaa suolaustapaansa korkealle, kun taas eteläsuomalaiset olivat maistavinaan siinä liikaa sapen makua.²⁴⁷

Silakat kaadettiin *napeksella*, viidentoista litran erissä pärekoppiin, joissa ne huuhdeltiin upottamalla ne pari kertaa mereen. Tällöin *suosku*, irronneet suomut, mäti ja maiti valuiivat pois. Silakat suolattiin puisissa suolausammeissa, jotka olivat 200–400 litran vetoisia. Kun kalat olivat olleet ammeissa suolattuina tietyn ajan, ne pakattiin myyntiastioihin, joita oli erikokoisia.²⁴⁸ Silakat nostettiin ammeesta taas pärekoppiin, joiden rei’istä liika suolavesi valui takaisin ammeeseen. Silakat ladottiin säilytysastiaan ääriään myöten täyteen, päät samansuuntaisesti, joka toinen kerros poikittain edelliseen kerrokseen nähden. Latomuksen tiivistämiseksi päälle asetettiin painokivi. Kalat eivät saaneet kuivua, joten astia tiivistettiin sahajauhoilla tai *tiskipaperilla* suolaveden pitämiseksi sisällä. Latominen oli tarkkaa työtä, sillä astiat tarkastettiin ja kruunattiin. Kruunari polttomerkitsi astiaan kruunun kuvan ja vetoisuuden. Ilman leimaa olevien astioiden myynnistä sakotettiin.²⁴⁹

²⁴⁵ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

²⁴⁶ Salmenius [1754], 19, § 9.

²⁴⁷ Tuomi-Nikula 1982, 158–159.

²⁴⁸ Haapasaari 1997, 30–31.

²⁴⁹ Haapasaari 1997, 32–33.

Puiset astiat olivat parhaita säilytysastioita. Tynnyrin vetoisuus oli 120 litraa, neljäsosa eli 30 litraa tynnyristä oli *neliko* eli nelikko, napes oli 15 litraa, *kepes* 7,5 litraa ja pienin astia *penikka* nelisen kiloa. Materiaalina käytettiin uittamatonta kuusipuuta ja vanteet tehtiin kuusenkarhakasta. Astiat olivat lieriönmuotoisia ja hyvin saumattuja. Vedenpitävyys varmistettiin vielä turvottamalla astia. Kalastajat osasivat usein itsekin valmistaa astiansa. Esineet puhdistettiin heti tyhjentämisen jälkeen kiehuvalle vedelle, varpuluudalla tai karkealla harjalla ja katajanoksilla.²⁵⁰

Esa Pirkolan lapsuuden aikaan suolatut silakat painettiin pyöreisiin 30 litran vetoisiin puuastioihin, *napeksiin*. Lapset otettiin mielellään mukaan tähän työvaiheeseen, sillä kumara työasento kävi selän päälle:

”Neljää eri kokoa, mihin silakkaa suolattu. Yleisin koko napes. Amme, kartionmallinen, mahtu noin 500 l., sinne kaajettiin ensin suolaa pohjalle n. 5 cm, sitten silakoita kerros, sitten taas suolaa niin, että kalat peitti suolat ja suola peitti kalat. Se oli suunnilleen se sääntö. Kahdesta kahteen ja puoleen vuorokauteen (lämpimällä ilmalla riitti kaksi vuorokautta) kalat oli ammeessa suolaantumassa. Siitä lapettiin pienempiin napeksiin, joissa ne painettiin.

Oon tehnyt Lepäsessä Pekan (isoisä Pekka Rahja) kanssa ja Ulkokallassa isän mukana silakan suolausta. Tenavana turhauttavaa, ko saatiin lajottua se astia täyteen, piti latoa kerroksittain, aina seuraava kerros aina ristiin. Se oli hirveän tarkan tuntosta hommaa. Ko oli täynnä, laitettiin painopohja, pyöreä puinen kansi ja hirveä kivi päälle. Seuraavana päivänä se oli painunu puoleen ja taas lajot lisää. Kolme kertaa varmaan painettiin. Tuntuu että tämä ei tule ikänä täyteen. Kakarana ei tajunnu, että mikä tämän homman nimi on, onko tyhempää hommaa, mutta se perustu siihen se säilyvyys, se oli sen ajan vaakkumikone. Kaikki ilma painettiin pois, että säilyy hyvin sen vuojen ajan se kala.”²⁵¹

Silakkaa myytiin kotoisilla Kalajoen markkinoilla. Nimimerkki Muuan markkinamies Kalajoelta ilmoitti Oulun Wiikko-Sanomissa 4.4.1857, että Kalajoen markkinoilla maksettiin tervatynnyristä kaksi ruplaa ja 50 kopeekkaa, *silahka-nelikosta* samoin kaksi ruplaa ja 50 kopeekkaa, ohratynnyristä seitsemän ruplaa ja voista kaksi ruplaa ja 60 kopeekkaa, talista samoin, potaskasta rupla ja 25 kopeekkaa.²⁵² Pyyntionni vaihteli ja sen mukana markkinahinnatkin. Sanomalehdissä kirjoiteltiin, oliko saatu hyvin vai huonosti kalaa ja mikä oli sen hetken markkinahinta. Kalajoelta kirjoitettiin Sanomia Turusta -lehteen vuonna 1881, että kalaa oli saatu vähän ja hinnat olivat korkealla. Kalastajien oli täytynyt lähteä kauas ulkomerelle ja Rahjan saariston olivat vallanneet sitä ihastelevat kylpylävieraat:

”niinpä waaditaan silakka-nelikosta 10 mk:aa, joita ennen tawallisesti on saannut 5 á 6 markalla. Ei näytä meri olewan suotuinen kalamiehille, josta monen perheen elatus riippuu; pyyntö läheisistä saaristoista on loppunut ja kalamiehet owat wetäytyneet ulkosaaristoihin, joten warsinainen syyspyynti on alkanut. Rahjankylän saaristot, jossa enintä kalastusta harjoitetaan, on

²⁵⁰ Haapasaari 1997, 31, 33.

²⁵¹ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

²⁵² Oulun Wiikko Sanomat nro 9, 4.4.1857. Kalajoelta Muuan markkinamies.

*jätetty autioksi ja siellä wallitsee ainoastaan terweyttänsä etsiwien kylpywierasten yksitoikkoinen porina, jotka nauttien meren raitista ilmaa retkeilewät saaresta saareen koettaen oloansa siellä tehdä niin hupaisaksi kuin mahdollista, ihmetellen luontoa, joka onkin erittäin kaunis saaristossa.”*²⁵³

Suolattua lohta ja siikaa vietiin 1800-luvulla talvella Pietarin kulutukseen. Suolakalaa kuljetettiin myös Iisalmen helmikuun markkinoille hevosilla. Matkalle otettiin mukaan *vihtasavirikkoja* säkkikaupalla, koska matka oli mäkinen. Kalastajat myivät tuotteitaan myös Oulun syyssilakkamarkkinoilla. Oulussa pidettiin joka syksy kalanäyttely, jossa palkittiin parhaat kalaerät. *Gradeeraus* oli kova; tarkastettiin oliko käytetty pohjasuoloja, jo aikaisemmin suolaukseen käytettyä suolaa tai tehty muita valmistusvirheitä. Palkintolaput kiinnitettiin veneen mastoon mainokseksi, ensimmäisen palkinnon voittaneilla kaloilla oli suurin kysyntä.²⁵⁴

Kalojen ostajat olivat tarkkoja tuotteen laadusta. Usein tukkuliikkeet ostivat aina yhdeltä, hyväksi havaitsemaltaan kalastajalta koko lastin. Ostaja tarkasti suolasilakoiden laadun pistokokein; hän valitsi napeksen, maistoi sen sisältöä ja katsoi, ettei astiassa ollut liikaa suolavettä tai verta. Jos suolavettä oli paljon, kaloja ei oltu pakattu tarpeeksi tiiviisti eivätkä ne säilyneet pitkään. Pahimmassa tapauksessa myyjä saattoi joutua palaamaan takaisin koko lastin kanssa, mikäli ostaja huomasi astiassa jotain vikaa. Jos astioiden tekijä oli taitamaton eikä saanut niistä vesitiiviitä, hän saattoi yrittää korjata vahinkoa laittamalla tiivisteeksi lepän lahoa, joka turposi vuotokohtaan. Lepän laho oli ruskeaa mössöä, joka erottui kalojen joukosta. Mikäli ostaja havaitsi tämän, hän laittoi sanan kiertämään, että tältä myyjältä ei kannattanut ostaa.²⁵⁵

Silakkatynnyrit kuljetettiin Ouluun kaljaaseilla tai kalastajaveneillä, myöhemmin rautateitse. Pirkola tiesi matkojen olleen raskaita: ” *Kovia reissuja ne Oulun reissut, purjeilla mentiin. Sitten ko tuli pienet moottorit, silloin meni se päivä matkassa. Sata napesta mahtu laivaan.*”²⁵⁶ Kaikki eivät lähteneet omaa saalistaan myymään, vaan usein myynnin hoitivat muidenkin puolesta muutamat luotetut kalastajat. Silakat markkinoitiin sillä, mistä ne oli saatu: oli *Kallan silahkaa*, *Himangan silahkaa* tai *Tankkarin silahkaa*.²⁵⁷

²⁵³ Sanomia Turusta nro 98, 23.8.1881. Kalajoelta Pieni Wiiwa.

²⁵⁴ Kalajoki 6.2.1986. Arvo Rahja Rahjan saariston ja rannikon historiaa 1. osa.

²⁵⁵ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

²⁵⁶ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

²⁵⁷ Tuomi-Nikula 1982, 159.

Silakanpyyntiä rysällä – ammattikalastajien aika

1900-luvun alkupuolella silakanpyynnissä tapahtui muutoksia. Suolasilakan myynnistä saadut tulot pienentyivät hintojen laskun myötä. Kalastajien määrä pieneni maanviljelystä harjoittaneiden jättäessä pauhapyynnin. Kalastuskareilla ei tarvinnut enää oleskella koko kautta, vaan venemoottoreiden ansiosta mantereella saatettiin käydä useammin ja siirryttiin tuoreen kalan markkinointiin. Kehitys oli samansuuntainen kaikilla rannikon kalastusalueilla, kuten Ohtakarın, Krunnin ja Tankkarın kareilla. Silakan sijaan suosiota alkoi saavuttaa siika, jota pyydettiin rysillä enenevässä määrin 1900-luvun alusta lähtien. Silakanpyynti jatkui kuitenkin vielä toiseen maailmansotaan asti. Sota-aikana olisi suolasilakastakin ollut kysyntää, mutta kalastajista oli pulaa. Syyskutuisen silakan verkkopyynti päättyi viimeistään 1950-luvulla, jolloin myös silakkamarkkinat loppuivat. Rannikon kalastajien perustamien kalastajainseurojen toiminta hiljeni vähitellen.²⁵⁸

Silakkarysän käyttöönotto muutti silakanpyyntiä siten, että verkkopyynti väheni, kalastusaika ja kohde muuttuivat. Pyynnin kohteeksi tuli syyskutuisen sijaan kevätkutuinen silakka sekä ulapalta palanneet silakkaparvet. Pyyntiä harjoitettiin kesä-heinäkuussa rannasta ulkonevien niemekkeiden ja karikkokivien läheisyydessä sekä lahdelmien suilla, missä silakkaparvet liikkuivat. Siianpyynnissä käytettiin jo 1800-luvulla isorysää ja sitä oli kokeiltu silakanpyynnissäkin Pietarsaareissa 1860-luvulla. Vuosisadan vaihteessa silakkarysä tunnettiin jo koko maan rannikolla. Pyydys yleisty Pohjanmaan rannikolla vasta myöhemmin: Lohtajalla 1914, Tankkarissa 1918, Himangalla 1929 ja Kalajoella 1932. Rysän myöhäiseen leviämiseen vaikutti silakan kysyntä; suolasilakkaa vietiin vielä 1930-luvulla asutuskeskuksiin ja Yhdysvaltoihin Pohjanmaan Kalastajaseurojen Liiton organisoimana. Rysällä pyydetyn tuoreen kalan myyntiä ei ollut vielä organisoitu yhtä tehokkaasti. Kälviäläiset sen sijaan myivät tuoreet kalansa Kokkolan torilla.²⁵⁹

Rysä oli kallis pyydys, joten aikaisempien kolmihenkkisten venekuntien jäsenet muodostivat välineet hankkiakseen rysäporukoita, jotka koostuivat yleensä ammattikalastajista. Kalastajat valmistivat rysänsä tehdaskutoisesta havaksesta ja kalastajalangasta. Kalastajainseurojen kautta voitiin hankkia tarvikkeet yhteisostoina ja Pohjanmaan Kalastajaseurojen Liitto avusti jäseniään

²⁵⁸ Tuomi-Nikula 1982, 160–161.

²⁵⁹ Tuomi-Nikula 1982, 164, 166.

luottojen saamisessa. Silakkarysää käytettiin yleisesti jo 1940-luvulla, mutta myös verkkopyynti jatkui alueilla, joilla oli siihen parhaiten soveltuvia pauhoja.²⁶⁰

Lauri Tanskan mukaan rysäpyynti levisi Kalajoelle 1930- ja 1940-luvuilla. Rysässä oli viisi vannetta ja kaksi nielua, etunielu ja peränielu. Aitaverkon pituus vaihteli pyyntipaikan mukaan, se saattoi olla jopa 300 metriä pitkä. Aitaverkko lähti potkujen keskeltä. Aitaverkko oli syvydeltään perä- eli potkupäästä noin 8,5 metriä ja toisesta eli maapästä matalampi. Silmäkoko vaihteli maapään harvasta, 60–70 mm, ulkopään tiheään päähän, johon kalat jäivät. Rysän laskussa oli mukana kaksi venettä. Toisessa veneessä oli rysä ja toisessa ankkurit ja pitkät köydet. Korkkirysä kiinnitettiin paikoilleen kivialkkurien tai hietasäkkien sekä yläpaulan kohojen avulla. Vaajarysät pysyivät paikoillaan pitkien kuusiriukujen avulla.²⁶¹

Siiianpyyntiä kesästä syksyyn

Vaellussiikaa kutsuttiin Kalajoen alueella isosiiksi ja merikutuista karisiikaa pikkusiiksi. Isosiikaa pyydettiin yhtä aikaa silakan kanssa, kun se aloitti elokuussa nousunsa kutujokiin. Tuomi-Nikulan mukaan isosiikaa kalastivat eri henkilöt kuin silakkaa. Pikkusiika liikkui alkukesällä rannikon läheisyydessä syönnöksellä ja myöhäissyksyllä se kuti ulkokarien matalikoilla. Pikkusiikaa pyydettiin 1800-luvulla enimmäkseen alkukesästä, sillä kalastajilla ei ollut vielä tuolloin syvissä vesissä tai matalikoilla käytettävää tehokasta pyyntivälinettä. Silakan ja pikkusiian pyyntiajat lomittuivat, joten samat henkilöt saattoivat kalastaa kumpaakin. Jokien isosiikaa saivat pyytää maanomistajat, joilla oli oikeus jokipyyntiin. Saaristossa ja jokisuilla pyynti ei ollut sidottu maanomistukseen. Isosiianpyyntiä voitiin verrata lohenpyyntiin, sillä sitä harjoittivat lohenpyytäjät ja isosiikaa arvostettiin kuten lohta.²⁶²

Rahjan saaristossa oli hyviä siikajuonipaikkoja ja rahjalaiset omistivatkin paljon siikakoukkuja eli -potkuja, joka oli periaatteessa samanlainen kuin lohikoukku. Paunetin käyttö yleistyi 1800-luvun lopulla, kun sen toi Kalajoelle lohenpyytäjä Jaako Friis. Paunetti eli lohiloukku oli vanteeton, nelikulmainen rysä. Rysät olivat jo vanhastaan tunnettuja suomukalan pyydyksiä. Pikkurysyä tehokkaampi pyydys oli isorysä, joka mainitaan perukirjoissa 1800-luvun alusta lähtien. Siikarysä, isorysä tai merirysä esiintyy Kalajoen Etelän-, Pohjan- ja Rahjankylien perukirjoissa 1820-luvulta

²⁶⁰ Tuomi-Nikula 1982, 167–168, 177.

²⁶¹ Haapasaari 1997, 33–35.

²⁶² Tuomi-Nikula 1982, 35–36, 191–192.

lähtien. Vuoden 1869 selvityksen mukaan Kalajokisuussa ja Rahjan saaristossa käytettiin 42 isorysää, joiden korkeus vaihteli 1,5–6 metriin.²⁶³

Siian ja lohen isorysäpyynti kiellettiin Kalajokisuulta vuoden 1875 rauhoitussäännössä. Sen sijaan Rahjan saaristossa pyynti sai jatkua. Kalajoella vaikuttanut kalastaja Kaptens kehitteli jokisuiden rauhoitussääntöä kiertääkseen tehokkaan ulkomerellä käytetyn rysän, jonka käyttö levisi rannikolla. Myöhemmät silakka- ja lohiryvät olivat sen muunnelmia.²⁶⁴ Piekon Aukko kuvaili Samuli Paulaharjulle rysäpyyntiä:

*”Isoilla rysillä, jotka ovat 11–14 kyynärää alavat (korkeudelleen) ja 50 syltä pitkät aitaverkkoineen, pyydetään siikoja ja lohia. Lasketaan rysät mereen ja annetaan niiden olla siellä kesäsyämen aikana yhteen perään parikin viikkoa. Kokemassa vain käyvään. – Kerran olen saanut kahesta rysästä samalla kertaa kalaa seitsemän tynnyriä. Kahesti piti käyvä noutamassa.”*²⁶⁵

Kalastajat tarkkailivat tuulia ja säätä isosiian kudun aikaan. Olosuhteista riippuen isosiika aloitti kutunousunsa yleensä elokuussa, myös heinäkuulla. Kutu jatkui syys-lokakuulle asti. Kalajoella siikaa nimitettiin sukupuolen mukaan *mätisiiksi* ja *maiti-* tai *niskasiiksi*. Kudun aikana siika *päristeli*, kun se löi pyrstöllään voimakkaasti veteen. Lauri Tanskan mukaan päristelyn kuuli jopa kosken kohinalta. Siikaa saattoi hyvinkin verrata loheen, sillä pyydyksiin tarttui suurikokoisiakin kaloja. Tanskan mukaan painavin kalajokisten pyytämistä oli 7,3 kiloinen siika, kun taas Suomen ennätys siika painoi 12 kg.²⁶⁶

Kalastajat puhuivat monesta eri siikatyyppistä riippuen siitä, milloin ja mistä niitä pyydettiin. Kallan vesiltä pyydetty *Kallan siika* oli Tanskan mukaan maukas ja rasvainen sekä paksu ja jyrkkäniskainen. Runsaan puolen kilon painoinen *lehtisiika* oli merisiika, joka rantautui silloin, kun puussa oli täysi lehti. Keväällä pyydettyä pikkusiikaa kutsuttiin *kevätsiiksi*. Siian mäti oli arvokasta ja kysyttyä kauppatavaraa. Mäti pilaantui herkästi, joten se oli osattava säilöä oikein. Mäti suolattiin *vakuumisuolalla*, jota saatiin Hollannista. Tavallisella jodisuolalla suolattu mäti muuttui huonon väriseksi ja pilaantui. Mäti piti syödä kerralla pois, jos se maustettiin sipulilla, pippurilla ja kermalla, sillä se pilaantui nopeasti.²⁶⁷

Vanha jälkipolville periytynyt ruoka oli *napuvelli*, jonka sanotaan olleen peräisin nälkävuosien ajoilta. Talvet olivat normaaleinkin vuosina raskaita, sillä ruokavarastot hupenivat aina kevättä

²⁶³ Tuomi-Nikula 1982, 192–194.

²⁶⁴ Tuomi-Nikula 1982, 195.

²⁶⁵ SKS KRA. Paulaharju Samuli 26158–26482. Sidos 73, s. V, VII. 1934.

²⁶⁶ Haapasaari 1997, 45–46.

²⁶⁷ Haapasaari 1997, 46–47.

kohti tultaessa. Napuvelli keitettiin heti kevään ensimmäisistä sioista. Velli tarjottiin ensin sitä eniten tarvitseville: naisille, jotka olivat raskaana sekä pienille lapsille. Napuvellin nimitys tuli napanuorasta, jonka kautta äiti ravitsi kohdussa kantamaansa tulevaa jälkikasvua.²⁶⁸

Pikkusiikaa pyydettiin verkoilla, joita miltei kaikki kalastajat omistivat. Siikaverkko oli halvempi kuin silakkaverkko ja taloissa niitä oli tavallisesti useampi kappale. Kooltaan siikaverkot olivat noin 1,2–1,5 metriä korkeita. Siikaverkkoja voitiinkin kutoa käsin vielä ostoverkkojen aikaan. Silakkaverkosta poiketen siikaverkon paulotustapa oli kiinteä. Yläpaulaan sidottiin tuohiset kohot ja alapaula painotettiin eli kivistettiin kiinteillä painoilla. Pikkusiikaa pyydettiin rannikon läheltä alkukesästä lähtien. Verkot laskettiin rantojen suuntaisesti kahdesta neljään verkon juoniin. Lähimatalille verkot laskettiin peräkkäin pitkiksi juoniksi eli ketjoiksi. Rahjan saaristossa kokeiltiin 1930-luvulla pyytää pikkusiikaa talvella verkoilla, mutta pyyntitapa yleistyi vasta toisen maailmansodan jälkeen.²⁶⁹

Siian rysäpyyntiä harjoitettiin Keski-Pohjanmaan rannikolla eniten Kala- ja Lestijokivarressa sekä Rahjan kylässä. Verkkojen ja rysien käytön määrittivät rannikon olosuhteet. Pikkusiikaa pyysivät rannikolla talolliset ja ammattikalastajat, kun taas isosiikaa pyysivät Kalajokivarren asukkaat sekä Rahjan kylän talolliset. Silakanpyynti merkitsi keskipohjalaisille kalastajille enemmän kuin siianpyynti, jota harjoitettiin vain kotitarpeiksi. Siian verkkopyynti väheni 1800-luvun lopulta lähtien, mutta rysäpyynti lisääntyi ja keskittyi ammattikalastajille.²⁷⁰

Vaellussiian pyynti sen kutuaikana kiellettiin vuonna 1902. Myös jokisuilla harjoitettua rysäpyyntiä rajoitettiin. Vaellussiian pyyntiä häiritsivät lisäksi tukinuitot, kun siian nousu jokiin vaikeutui ja tukit rikkoivat pyydyksiä. Tässä tilanteessa tehokkaimmaksi pyyntivälineeksi osoittautui lippo, mutta sen käyttö oli kiellettyä kutunousun aikaan. Runsaat saaliit kuitenkin houkuttivat lippoamaan salaa.²⁷¹ Lipossa oli kuusenkarahkasta tehty varsi, jossa oli kuusinen vanne sekä havaspussi. Lipolla nostettiin pohjakosteisiin lepäämään tullutta siikaa runsain mitoin. Lippoajat joutuivat välillä juoksemaan pakoon rauhoitusaikaa valvovia viranomaisia.²⁷² Siiponjoestakin saatiin siikaa lippoamalla.²⁷³

²⁶⁸ Kalajoki 10.4.1986. Arvo Rahja Rahjan saariston ja rannikon historiaa 2. osa.

²⁶⁹ Tuomi-Nikula 1982, 195–196, 199.

²⁷⁰ Tuomi-Nikula 1982, 196–198.

²⁷¹ Tuomi-Nikula 1982, 198.

²⁷² Haapasaari 1997, 48–49.

²⁷³ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

Nahkiaista syksystä talveen

Siiponjoella harjoitettiin nahkiaisennyntiä vanhastaan enimmäkseen kotitarvekäyttöön. Pyydyksenä käytettiin himankalaismallista kassia, jota kutsuttiin kuitenkin merraksi. Nahkiaiskassi valmistettiin pajusta ja sidoksina käytettiin keitettyjä männynjuuria. Kassin *korvat* tehtiin kuusesta. Pyyntipaikat eli nahkiaisjuovat perattiin kivistä ja juovan yli asetettiin vierekkäin kaksi *parraspuuta*, joiden päällä liikuttiin renkulta toiselle. Renkut olivat puusta tehtyjä pieniä tukirakennelmia, joihin pyydys asetettiin. Kalajoella merrat valmistettiin sen sijaan katajasta ja asetettiin patorakennelmaan *lautturiin*.²⁷⁴

Nahkiaiset olivat rauhoitettuja tammikuusta elokuun puoliväliin, jolloin niiden kutuvaellus jokiin alkoi ja sitä saatiin vielä joulukuussakin. Pyydykset laskettiin pyyntiin illalla ja koettiin seuraavana aamuna, paitsi syystalvella, jolloin niiden annettiin olla pyynnissä useamman vuorokauden ajan. Merrat kuivatettiin päivän aikana renkujen päällä. Syys-lokakuussa saatiin parhaimmat saaliit, sillä sen jälkeen kutunousu hidastui. Nahkiainen ui vain öisin, päiväksi se kiinnittyi imusuullaan kiviin.²⁷⁵

Siiponjoella pyydykset koettiin parraspuilla seisten, kun taas Kalajoessa pienellä ruuhella eli *ökillä*. Merrat asetettiin matalassa ja tyvenessä vedessä tiiviisti pohjaa vasten, sillä nahkiainen suojautui joen virralta pohjakivien kosteisiin ja ui siis hyvin lähellä pohjaa.²⁷⁶ Tanskan mukaan vanhat kalastajat tiesivät, että nahkiainen ei nouse jos *kirsoon* tuulee eli jos tuuli maalta päin vasten nahkiaisensa suuta. Myöskään kirkkaan kuun loistaessa taivaalla nahkiaiset eivät menneet pyydyksiin.²⁷⁷

Kun saalista oli kertynyt viisi-kuusisataa kappaletta, nahkiaisista sekoitettiin saavissa, jossa oli suolaa, jolloin ne kuolivat ja lima irtosi. Puolen vuorokauden suolassa pidon jälkeen ne pestiin limasta varoen, ettei nahkiaisten rasva olisi irronnut samalla. Nahkiaiset paistettiin hiilillä esilämmitetyssä uunissa halsterilla. Parhaat hiilet saatiin kuusesta ja lepästä. Paistajan piti olla tarkkana, etteivät nahkiaiset palaneet. Paistetut nahkiaiset säilöttiin etikkaliemeen, joka peitti ne kokonaan.²⁷⁸ Nahkiaisten savustaminen oli Tanskan mukaan Kalajoella tuntematonta. Ennen

²⁷⁴ Tuomi-Nikula 1982, 217–219.

²⁷⁵ Tuomi-Nikula 1982, 215, 219–220.

²⁷⁶ Tuomi-Nikula 1982, 219–220.

²⁷⁷ Haapasaari 1997, 50.

²⁷⁸ Haapasaari 1997, 56–57.

vanhaan nahkiaisia myös kuivattiin ja myös keitettiin kuin kalakeittoa. Nahkaiset puhdistettiin, hierottiin lima pois tuhkalla, pestiin ja perattiin. Sitten nahkaiset keitettiin perunoiden kanssa.²⁷⁹

Talvikalastusta ja harvinaisia kalansaaliita

Piekon Aukko kertoi, että ennen pyydettiin talvellakin verkoilla kalaa, mutta siikoja ei juurikaan saatu. Sen sijaan saatiin simppuja, jotka nyljettiin, vedettiin niskaan haava, nahka vetäistiin pois ja leikattiin pää pois. Simput keitettiin ja syötiin perunoiden kanssa. Ne olivat Aukon mukaan hyviä.²⁸⁰ Lauri Tanskan mukaan saaristossa pyydettiin talvisin *asuntokalaa*, joka liikkui karien välissä, kuten siikaa, haukia, ahvenia, säyneitä eli säynäviä, harjusta eli harria, lahnaa, madetta eli matikkaa. Talvinen pyynti aloitettiin heti ohuen teräsjään aikaan, jolloin pyydykset oli helpompi laittaa jään alle. Pyyntiä jatkettiin läpi talven niin kauan kuin saalista tuli. Tanskan mukaan Rahjan saaristossa riitti kalaa pitkälle kevääseen. Joella paras sesonki oli ohuen syysjään aikana.²⁸¹ Siiponjoesta saatiin Pirkolan mukaan *jättiläishaukia*. Jokisuussa Siiponmyllyn kohdalla on sijainnut hauen hautomo. Harjuskanta oli hyvä 1960-luvulle asti. Joesta pyydettiin rapujakin, mutta 1960-luvulla niihin iski rapurutto. Myös mateita saatiin runsaasti merroilla ja koukuilla.²⁸²

Pekka Rahja (s. 1878) pyysi innolla aina talvisin mateita koukuilla. Syöttinä hän käytti kolmeen osaan katkaistua nahkiaista. Rahja kulki jäällä hevosen vetämällä kirkkoreellä ja viritti useita kymmeniä koukkuja. Kerran hän kaatui pihamaan jäätiköllä ja mursi lonkkansa eikä päässyt kokemaan koukkujaan. Isoisä harmitteli, että pyydykset jäivät kokematta. Hän ei päässyt jälle, koska ei voinut liikkua eikä häntä, vanhaa miestä olisi edes päästetty merelle. Pekka Rahja pyysi tyttärenpoikaansa Esaa avuksi:

”Jos autat rekeen, niin lähetään kokemaan koukut, reessä se voi tuuralla survoa jos mä en jaksa. Meän pittää karata, on ne niin äkäsiä. Tehtiin suunnitelmia monta päivää ja se laski, että ko se poika menee mettätöihin, toinen tytöistä lähtee kauppaan ja toinen ulkovessaan, siksi ajaksi ne sen keskuksen jättää päivystämättä, niin silloin luikataan. Ja se toteutu ja me päästiin karkaan ettei ne huomannu, ja määki ens kerran elämässä laitoin hevosen aisoihin ja piti olla joku jakkara jonka päältä yletty laittamaan sen luokon sille selän yli.”

Isoisä istui reessä ja Esa hakkasi tuuralla avantoja. Koukuissa oli paljon mateita, mutta ne olivat ehtineet pilaantua. Iltahämärissä Esan voimat alkoivat jo loppua, vaikka vielä oli koukku kokematta. Koukussa oli selvästi iso made ja isoisä kannusti poikaa:

²⁷⁹ MV:K25/253, 17 XIV.

²⁸⁰ SKS KRA. Paulaharju Samuli 26158–26482. Sidos 73, s. VIII. 1934.

²⁸¹ Haapasaari 1997, 57–58.

²⁸² Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

”Se vaan että kyllä se katotaan, että kuinka iso se on. Hakkaa, hakkaa! Ja välillä se survo istualtaan reestä, mutta eihän sekään jaksanu monta lyöntiä, oli silloin yli 80-vuotta, otti se lujille. Ja viimein saatiin se mahtuun siitä, se avanto tarpeeksi suureksi. Hyvin muistan, heti näin että se on aivan pilaantunu, aivan valkonen. Olisin jättänyt sen siihen. Se sano, että nosta se tähän hänen polvien päälle. Mää että miksi? No kahtotaan vielä, että olisko se ollu mätimäe vai maitimäe. Ja se mäti oli siihen aikaan arvokasta. Sillä oli semmonen linkkuveitti, siinä oli semmonen piikki, se pisti sen kalan sisälle ja otti näytteen ja näki että sieltä tuli mätiä, silloin pääsi itku kuule aikamieheltä. Ja vielä mätimäe ja silloin lähettiin. Se oli viimeinen kalareissu Pekalta, se jäi niin mieleen. Pillahti itkuun, soli niin kova järkytys. Soli varmaan joku semmonen 5–6 kilonen, en sen jälkeen ole niin suurta maetta nähnyt.”²⁸³

Kovin moni ei Esa Pirkolan mukaan harjoittanut ankeriaiden pyyntiä mutta Pekka Rahja harrasti sitäkin. Rahja pyysi ankeriaita eli *airokaisia* siimalla heinä-elokuussa Lepästen eteläpuolelta. Hän käytti silakkaa syöttinä. Ankeriaan pyyntiin mentiin aina purjehtimalla tai soutamalla, moottoria ei saanut käyttää:

”Hahtikarissa venneet oli poukamassa, Killinrannasta mentiin Lepäsiin. Niillä oli normaali kalastajavene, jossa oli moottori, mutta mulle jäi arvotukseksi oliko se ankerias niin herkkä, että piti mennä soutamalla. Koskaan ei lähetty moottoriveneellä, vaan oli pienempi vene, jolla purjehittiin tai souvettiin koko väli ja takasin. Ja saatiin ankeriaita, kerran oliskohan meillä ollut 4-5 ankeriasta ja purjeilla tultiin. Ja Pekka perässä ohjaamassa ja mää keulassa, jossa oli keula-arkku, umpinainen irtoluukkukansi, ankeriaat sinne.

Matala vene ja ko ei ne ankeriaat meinaa millään kuolla, niin nehän olis tullu sieltä arkusta ko raketti takasin mereen, siis minun piti istua arkun päällä. Se (Pekka-isoisä) aina sano, että nousesta poika, ja se laitto aina uuen ankeriaan arkuun. Ja ko niitä alko olla 4-5, suuria, minun paino ei ennää oikein riittäny kunnolla, ne tökki sitä kantta, nousin siinä mukana. Se huusi, että mikä siinä on ko luukku ei pysy kiinni! Mää sanoin, että ei paino riitä, ne on niin riskejä, niitä on liika monta. Se jäi niin mieleen, sattu tietien olleen niin suuria, yhen kerran olin hättää kärsimässä. -- 5 senttiä isoimmat halkaisijaltaan, yli metrinki pitusia, ne oli mahtavia, se oli jännä, ne aina savustettiin.”²⁸⁴

Keijuja ja haltioita - kalastukseen liittyneitä uskomuksia

Pekka Rahja tunnettiin Rahjassa legendaarisena kalastajana. Hänelle olivat vielä vanhan kansan uskomukset vielä tosia:

”Ko oli pumpuliverkkoja ja joku isompi kala oli käyny ja sotkenu verkkoa jostaki kohti (niin ettei siinä ollu merkkiä mistään kalasta) niin se sano, että mikähän keiju tuossa on käyny. Ja niin se usein sano ko oli jotaki selittämätöntä. Kerran kysyin, että onko niitä oikeasti niitä keijuja? Olin aatellu satukirjoista, että ne on semmosia hamepäällisiä tyttösiä, ei menny silloin jakeluun että miten meren syvyyksissä olisi semmosia tyttösiä. Sanoin, että miten siellä voi olla keijuja? Ei ne semmosia oo, kyllä sää tiiät minkälaisia ne on, ne on niitä pahantekijäkeijuja, mitä sielä veen alla on. Täysin usko kuule, sen mää huomasin, aina ko oli joku outo, vähän selittämätön asia, niin ne oli keijut tehny. Isä minusta huumorimielellä sylkäsi ja sitä, että pittää laskea veneen oikelle puolelle eikä vasemmalle puolelle verkot.”

²⁸³ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

²⁸⁴ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

Pekka Rahjan kilpailija kalanpyynnissä oli naapurin isäntä Leander Luokkala, jotka kumpikin olivat kuninkaita mateenpyynnissä. Heidän välillään oli pientä kilpailua:

”Aina uteli, minkä verran toinen oli saanu (kuuleman sanoivat rehellisesti saalismäärän) ja tykkäs huonoa, jos toinen oli saanu enämpi. Kerran piti olla hyvä ilma ja laskettiin verkkoja Pullon rantaan ja tuli kova pohjoistuuli yöllä, mitä ei ollut säätiedotus luvannut ja verkot meni likaseksi ja reppyty. Se kerkes moneen kertaan sanomaan, kyllä mä tiiän mistä tämä pohojostuuli johtuu, vaikka ei ratio sitä tiennytkään, että nyt on Leko (Leander) irvistäny, että vihamies tekkee kiusaa kilpailijalle. Se sano tuon useammankin kerran ko on jääny mieleen.”²⁸⁵

Lauri Tanskan mukaan vanhat kalastajat uhrasivat auskarillisen kalaa Ahdille, kalastuksen haltialle, saatuaan suuren saaliin²⁸⁶. Erästä venekuntaa oli kerran hyvä haltia suojellut Lepäsissä. Muut venekunnat olivat jo lähteneet Oulun markkinoille, mutta yksi porukka oli jäänyt yhteislähdöstä. He laittoivat illalla lastin valmiiksi, jotta ehtisivät lähteä seuraavana aamuna aikaisin. Keskellä yötä miehet heräsivät siihen, että mökin ovi repäistiin auki ja karjaistiin, että vene menee. Ison miehen hahmo oli näkynyt ovella, kun se saman tien oli räivästy kiinni. Rantaan juostuaan miehet huomasivat, että vene oli karkaamaisillaan. Äkkiä noussut lounaistuuli oli nostanut meren pintaa eikä täydessä lastissa ollutta venettä ollut jaksettu vetää tarpeeksi ylös poukamaan. Kiinnitysköysi oli katkennut. Miehet saivat veneen juuri ja juuri kiinni. Järkytyksestä selvittyään he alkoivat pohtia tapahtunutta:

”He olivat hyvillään, että joku oli herättäny, että heillä olis menny muuten koko vuosiansio menojaan. Ko ne oli siitä järkytyksestä selvinneet, ne oli alkaneet miettimään, että kuka se oli. Mutta kaikkihan ne olivat lähteneet jo eilen, eihän täällä muita venehiä ollut illallakaan. Lunta oli sitten satanu iltayöstä, ne oli puhunu, että selviäähän se kun aletaan seuraamaan jälkiä, että mistä kämpästä ne jäljet tulee. Mutta ei minkäänlaisia jälkiä ollut lumessa muuta ko niien omat jäljet. Sitä ne tykkäs puhua, että kuka se oli ja mistä tuli. Se oli hyvä haltia se.”²⁸⁷

PERINTEINEN MAATALOUS

Maataloutta keskiajalta 1900-luvun elinkeinoelämän murrokseen

Rahjan saariston tarjoamat edellytykset kalastukseen ja hylkeenpyyntiin saivat ensimmäiset asukkaat asettumaan rannikolle ja Siiponjokisuulle ja hankkimaan elantoa kalastuksen ohella myös karjankasvatuksella ja pienimuotoisella viljelyllä. Maatalouden vallatessa pääelinkeinon aseman 1700-luvulla kalastus säilyi silti tärkeimpänä sivuelinkeinona. Monet rahjalaiset olivat

²⁸⁵ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

²⁸⁶ Haapasaari 1997, 30.

²⁸⁷ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

maanviljelijä-kalastajia. Kalastus ja metsästys auttoivat väestöä paremmin kestämaan myös katovuosien tuhoja, joita riitti 1800-luvun lopulle saakka.

Saaret otettiin asutuksen myötä laidunnuksen avuksi ja niistä kerättiin myös luonnonheinää rehuksi. Karjanhoito oli Rahjassa viljelyä tärkeämmässä asemassa, vaikka se oli pienimuotoisempaa kuin muualla Kalajoella johtuen rehun puutteesta. Karjatalousvaltaisuus ja intensiivinen kalastus vaikuttivat alueella niin, että peltoviljelyn merkitys kasvoi hitaanpuoleisesti ja pellot pysyivät pieninä aika pitkään.

Perinteiseen maatalouteen kuului ihmistyövaltaisuus, työvälineiden pysyminen samoina vuosisatoja, suuri kotieläinten määrä lannoituksen takaamiseksi sekä maanmuokkaukseen ja niittyjen hoitoon kiinnitetty vähäinen huomio. Koneellistumisen ja teollistumisen myötä perinteinen maatalous tuli päätepisteeseensä 1900-luvun Suomessa. Murros tapahtui vähitellen mutta siihen liittyivät kaikkialla karjamäärien ja peltoalan kasvu kylvöheinän ja koneellistumisen seurauksena, teollisuuden tarjoamat uudenlaiset työmahdollisuudet ja yhteiskunnan kaupunkilaistuminen. Sen myötä ihmisen ja kotieläinten laidunnuksen vuosisatojen kuluessa muovaama maalaismaisema alkoi vähitellen kadota.

Kaskiviljely vallitsevana viljelytapana keskiajalta uuden ajan alkuun

Keskiajalla Suomessa viljeltiin pääasiassa ohraa sekä pelloissa että kaskissa. Keskeisintä viljelyssä oli peltoviljely, johon tähdättiin myös kaskialueilla asumusten lähellä. Peltoviljelyllä tarkoitettiin aina muokatun kovan maapohjan viljelyä, ei siis kaskeamista tai suoviljelyä, joka pysyi vähäisenä 1700-luvulle asti. Yksittäistalojen pihapiiriin raivattujen peltujen lisäksi viljelyyn kuuluivat kaukokasket, joiden käyttöön sisältyi erätalouden ja tervanpolton harjoittaminen.²⁸⁸ Pitkät erämatkat ja lohikoskilla olo eivät jättäneet paljon aikaa vaivalloiseen pellon muokkaukseen alkeellisilla välineillä.²⁸⁹

Keskiajan alussa samoja peltokappaleita kylvettiin vuodesta toiseen ilman kesannointia. Tällainen viljely vaati runsaasti lannoitusta. Varhaiskeskiajalla Suomeen levisi Ruotsista kaksivuoroviljely, johon kuului syysruis. Kylätonttia ympäröivät rintapellot jaettiin kahteen vainioon, joista toinen oli pääosin kesannolla ja toinen viljelyssä. Kesannon yksi kulma varattiin *toukomaaksi*, jossa kasvatettiin kauraa lähinnä hevosten rehuksi sekä saatettiin kasvattaa myös muun muassa hampua, joka oli tärkeä materiaali köysien ja erilaisten pyydysten valmistuksessa. Keskiajalla

²⁸⁸ Suomen maatalouden historia I, 161.

²⁸⁹ Luukko 1954, 445.

viljely tehostui ensin peltohankoauran ja myöhemmin kehäauran ansiosta. Vilja leikattiin yksinomaan sirpillä. Uuden ajan alussa peltoviljely oli pääasiassa ihmisravinnoksi tarkoitettun viljan kasvattamista. Eläinten rehu saatiin niityiltä. Viljaa tarvittiin verojen maksuun ja riihessä kunnolla kuivattu ruis oli arvokasta vaihtotavaraa.²⁹⁰

Perinteisen maatalouden vahvin puoli oli elojen käsittely esihistorialliselta ajalta periytyvässä riihessä. Viljan kuivattaminen riihessä kulutti paljon polttopuuta mutta muuten se oli tehokas menetelmä: kuuma savu kuivatti jyvät ja tuhosi mikrobit ja itiöt, niin että vilja säilyi vuosikausia itävänä ja oli naapurimaissakin kysyttyä siemenviljaa. Ojitus puolestaan oli maatalouden heikoimpia kohtia, sillä ojien kaivaminen puulapioin oli hyvin raskasta. Peltoihin tyydyttiin yleensä vain raapimaan jonkinlaisia juoksuvakoja. Pohjanmaan tasangon happamilla ja keväisin hitaasti kuivuvilla mailla tämä oli epäkohta, joka usein lyhensi tuntuvasti ohran kasvukautta.²⁹¹ Tietoja rautakärkisestä puulapiosta, jolla voitiin kaivaa ojaa, on 1400-luvulta lähtien mutta peltojen ojittaminen ei silti yleistynyt keskiajalla.²⁹²

1500-luvun alkuun mennessä Kalajoella oli otettu viljelyyn arviolta 0,55 ha peltoa taloa kohti, eikä se riittänyt omavaraisuuteen viljan suhteen. Suurin osa viljasta saatiin vielä kaskista. Tosin pitäjässä oli muutama tila, jotka saivat tarvitsemansa viljan omista pelloista. Tyngänkylässä Mikko Niilonpoika Tyngällä oli vuonna 1557 viljelyksiä noin 3,6 ha ja se oli ylivoimaisesti suurin viljelytila Kalajoella. Peltoviljely voimistui vähitellen 1500-luvun kuluessa ja vuosisadan puolivälissä Kalajoella oli viljelyssä vähintään 0,8 ha peltoa taloa kohti. Pelloilla viljeltiin ruista ja ohraa. Ohran osuus oli läpi vuosisadan ruista isompi, mutta erot saattoivat vuodesta riippuen olla pienetkin, sillä huono ohra vuosi saattoi silti olla hyvä ruisvuosi.²⁹³ Rahjan kylässä peltoalan hidas kasvu johtui osittain hiekkaisen maiden epäedullisuudesta, sillä kuiva hiekkamaa oli meren vuoksi erityisen hallanarkaa ja rannikolla kylvön aloitus oli riippuvainen jäiden lähdön ajankohdasta.²⁹⁴ Vuonna 1608 Kalajoen Pitkäsenkylän Myllylällä oli peltoa 15,5 tynnyrinalaa (7,75 ha) kun Rahjankylän suurimmalla maanomistajalla Erkki Juhonpoika Alajoella oli peltoa vain 3,75 tynnyrinalaa (1,875 ha).²⁹⁵ Kalastus, karja ja kaski toivat elannon rannikon asukkaille peltoviljelyä varmemmin.

²⁹⁰ Suomen maatalouden historia I, 92–93, 105, 161–162, 168.

²⁹¹ Virrankoski 1973, 197.

²⁹² Suomen maatalouden historia I, 105.

²⁹³ Luukko 1954, 181–182, 447, 456–457, 459.

²⁹⁴ Aimo Juusolan ja Jorma Juusolan haastattelut, Kalajoki 22.1.2009.

²⁹⁵ Alajoki 2005, 21.

Kaskiviljely oli tekniikaltaan 1600-luvulla lähes yksinomaan huhtaviljelyä, jossa järeää havumetsää poltettiin kaskeksi.²⁹⁶ Kaskiviljely oli yhdistettävissä erätalouteen ja kaskista sai hyvän sadon. Eräkasken viljely säilyi 1600-luvulle, kun metsiä vielä riitti. Kaski-sana on kaiketi lounaissuomalaista perua ja sitä esiintyy Kalajoen paikannimistössä lähinnä rannikon tuntumassa. Huhta- ja halme-alkuista nimistöä löytyy enemmän. Halme tarkoittaa jo poltettua ja kylvettyä kaskea. Myös poltettua kaskea tarkoittava palo esiintyy paikannimissä.²⁹⁷ Kaskeamisesta on Kalajoelle jäänyt muistuttamaan sellaisia asumusten nimiä kuin *Kaskela*, *Halme* ja *Huhtela*. Rahjassa on *Siermalan* talo, joka muistitiedon mukaan pohjautuu palamattomia puita kaskessa tarkoittavaan *siermaan*.²⁹⁸ Rahjan kylän Törmälän tilan omistuksessa oli *Kaskikari*-niminen niitty 1800-luvulla.²⁹⁹

Rahjan osalta kruununtilojen katselmuksista 1700-luvulta käy ilmi, ettei niillä harjoitettu kaskiviljelyä.³⁰⁰ Viimeistään isojako teki kaskiviljelystä lopun, kun metsät haluttiin taloudelliseen hyötykäyttöön ja katsottiin että kaskiviljely tuhlassi metsää.³⁰¹ Kruununvoudin kertomuksissa 1850-luvulta ilmoitettiin Kalajoen osalta, ettei kaskiviljelyä enää esiintynyt.³⁰² Seurasaarisäätiön kyselyssä 1950-luvulta muistettiin silti Kalajoella vielä viljellyn kaski- eli suviruista sekä kaskinaurista.³⁰³ Myös Rahjassa muistetaan yhä kaskinauriin makeus:

*”Ennen naurista oli vain herkuttelunauriiksi. Se oli sitä kaskinaurista, semmosta littiää. Jos ei omalla pellolla ollut, käytiin naapuripellolta vohkimassa. Voi että se oli makiaa, se oli hirveän sokerista, naurispuuroakin keitettiin. Kaskimaalla se kasvo oikein hyvin.”*³⁰⁴

Karjataloudella peltoviljelyä suurempi merkitys rannikolla

Perinteinen maatalous edellytti karjanpitoa, sillä jatkuva peltoviljely ei olisi ollut mahdollista ilman säännöllistä lannoitusta. Tämä oli sidoksissa karjan päälukuun, jota puolestaan sääтели rehun määrä. Niityiltä koottu heinä oli karjan talviruokinnan perusta. Niittyjen hoitamattomuus ja paikoittainen niukkuus rajoittivat karjan pääluvun lisäämismahdollisuuksia ja sitä kautta peltoviljelyn tehostamista. Karjanhoidon varhaisvaiheissa lehdestys eli lehtevien oksien ja versojen leikkaaminen kasvavista puista rehuksi oli merkityksellisempää kuin rehuheinän talteen otto. Karjalle jouduttiin antamaan myös puunkuorta, sammalta ja jäkälää. Talonpojat pyrkivät

²⁹⁶ Virrankoski 1973, 200.

²⁹⁷ Luukko 1954, 181–184.

²⁹⁸ MV: K7/ 150.

²⁹⁹ Selityksiä verotuksesta v. 1871. Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto I Hb:12. OMA.

³⁰⁰ Katselmuspöytäkirjat, Kalajoki 1799–1871, Oulun lääninkonttorin arkisto Hg 1:8. OMA.

³⁰¹ Suomen maatalouden historia I, 407–408.

³⁰² Kruununvoudin kertomukset kaupan, maanviljelyksen ja elinkeinojen tilasta 1842–1875. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto E II a:3. OMA.

³⁰³ MV: K7/135.

³⁰⁴ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

pitämään niin paljon karjaa kuin vain oli mahdollista hankkia talvirehua. Kaikki mahdolliset paikat: kaskiahot, suonotkelmat, rantaniityt, järvien saraikot sekä kortteikot niitettiin.³⁰⁵

Kalajoen korkea lehmäluku 1500-luvulla viittaa siihen, että elinkeinolla oli takana jo pitkät perinteet. Tätä olettamusta tukevat myös rannikon ja jokilaakson luonnonniittyjen runsaus. Vaikka karjanhoito oli laajapohjaista, määrä ylitti laadun eli karjan tuotto jäi vähäiseksi. Varakkaita karjanomistajia oli Limingassa, Kalajoella, Pyhäjoella ja Salossa. Vuonna 1560 Kalajoen suurimmalla maanomistajalla Mikko Niilonpoika Tyngällä oli 26 lehmää.³⁰⁶

Voi oli tärkeä veronmaksuväline niin kirkon kuin kruununkin veroissa ja karjan tuotteilla maksettiin myös suurelta osin leipäviljan maahantuonti. Lehmien maidontuotanto jäi kuitenkin niukaksi riittämättömän talviruokinnan vuoksi, sillä vähäisiä rehuja jaettaessa hevoset olivat etusijalla.³⁰⁷ Kotieläimille syötettiin heinien lisäksi kaikki oljet, mitä pelloilta saatiin ja muutakin lisärehua jouduttiin antamaan. Niukalla maidontuotannolla oli kuitenkin merkitystä ravintotaloudelle erityisesti katovuosina. Kalajoen suurin karjanomistaja oli Matti Sievilä Evijärveltä. Hänellä oli 56,8 nautayksikköä³⁰⁸ vuonna 1626. Sipi Kärkinen Tyngänkylästä omisti 46,8 nautayksikköä.³⁰⁹ Rahjan kylässä suurin karjavarallisuus oli Luukas Alajoella, jolla oli 31,1 nautayksikköä.³¹⁰ Suuret karjamäärät ja pienet peltoalat 1500- ja 1600-luvuilla osoittavat, että karjatalous oli peltoviljelyä tuottavampaa, kun erätaloudellakin oli vielä vahva asema elinkeinojen joukossa.

Karjan laitumena oli 1600-luvulla pääasiassa metsä, joskin myös sänkiniityillä oli syyspuolella sen verran merkitystä, että käräjillä täytyi joskus selvittää, milloin karjan sai laskea jonkun kylän niityille. Keväisin karjan sallittiin Erkin päivään (18.5.) asti käydä aidatuilla niityillä. Syynä oli pitkä sisäruokintakausi, jonka jälkeen nälkiintyneet eläimet oli pakko päästää niitylle, josta todella sai ruohoa. Metsälaitumista ei vielä toukokuussa ollut apua. Koska niityt olivat paljolti yhteisesti aidattuja, laiduntamiskysymys koski koko kylää ja laidunmaat käsitettiin rannikkoseudun kyläkunnan yhteisiksi. Erityisessä asemassa olivat laitumina käytetyt merensaaret.³¹¹ Isojaon tultua suoritetuksi yhteislaitumet lakkasivat.³¹²

³⁰⁵ Suomen maatalouden historia I, 103,149, 429, 609.

³⁰⁶ Luukko 1954, 186, 471, 478.

³⁰⁷ Suomen maatalouden historia I, 103, 149.

³⁰⁸ Nautayksiköitä lasketaan hevosesta 2, täysikasvuisesta naudasta 1, nuoresta ½, siasta 1/3 ja lampaasta 1/8. Virrankoski 1973, 238.

³⁰⁹ Virrankoski 1973, 241–243.

³¹⁰ Alajoki 2005, 21.

³¹¹ Virrankoski 1973, 223–224, 242.

³¹² Kyllönen 1980, 77.

Ilmeisesti Rahjan saaria on alettu hyödyntää laidunnuksessa heti, kun saarien ala on kasvanut ja kasvillisuus on kehittynyt siihen soveltuvaksi. Saarien laajimpia niittyjä ja soistumia on hyödynnetty myös talvirehun hankinnassa niittämällä niistä saraa ja heinää.³¹³ 1800-luvulla Siirosen tilan nautinnassa olleelta Vähäpaattiskarilta sai esimerkiksi 6 kesäkuormaa heiniä ja Viinikarista 20 kuormaa. Pappilankarista sai jopa 30 kuormallista. Ryöpäs ja Vähä-Kalliokari antoivat 3 kuormaa, samoin Vähäputkisaari. Isoputkisaaresta sai 5 kuormaa, Iso- ja Vähä-Pauhakarilta ja Saarenkarilta saatiin koottua 6 kuormaa vuosittain.³¹⁴

Niittynautintaa aletaan säännöstellä 1600-luvulla

Yleensä ei kaihdettu pitkiäkään matkoja talvirehun saamiseksi. Kaukoniittyjä oli lähes joka talolla ja usein ne olivat 4-5 peninkulman päässä tilasta. Kotiniittyjäkin oli, mutta niiltä saatiin talteen vain pieni määrä heinää. 1700-luvun tiluskartoissa vanhempien rannikkokyläni niittyjä on runsaasti nuorempien jokivarsikyläni alueilla. On todennäköistä, että tällaiset niittyvaltaukset ovat tapahtuneet jo ennen jokivarsikyläni perustamista.³¹⁵

Asiakirjoista ennen isojaon täydennyksen loppuunsaattamista 1800-luvulla näkyy, että Rahjan jakokunnalla oli niittyomistuksia myös muiden kyläni alueilla ja näistä käytiin vaihtokauppaa Etelänkylän ja Tyngän kylän jakokuntien kesken.³¹⁶ Rahjan kylän taloilla oli aikanaan niitypirtejäkin Etelänkylässä, kuten Aimo ja Jorma Juusola muistelevat: ”--- paikka oli näkössä selvästi siellä kankaalla missä se oli ollu. --- Kyllä se mummuki vielä muisti ja puhu ko yökunnissa olivat. No niillä oli sitten semmosia niittumiehiä vähän sivustaki: renkejä, kulukumiehiä, niitä oli 1-2 niinkö semmosena päiväläisenä. --- Kaikki oli mukana, kotia jäi tietien karjanhoitaja ja lapsia jos oli, niin niitä joku hoitamaan. --- Naisväkiki oli mukana ko me käytiin. Äiti oli kans. ---Nuo alajoenperäset kulki täällä, kun Kaalikoskeksi sanottiin, lähellä Kärkistä, niillä oli siellä niittuja vielä sodan jälkeenki muutamana vuonna, että ne kävi siellä nuo Alajoen talot.”³¹⁷ Nämä niittyvaltaukset on luultavasti tehty jo asutuksen varhaisvaiheessa. Niittyjen valtaaminenhan tapahtui ennen isojakoa suunnilleen samaan tapaan kuin erämaiden ja kalavesien nautintaoikeuden hankkiminen. Se joka tuli ensin, sai niityn haltuunsa. Yhteisniityiksi jäivät siten yleensä vain hyvin vesiperäiset niityt, joita oli vaikea jakaa.³¹⁸

³¹³ Tikkanen 2001, 19.

³¹⁴ Kruunun saarien katselmuspöytäkirjat 1881–1895. Kalajoen piirin nimismies CIVg:1. OMA.

³¹⁵ Luukko 1954, 186–188.

³¹⁶ Jakotoimituksia koskevia muistiinpanoja 23.8.1864. Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto I Hb:13. OMA.

³¹⁷ Aimo Juusolan ja Jorma Juusolan haastattelut, Kalajoki 22.1.2009.

³¹⁸ Luukko 1954, 188.

Peltoheinä merkitsi perinteisen maatalouden aikana peltojen pientareilta kerättyä luonnonheinää. Myös kaskiahoilta koottiin heinää jonkin verran, mutta maaperän kivisyyden vuoksi tämä oli hankalaa, minkä vuoksi ahoja käytettiin enimmäkseen laiduntamiseen. Niittyjä kyllä raivattiin mutta keskeisintä oli estää niittyjä metsittymästä ja sammaltumasta, joten niittyjen hoidosta tuskin voidaan puhua.³¹⁹

Niityt olivat laadultaan vaihtelevia. Todellisia luonnonniittyjä olivat ennen kaikkea suoniityt, joilta ei aina tarvinnut raivata edes pensaita. Ne olivat toisaalta usein liian märkiä, eikä niiltä korjattu sara ja muu suoheinä ollut suuren arvoista. Suoniittyjä pyrittiin kyllä joskus parantamaan ojittamalla. Esimerkiksi Kalajoen Pitkäsenkylän talojen mainittiin vuonna 1684 ojittaneen Sammalneva-nimisen suon.³²⁰ 1800-luvun veroselitysten mukaan myös rahjalaisilla oli omistuksia sellaisilla suoniityillä kuten Isosuonniitty, Isosuonneva, Niittyneva, Nevansyrjä, Mikonnevansyrjä, Alanevanniitty, Himangon Alasuo, Isosuo, Soranneva, Kivijärvenneva, Kortesus ja Pystönneva.³²¹

Jokien ja purojen varsilla oli paikoin tulvaniittyjä, jotka olivat keväisin veden alla mutta suvella kuivina. Niillä kasvoi hyvää heinää, jota tulvan tuoma liete ravitsi, mutta vesikesinä osa niin tulvaniityistä kuin soistakin oli veden alla. Rantavesissä kasvoi siellä täällä kortetta ja kaislaa, jotka nekin kelpasivat karjanrehuksi. 1600-luvulta ei ole vielä tietoja järvien tahallisesta laskemisesta rehun saamiseksi.³²²

Meren rannikolle syntyi maan kohotessa monin paikoin vesijättöniittyjä, reheväkasvuisia niittymaita, jotka jatkuvasti niitettynä eivät päässeet vesoittumaan. Vesijätöt olivat muista niityistä poikkeavassa asemassa, koska ne eivät olleet entistä yhteislaidunta, joten kylän hallinta niiden kohdalla ei ollut suinkaan selvä. Vesijättö syntyi joko mannermaan tai saaren rannalle, tai sitten oli kysymyksessä kokonaan uusi saari, joka nousi entisen matalikon kohdalle. Pääosa uusista maatumista kohosi mannermaan rannikolle, usein vanhojen niittyjen rantaan. Tällainen vesijättö katsottiin yleisesti sen talon omaisuudeksi, jonka niityn rantaan se nousi. Joissakin tapauksissa jakamattomiksi jätettyjen niittyjen käyttö järjestettiin vuoronautinnan kautta. Syynä saattoi olla niityn laadun epätasaisuus, mutta se saattoi johtua myös niityn pienuudesta, jonka takia vuoroniitto oli taloudellisempaa kuin jokavuotinen käynti kovinkin pitkän matkan takaa.³²³

³¹⁹ Suomen maatalouden historia I, 149.

³²⁰ Virrankoski 1973, 225.

³²¹ Selityksiä verotuksesta v. 1859. Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto I Hb:12. OMA.

³²² Virrankoski 1973, 225.

³²³ Virrankoski 1973, 226–227.

Täysin ihmistyön tuotetta olivat perkkiöniityt, (*uudisperkkiö = ny rödie marck*) jotka raivattiin rehevistä, heinää kasvavista metsälaitumista hävittämällä ainakin osa puista.³²⁴ Perkkiö-alkuisia niittyjä löytyy runsaasti rahjalaistenkin niityistä 1800-luvun isojakoa koskevista asiakirjoista. Tiloilla oli niittyjä muun muassa Korpiperkkiössä, Järviperkkiössä, Kortesonperk(k)iössä, Kauvastenperkkiössä ja Perk(k)iönpäässä.³²⁵

Mitä pidemmälle uudella ajalla tultiin, sen tärkeämmiksi niityt kävivät. Niittyjen valtauksessa ei enää 1600-luvulla vallinnut sellainen vapaus kuin aiemmin. Yleensä niityn valtaus alkoi niin, että jonkin talon väki alkoi niittämään yhteiseen laitumeen kuuluvaa paikkaa, josta oli saatavissa sen verran heinää, että työ kannatti. Pian pari naapuria seurasi esimerkkiä, ja jos paikan käyttäminen niittynä vakiintui, niittäjät ennen pitkää suojasivat sen kotieläimiltä aitaamalla. Viimeistään silloin kyseistä laidunmaata hallitseva kylä tai taloryhmä heräsi huomaamaan anastuksen ja alkoi vaatia uuden niityn jakamista kaikkien laitumen osakkaiden kesken. Käräjillä asiasta sovittiin ja jakoon pääsi toisinaan osalliseksi koko kylä, joskus taas vain ne talot, joiden laidunpiirinä kyseinen alue oli ollut. Jaon perusteena olivat aina talojen veroluvut, joiden suhteessa kukin sai niittyä. Niityn jakaminen yhdensuuntaisiksi saroiksi näyttää olleen tavallista. Sarkojen leveys riippui paitsi talon veroluvusta myös niityn vaihtelevasta laadusta. Huonompaa niittyä annettiin leveämpi sarka kuin hyvää.³²⁶

Edellisinä vuosisatoina oli yleisesti vallattu kaukoniittyjä jopa peninkulmien päästä ja kaukoniittyjä oli runsaasti jäljellä vielä 1600-luvulla, mutta ilmeisesti niitä mielellään myytiin pois, koska pitäjäyhteisöt alkoivat vieroksua ulkopitäjäläisten niitynomistusta.³²⁷ Talojen toisten kylien alueella sijaitsevat ulko- ja kaukoniityt mutkistivatkin myöhemmin isojakoa, sillä Kalajokisuun vanhoilla taloilla tällaisia oli paljon.³²⁸ Kalajoen emäpitäjän taloilla oli kaukoniittyjä kahden puolen jokilaaksoa: Metsänkylän Yppärinojan latvoilla, Taluskylän Talusojan latvoilla sekä Siiponjoen varrella Merijärven ympärillä.³²⁹ Ainakin Siipon, Alajoen, Rahjan ja Pystön taloilla oli niittymaata Merijärvellä. Santapakan, Kurikkalan ja Pystön taloilla taas oli niitynomistuksia Tyngän kylään kuuluvalla Kariniityllä. Roukala ja Siipo puolestaan omistivat

³²⁴ Virrankoski 1973, 226.

³²⁵ Selityksiä verotuksesta v. 1834. Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto IHb:12. OMA.

³²⁶ Virrankoski 1973, 226–227.

³²⁷ Virrankoski 1973, 226, 230–232.

³²⁸ Tuulasvaara 1960, 64.

³²⁹ Turunen 1983, 23.

niittyä Etelänkylästä. Isoalajoen ja Vähäalajoen taloilla oli niittyjä myös Himangan kylän alueella.³³⁰

Kaiken kaikkiaan niittyjen valtaaminen oli 1600-luvun lopulla sangen pitkälle säännösteltyä. Kilpailu vähenevistä uudisniityistä sai pitäjät ja kylät muodostamaan sulkeutuneita valtauspiirejä, joihin ulkopuolisia koetettiin estää tunkeutumasta. Hallinto ja oikeuslaitos asettuivat tukemaan näitä pyrkimyksiä. Talojen kesken uuden niityn valtaamista säännösteli puolestaan verolukuperiaate. Tilojen lohkomiskiellon jyrkkä korostaminen vuodesta 1673 lähtien koski sekin ennen muuta niittyjä, joita oli kaupoissa ja perinnönjaossa luovutettu siihen asti talolta toiselle paljon yleisemmin kuin peltoja. Kehityksen tulos oli, että niitty alkoi 1600-luvun lopulla olla jotakuinkin yhtä tiukasti valvottua maaomaisuutta kuin peltokin.³³¹

Karjarutto, kadot ja sodat suotuisan asutuskehityksen jarruna

1600-luvulla asutus kasvoi sodista huolimatta ja Rahjan kylässä oli jo tuolloin Kalajoen eteläisin kievari ja postitalo. Tiloja myös autioitui, mutta tähän olivat luultavasti ensisijaisena syynä sotaväenotot. Uudistilaa ei koskaan 1600-luvulla perustettu vuokratilaksi vaan aina oli tarkoitus saada aikaan perintötila omiin ja jälkeläisten nimiin. Vanhoilla tiloilla oli kuitenkin nautintamaansa, joille uudistilallisen ei sallittu tunkeutua. Kruunua uudistilojen perustaminen kiinnosti verotulojen kasvun ja sotaväenoton helpottumisen vuoksi. Veronmaksajaksi ryhtyminen toi täyden omistuksen lisäksi osuuden kylän yhteisiin maihin ja kalavesiin.³³²

Asutuksen tihentyessä pyyntielinkeinojen merkitys väheni kaikkialla. Monin paikoin tämä kasvatti maanviljelyn merkitystä, mikä osoittautui epäedulliseksi, kun ilmasto kävi samaan aikaan entistä kylmemmäksi ja katovuosia alkoi olla tiheään. Siellä missä pidettiin paljon karjaa, selviydettiin jonkin verran paremmin. Myös tervanpoltto kehittyi hyvin tärkeäksi elinkeinoksi, mihin oli hyvät luontaiset edellytykset, kun metsää oli vielä runsaasti ja tervan kuljetus maan tasaisuuden takia oli suhteellisen helppoa. Elinkeinojen monipuolistuminen oli tarpeen, sillä talonpoika tarvitsi 1600-luvulla entistä enemmän rahaa veroihin ja myös sotamiesten pestimaksuihin. Kalajoen vuotuisverona manttaalia kohti vuosina 1607 ja 1608 maksettiin osia rahana, voina, kapahaukina, jyvänä, päivätöinä ja osa heininä. Eri pitäjien vuotuisveroon kuului lisäksi erinäisiä lisiä tai vaihtoehtoja. Kalajoella 16 naulaa voiverosta sai korvata joko

³³⁰ Jakotoimituksia koskevia muistiinpanoja vuosilta 1857, 1864, 1875. Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto IHb:13. OMA.

³³¹ Virrankoski 1973, 233.

³³² Virrankoski 1973, 31–32, 56–57, 173, 177.

silakkanelikolla tai ½ tynnyrillä tervaa, mikä kertoo kalastuksen ja tervanpolton tärkeydestä elinkeinojen joukossa. Tärkeimmät vientituotteet Kalajoelta 1600-luvulla olivat terva, voi, suolattu lohi, turkikset ja kapahauet. Jonkin verran vientiin meni myös suolasiikaa, hylkeenihraa, juustoa, nautaeläinten vuotia ja lihaa, laivoja ja hyväsatoina vuosina myös viljaa.³³³ Kun talonpoikaispurjehduskielto kumottiin vuonna 1675, teki rahjalainen Markus Markuksenpoika Alajoki pienellä jahdillaan kauppamatkoja Ruotsiin.³³⁴

Maanviljelyn perustana oli ohran ja rukiin viljely. 1600-luvulla Kalajoella ei näiden lisäksi tunnettu kuin kaura ja sen viljely oli vähäistä. Tärkein muista viljeltävistä kasveista oli nauris. Kaali ja herne olivat Kalajoella harvinaisia. Jonkin verran viljeltiin oluen maustamiseen käytettyä humalaa, sekä hampppua. Peltoviljelyn tekniikasta 1600-luvulta tiedetään vain vähän. Maanraivaus ja kaikki elonkorjuun vaiheet tapahtuivat täysin ihmisvoimin ja lyhteetkin kuljetettiin riiheen selässä kantamalla.³³⁵ Palkolliset olivatkin aikansa maataloudessa tilojen tärkein ulkopuolinen työvoima. Pohjanmaalla oli ajoittain jopa puute kunnan työvoimasta ja sitä pahensi renkien värvääminen sotamiehiksi.³³⁶

Vuosi 1601 oli niin täydellinen katovuosi, että kruunun tilikirjojen mukaan Kalajoelta ei saatu yhtään jyvää, eikä kymmenyksiä voitu kantaa lainkaan. Myös vuosi 1609 oli paha katovuosi. Vuonna 1620 ei Kalajoella saatu ollenkaan siemeneksi kelpaavaa viljaa. 1630-luvulle osui useita katovuosia ja vuonna 1641 ei kymmenysviljaa saatu yhtään kappaa mistään Pohjois-Pohjanmaan pitäjistä.³³⁷ Maanviljelyä rasittivat niin kevättulvat kuin rakeet ja hallakin. Vaikka lumi olisi sulanut keväällä aikaisin ja sen puolesta kylvön olisi voinut aloittaa, saattoivat meressä olevat jäät ja pohjoistuuli tuoda mukanaan hallan.³³⁸ Lisäksi lentohiekka saattoi turmella peltojen kasvun, kuten kävi Matti Rahjalle 1680-luvulla.³³⁹

Katovuoden sattuessa ne joilla oli varoja tai luottoa ostivat viljaa, ja suuren yleisen kadon sattuessa maakunta anoi kruunulta apua verohuojennusten ja viljalainojen muodossa. Väki saattoi joutua teurastamaan leivän jatkeeksi tavallista enemmän kotieläimiä sekä tehostamaan kalanpyyntiä ja metsästystä. Pahoina katovuosina turvauduttiin myös petäjän nilasta tehtyyn pettuun ja tähkäpäistä survottuihin jauhoihin. Syötiin myös olki- ja luujauhoja, vehkanjuuria,

³³³ Virrankoski 1973, 413, 460, 746–747.

³³⁴ Alajoki 2005, 21–22.

³³⁵ Virrankoski 1973, 196–197.

³³⁶ Suomen maatalouden historia I, 224.

³³⁷ Virrankoski 1973, 207–209.

³³⁸ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

³³⁹ Virrankoski 1973, 205.

suolaheinää, nokkosia, jäkälää ja muuta hätäravinnoksi kelpaavaa. Katovalituksissa kerrottiin ihmisten kuolevan ”luonnottoman ravinnon” takia. Monet lähtivät nälänhädän tultua kodeistaan ja siten kulkutaudit levisivät laajalle. Useina vuosina toistuneet ankarat kadot, niistä johtunut nälänhätä ja sen seurauksena levinneet vaaralliset kulkutaudit tappoivat vuosina 1696–1697 lähes kolmanneksen Suomen kansasta. Silloista nälänhätää on kutsuttu historiamme pahimmaksi väestökatastrofiksi ja yleisesti puhutaan ”suurista kuolonvuosista”.³⁴⁰ Kuten asutushistoriaa käsittelevästä luvusta käy ilmi, Rahjassa asutus kasvoi 1600-luvun kuluessa, mutta 1700-luvun alkuvuosikymmeninä useita taloja oli autiona. Syynä saattoivat olla kadot tai sodat.

Vaikeiden katovuosien päätteeksi Limingan suuressa karjapitäjässä alkoi vuonna 1698 kulkutaudinomainen karjarutto, joka levisi koko maakuntaan ja muodostui 1700-luvun taloudellisista vitsauksista ankarimmaksi. Kysymyksessä oli vaikea pernatauti, joka levisi nopeasti eläinten ulosteen ja hyttysten välityksellä. Erityisen vaikeana tauti raivosi vuonna 1735. Isovihan jälkeen tautia oli koko Pohjanmaalla ja valtiovalta kielsi eläinten ja rehun kuljetukset taudin saastuttamista kylistä. Keväällä 1744 maaherra kielsi Pohjanmaan läänin lihakaupan kokonaan ja pyrki saamaan saastutetut karjat eristetyiksi. Kalajoen pitäjässä oli vuosina 1733–1744 menetetty tautien takia 8 228 eläintä, pääasiassa nautoja ja lampaita. Kyse oli todella suurista tappioista koko Pohjanmaan läänissä ja vahingot ylittivät miljoona kuparitaalaria.³⁴¹

Karjarutto, vaikeat katovuodet, isovihan aikaiset tuhotyöt sekä venäläisten pikkuvihan aikana aiheuttamat tuhot olivat tehneet eteläisen voutikunnan asukkaista rutiköyhiä. Tervanpoltosta väki oli saanut vähän tuloa, jotta olivat saaneet ostettua viljaa mutta metsät olivat sen johdosta käyneet vähiin varsinkin rannikolla. Siksi joissakin rannikon pitäjissä oli alettu kiinnittää enemmän huomiota peltojen ja niittyjen huolenpitoon ja jotkut tervanpolttajat hankkivat sivutuloa kalastuksesta ja sahateollisuudesta. Sen sijaan kruununvoudin kertomuksen mukaan Lohtajalla, Kalajoella ja Pyhäjoella elettiin kuten ennen eli ilmeisesti piittaamatta pelloista tai niityistä.³⁴²

Niittytalous olikin vielä varsin alkeellista. 1700-luvulla heinää saatiin vuosittain keskimäärin seitsemän kuormaa taloa kohti. Tämä määrä riitti talveksi vain 2-3 lehmälle. Lisärehua saatiin lehdeksistä, oljista ja soilta ja nevoilta korjattavasta luhtaheinästä. Calamnius syytti tervanpolttoa niittyjen laiminlyönnistä. Rahjan verollepanomittaukset 1760-luvulla osoittivat siellä olleen niittyjä keskimäärin vähemmän kuin muualla pitäjässä.³⁴³ Rahjalaiset ovat hakeneet heinää

³⁴⁰ Virrankoski 1973, 48, 206.

³⁴¹ Halila 1954, 225–226.

³⁴² Vuodentulokertomukset 1776 – 1876. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1. OMA.

³⁴³ Tuulasvaara 1960, 117, 119.

aikanaan jopa Maakallan kivikkoiselta luodolta. Kuokalla oli työläs tehdä peltoja ja peltoja oli tuolloin paljon vähemmänkin kuin nykyään, joten vaivalla kuokitut pienet peltotilkut varattiin pelkästään leipäviljalle ja kaikki eläinten rehu kerättiin Rahjan luonnonniityiltä ja Kallasta.³⁴⁴

Elinkeinoelämän elpyminen alkaa vähitellen 1750-luvulta

Isovihan aikana hevoset ja nautakarja tuhoutuivat miltei kokonaan, mutta jälleenrakennusvuosina kotieläimiä ostettiin vähitellen muun muassa Savosta ja Karjalasta.³⁴⁵ Vuonna 1753 Kalajoen talouselämää kuvaillut Calamnius kirjoitti, että karjanhoito on lähes ainoa elinkeino, josta talolliset neljänä viimeksi kuluneena köyhänä vuonna olivat saaneet elannon. Salmenius oli samoilla linjoilla. Calamniuksen mukaan Kalajoen voi kuulua parhaisiin, mitä Suomesta vietiin Tukholmaan. Lisäksi Kalajoella tuotettiin erinomaista juustoa. Myös vuodat ja teuraskarja olivat tärkeitä vientituotteita mutta viljaa ei riittänyt vientiin.³⁴⁶ Karjatalous oli edelleen peltoviljelyä merkittävämmässä asemassa Kalajoen suunnalla.

Uuden ajan alun viljelytekniikka periytyi keskiajalta ja koki 1700-luvun alkuun mennessä vain vähäisiä muutoksia. Hevosen tai härän vetämät ja ihmisen käyttämät työkalut, kuten aura, lapio, kirves ja sirppi pysyivät yksinkertaisina, puurunkoisina välineinä, joissa käytettiin rautaa vain niukasti. Viljely jakaantui kaski-, pelto-, suo- ja niittyviljelyyn, joka ei ollut varsinaisesti viljelyä, vaan kyse oli niittyjen raivaamisesta.³⁴⁷ 1700-luvulla laskettiin, että 3-4 tynnyrinalan niittyheinät riittivät sille elikkomäärälle, jonka avulla pystyttiin lannoittamaan yksi peltotynnyrinala. Niityn ja pellon suhde oli 1700-luvun lopussa yleisesti 3:1.³⁴⁸

Pelto jaettiin yleensä kolmeen osaan, joista yksi kylvettiin rukiille, toinen ohralle ja kolmas oli kesannolla. 1760-luvulla maanmittareiden lausuntojen mukaan puolet pitäjän pelloista oli kesannolla maan huonon laadun takia. Lannoitustapakin oli alkeellinen: karja aidattiin kesäksi kesantopelloille niiden lannoittamiseksi aina Jaakonpäivään (25.7.) asti. Pelto-otia puhdistettiin joka 3. vuosi tai harvemmin, jos miesväen aika meni tervanpolttoon. Maaherra Göös antoi vuonna 1767 kuulutuksen, jossa muistutettiin ojituksen tarpeellisuudesta ja puiden ja pensaiden raivaamisen tärkeydestä.³⁴⁹ Myös kruununvouti ehdotti 1770-luvulla, että kruununtilalliset ja veroa maksavat voisivat kehittää viljelyksiään ojittamalla ja hän kehotti käyttämään pelloilla

³⁴⁴ Esa Pirkolan haastattelu, Kalajoki 27.11. 2008.

³⁴⁵ Halila 1954, 213.

³⁴⁶ Tuulasvaara 1960, 140–141.

³⁴⁷ Suomen maatalouden historia I, 160.

³⁴⁸ Suomen maatalouden historia I, 411.

³⁴⁹ Tuulasvaara 1960, 84–86, 91.

mieluummin härkiä kuin kalliita hevosia. Kruununvoudin kertomuksen mukaan Kalajoella kasvatettiin ohran ja rukiin lisäksi naurista, yrttejä ja hamppua ja jotkut olivat aloittaneet perunan viljelynkin. Kaura ei oikein menestynyt pitäjässä lyhyen kesän takia.³⁵⁰

Asutus ei kunnolla laajentunut ennen 1750-lukua johtuen sodista, karjarutosta sekä vaikeista katovuosista, joita ison- ja pikkuvihan väliin mahtui peräti 13.³⁵¹ Isovihan jälkeen peltopinta-ala taloa kohden oli Rahjan kylässä arviolta neljä tynnyrinalaa (2 ha). Vuosisadan puolivälistä peltoala alkoi vähitellen kasvaa. Vuonna 1760 peltoa oli 74 tynnyrinalaa (37 ha) ja vuonna 1793 jo 144 tynnyrinalaa (72 ha).³⁵² Viljan hinnan ollessa korkealla varattomat joutuivat käyttämään suuren osan työpäivästä etsien peltua ravinnoksi. Väkilukutaulukoista käy ilmi, että vuonna 1771 vaikean nälänhädän ja kadon jälkeen, tuli pitäjistä viimein sato, josta riitti joillakin viljaa jopa myytäväksi Kokkolaan.³⁵³

Metsien merkitys kasvaa tervatalouden myötä

1600-luvulla metsät ja laidunmaat olivat yhteisiä, kun taas pellot ja niityt olivat talojen yksityisomaisuutta. Metsien merkitys alkoi kuitenkin tervanpolton tuottoisuuden seurauksena kasvaa. Pääperiaate oli, että kukaan ei saanut mennä metsänhakkuuseen vieraan pitäjän puolelle ja tämä synnytti rajariitojakin. Esimerkiksi rahjalaisten ja lohtajalaisten välille syntyi 1660-luvulla kiistaa Siiponjoen varren metsistä. Rahja kuului Kalajoen kirkkopitäjään, kun taas vanhan rajan mukaan se kuului Lohtajan hallintopitäjään. Siiponjoen varren metsät olivat olleet rahjalaisten nautinnassa, mutta lohtajalaiset vetosivat omistusoikeuteensa vuoden 1549 rajankäynnin mukaan. Sen mukaisesti pitäjänraja kulki Ryöppään saaresta Rahjan rannikolle Killinniemen ja siitä Anianmäen ja Kokonkallion kautta Hanhijoen (Hanhipuron) suulle Rautioon. Rajat pysyivät täysin epämääräisinä läpi 1600-luvun.³⁵⁴

Kalajoen ja Lohtajan emäpitäjien rajat pysyivät vuosisatojen ajan epäselvinä Kurikkalasta ylöspäin. Viimeiset käräjät käytiin Kalajoella 1750-luvun paikkeilla, mutta silloinkaan ei päästy sopimukseen. Perimätieto kertoo erään miehen tuolloin ilmoittaneen käräjäpaikan pihalla kuuluvasti, että hän käy viimeiset pätevät käräjät. Miehen puheisiin ei kiinnitetty huomiota. Oli kuivaa ja kesä. Miehen kerrotaan menneen Kauvasten erämaihin ja sytyttäneen kuivan jäkälikön tuleen. Tarkoitus oli ollut polttaa Siiponjokeen saakka juuri tuo riidanalainen alue, mutta tuli

³⁵⁰ Eteläisen voutikunnan voudin kertomus 1775–1776. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1. OMA.

³⁵¹ Tuulasvaara 1960, 17, 97.

³⁵² Alajoki 2005, 24.

³⁵³ Väkilukutaulukot 1749–1793. Kalajoen kirkonarkisto Sa:1. OMA.

³⁵⁴ Virrankoski 1973, 179–181.

saikin niin suuren vallan, että se levisi suurena metsäpalona merenrantaan ja aina Ryöppään nokalle saakka. Kerrotaan, että käärmeitä oli ollut silloin saariston edustan vesillä runsaasti tulta paossa.³⁵⁵ Vielä nykyään muistetaan Ryöppäällä aina olleen paljon käärmeitä ja siellä onkin paikka nimeltä *Kärmeperä*.³⁵⁶

1700-luvun alkuvuosina ei enää saanut hankkia tervaksia rannikon metsistä. Tervaa kuitenkin poltettiin ja perimätietona kulkee tarina tarmokkaasta Mustosen muorista, joka valkoisella hevosella rahtasi valmiiksi pienittyjä tervaspuita sisämaasta ja myi ne rannikon tervanpolttajille. Hän toimi myös sanansaattajana, joka tiesi ilmoittaa vihollisen tulosta, jotta ne väestä, jotka eivät päässeet pakoon Ruotsiin, tiesivät piiloutua piilopirtteihinsä.³⁵⁷

Isovihan jälkeen oli pula siemenviljasta, katovuodet olivat jatkuvia, karja oli vähissä ja kalastusvälineistäkin oli puutetta. Tervanpoltto oli talonpojalle varmin tulonlähde, koska se ei riippunut luonnonolosuhteista eikä vaatinut suuria pääomia. Tervanpolttoon pyrittiin ilman palkkaväkeä ja sellaiseen aikaan, ettei se häirinnyt maanviljelyä tai kalastusta.³⁵⁸

Rahaa tervasmetsistä

”Minkä teet, tee tervan kanssa” – terva on ollut suomalaisten perushyödyke kautta aikojen, mitä vanha sanontakin kuvastaa. Terva oli nahasta ja puusta valmistettujen esineiden suoja-aine lahoamista vastaan ja sitä käytettiin myös ruumiin suoja- ja parannusaineena: ”jos ei sauna, terva ja viina auta, niin tauti on kuolemaksi”. Tervaa valmistettiin pienimuotoisesti kotikäyttöön kunnes suomalainen terva alkoi mennä kaupaksi Euroopassa 1500-luvun jälkipuolelta lähtien. Löytöretket, merisodat ja maailmankaupan kasvu lisäsivät purjehdusta, mikä nosti pohjan metsät uuteen arvoon. Pohjanmaasta muodostui Ruotsin valtakunnan suurin tervanviejä. Tervakauppa toi vaurautta sekä talonpojille että rannikon kaupungeille, kuten Raahelle, Kokkolalle ja Oululle. Talonpojat laskivat jokia veneet täynnä tervatynnyreitä markkinapaikalle tai kaupunkiin, missä porvarit ostivat tuotteet ja toimittivat ne Tukholmaan. Pohjanlahdella oli voimassa kauppapakko, mikä tarkoitti sitä, että ulkomaankauppaa saivat harjoittaa vain tapulikaupungit eli Tukholma ja Turku. Vasta 1700-luvun jälkipuolella Pohjanmaan kaupungit Oulu, Kokkola ja Raahel saivat tapulioikeudet. Talonpoikien vanhastaan harjoittama kauppapurjehdus oli kielletty, mutta se vapautettiin myös samaan aikaan.

³⁵⁵ Arvo Rahja, ”Rahjan saariston ja rannikon historiaa” (art.). Kalajoki 10.4.1986.

³⁵⁶ Arvi Aron haastattelu, Kalajoki 7.11. 2008.

³⁵⁷ Arvo Rahja, ”Rahjan saariston ja rannikon historiaa” (art.). Kalajoki 10.4.1986.

³⁵⁸ Halila 1954, 235, 238.

Tervanpoltosta muodostui merkittävä elinkeino talonpojille, jotka saivat siten tilaisuuden ansaita rahatuloja. Pitäjät ja kylät, joissa oli sekä hyviä tervasmetsiä että kulkukelpoisia jokia, olivat etulyöntiasemassa. Metsien vähenemisen myötä kilpailu alueista kiristyi ja tervanpoltto siirtyi yhä kauemmas sisämaahan. Pitäjien ja kylien välille kehkeytyi rajariitoja, joita ratkottiin käräjillä myös Kalajoella.³⁵⁹ Tervasmetsien saatavuus oli yhtenä syynä lohtajalaisen Matti Kurun ja Siiponjoen varteen asettuneen uudisasukkaan Pekka Knuutinpoika Kurikkalan aluekiistoihin vuosien 1665–1666 talvikäräjillä. Matti Kurun mukaan Kurikkalan uudistilan maat sekä osa Rahjan saaristosta kuului Lohtajan Pahkalammin kylälle. Asia ratkaistiin kuitenkin siten, että tervasmetsät jäivät pitäjien yhteismaaksi.³⁶⁰ Tervasmetsiä koskevia riitoja oli Kalajoen rannikon asukkaiden kesken enemmänkin, sillä kilpailu oli kovaa alueilla, joilla oli runsaasti asutusta.³⁶¹

Metsät olivat vielä 1600-luvulla yhteistä omaisuutta ja käyttöoikeuden tervasmetsään sai se, joka ehti merkitä sen ensimmäisenä. Kruunu koetti säännöstellä talonpoikien tervanpolttoa eri keinoin, vaihtelevalla menestyksellä: tervanvienti myönnettiin yksinoikeudeksi tervakomppanialle, talonpojan oikeus tervanpolttoon sidottiin verolukuun ja kaupungeille määrättiin vientikiintiöt. Säädösten valvonta oli vaikeaa, joten eniten vaikutusta oli tervakomppanian kiintiö- ja hintapolitiikalla.³⁶²

Pohjois-Pohjanmaalta vietiin Tukholmaan tervaa vuosien 1648–1658 välisenä aikana keskimäärin 12 000 tynnyriä vuodessa. Suuri osa tervasta tuotettiin Kalajoen ja Pyhäjoen pitäjien alueella. Vuosisadan loppua kohti tervan vientimäärät nousivat 20 000 tynnyriin vuodessa. Oulusta vietiin pääasiassa Limingan, Oulun ja Iin pitäjissä tuotettua tervaa, Kokkolasta Kalajoen ja Pyhäjoen tervaa. Talonpoika sai rahatuloja arviolta neljä kuparitalaria tynnyriltä.³⁶³ Tervan merkitys oli suuri muutoin luontaistaloudesta elantonsa saaneille asukkaille, sillä elämää rasittivat monet katovuodet sekä sotaväenotot. Suuren Pohjan sodan (1700–1721) eli isonvihan aikaan Venäjän sotavoimat vyöryivät Pohjanmaalle asti ja asutus kärsi kovia takaiskuja. Venäläiset miehittivät vielä koko maan pikkuvihan (1741–1743) aikana. Talonpojat saivat sodissa kärsineillä alueilla tervanpoltolla tuottoa nopeammin kuin maanviljelyksellä ja rahatuloilla voitiin maksaa verot sekä ostaa välttämättömiä tarvikkeita. Rahjan kyläläisillä riitti vielä isonvihan jälkeen yhteisiä metsiä honkien kolomiseen eli kuorimiseen, esimerkiksi Alajoen talosta tervasmetsään oli vain $\frac{3}{4}$ peninkulman matka.³⁶⁴

³⁵⁹ Virrankoski 1956, 190–191.

³⁶⁰ Virrankoski 1956, 80–82, 192.

³⁶¹ Virrankoski 1973, 251.

³⁶² Virrankoski 1973, 258–260.

³⁶³ Virrankoski 1973, 256.

³⁶⁴ Tuulasvaara 1960, 149, 470.

Tervaksista tynnyriin - tervantuotannon vaiheet

Tervantuotanto sisälsi useita eri työvaiheita, joista on olemassa ensimmäinen kuvaus 1700-luvulta. Ylioppilas, sittemmin Kruunupyyn kirkkoherra, Eric Juvelius tarkasteli vuonna 1747 valmistuneessa väitöskirjassaan tervanvalmistusta Pohjanmaalla. Paras tervaspuu oli mänty, josta saatiin paljon tervaa kuorimalla se kolmena keväänä pihkoittumaan. Puiden kolomiseen lähdettiin yleensä toukotöiden jälkeen. Männyt olivat keväällä täynnä *mäihää*, mikä helpotti kaarnan irrottamista puusta. Puut kuorittiin vuolimella eli *pantaveitsellä* niin korkealta kuin mies ylettyi. Seuraavana keväänä kuorimista jatkettiin ylempää *jatkoraudalla*. Puun pohjoispuolelle jätettiin kuorimatta kapea, noin kolmen kyynärän levyinen kuorensuikale eli selkä, ettei puu kuivunut kokonaan. Kolmantena vuonna ennen kaatoa selkä kuorittiin. Puut kaadettiin vasta kolmen tai neljän vuoden kuluttua, jotta ne ehtivät väkevöityä.³⁶⁵

Syksyllä sadonkorjuun jälkeen ja maan jäädyttyä, noin Mikkelinpäivän aikaan, lähtivät miehet kaatamaan kuorimansa tervaspuut ja kuljettamaan ne tervahaudalle. Eric Juvelius arvosteli pohjalaisten tapaa tuhлата metsiään. Männystä käytettiin tervanpolttoon neljän kyynärän mittainen osa ja latvat jätettiin lahoamaan, etenkin kaukaisissa metsissä. Juveliuksen mukaan vain ne, joilla oli pulaa polttopuusta, hyödynsivät koko puun.³⁶⁶ Tervaspuut katkottiin tervaksiksi, jotka olivat noin 3,5–4,5 metrin pituisia. Tervakset puolestaan halottiin eli rouhittiin piluiksi. Työvaihe vei paljon aikaa, joten tervasmiehet saattoivat yöpyä paikalla kiukaalla varustetussa hautapirtissä.³⁶⁷

Kuten muissakin töissä, myös tervan valmistuksessa seurattiin luonnon merkkejä, joista pääteltiin sopiva aika työn aloittamiseen. Paras aika männyn kuorimiseen oli yläkuulla etelätuulen puhaltaessa ja taivaan ollessa kirkas. Tällöin puut eivät kuivuneet liikaa kuten alakuun ja pohjoistuulen aikaan.³⁶⁸ Viikonpäiviinkin liittyi uskomuksia, milloin mikäkin työ oli parasta aloittaa, esimerkiksi rouhiminen kannatti alkaa tiistaina. Jotkut koettivat varmistaa tervanpolton onnistumisen laittamalla haudan pohjalle kuolleen käärmeen ja latomalla puut sen päälle. Tervahauta piti sen jälkeen vielä kiertää ympäri kolme kertaa vastapäivään.³⁶⁹

Tervahauta oli ympyrän muotoinen, suppilon tapainen syvennys, joka kaivettiin mieluiten kuivalle paikalle, kuten mäelle, joen törmälle tai pellolle. Savinen maaperä oli tarkoitukseen liian kosteaa ja hiekkainen liian *poreaa*, jolloin tervahauta oli vuorattava saven, hiekan ja mullan

³⁶⁵ Juvelius 1747, 10–11; ks. myös Virrankoski 1997, 50.

³⁶⁶ Juvelius 1747, 11–12.

³⁶⁷ Virrankoski 1997, 50.

³⁶⁸ Juvelius 1747, 10–11.

³⁶⁹ Keskinen 1936, 83, 85.

sekoituksella. Kauempana metsissä sijaitsevia hautoja ei kaivettu maahan kokonaan vaan ainoastaan pohjastaan. Kotia lähempänä olleiden hautojen sekä sivut että pohja kaivettiin maan alle. Maahan kaivamisella estettiin haitallisten ilmavirtojen vaikutus tervanpolttoon.³⁷⁰

Tervahaudan pohjalle asetettiin haudan rintaa kohden kallelleen puukouru, hautavati, josta lähti ontto puuränni. Terva valui hautavadin kautta ränniin ja haudanrinnan läpi isoon astiaan tai tervatynnyriin. Hautaa voitiin käyttää useamman kerran, sillä se puhdistettiin aina polton jälkeen epäpuhtauksista, sälöistä ja hiilistä. Kesäkuun puolivälissä suoritettussa *haudan panemisessa* olivat mukana sekä miehet että naiset ja lapset. Työssä tarvittiin paljon väkeä, jotta se saatiin tehdyksi hyvän sään aikana. Hauta vuorattiin noin puoleentoista puunpituuteen kuusen kuorella tai tuohella. Sen jälkeen kirkkaana aurinkoisena päivänä ryhdyttiin suurella joukolla täyttämään hautaa: toiset kantoivat puita ja toiset pienivät tervaksia, jotta ne voitiin latoa ympyrään. Tervaksien latominen vaati tarkkuutta ja kokemusta, siksi tämän työvaiheen hoitivatkin yleensä kaikkein kokeneimmat tervanpolttajat. Tervakset ladottiin vaakasuoraan keskipistettä päin kallistaen ”*kuin kalat pannaan vadille niin että niiden pyrstöt alhaalla tapaavat yhteen*”. Pinosta ei saanut tulla liian korkeaa, tasaista tai kuoppaista vaan tiivis ja pyöreä. Hauta peitettiin paksulla turvekerroksella, jotta tuli ei päässyt riistäytymään valloilleen.³⁷¹

Myös itse tervanpoltto oli kokemusta, huolellisuutta ja aikaa vaativaa työtä. Hauta sytytettiin tyynellä ilmalla. Polttajat valvoivat koko ajan, ettei tuli riistäytynyt mistään kohtaa ulos, paikkasivat reikiä sammaleella ja mullalla, kokeilivat terävällä seipäällä, oliko tuli liian syvällä tai liian voimakas, jolloin sitä piti vaimentaa lisäämällä multaa. Haudan lähellä pidettiin varalta vesisaaveja. Tuulinen ja myrskyinen sää sekä vesisade vaaransivat polton onnistumisen. Vuorokauden polton jälkeen valutettiin ensin paksu *räkäterva*, josta voitiin keittää pikeä. Sen jälkeen juoksi tavallinen terva, jota ei saanut nimittää sen oikealla nimellä vaan sitä sanottiin tavaraksi. Kolmen päivän jälkeen annettiin tulen palaa runsaammin. Kun tervan tulo lakkasi, hauta sammutettiin vedellä tai turpeilla tukahduttamalla. Väkevistä tervaksista saatiin kahdesta kolmeen tynnyriä tervaa syllältä.³⁷²

Tervatynnyrit kuljetettiin kesällä tervaveneillä tai talvella jäätyneitä uomia myöten kaupunkeihin tai sallituille markkinapaikoille kuten Kalajoen Plassille. *Runsimehet* tarkastivat olivatko tynnyrit

³⁷⁰ Juvelius 1747, 13.

³⁷¹ Juvelius 1747, 15–16.

³⁷² Juvelius 1747, 17–18.

täynnä ja terva laadukasta.³⁷³ Salmenius tutki, kuinka paljon Kalajoelta vietiin tervaa vuonna 1752:

”Tullilistain mukaan on Kalajoelta wiimme kesänä Stockholmiin ulos wiety 5,600 tynnyriä tervaa, 500 leiwiskää woita 100 syltää halkoja ja 15 säkkiä wasikannahkoja. Tästä tulis uskoa, että tämän terwan paljouden tähden mehtät yhtenä vuonna paljon wähenisi, mutta huomata tulee, että nämät terwat ei olekaan kaikki pitäjän sisällä poltettu, sillä on myös sisinnä asuwat Hämäläiset wetäneet alas tähän haminapaikkaan terwansa ja myyneet net jollekki Kalajokiselle, joka sitten on Kauppioille net uudestaan myynyt. - - Terwasta on talonpoika saanut tätä aikaa 9 ja 10 daleria tynnyriltä ja woista 7 ja 8 daleria leiwiskältä, sekä isoista haloista 3 ja 4 daleria syleltä.”³⁷⁴

Tervanpoltto – väistytvä elinkeino

Rannikolla metsät olivat vähentyneet ja tervanpolttoalue siirtyi yhä enemmän sisämaahan. Ruotsin valtiovalta huolestui metsien riittävydestä ja yritti rajoittaa tervanpolttoa sallimalla ainoastaan männynkantojen ja juurien sekä muuhun tarkoitukseen kelpaamattomien puiden polttamisen. Rajoituksia oli kuitenkin mahdotonta valvoa. 1700-luvun puolivälissä määrättiin talokohtaiset manttaaliin sidotut tervakiintiöt: vähämetsäisellä alueella kokomanttaalin talo sai polttaa korkeintaan 20 tynnyriä vuodessa, puolen manttaalin talo puolestaan 15 tynnyriä ja kaikkein pienimmät talot vain kahdeksan. Tervanpolttoon liittynyt metsänhaaskaus loppui vähitellen kuitenkin vasta metsien isojaon myötä.³⁷⁵

Tervanpoltto koki uuden kukoistusvaiheen Venäjän vallan aikaan 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. Siihen turvauduttiin vielä myös katovuosien aikaan. Kansainväliset suhdanteiden takia tervantuotannon kannattavuus laski. Kalajoen nimismies mainitsee tervanpoltton pitäjäläisten taantuvana sivuelinkeinona. Metsien arvostus koheni isojaon jälkeen, sillä kukaan ei halunnut haaskata omaa puustoaan. Kruununvoudin mukaan maanviljelyn ja karjanhoidon kehittäminen vähensivät tervanpolttoa koko Salon kihlakunnan alueella, johon Kalajokikin kuului.³⁷⁶ Oulun Wiikko-Sanomissa kirjoitettiin Kalajoelta vuonna 1861, että tervanpoltto oli häviämässä: *”Terwaruuki, joka vuosittain on wähennynnä, niin ettei terwoja tuoda kuin nimeksi entisen suhteen, eikä sitä enään muut polta, kuin Reisjärweläiset, jotka eiwät tahdo luopua wanhoista tawoistaan, waan riippuwat niissä kynsin hampain kiinni.”³⁷⁷* Tervanpolttoa pidettiin siis jo hieman vanhentuneenakin tapana.

³⁷³ Juvelius 1747, 19–20.

³⁷⁴ Salmenius [1754], 30, § 19.

³⁷⁵ Tuulasvaara 1960, 150–153.

³⁷⁶ Vuodentulokertomukset 1776- - 1876. Saloisten kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1. OMA.

³⁷⁷ O.P. ”Kalajoelta”. Oulun Wiikko-Sanomia 9.2.1861.

Rannikkoalueilla, kuten Rahjan kylässä oli tervanpoltto laajamittaista vientiä varten varmasti päätynyt jo aikaisemmin kuin sisämaassa. Tervan käyttö kotitarpeisiin ei silti lakannut, tarvitsivathan Rahjan kalastajien veneet ja muut käyttöesineet edelleen tervauksensa. Nykyään tervaa ei muisteta poltetun miesmuistiin. Tervanpolton aikakaudesta kertovat vain vanhat hautojen pohjat, joita löytyy vielä Rahjankin alueelta³⁷⁸. Tervahautojen jäänteet kiehtovat mielikuvitusta, sillä niihin on liitetty isovihan aikainen tarina kätketystä aarteesta.

Sukka-Matin tarina

Isonvihan aikaan asui Rahjassa Sukka-Matti niminen merimies, joka oli seikkaillut maailman merillä ja tuonut Amerikasta tehdaskutoisia ohuita sukkiä, jotka menivät hyvin kaupaksi. Sukka-Matti oli poikamies ja luonteeltaan nuuka, hän ei tuhlannut rahojaan vaan keräsi ne talteen ja rikastui: *”Nämä jotka sitä kertoo aina kylällä, ne vanhat miehet, ne puhuu, että sillä oli mökin nurkassa vaskisaavi, jonne se heitteli niitä pisnesrahoja ja palakkoja ja ne oli isoja kultarahoja, kolikoita. Se on kaikki säästänyt sinne saaviin.”* Mutta isonvihan aikaan viholliset olivat saaneet jostakin tietää Sukka-Matin rahoista ja päättäneet ryöstää ne. Sanansaattaja tuli varoittamaan Mattia ja kehotti tätä pakenemaan:

”Onko se sanansaattaja sitte kertonu sitä myöhemmin seuraaville sukupolville, että soli pannu heti töpinäksi, se oli ollu se saavi melkein täynnä niitä rahoja ja siinä oli ollu vasikannahka siinä orressa kuivumassa, soli sen sitassu siihen niinkö kanneksi. Se oli ollu painava, sillä oli ollu joku semmonen niinkö hevosaisa tai joku vähän vankempi keppi, jonka oli pannu sankain läpi ja justiin oli jaksanu nostaa sen olalle ja oli lähteny käveleen. Se oli sanonu, että hän tekee semmosen tempun, ko tästä menee semmonen oikopolku tänne Siiroseen, että hän pääsee vastatusten ja pääsee niitten selustaan, polun ja tien väliä (vanha tie menny läheltä nykyistä kasitietä) sen verran ettei ne nää (tieltä polulle). Se oli puhunu, että hän yrittää täsä heti kätkeä sen maahan, ettei jaksu kovin kauas sitä kantaa. Mikkonkukkula täsä puolessa välissä, ne tuliki samaa polkua vastaan, ettei ne tullukkaan sitä tietä mitä se (Matti) oletti. Tuossa ne on tullu vastakkain ja se on siinä tapettu se Matti.”

Arvoitukseksi jäi, saivatko ryöstäjät rahat vai ehtikö Matti kätkeä ne. Esa Pirkolan isoisä uskoi, että Sukka-Matti kätkei rahat heti, sillä niitä ei olisi jaksanut kantaa kovin pitkälle. Isoisä uskoi, että koska tapahtuman aikaan oli myöhäinen syksy, ainoa mahdollisuus, mihin jotain olisi voinut piilottaa, olivat vielä sulana olleet tervahautojen pohjat. Isoisä oli päättänyt löytää aarteen:

”Sen takia piti mun olla kaivamassa, ko se oli jo niin vanha mies, ettei se jaksanu ihte kaivaa lapiolla. Kesäisin se tuli, aina se mietti sitä Sukka-Matin aarretta, välistä se oli nähny untaki, hän tietää nyt misä tervahauassa ne on, se on siinä ja siinä tervahauassa. Tämän tien varressa (tervahautoja ollut mm. Rahjasta rantaan vievän tien varressa) oli molemmin puolin niitä vanhoja tervahauan pohjia, saatto olla 4–5. Hiekkarinteessä oli yleensä, ne näky hyvin. Hiekka oli vähän paakkuuntunutta, vähän niinkö kivihiiltä osassa. Oli aika koviaki paikoin kaivaa, määki olin aika

³⁷⁸ Schulz 2008.

hentonen vielä, väsähin äkkiä ko kesähelle. Se vain: kaiva vain poika, kaiva vain, kyllä se lapio kohta kilahtaa. Kyllä se jäi kilahtamatta. Kyllä muaki jäi se sen verran kaiveleen myöhemmin ja malmiharavalla käytiin samoja paikkoja läpi ja Mikkonkukulallaki yhtä tervahauan pohjaa, mutta ei sitä löytyny. Vois olla arvokkaita ne kolikot...”³⁷⁹

Sukka-Matin tarinalla on todellisuuspohjaa, sillä 1700-luvun alkupuolella Rahjan kylässä asui Matti Sukka eli Rahja, joka oli talonpoika ja perämies. Sukka-nimi ei tullut kuitenkaan sukista vaan se oli vanha talon nimi. Kalajoen laivurit purjehtivat yleensä Tukholmaan, mutta on mahdollista, että miehiä pestautui siellä toisiin laivoihin, jotka seilasivat kauempanakin kuin Itämerellä. Sukka-Matista kerrotaan, että viholliset surmasivat tämän Mikonkukulalla, koska hän ei paljastanut rahakätköään. Pohjanmaata vallatessaan venäläiset sotilaat tappoivat ja ryöstivät asukkaita.³⁸⁰ Ihmisten kokemat kauhut säilyivät pitkään jälkipolvien muistoissa. Sukka-Matti jäi historiaan yhtenä raskaan sodan uhreista.

Isovihan jälkeen autioiden asutuksesta isojakoon

Rahjalaisia osallistui suuren Pohjan sodan taisteluihin, kuten kenraali Armfeltin Norjan sotaretkeen. Hengissä selvisivät rahjalaiset korpraali Gabriel Kurikkala sekä sotamies Envald Siermala.³⁸¹ Sodan aikainen venäläismiehitys, isoviha, oli rannikkoalueelle tuhoisa. Lähes kaikki rakennukset hävitettiin. Rauhan tultua jäljelle jäänyt omaisuus luetteloiitiin ja hävitys oli niin täydellinen, että Lintulahdesta kerrotaan löytyneen vain kaksi latoa.³⁸² Vuonna 1721 Uudenkaupungin rauhan solmimisen jälkeen Kalajoen pitäjän taloista lähes puolet oli vailla asutusta. Rahjassa oli 12 taloa, joista neljä oli autiona.³⁸³

Maatalousväestä ja ruotusotilaista oli sotien jälkeen pula, joten valtiolta pyrki ehkäisemään maaltapakoa ja lisäämään uudisasutusta. Uudisasutusta syntyi vanhoja tiloja halkomalla ja myös sotilastorppien ja uudistilojen muodossa. Koska viljelijä pääsi heti omaan maahan kiinni, ei torpparilaitosta syntynyt Kalajoelle vielä 1700-luvulla.³⁸⁴ Vuonna 1770 annettu asetus salli uusien talojen perustamisen kaikkialle jakamattomalla maalla.³⁸⁵

Kruununtilallinen maksoi maaveron, joka katsottiin hänen tilasta maksamakseen vuokraksi. Tilan hallintaoikeus ei ollut perinnöllinen. Perintötilan haltijalla oli perinnöllinen omistusoikeus tilaan,

³⁷⁹ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

³⁸⁰ Virrankoski 1956, 93, 211, 398.

³⁸¹ Alajoki 2005, 23.

³⁸² Arvo Rahja, ”Rahjan saariston ja rannikon historiaa” (art.). Kalajoki 10.4.1986.

³⁸³ Tuulasvaara 1960, 7, 13.

³⁸⁴ Halila 1954, 92, 107.

³⁸⁵ Tuulasvaara 1960, 16.

josta hän maksoi maaveron kruunulle. Perintötila saattoi kuitenkin maksamattomien maaverojen vuoksi muuttua kruununtilaksi. Sotien, väenottojen ja toistuvien katovuosien aikana maaveroon lisättiin jatkuvasti uusia kerroksia ja niitä maksettiin isäntäluvun (*mantal*) mukaan niin, että ne olivat yhtä suuret niin pienille kuin suurillekin taloille ja monet pientalonpojat joutuivat verorästien takia luopumaan tilastaan.³⁸⁶ Rahjan kylän kantatilat olivat perintötiloja 1700-luvulla.³⁸⁷ Hiekkamaa ei ilmeisesti houkutellut viljelemään, sillä uudistiloja 1700-luvun jälkipuolella syntyi vain neljä. Juusolaa lukuun ottamatta ne sijoituivat Siiponjokivarteen. Joukko uudistiloja perustettiin myös Siiponjokeen laskevien ojien ylä- ja keskijuoksulle.³⁸⁸

Kruununtilan katselmuksissa 1700-luvulta kuvailtiin uudistiloja. Juusolan uudistilalla oli paritupamallisen asuinrakennuksen lisäksi toinen tupa (*gästestuga*) eteisellä eli porstualla ja kahdella kamarilla sekä sauna, talli, navetta, lampola, latoja, riihiä, käymälä, maitokamari, aittoja ja kaivo. Niittyjen tuotto riitti ylläpitämään kahta hevosta, 13 lehmää ja jonkin verran lampaista. Puroniemen uudistilalla oli asuinrakennuksen lisäksi tupa, jossa oli eteinen mutta liesi puuttui. Muita rakennuksia olivat talli, navetta, lampola, ladot ja riihet. Käymälä puuttui, samoin kaivo. Vesi otettiin Siiponjoesta. Tilallinen ei kalastanut ja niityiltä saatiin heinää sen verran, että se riitti hevoselle, 10 lehmälle ja 10 lampaalle. Pystön uudistilan pihapiiri koostui hirsisestä parituvasta ja kahdesta muusta toisiinsa nähden vastakkain olevasta parituvasta. Lisäksi pihapiiriin kuului porstuallinen sauna, talli ja heinälato, navetta ja lampola, riihiä ja latoja. Vesi otettiin Siiponjoesta, sillä kaivoa ei ollut. Tilallisella oli kaksi hevosta, 14 lehmää sekä lampaista. Tilallinen kalasti sivuelinkeinonaan. Aron uudistilalla oli päärakennuksessa tuvan lisäksi kolme kamaria ja eteinen. Lisäksi pihassa oli tupa, jossa oli eteinen ja kamari. Pihapiirissä oli myös sauna, talli ja heinälato, navetta, lampola, latoja ja riihiä sekä kaivo. Tilallisella oli kaksi hevosta, lemmiä ja 9 lammasta. Tilalla myös kalastettiin.³⁸⁹ Kaikki nämä uudistilat muuttuivat kruununtiloista perintötiloiksi 1800-luvun kuluessa: Juusola vuonna 1804, Puro (ennen Puroniemi) vuonna 1865, Pystö vuonna 1806 ja Aro vuonna 1804.³⁹⁰

1700-luvun kuluessa Kalajoen peltoalat kaksinkertaistuivat 1600-luvun alun peltoaloihin nähden.³⁹¹ Maaherrat yrittivät kaikin tavoin edistää maataloutta ja maaherra Piper valitti, että rahvas tuhlassi aikaa ja työvoimaa lohienkalastukseen ja tervanpolttoon maatalouden kustannuksella. Maanviljelyn edistämiseksi ja maanomistusolojen vakauttamiseksi katsottiin

³⁸⁶ Suomen maatalouden historia I, 272–274.

³⁸⁷ Maakirjat; ote vuodelta 1875. Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto IBbc:4. OMA.

³⁸⁸ Tuulasvaara 1960, 20, 33.

³⁸⁹ Katselmukspöytäkirjat, Kalajoki 1799–1871, Oulun lääninkonttorin arkisto Hg1:8. OMA.

³⁹⁰ Maakirjat; ote vuodelta 1875. Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto IBbc:4. OMA.

³⁹¹ Virrankoski 1973, 202.

välttämättömäksi muuttaa maan jakoa. Maa tulisi antaa taloille yhtenäisinä suurina kappaleina ja myös metsät olisi jaettava talojen kesken.³⁹² Isojako oli laajuudeltaan ja vaikutuksiltaan 1750-luvulta 1800-luvun lopulle ulottuvan ajanjakson merkittävin maataloudellinen reformi. Se muutti maanomistuksen luonteen. Peltojen ja niittyjen lisäksi myös jakokuntien ja kylien metsät jaettiin talollisten kesken.³⁹³ Verollepanomittaukset isojakoa varten toimitti Rahjassa, Tyngässä ja Etelänkylässä Lars Anton Runeberg vuosina 1761–1766. Peltojen isojako ei kylässä suuresti muuttanut vanhoja omistussuhteita, sillä pellonjako oli tarpeen vain Roukalan, Isoalajoen, Juusolan ja Aron tilojen välillä ja tässäkin oli kyse ainoastaan kolmesta riidanalaisesta peltolohkosta.³⁹⁴

Rahjan saaret luovutetaan kruunulle isojaossa

Isojaon ensimmäinen kokous pidettiin Rahjan talossa vuonna 1801. Siinä kokouksessa Rahjan kylän jakokunnan osakkaat suostuivat luovuttamaan saaristoalueen valtion hallintaan ja tämä vahvistettiin vuonna 1804 kihlakunnanoikeudessa.³⁹⁵ Kaikki saaret Oulun läänin puolella menivät kruunulle ylijäämämaaksi, lukuun ottamatta muutamia niittypalasia, joita talot ottivat omikseen veroja vastaan. Sen sijaan saariston Vaasan läänin puolella olevat saaret jäivät yksityisten veromaiaksi. Kruunu vuokrasi saaria ja kalavesiä yksityisille, mutta olemassa olevien kalamajojen käyttöoikeus jäi usein vanhaan nautintaoikeuteen pohjaten niiden entisille käyttäjille.³⁹⁶ Eniten tarjoava sai vuosiveroa vastaan kalastuksen lisäksi oikeuden vuokra-alueen niittyihin. Vuokrasopimukseen sisältyi ehto, että kukin huolehti heinämaistaan ja tehdyn heinän suojaamisesta (ladoista). Sopimukseen ei kuulunut metsäkäyttöoikeutta.³⁹⁷

Vuoden 1890 katselmuspöytäkirjan mukaan vuokrasopimukset tehtiin tavallisesti kymmeneksi tai 25 vuodeksi kerrallaan. Melkein joka saarella oli vähän niittymaata. Lepänen sopi hyvin kalastustukikohdaksi ja Pekka Rahjalla oli siellä myös viljelyksiä. Lähellä mannerta sijaitsevassa Oravakarissa kasvoi hyvää tukkimetsää ja siihen kuulualta Vähäkalliokarilta sai 4 kuormaa heiniä. Iso- ja Vähä-Pauhakari eivät soveltuneet kalastukseen rantojen mataloiduttua, joten niiden arvo oli ainoastaan niityissä, joilta sai 12 kuormaa heiniä. Piekkokarissa oli kalastaja Märsell viljellyt ja raivannut vähitellen 14 kapanalaa niittyä, josta sai 2 kuormaa heiniä. Saarenkarista sai 4 kuormaa heiniä. Vähäpaattiskarissa eli Siirosekarissa perkatut niityt tuottivat Pekka Siiroselle

³⁹² Halila 1954, 88, 107.

³⁹³ Suomalaisen maatalouden historia I, 356.

³⁹⁴ Tuulasvaara 1960, 57, 61.

³⁹⁵ Rahjan saaristoa koskevat asiakirjat 1865–1960. Kalajoen hoitoalueen I arkisto E3e6:1. OMA.

³⁹⁶ Arvo Rahja, ”Rahjan saariston ja rannikon historiaa” (art.). Kalajoki 6.2.1986.

³⁹⁷ Vuokrasopimukset 1916–1962, Kalajoen hoitoalueen I arkisto E3e1:1. OMA.

vähintään 6 kuormaa heinää ja siellä kasvoi myös tukkimetsää. Peltoa ei ollut. Siirosella oli niittyä myös Vähäpaattiskarissa eli Viinikarissa ja sieltä sai noin 2 heinäkuormaa. Isopaattiskari eli Pappilankari tuotti jopa 16 kuormaa heinää ja niittyalaa olisi katselmuksen mukaan mahdollista lisätä paljonkin kuivattamalla. Niitty oli laajentunut vesijättörannoilla. Peltoa siellä ei ollut. Isoputkisaarta ei käytetty kalastuspaikkana, mutta siellä oli niittymaata, jota olisi raivaamalla mahdollista lisätä. Nyt se tuotti 3-4 kuormaa heiniä. Alajoenkarin kahdella saarella oli molemmissa viljelyksiä ja molempien niityt tuottivat 5 kuormaa heiniä.³⁹⁸ Omistajavaihdoksesta huolimatta saaret säilyttivät entisen käyttötarkoituksensa kalastus-, laidun- ja heinätyöskäytössä läpi 1800-luvun.

Vuonna 1916 tehdyn Rahjan saariston tulo- ja lähtökatselmuksen mukaan monissa saarissa oli kalamajoja tai ainakin heinä- ja verkkolatoja. Isoputkisaarella oli huononpuoleista luonnonniittyä ja 7 latoa, joista 4 oli kunnossa. Isopaattiskarissa oli vielä runsaasti arvokkaita tukkipuita, mutta luonnonniitty oli huononpuoleista. Siellä oli 9 latoa, joista 6 oli kunnossa. Lisäksi oli majatupa leivinuunilla ja riihi. Saarella oli myös vanhoja peltoketoja, joissa jo osin kasvoi tuuhea koivikko. Alajoenkarin luonnontilaiset niitytkin mainitaan huonoiksi. Saarella oli 8 latoa, joista 6 oli kunnossa. Vähäputkisaarella, Kalliosaarella ja Saarenkarilla oli myös latoja. Vähäpaattiskarien luonnonniitytkin mainitaan huonokuntoisiksi, samoin Ryöppään. Ryöppäessä oli 3 latoa, joista kaksi oli kunnossa ja lisäksi siellä oli majatupa. Lepäsissä oli 4 kalastajamajaa ja yksi lato. Saarella oli vain vähän huonoa niittyä. Oravakarin niittymaa mainitaan sekin huonoksi, mutta kaikki 3 latoa olivat kunnossa. Iso- ja Vähäpauhakarien niittymaa oli myös huonoa ja ladoista osa oli huonokuntoisia. Saarilla oli kuitenkin tukkipuita. Pöllä oli annettu Joensuun talolle käytettäväksi vakinaista veroa vastaan ja siellä oli kalamajojen lisäksi kaksi huvilaa. Somerossa oli vähän luonnonniittyä ja yksi lato. Tähän kuuluvassa Anteruksessa oli kauppias J. Pernulla huvila. Piekkokarissa kivikkoiseen maahan oli murrettu peltoa, josta 1/5 osa oli peltona ja osa hyväkasvuisina ketoina.³⁹⁹ Saarten arvo nähtiin 1900-luvun alkuvuosikymmeninä metsissä. Tähän oli syynsä paitsi puutavaran arvonnousussa myös maataloudessa tapahtuneissa muutoksissa. Kylvöheinää viljeltiin tuolloin jo yleisesti, joten saarten vähäiset heinä määrät eivät enää olleet elintärkeitä karjanhoidon kannalta. Saaria oli otettu myös virkistyskäyttöön.

Vuonna 1923 saaristo jaettiin käyttönsä mukaan kolmeen alueeseen; orilaidun-, lauttaus- ja kalastusalueisiin. Orilaidunalue vuokrattiin Pohjanmaan hevosjalostusliitolle 15 vuodeksi. Maataloushallituksen hallintaan kuuluvaan orilaidunalueeseen sisältyivät Iso- ja Vähäputkisaari,

³⁹⁸ Kruunun saarien katselmuspöytäkirjat 1890. Kalajoen piirin nimismies CIVg:1. OMA.

³⁹⁹ Saarten tulo- ja lähtökatselmus 1916. Rahjan saaristoa koskevat asiakirjat 1865–1960. Kalajoen hoitoalueen I arkisto E3e6:1. OMA.

Iso- ja Vähäpaattiskari, Viinakari, Ryöpäs, Ruohokarit, Alajoenkari sekä mahdollisuus vaihtaa Iso- ja Vähäpauhakarit laidunalueella oleviin yksityisten niittypalstoihin. Vuokralaisella oli kalastusoikeus alueeseen kuuluvien saarten rannoilla ja velvollisuus metsänvartioimiseen laidunalueella. Alajoenkarin ja Ryöppään itärannat, sekä Isopauhakarin länsi- ja eteläranta liitettiin kuitenkin lauttausalueeseen, joka tuli Metsähallituksen hallintaan. Kalastusalue vuokrattiin rahjalaisille viideksi vuodeksi kerrallaan ja vuokraan kuului heinätyös- ja laidunnusoikeus kalastusalueen saarilla, ja lupa säilyttää alueella olevat asunnot. Lisäksi kalastusalueen vuokraajilla oli lohienkalastusoikeus Maakallassa.⁴⁰⁰

Laidunnus jatkui saarissa 1920-luvun kuluessa. Rahjan tilan lampaat laidunsivat Kurvosessa ja lampaita pidettiin myös muissa pikkusaarissa. Saarissa oli pitkään myös hevoslaitumet, jonne orit vietiin uittamalla tai lautalla ja siellä niitä pidettiin koko kesä. Saarissa oli hevosille paljon syötävää, mutta nykyisin laidunalueet ovat jo metsittyneet. Pauli Rahjan mukaan sota-aikana saarissa kasvoi vielä tukkimetsääkin.⁴⁰¹

Oriit laitumella Alajoenkarissa. Kuvan omistavat Valto Torvi ja Tarja Huhtala.

Orilaidunalueena oli Pappilankari, Ryöpäs, Siirosenkari ja Alajoenkari. Laidunalueen aita kulki Alajoenkarin eteläosassa, missä nyt kulkee Natura-alueen raja. Esa Pirkola kertoi orilaidunnuksesta, joka loppui 1960-luvun puolivälin tienoilla:

⁴⁰⁰ Rahjan saariston heinättämisoikeuksia koskevat välikirjat 1923. Kalajoen hoitoalueen I arkisto E3e6:1. OMA.

⁴⁰¹ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

”Sitte on ollu orilaidunalueena tämä ja ulompi saaristo on ollu kalastuskäytössä. Ko hevosia oli vielä maataloissa niin orivarsoja, oliko kolmeen ikävuoteen asti, ei vielä voinut ottaa työhön ko ne oli niin tottelemattomia ja viljejä. Ne keräs niitä aika laajalta maakunnasta ja tuotiin kesäksi tänne saareen, se oli hyvää koulua niille, tasas niiden luonnetta ko niitä oli niin paljon ja ne siellä keskenään tappeli ja tasaantu. Se oli hirveän suosittu tuo. Olisko niitä ollu 50–60 orivarsaa maksimissaan kerrallaan saaressa. Se oli semmonen aika mielenkiintonen tapahtuma.

Oltiin vielä kansakoulussa ja ne tuotiin aina määrättynä päivänä keväisin, kyllä me mentiin monena keväänä kattomaan sitä ko ne päästettiin tuosta aijalta. Se oli kyllä rajun näköstä hommaa, ne rupes heti tässä aijalla valitteen johtajaa, vaikka ne oli niin nuoria niin niillä oli joku semmonen luontainen homma, että tappelemalla ko se yleensä luonnossa tapahtuu, se johtaja valittiin heti tuossa aijalla. Ne siinä sen pari kolme tuntia repi ja potki toisiaan, heikoimmat vetäyty sivuhun, ja se oli kiva ko se porukka pienei ja pienei ja aina putos pikku hiljaa heikompi pois, ja sitte oli viimeisenä ne kaks ja se oli kovin koetus aina ne kaks viimistä. Mulla on muutamia mustavalkosia kuvia siitä, ko ne kahella jalalla seisoo vastakkain ja puree toisiaan.”

Se oli mielenkiintonen se ko ne teki omia polkujaan ko täällä sisäosissa oli niittyjä, rannoille meni hyviä polkuja ko ne kävi juomassa. Niitä hevosten polkuja oli hyvä liikkua, maasto oli aika huonokulkusta ja tihää. Oli niin tymeä ko ne polut kasvo umpeen ko ei ollu hevosia enää. Mielenkiintonen homma ko hirvikanta paisu, se oli 1980-luvun puolivälissä suurimmillaan. Kuinka ollakaan ne hirvet löysi ne vanhat hevosten polkujen paikat ja ne oli samalla lailla auki. Nyt taas on hirvikanta vähentyny, vielä on joitaki polkuja jäljellä.”⁴⁰²

Viljelijän vuodenkierto perinteisessä maataloudessa

Maanviljelijän vuoteen kuului paljon muutakin kuin peltotöitä. Kalastuksesta ja metsästyksestä on kerrottu jo aiemmissa luvuissa. Pellot ja karja kuitenkin sitoivat viljelijää eniten. Maanviljelijää on Rahjassa kutsuttu *turnesjussiksi* ja lehmiä on sanottu *itikoiksi*. Kun maanviljelijä ei enää säiden puolesta pystynyt maatöihin, alkoivat *mehtähommat*. Pokasahalla ja kirveellä hankittiin polttopuita ja tarvepuita läpi talven. Tapanana oli kaadattaa pärepuut tammikuun ensimmäisellä viikolla, yläkuun aikana, jotta niihin ei tullut hometta.⁴⁰³ Keväisin, rekikelillä, lanta ajettiin pelloille ja savi suopelloille. Puun rangat ajettiin metsästä liiteriin. Kuusia kaadettiin aidan seipäiksi. Halot hakattiin metsässä ja niitä saatettiin myydäkin.⁴⁰⁴ Rahjan kylässä rankakuormia vietiin talkootöinä vähävaraisille ja vanhuksille ja saarista otettiin polttopuita mökkiläisille, joilla ei ollut omaa metsää. Myös lannanajotalkoita pidettiin keväällä mökkiläisille, joilla ei ollut hevosia. Kun lanta oli levitetty pelloille, ne karhittiin (äestettiin) hevosvetoisella kapealla karhella, jolla piti ajaa useita kertoja samaa reittiä, että maa pehmeni.⁴⁰⁵

⁴⁰² Esa Pirkolan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴⁰³ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27. 11.2008.

⁴⁰⁴ MV: K10/ 36.

⁴⁰⁵ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

Talvinuottaa vedettiin Kalajoella ennen hevosen avulla ja madetta pyydettiin koukuilla. Keväällä ongittiin ensin harjuja (harri), sitten ahventa. Maaliskuussa lähdettiin hylkeenpyyntiin.⁴⁰⁶ Kevät oli myös vesilintujen pyyntiaikaa. Esa Pirkola epäilee *Paratiisinreikä*-nimisen saaren saaneen nimensä siitä syystä, että se oli ihanteellinen paikka pyytää vesilintuja keväällä.⁴⁰⁷ ”*Karjaa oli vähäsen ko tilat oli pieniä (oli ainainen pula eläinten rehuista, ei voinut pitää paljon karjaa), riistä oli lisäravintoa, rannikolla tässä kala ollut etusijalla. Kyllä kai sitä joka talossa jotenkin kalastettiin ja metsästettiin melkein joka toisessa*” muistelee rahjalainen Arvi Aro.⁴⁰⁸

Jos vehnää viljeltiin, se kylvettiin ensin. Joskus oli Rahjan kylässä päästy kylvämään kauraa jo huhtikuulla. Yleensä se kuitenkin pantiin maahan toukokuun puolivälin tienoilla ja ohra muutamaa päivää myöhemmin, toukokuun 18. päivän tienoilla.⁴⁰⁹ Nauriskaski poltettiin juhannuksen aikaan.⁴¹⁰ Myös peruna mullattiin juhannuksen tienoilla. *Piekon muikula* tai *Piekon muikkuperuna*, jota Piekon Aukko oli pienellä palstalla viljellyt, tunnettiin erittäin hyvänä perunalajikkeena. Joidenkin tietojen mukaan perunan siemen olisi ollut peräisin Rahjassa käyneestä laivasta. Aukko hautasi kaikki roskakalat perunapeltoon, koska niistä sai sinne hyvän höystön. Ja kun Aukko sai vieraita, oli eteisessä kippo virtsan talteen ottamiseksi, koska Aukolla ei ollut muita lannoitteita peltoonsa.⁴¹¹

Kevätkesällä kalkittiin navetta ja pestiin sieltä seinät ja ikkunat. Toukokuun lopussa karja laskettiin meren rantaan, jossa se sai koko kesän vapaana laiduntaa. Karja otettiin takaisin navettaan syyskuun alussa tai Mikkeliksi (29.9.). Rahjan tilan lehmät ja lampaat olivat samalla laitumella ja hevoset laidunsivat likellä tilaa. Hakavainion takana oli Isoksirannaksi kutsuttu hevoslaidun, jonne tuotiin hevosia kauempaa maakunnista. Karjamajaa ei ollut, vaan karja oli navetassa yötä. Navetan alla olevaan veneeseen otettiin lehmien virtsakin talteen ja kuljetettiin pelloille lannoitteeksi.⁴¹² Tilat olivat lypsykarjavaltaisia ja karjanhoito oli täysin naisten vastuulla. Miesten aika meni kesällä peltotöissä ja miehiä näki navetassa yleensä vasta kun tiloille tuli lypsykoneita.⁴¹³

⁴⁰⁶ MV: K10/36.

⁴⁰⁷ Esa Pirkolan haastattelu, Kalajoki 7.11. 2008.

⁴⁰⁸ Arvi Aron haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

⁴⁰⁹ Aimo Juusolan haastattelu, Kalajoki 22.1.2009.

⁴¹⁰ Suomen maatalouden historia I, 519.

⁴¹¹ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴¹² Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴¹³ Jorma Juusolan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

Kerput ja lehdekset kerättiin heinäkuun alussa, kun lehti oli täysin kasvanut. Lapsetkin ottivat osaa lehdestykseen.⁴¹⁴ Heinä tehtiin heinäkuussa, kun se tuli *heelmälle* eli täysin kypsäksi. Kuivalla kelillä heinät kuivattiin luovolla, jotka ovat useita kertoja käännettäviä heinäkasoja. Siitä ne sitten ajettiin matalalla lavalla ladon eteen, josta heinät nosteltiin ja leviteltiin latoon. Sadekelillä heinät piti panna seipäille.⁴¹⁵ Heinäseipäitä ilmestyi pelloille ensi kerran vuoden 1902 sadekesänä, mutta ne yleistyivät vasta 1930-luvulla.⁴¹⁶ Heinäntekoon osallistui koko talonväki ja sukulaisiakin saattoi olla apuna. Pauli Rahja muistelee, että aikaisemmin rahjalaisilla oli saarissa niitypirttejä ja Rahjan tilallakin oli saarella *pyykitetty* (aidattu) alue, josta luonnonheinää niitettiin.⁴¹⁷

Juusolan niityillä ei oltu yökunnissa, sillä ne sijaitsivat vain reilun viiden kilometrin päässä Rahjasta Kurikkalaan päin, lähellä Torven kylää:

*”Noin 5 ja puoli kilometriä on tästä mäeltä sinne, ja tietä ei ollu minkäänlaista, vähän sivu puolivälliin oli. Pyörillä mentiin niin kauas ko päästiin, siitä jalkasin sitte, poloku vain oli mistä mentiin. Siellä ei yökunnisa oltu, kyllä sitä aina tultihin illalla pois. Isäukko kerran ainaki muistan, että jäi sitte sinne latohon yöksi ko oli jo vähän kuivia heiniä koottu, että hän niittää myöhäseen sitte. Vikatteella kaikki niitettiin. Mentihin aamulla niin siellä oli niittumies vielä nukkumassa. Jääny mielehen seki.”*⁴¹⁸

Arvi Aro muistaa jokakesäisen niiton Ryöppään Kärmeperällä. Siirosella oli saarella sarkoihin ojattu niitty. Mökkiä tai niittytupaa ei ollut vaan ladossa yövyttiin, kun oltiin heinänteossa. Heinät niitettiin vikatteella ja kannettiin takkavitsoilla latoihin, joista ne talvella haettiin. Pekka Siironen kertoo, että kerran sieltä karista piti lähteä synnyttämäänkin kesken niiton.⁴¹⁹

Naiset olivat maatöissä mukana osallistuen heinien haravointiin, seivästykseen, viljan korjuuseen sekä nauriin ja perunan nostoon. Heinän jälkeen korjattiin yleensä ohra. Syysruis kylvettiin syyskuussa ja se piti vanhan tavan mukaan kylvää yläkuuhun, jotta lumihometta ei tulisi. Ruis korjattiin ohran jälkeen, viimeisenä niitettiin kaura ja sitten nostettiin peruna. Syyskynnöt alkoivat heti elonkorjuun jälkeen. Sänkipellot kynnettiin hevosvetoisella sänkiauralla (pienempi ja jyrkempi siipi) ja kahden hevosen vetämällä *vältillä* (pitkä, loivempi siipi) käännettiin nurmiketo. Syksyisin puhdistettiin myös ojia kuokalla ja lapiolla.⁴²⁰

⁴¹⁴ MV: K:10/36.

⁴¹⁵ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴¹⁶ MV: K10/36.

⁴¹⁷ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴¹⁸ Jorma Juusolan haastattelu, Kalajoki 22.1.2009.

⁴¹⁹ Arvi Aron ja Pekka Siirosen haastattelut, Kalajoki 7.11.2008.

⁴²⁰ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

Syksyllä kalastettiin siikaa ja nahkiaisia ja syyssilakkaa suolattiin *napekseen* talvea varten.⁴²¹ Esa Pirkola muistelee, että viljelijöitä tuli Lepäsiin siian kutupyyniin lokakuun puolivälissä. Talollisilla ei ollut mahdollisuutta olla viljelyksiltä pois kovin pitkiä aikoja, mutta tuolloin he saattoivat viipyä viikonkin ja myös Maakallassa saattoi lohenpyynnissä vierähtää useampia päiviä.⁴²²

Vilja puitiin riihessä Perttulista alkaen ja isoilla taloilla riitti riihitöitä kekriin asti. Jos talolla oli useampi riihi, puitiin rukiit tavallisesti omassa riihessään ja ohrat toisessa. Riiket toimittivat joskus myös ruumishuoneen virkaa ja niissä saatettiin säilyttää kesäisin rekiä ja talvisin kärryjä.⁴²³ Rahjan tilalla oli kaksi riihtä: Kotovainiolla ja Hakavainiolla.⁴²⁴ Jorma Juusola muistelee osallistumistaan riihipuintiin 1940-luvulla. Rukiit leikattiin sirpillä, pantiin kuhilaille ja sidottiin lyhteiksi. Kun vilja kuivasi pellolla pari viikkoa, se ajettiin riiheen, jota oli lämmitetty 3-4 päivää. Rukiit ladottiin ensin parsille katon rajaan, josta ne pudotettiin alas ja lyötiin vielä seiniin, jotta enimmät tähkäpäistä varisivat pois. Sitten lyötiin varstoilla vuorotahtia. Lopuksi oljet vielä puisteltiin, ennen kuin ne pantiin ulos, niin ettei niihin jäänyt yhtään jyvää. Sitten jyvät koottiin pohtimeen, jossa otettiin enimmät ruumenet pois ja lopuksi ne käytettiin *rusamasiinassa*, jossa ilma puhalsi jyvät täysin puhtaiksi roskista. Kesti koko päivän, että jyvät lopulta saatiin aittaan ja sitten nokisina mentiin riihestä saunaan.⁴²⁵

Puinnin jälkeen saatettiin heti viedä edes yksi säkki myllyyn jauhatettavaksi, sanottiin että puitiin *nälkäriihi*. Kun vilja jauhettiin pienissä erissä, siihen ei tullut niin helposti toukkia.⁴²⁶ Kalajoella oli runsaasti myllyjä vanhastaan ja useimmat olivat kotitarvemyllyjä.⁴²⁷ Vuonna 1586 Kalajoella oli yksi mylly kahta taloa kohti ja yleensä ne olivatkin kahden talon yhteisomistuksessa. 1500-luvulla vesimyllyt olivat yleisimmin yksinkertaisia jalka- eli härkinmyllyjä.⁴²⁸ Vuoden 1586 myllyluettelon mukaan Rahjassa oli kolme myllyä: Siipon ja Siirosen vesimyllyt sekä Rahjan tuulimylly.⁴²⁹ Vuoden 2008 arkeologisessa inventoinnissa alueelta löytyikin useita myllynrännestä.⁴³⁰ Rahjan tilan viljat jauhettiin Siipon myllyssä. Pauli Rahjan isä Leander Rahja (s. 1887) toimi siellä talviaikaan koneenkäyttäjänä; imukaasumoottori pyöritti koko myllylaitosta,

⁴²¹ MV: K10/36.

⁴²² Esa Pirkola Haastattelu, Kalajoki 7.11.2008.

⁴²³ MV: K10/36.

⁴²⁴ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴²⁵ Jorma Juusolan haastattelu, Kalajoki 22.1.2009.

⁴²⁶ MV: K10/36.

⁴²⁷ Kyllönen 1980, 99.

⁴²⁸ Turunen 1983, 25.

⁴²⁹ Alajoki 2005, 21.

⁴³⁰ Schulz 2008.

sen sahaa ja kivipareja.⁴³¹ Koska myllyt olivat jo uuden ajan alussa yleisiä Kalajoella, ei pitkiä myllymatkoja ole siellä tarvinnut tehdä.

Kun lampaat otettiin rantalaitumilta, ne kerittiin. Syysteurastuksen (lokakuussa) jälkeen lampaanliha paistettiin (palvattiin) uunissa. Lampaiden suolet käytettiin makkaran kuoriksi; veri otettiin talteen ja tehtiin verimakkaroita ja pylsyjä. Niitä säilöttiin jyvälaareissa. Leivätkin laitettiin talveksi jyvälaariin, vaikka ne muuten riippuivat vartaassa orrella. Laarissa ne olivat suojassa homeelta ja pysyivät tuoreena. Kun lihalle ei ollut säilytyspaikkoja, ruhoja usein riiputettiin puojissa ja sieltä haettiin lihapala tarpeen mukaan. Osa lihasta säilöttiin suolan kanssa saaveihin kesää varten.⁴³² Monet pitivät kasvatussikaa ruokinnassa kesällä ja syksyllä se teurastettiin samalla muiden eläinten kanssa.⁴³³ Possusta tehtiin lihahyytelöä, *alatoopia*. Joulukinkkua ei syöty. Perinteinen sadonkorjuuajan ruoka oli ohraryynipuuro, jota tehtiin uunissa tai keitettiin.⁴³⁴ Talven kynnyksellä saatettiin samana päivänä teurastaa esimerkiksi sika, 3-4 lammasta ja vasikka. Syynä teurastukseen oli vanhaan aikaan myös rehun puute.⁴³⁵ Kruununvouti kertoi lokakuussa vuonna 1900 Kalajoelta, että heinistä oli tullut ”puoli katoa” ja tämän vuoksi oli useampi maamies pakon edessä joutunut teurastamaan karjaansa.⁴³⁶ Riistaa ei säilötty koska sitä oli aina saatavilla.⁴³⁷

Kekriviikko oli palvelusväen vapaaviikko työvuoden päätteeksi ja Perttulilta otettiin uusi pesti. Kekrin jälkeen alkoivat talven puhdetyöt eli hämärän aikaan sisällä tehtävät askareet.⁴³⁸ Naiset karttasivat ja kehräsivät villaa usein talkoilla. Yhden talon villat tehtiin aina kerralla ja langoista kudottiin villasukkia, -puseroita ja -housuja aina kun siihen oli aikaa. Miesten puhdetöitä talvi-iltoina olivat työvälaineiden huolto ja korjaaminen sekä erilaiset puutyöt. Leander Rahja teki talviaikaan monenlaista:

”Sitte talvisyännä ihmiset toi rekeä, isä korjas rekeä, ne oli meän vanhassa tuvassa aina, siinä oli höyläpenkki nurkassa ja lastuja oli aina puoli laattiaa. Isä teki saavit kaikki ja itte kirvehellä veisti kimmert mäntypuusta ja kuusen oksasta vyöt. Ne aina lämmitettiin uunissa, se pehmeni, kuusen oksa piti olla tuore ja pelkkää oksaa. Oksan kohat heikensi sitä, se saattoi katketa. Ja ränkejä (länkiä) paljon, monelta ko katkes, isä korjas ja rauotti ne kaikki. Että se oli semmonen monitaitonen mies. Puukkojaki teki ja sitte ko oli Roukalassa päin sepelimitylly, isä teki siihen kaikki kiviporat ja karkasi ne. Se oppi eri teräslaatujen kovuudet, näki siinä ko karkasi, ettei se

⁴³¹ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴³² Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴³³ Pekka Siiroksen haastattelu, Kalajoki 7.11.2008.

⁴³⁴ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴³⁵ Arvi Aron haastattelu, Kalajoki 7.11.2008.

⁴³⁶ Vuodentulokertomukset 1900–1910. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:6. OMA.

⁴³⁷ Arvi Aron haastattelu, Kalajoki 7.11.2008.

⁴³⁸ MV: K10/36.

*tullu liika kovaksi eikä jääny liika pehmeäksi. Karasuhomma vaati taitoa ja teräksen tuntemusta. Se kallihti terät oikehaan mallihin ja sitte karkasi lopuksi.*⁴³⁹

Hevosaikakautena tyypillinen maanviljelijän päivä alkoi aamulla aikaisin. Kello 6–7 välillä piti ruokkia hevoset ja naisväki oli navetassa. Navetan ja tallin jälkeen tultiin kahdeksan maissa aamiaiselle. Heti sen jälkeen lähdettiin pellolle hevosten kanssa. Maanmuokkaus oli hidasta ja siinä meni koko päivä. Yhden maissa oli ruoka, ja sitten miesväki jatkoi iltaan. Seitsemän aikaan syötiin *iltanen*, kun hevoset oli ruokittu. Naisväki oli myös ennen iltasta navettatöissä.⁴⁴⁰ Työtä riitti aamusta iltaan ympäri vuoden.

Maatalouden murros alkaa 1800-luvun lopulta

Ajanjakso 1860-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan oli elinkeinoelämän monipuolistumisen ja kasvun aikaa. 1860-luvulla oli jo olemassa tekniset mahdollisuudet maatalouden uudistamiseen, mutta taloudelliset ja henkiset edellytykset vielä puuttuivat ja vuonna 1862 alkaneet katovuodet pysäyttivät maatalouden kehityksen köyhdyttäen maatalousväestöä. Ensimmäisen maailmansodan alkaessa enemmän kuin kaksi kolmasosaa Suomen väestöstä sai yhä toimeentulonsa maataloudesta.⁴⁴¹

Venäjän vallan aikana maatalouden painopiste siirtyi viljelyvaltaisemmaksi kuin ennen ja 1830-luvulla Kalajoella suoritettu maataloustiedustelu osoitti, että viljalla oli Kalajoella nyt suurempi merkitys tulonlähteenä kuin karjatuotteilla.⁴⁴² Myös kalastusta harjoitettiin mutta enemmän kotitarpeiksi kuin myyntiin. Vuoden 1834 uudistilojen verotietoja koskevan asiakirjan mukaan Juusolan uudistilalla harjoitettiin maanviljelyä ja ainoa sivuelinkeino oli kalastus merellä, mutta saalista tuli lähinnä omiksi tarpeiksi. Puroniemen uudistilallakin harjoitettiin vuoden 1834 katselmuksen mukaan sivuelinkeinona kalastusta, vaikka saalista riitti harvoin myyntiin. Törmälän uudistilalla ei harjoitettu muita elinkeinoja kuin viljelyä.⁴⁴³

Viljaa alkoi alapitäjässä riittää jo myyntiinkin 1800-luvulla, mutta katovuoden sattuessa piti vielä turvautua olki- ja pettuleipään.⁴⁴⁴ Vuonna 1846 Kalajoelle perustettiin lainamakasiini turvaamaan

⁴³⁹ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴⁴⁰ Aimo Juusolan ja Jorma Juusolan haastattelut, Kalajoki 22.1.2009.

⁴⁴¹ Suomen taloushistoria 2, 13, 27.

⁴⁴² Tuulasvaara 1960, 140-141.

⁴⁴³ Selityksiä verotuksesta v. 1834. Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto I Hb:12. OMA.

⁴⁴⁴ Tuulasvaara 1960, 93.

siemenviljan saantia katovuosina.⁴⁴⁵ 1800-luvulle osui lukuisia katovuosia ja katojen vaikutus oli erityisen raskas, kun maatalouden harjoittaminen perustui lähes yksinomaan viljanviljelyyn.⁴⁴⁶ Joensuun talon lähistöllä Rahjan kylässä on petäjä, josta pettua on kuorittu niin 1600-luvun katovuosina kuin vielä 1800-luvullakin.⁴⁴⁷ Seurasaarisäätiön kyselyssä muisteltiin, että pettua oli pitänyt syödä Kalajoella viimeistä kertaa nälkävuoden 1868 keväällä.⁴⁴⁸

Kalajoen seurakunnan luettelosta vuosilta 1861–1862 käy ilmi, että tilattomia, mäkitupalaisia tai torppareita oli Rahjassa toistakymmentä.⁴⁴⁹ Savujen määrä oli Rahjan kylässä kunnallisen laskennan mukaan 55 vuonna 1879. Näistä talonsavuja oli 38, torpansavuja 2 ja muita 15. Vuonna 1890 savujen määrä oli 72 ja näistä talonsavuja oli 37, torpansavuja 2 ja muita 33. Taloluvun kasvu oli siis pysähdyksissä mutta itsenäisesti tilaa viljelevien vuokratilajelijöiden osuus maatalousväestöstä nousi voimakkaasti. Torppareita oli suhteessa itsenäisiin viljelijöihin vain vähän.⁴⁵⁰

Maataloudessa riitti töitä tilattomille vielä 1800-luvulla, sillä siirtolaisuus Amerikkaan purki väestöpainetta ja piti työllisyyttä yllä. Oulun läänin kuvernööri jopa valitti vuonna 1897, että maanviljelijät eivät voi palkkojen maksussa kilpailla tukki- ja sahaliikkeen kanssa, joiden palveluksessa oli totuttu suuriin palkkoihin; siksi irtain väestö oli halutonta vähemmän tuottaviin töihin, jollei hätä heitä siihen pakottanut. Samantapaisia ongelmia alkoi olla myös Kalajoella, mutta vielä vuonna 1910 maataloustyövoiman saanti mainittiin hyväksi. Maailmansotaa ja palkkojen rajua nousua seurasi vaikea työttömyys.⁴⁵¹ Maaseudun tilattomat joutuivat vaikeuksiin.

Vuonna 1918 säädettiin torpparivapautuslaki, vuonna 1922 asutuslaki koskien valtion maita ja virkataloja sekä vuonna 1924 *Lex Kallio*, joka mahdollisti asutustoiminnan ulottamisen myös yksityisten omistamaan maahan. Jos maata ei saatu vapaaehtoisesti, sitä oli mahdollista pakkolunastaa. Vuonna 1925 säädetty *Lex Pulkkinen* pyrki palauttamaan puutavarayhtiöiden hankkimia maatalouskiinteistöjä takaisin viljelijöiden asutustarkoitukseen. Näillä toimilla haluttiin kaventaa maaseudulla aiemmin vallinnutta tilattomien ja talollisten välistä kuilua. Maatalous muuttui varsin pienviljelyvaltaiseksi. Valtion aktiivisten asutustoimien lisäksi pienviljelmiä syntyi jossain määrin myös perinnönjakojen kautta kun kantatiloja halottiin

⁴⁴⁵ Kruununvoudin kertomukset kaupan, maanviljelyksen ja elinkeinojen tilasta 1842–1875. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:3. OMA.

⁴⁴⁶ Tuulasvaara 1960, 102.

⁴⁴⁷ Arvo Rahja, ”Rahjan saariston historiaa” (art.), Kalajoki 6.2.1986.

⁴⁴⁸ MV: K:10/36.

⁴⁴⁹ Sekalaisia luetteloita 1837–1873. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto HII3:1. OMA.

⁴⁵⁰ Kyllönen 1980, 52–53.

⁴⁵¹ Kyllönen 1980, 291–292.

sisaruksille. Metsäteollisuus hyötyi siitä, kun savottatyöt toivat haluttua tulonlisää pienviljelijöille. 1930-luvun alussa metsäteollisuuden tuotteiden kysyntä kuitenkin romahti seuraten edellisen vuosikymmenen maataloustuotteiden hinnan laskua. Metsä- ja uittotöiden supistuminen heijastui erityisesti maaseudun tilattomiin ja pientilallisiin, joiden toimeentulon perustana olivat kodin ulkopuoliset ansiot. Suurempien talojen isännätkään eivät nyt osallistuneet savottatöihin, joten he tekivät enemmän oman tilan töitä ja ulkopuolisen työvoiman tarve väheni.⁴⁵² Viljelyvaltainen yhteiskunta alkoi vähitellen murentua, kun pienviljelijöidenkin piti etsiä töitä muiden elinkeinojen parista.

Koneet tulevat

Maanviljelystykälusto pysyi pitkään alkeellisena. Käytössä olivat hankoaurat eli sahat, risuäes, lapio ja kuokka. 1830-luvulla hankittiin pitäjään pari viskuukonetta ja kääntösiivellinen aura yleisty Kalajoella 1860-luvulta alkaen.⁴⁵³ Kalajokilaakso oli tasaisena entisenä merenpohja-alueena suotuisaa koneiden käyttöönotolle. Maatalouden kehittäminen vaati investointeja niin navetoihin, pellonraivaukseen, lannoitteisiin, koneisiin kuin karjaankin. Pääomien puute jarrutti koneellistumista. Viime vuosisadan alkupuolella yleisimmät maatalouskoneet olivat voin valmistuksessa käytetty separaattori, niittokone ja puimakone. Puimakone nopeutti ja tehosti puimista, mutta suuresta tehosta ei juuri ollut hyötyä ellei jyviä saatu kunnolla kuivattua. Laadukkaan siemenviljan tuottaminen edellytti yhä perinteisen riihen käyttöä, ellei tilalla ollut uudenaikaista kuivuria. 1930-luvulla maaseudulla oli jo traktoreita. Hevonen oli silti vielä pääasiallinen maataloustyökoneiden vetäjä eikä traktori vielä sotien välisenä aikana korvannut hevosta.⁴⁵⁴ Leander Rahjalla oli Pauli Rahjan mukaan Kalajoen ensimmäinen traktori.⁴⁵⁵ Se oli rautapyöräinen ja siinä oli yksisiipinen aura. Sillä käännettiin luonnonniittyjä pelloiksi 1920-luvun lopulta lähtien. Rahjan kylän ensimmäinen kumipyörätraktori tuli Rahjanmälle Haraltin taloon vuonna 1949.⁴⁵⁶

⁴⁵² Maijala 2005, 35, 74–75.

⁴⁵³ Tuulasvaara 1960, 87.

⁴⁵⁴ Maijala 2005, 38, 69.

⁴⁵⁵ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴⁵⁶ Jorma Juusolan haastattelu, Kalajoki 22.1.2009.

Aarre Juusola äestämässä 1930-luvulla Juusolan tilalla. Kuvan omistaa Aimo ja Jorma Juusola.

Pauli Rahja (s. 1930) muistaa lapsuudestaan, kun hevosvetoisella sahralla (*sahara*) istutettiin perunaa Hakavainiolle. 1950-luvulla tilalla oli käytössä ensin traktorivetoinen perunannostokone ja sittemmin hankittu Vilmaus-merkkinen perunapuimuri. Hevosvetoinen kylvökone Rahjan tilalle laitettiin vuonna 1952 ja traktorilla vedettävä kylvökone 1960-luvulla.⁴⁵⁷ Kylvökoneita ilmestyi Kalajoelle ensi kerran vuoden 1918 jälkeen ja samoihin aikoihin tulivat myös ensimmäiset perunannostokoneet.⁴⁵⁸ Puimakoneiden ja puimureiden myötä riihipuinti tuli tiensä päähän ja Pauli Rahjan mukaan sodan aikana (1940-luvulla) ei riihiä enää yleisesti käytetty.⁴⁵⁹ Rahjassa maatalouden koneellistuminen alkoi toden teolla sotien jälkeen. Kuten Jorma Juusola toteaa: ”Voiko enää tästä eteenpäin tapahtua, mitä on meikäläisen muistossa tapahtunut, sirpistä, nyt on kaikenlaiset konehet.”⁴⁶⁰

Kylvöheinästä karjalous kasvuun

Kunnallislautakunta kertoi pitäjän tilasta 1860-luvulla, että viljan viljely oli pääelinkeino ja lisäksi viljeltiin vähän pellavaa, hamppua ja naurista. Ryytimaankasveja viljeltiin vain herrasväen keskuudessa. Maanparannusta tehtiin varallisuuden ja voimien mukaan oman tilan töiden jälkeen ja joillakin maanviljelijöillä oli käytössään *gotlandin auraa* ja rullakarhia. Vähitellen oli myös

⁴⁵⁷ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴⁵⁸ MV: K:10/ 36.

⁴⁵⁹ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴⁶⁰ Jorma Juusolan haastattelu, Kalajoki 22.1.2009.

niittyjen hoitoon alettu kiinnittää yhä enemmän huomiota. Kalajoen kunnallislautakunnan tilastollisessa arvioissa vuodelta 1876 kerrottiin, että kylvöheinän viljely oli vielä vähäistä.⁴⁶¹

1840-luvulla kruununvoudin kertomuksessa ilmoitettiin, että kylvöheinää ei vielä tunnettu Kalajoella.⁴⁶² Kylvöheinän viljely alkoi Kalajoella maanviljelysnäyttelystä vuonna 1870. Ensimmäiset niittokoneet pitäjään tulivat vuonna 1875 ja haravakoneet yleistyivät 1920-luvun alussa, vaikka ensimmäinen haravakone oli tullut Kalajoelle jo vuonna 1890.⁴⁶³ Rahjan kylän vuodentulokertomuksessa vuodelta 1886 on kylvöheinää merkitty vain Siipon ja Kurikan taloille, kun vuonna 1901 viljeltyä heinää oli jo kaikilla taloilla ja sitä saatiin yhteensä 346 500 kg.⁴⁶⁴

Kaikilla Rahjan kylän tiloilla viljeltiin vuonna 1879 ohraa enemmän kuin ruista. Kauraa viljelivät vain harvat mutta perunaa useimmat. Jonkin verran viljeltiin myös hamppua, mutta pellavaa ei kasvatettu mainittavassa määrin.⁴⁶⁵ Maatalouden tuotantosuunnan pääpaino siirtyi 1870-luvulla viljan viljelystä jälleen kohti karjataloutta, sillä edellisen vuosikymmenen monet nälkävuodet osoittivat yksipuolisen maatalouden haavoittuvuuden. Kasvava karjatalous vaati rehuntuotannon lisäämistä.⁴⁶⁶ Tilasto vuodelta 1879 osoittaa viljellyn maan osuuden suhteessa luonnonniittyihin.⁴⁶⁷ Taulukon mukaan monilla tiloilla oli niittyvarallisuutta enemmän suhteessa peltoon mikä viittäisi alueen säilyneen lypsykarjavaltaisena.

Luonnonniityn ja pellon suhde Rahjan kylässä v. 1879.

<u>tilan om.</u>	<u>viljeltyä maata, tynn.</u>	<u>niittyä, tynn.</u>
<i>Siermala</i>	60	169
<i>Kurikka</i>	50	126
<i>Roukala</i>	44	249
<i>Siipo</i>	40	140
<i>Rahja</i>	30	95
<i>Santapakka</i>	26	94
<i>Joki</i>	25	101
<i>Alajoki</i>	25	80
<i>Juusola</i>	20	70
<i>Siironen</i>	15	115
<i>Pystö</i>	12	39
<i>Puro</i>	5	17
<i>Törmälä</i>	3	30

⁴⁶¹ Kertomukset pitäjän tilasta 1859-1877. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto DIV:1. OMA.

⁴⁶² Kruununvoudin kertomukset kaupasta, maanviljelystä ja elinkeinoista 1842-1844. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:3. OMA.

⁴⁶³ MV: K10/36.

⁴⁶⁴ Tilastojen toisteet 1879-1921. Kalajoen kunnan arkisto IDd:1.

⁴⁶⁵ Tilastojen toisteet 1879-1921. Kalajoen kunnan arkisto IDd:1.

⁴⁶⁶ Turunen 1983, 45.

⁴⁶⁷ Tilastojen toisteet 1879-1921. Kalajoen kunnan arkisto IDd:1.

Tärkein uudistus rehuntuotannossa oli siirtyminen viljan ja heinän vuoroviljelyyn, jossa osa heinänkasvatuksesta voitiin siirtää peltoon. Leipäviljan viljelyn taantumisesta huolimatta peltojen kokonaisala kasvoi heinän ja kauran kasvatuksen tehostuessa.⁴⁶⁸ Vuonna 1910 vielä ¾ karjan heinäntarpeesta saatiin luonnonniityiltä, joten joki- ja järvenrantaniityillä, sekä vesiperäisillä suoniityillä oli edelleen ratkaiseva asema rehukysymyksessä.⁴⁶⁹ Kylvöheinän osuus kuitenkin lisääntyi koko ajan. Muun muassa apila- ja ruohokasvit, rehuvirna ja rehunauris saivat 1900-luvun alussa kasvavan sijan ja vuonna 1917 kylvöheinän osuus sadosta ylitti jo 35 prosenttia. Kasvu tapahtui luonnonheinän kustannuksella.⁴⁷⁰ Rahjan tilalla kylvöheinää ei alettu viljellä ennen sotia, vaan Isollasuolla pitkissä saroissa kasvoi luonnonheinää (*kasteheinää*) ja kaskinauristakin käytettiin rehuksi. 1950-luvulla tilan niittymaille alettiin kylvää timoteita. Myöhemmin tilalla alettiin viljellä naurista rehuntuotantoa varten.⁴⁷¹

Suoviljelyllä lisää peltoalaa

Perinteisen maatalouden aikana viljelysmaa jaettiin selvästi peltoon, niittyyn, kytömaahan ja kaskeeseen. 1800-luvun lopulla kaskiviljely supistui koko maassa mitättömiin, kun taas suo- ja niittyviljely alkoivat muistuttaa peltoviljelyä.⁴⁷² Varsinainen suoviljely alkoi jo keskiajalla mutta merkittävät mittasuhteet se sai vasta 1800-luvulla. Vanhaan suoviljelyyn liittyi kydöttäminen eli turpeen polttaminen ennen viljelyn aloittamista. Kesäisin ennen heinäaikaan kytösavu kattoi Pohjanmaan lakeudet. Siinä missä niittyviljely lisäsi luonnon monimuotoisuutta, suot poltettiin usein pohjiaan myöten ja jäljelle jäi kytöheittomaisempaa.⁴⁷³ 1750-luvulla monet talonpojat olivat raivanneet suolta niittyjä ja kruunu palkitsi ahkeruudesta verovapaudella. Näitä verovapaita niittypalstoja oli kuitenkin vain alapitäjässä kuten esimerkiksi Kariniitty Etelänkylässä.⁴⁷⁴ Kruununvoudin kertomuksissa vuosilta 1848–1850 ilmoitettiin, että kytöviljelyä harjoitettiin koko pitäjässä ja suota poltettiin tavallisesti 3-4 vuotta, jonka jälkeen siitä tuli niittymaata.⁴⁷⁵ Rahjan vuodentulosta vuonna 1886 suoviljelyksistä saatiin vain 35 tynnyriä, kun kaiken kaikkiaan vuodentulo oli rukiista 407 tynnyriä ja ohrasta 674 tynnyriä.⁴⁷⁶

⁴⁶⁸ Suomen taloushistoria 2, 34–35.

⁴⁶⁹ Turunen 1983, 46.

⁴⁷⁰ Kyllönen 1980, 297.

⁴⁷¹ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴⁷² Suomen taloushistoria 2, 30.

⁴⁷³ Suomen maatalouden historia I, 604.

⁴⁷⁴ Tuulasvaara 1960, 120.

⁴⁷⁵ Kruununvoudin kertomukset kaupan, maanviljelyksen ja elinkeinojen tilasta vv. 1848–1850. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:3. OMA.

⁴⁷⁶ Tilastojen toisteet 1879–1921. Kalajoen kunnan arkisto I Dd:1.

Rehuntuotanto oli taattava kylvöheinällä ja tämä edellytti enemmän peltopinta-alaa. 1930-luvulle tultaessa reilu viidennes Suomen peltoalasta oli raivattua uudismaata.⁴⁷⁷ Rahjan tilallakin oli suomaita ja Pauli Rahjan mukaan niistä ei juuri mitään saanut, koska halla oli rannikolla jokakesäinen vieras. Esimerkkinä hän kertoo kuinka vuoden 1938 kesällä halla pilasi perunasadon niin, että isosta pellostä sai vain *jäkälälöojallisen* karpalon kokoista perunaa. Leander Rahja raivasi sodan aikana Isollasuolla uutta peltoa. Pauli Rahja muisteli, että Isosuon päällä kasvoi mäntymetsä, jonka alla oli joskus ollut lehtimetsää juurakoista päätellen. Isosuo oli märkää ja mättäistä maata, jota ojittamalla ensin kuivattiin. Sitten puut kaadettiin, kannot kuokittiin näkyviin ja raivattiin, kun juuret oli ensin ojapiilulla (puolikuun mallinen terä pitkässä varressa) hakattu poikki. Kun tervaiset juurakot oli viety kotiin poltettavaksi, maa käännettiin traktorilla ja siihen kylvettiin ensin kauraa. Ennen sotia ei ollut apulantaa, vaan lannoitukseen käytettiin tuomaskuonaa, kotkafosfaattia, hienofosfaattia ja luujauhoa.⁴⁷⁸ Pekka Siironen kertoi haastateltaessa, että Isollasuolla oli monella talolla *niittutupia*. Ne oli rakennettu silloin kun Isosuo kuokkimalla tehtiin pelloksi ja kuokkijat olivat näissä tuvissa yöitä.⁴⁷⁹

Pauli Rahja muisteli raskasta työtä suomailta:

”Yläsuolla oli pitkiä puolen kilometrin sarkoja, siellä oltiin vanhimman pojan Riston kanssa, olin muokkaamassa peltoa. Siellä savu nousi, alajokiset isännät oli puinehet, olivat poltaneet olkea, savupaikka oli aika kaukana elosuojaasta. Osan oljista ne oli panneet elosuojaankin, ja ne jotka ei mahtunu, olivat polttaneet. Silloinki olin valvonu edellisen yön tieteenki ja olin väsyksissä, mää nukahin siinä, seisotin raktoria, elosuoja oli 150 metrin päässä siitä raktorin pysähyspaikasta. Sitte ko mää heräsin niin savu nousi siitä elosuojan paikalta. Risto sano, että ekkö sää isä heränny ko mää yritin herättää sua, se oli pukkinu mua, se seiso siinä mun vieressä, soli semmonen pikku pojannaskali. Oli se elosuoja palanu sillä aikaa ko mää nukahin. Siitä oli varissu niitä olkeja ja rupes tuulehen niin se tuli tuli niitä olkeja pitkin ja meni sinne elosuojaan ja sytty se elosuoja ja kerkes lautaelosuoja, suuri elosuoja kerkes pallaa siinä ko mää nukahin.”

⁴⁸⁰

Meijeriliike syntyy ja kotieläinten hoito tehostuu

Vuonna 1866 kerrottiin kunnallislautakunnan toimesta, että karjanannista oli myyty vähän voita. Hevoslaji oli kertomuksen mukaan pientä ja huonolaatuista, eikä niistä saanut tuottoa. Lampaitakin pidettiin lähinnä omiksi tarpeiksi. Kymmenen vuotta myöhemmin vastaavassa kertomuksessa karjanhoito oli paranemaan päin, mutta maanhoito sitä vastoin oli isojaon viivästyttävä huonontunut.⁴⁸¹ 1860-luvun katovuosina karjanhoidon ja maitotalouden merkitys

⁴⁷⁷ Maijala 2005, 34.

⁴⁷⁸ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴⁷⁹ Pekka Siironen haastattelu, Kalajoki 7.11.2008.

⁴⁸⁰ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁴⁸¹ Kertomukset pitäjän tilasta 1859–1877. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto DIV:1. OMA.

lisääntyi ja samaan aikaan voin kysyntä Pietarin suunnalla kasvoi parantuneiden liikenneyhteyksien ansiosta.⁴⁸²

Kruununvouti ilmoitti 1800-luvun lopulla väestön pääelinkeinoksi pellon ja niityn viljelyn sekä karjanhoidon ja sen yhteydessä harjoitetun meijeriliikkeen. Meijerien perustaminen oli johtanut viljan viljelyn vähenemiseen, kun puolestaan niittyviljelyä oli alettu suuremmassa määrässä harjoittamaan. Rannikon asukkaiden tärkein sivuelinkeino oli kalastus. Sen sijaan tervanpoltolla ja metsästyksellä oli enää vain vähäinen merkitys.⁴⁸³ Karjatalouteen sisältyvä meijeritoiminta oli noussut viljelyn rinnalle pääelinkeinona.

Kalajoelle saatiin ensimmäiset separaattorit 1880-luvun lopussa. Näitä seurasivat laajemmat kylämeijerit 1890-luvulla.⁴⁸⁴ Vuonna 1902 Kalajoen pitäjän Maalaisseuran yleisessä kokouksessa oli keskusteltu yhteisen ison meijerin perustamisesta paikkakunnalle ja eri kylistä oli valittu henkilöitä (Rahjan kylästä Niku Alajoki) ottamaan selvää yleisestä mielipiteestä. Osuusmeijerin perustamista kuitenkin lykättiin vähäisen osallistujamäärän vuoksi.⁴⁸⁵ Lopulta pitäjään perustettiin useita osuusmeijereitä ja Suomen itsenäisyyden ensi vuosina meijeritoiminta kattoi jo koko pitäjän.⁴⁸⁶

Kotieläinmäärät nousivat 1900-luvun alussa, mutta vuosien 1910–1917 välillä tapahtui hevos- ja lehmäkannassa laskua. Syynä tähän olivat maailmansodan vuoksi vuonna 1916 alkaneet karjan pakko-otot ja toisaalta myös huono elintarviketilanne. Erityisesti vuonna 1917 karjaa teurastettiin runsaasti väestön omiin tarpeisiin. Seitsemässä vuodessa lehmäluku putosi Kalajoella 10 prosenttia.⁴⁸⁷

Eläinten huolto ja jalostus kehittyivät ripeästi 1900-luvun alusta alkaen. Ratkaisevaa murrosta merkitsi Kalajoen maalaisseuran perustaminen vuonna 1900. Eläinten lääkintää oli hoidettu jo pitempään piirieläinlääkärin ansiosta. Maalaisseura perusti sonniyhdistyksen vuonna 1901 ja eläinvakuutusyhtiön vuonna 1904. Vakuutettu eläin korvattiin, jos se taudin tai tapaturman johdosta kuoli tai piti teurastaa. Karjanhoidon edistämiseksi maalaisseura pyysi vuonna 1908 avustusta kiertävän karjakon palkkaamiseksi. Samana vuonna järjestettiin kahteen otteeseen

⁴⁸² Tuulasvaara 1960, 143.

⁴⁸³ Kruununvoudin kertomukset kaupan, maanviljelyksen ja elinkeinojen tilasta 1842–1875. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:3. OMA.

⁴⁸⁴ Kyllönen 1980, 299.

⁴⁸⁵ Pöytäkirjat 1900–1912. Kalajoen maalaisseuran arkisto. Kalajoen kaupunginarkisto ICc:1.

⁴⁸⁶ Kyllönen 1980, 301.

⁴⁸⁷ Kyllönen 1980, 296–297.

viikon mittaisia karjanhoitokursseja Merenojalla ja L. Isokäännällä. Karjanjalostusta palvelivat myös eläinmarkkinat, joita oli jo 1800-luvun puolella pidetty sekä keväällä että syksyllä. Myös hevosjalostusta ja muidenkin kotieläinten jalostusta ja hoitoa harjoitettiin. Siipikarjan, sikojen ja hevosten lukumäärä lisääntyi kunnassa, kunnes maailmansota toi tilapäisen takaiskun. Lampaidenhoidon edistämiseksi otettiin talousseuralta kuntakokouksen päätöksellä Kalajoelle vuonna 1903 kiertävä lammasnahkain valmistuksen neuvoja.⁴⁸⁸

Maaseudun muita elinkeinoja

Rahjankyläläisten sivuelinkeinot olivat perinteisen maatalouden aikana vahvasti sidoksissa sijaintiin veden äärellä. Heti viljelyn ja karjanhoidon jälkeen tärkein sivuelinkeino oli kalastus ja 1890-luvulla nimismiehen kertomuksessa sitä kerrottiin pitäjässä harjoitettavan suuressa määrin.⁴⁸⁹ Ne joilla ei ollut maata viljeltäväksi, saattoivat vaihtaa kalaa jauhoihin. Jorma Juusola muistaa kalastajien vaihtaneen mateita jauhoihin periaatteella kilo kilosta eli kahden kilon mateella oli voinut vaihtaa itselleen kaksi kiloa jauhoja.⁴⁹⁰

Koivun tuhkasta tehtävän potaskan valmistus pääsi Kalajoella vauhtiin vasta Venäjän vallan alkuvuosina, kun sitä alettiin käyttää lasiteollisuuden raaka-aineena.⁴⁹¹ Mutta kuten tervanpolton ja lautainsahauksen, myös potaskan valmistuksen kohtaloksi muodostui metsien isojako.⁴⁹² Vielä 1840-luvulla tervaa ja potaskaa ilmoitettiin pitäjässä valmistettavan suuressa määrin⁴⁹³ mutta jo vuonna 1866 mainittiin kunnallislautakunnan kertomuksessa tervan ja potaskan valmistuksen olevan vähäistä ja vuonna 1876 metsäntuotteita (hirssiä, halkoja, tervaa, potaskaa) oli myyty vain vähän.⁴⁹⁴

Talonpoika valmisti itse kaiken, mitä taloudessaan tarvitsi ja kun tervan ja potaskan poltto olosuhteiden pakosta väheni, kotiteollisuus valtasi tärkeän sijan sivuelinkeinona.⁴⁹⁵ Kruununvouti mainitsee vuoden 1842 kertomuksessaan, että kotitekoisesti valmistetaan yleensä puu- ja kala-

⁴⁸⁸ Kyllönen 1980, 297–298.

⁴⁸⁹ Kertomukset vuodenkasvun laadusta 1881–1891. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto DIV:1. OMA.

⁴⁹⁰ Jorma Juusolan haastattelu, Kalajoki 22.1.2009.

⁴⁹¹ Kyllönen 1980, 87.

⁴⁹² Tuulasvaara 1960, 165.

⁴⁹³ Kruununvoudin kertomukset kaupan, maanviljelyksen ja elinkeinojen tilasta 1842–1875. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:3. OMA.

⁴⁹⁴ Kertomukset kaupasta, maanviljelystä ja elinkeinoista 1848–1875. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto DIV:1. OMA.

⁴⁹⁵ Tuulasvaara 1960, 166, 175.

astioita sekä tervatynnyreitä.⁴⁹⁶ Vuonna 1866 kunnallislautakunnan kertomuksen mukaan tavallisimpia käsitöitä ovat sukkien ja mattojen kutominen ja (puu)astioitten tekeminen. Tuotteet menivät myyntiin Kalajoen markkinoille.⁴⁹⁷ 1900-luvun alun vuodentulokertomuksissa sivuelinkeinoiksi on listattu kalastus, kehrutyöt, juurityöt ja metsäntuotteiden myynti, johon sisältyi vielä pienimuotoista tervanpolttoa.⁴⁹⁸ Jäkälänkeruu yleistyi Rahjassa vasta sotien jälkeen eikä sitä ilmeisesti ennen sotia harjoitettu myytäväksi asti.⁴⁹⁹ Sotien jälkeen koristejäkälää kerättiin suurissa määrin Saksaan vietäväksi.⁵⁰⁰

Kalajoki pääsi höyrylaivaliikenteen piiriin vuonna 1877 ja Rahjan elämä vilkastui.⁵⁰¹ Laivaustoiminta keskittyi Rahjan taloon, josta laivojen tuloa käytiin tähystämässä Vasikankankaalla olevasta isosta kuusesta.⁵⁰² Laivanlastaus oli monelle rahjalaisella sivutulon antaja maanviljelyn ohella.⁵⁰³ Esa Pirkola muistaa, että Killinrannassa oli venesatama, josta laivanlastaajat ovat lähteneet liikkeelle, mutta Siiponjoen etelähaara kuljetti lopulta liikaa hiekkaa Killinrantaan, vaikka joen etelähaaraa yritettiin luonnonkivillä padota.⁵⁰⁴

Antti Santaholman toimesta Juho Rahja (1852–1932) luotasi Ryöppään lastauspaikan, jossa 1800-luvun lopulta alettiin lastata isoja rahtilaivoja. Santaholman toimesta rakennettiin myös Laurin tulliasema, joka oli toiminnassa talvisotaan saakka. Ryöppään lastauspaikalta vietiin myös veistoparruja, jotka antoivat nimen Parrukarvoille kun ne kuivuivat siellä talvisin. Lisäksi Santaholma perusti Rahjan Mansikkaniemeen Kalajoen Varvin telakan. Vuonna 1874 tehdyllä kauppakirjalla yhtiö osti Matti Matinpoika Joensuulta 18 tynnyrinalaa maata tiealueineen ja niemen ympärillä olevat vedet. Telakalla rakennettiin ensimmäiseksi *Kalaja*-niminen parkkilaiva, joka vuonna 1885 upposi Newfoundlandin edustalla törmättyään saksalaiseen höyrylaivaan.⁵⁰⁵

Sahateollisuus löi itsensä läpi Kalajoella 1870-luvulla, jolloin perustettiin kolme sahaa.⁵⁰⁶ Sahatavaran tuotanto oli käytännössä ainoa taloudellisesti merkittävä teollisuudenhaara Kalajokilaaksossa. Sahatavaran kysyntä ja vakaa hintataso houkuttelivat perustamaan uusia sahoja

⁴⁹⁶ Kruununvoudin kertomukset kihlakunnan tilasta 1839–1852. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:1. OMA.

⁴⁹⁷ Kertomukset kaupasta, maanviljelystä ja elinkeinoista 1848–1875. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto DIV:1. OMA.

⁴⁹⁸ Vuodentulokertomukset 1900–1910. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:6. OMA.

⁴⁹⁹ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁵⁰⁰ Esa Pirkolan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁵⁰¹ Kyllönen 1980, 98.

⁵⁰² Paavo Kotimäki, ”Rahjan sataman vaihteita” (art.), Kalajoki 23.4.1987.

⁵⁰³ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁵⁰⁴ Esa Pirkolan haastattelu, Kalajoki 27.1.2008.

⁵⁰⁵ Arvo Rahja, ”Rahjan saariston ja rannikon historiaa”(art.), Kalajoki 6.2.1986.

⁵⁰⁶ Kyllönen 1980, 83, 85.

ja monen 1920-luvulla perustetun piensahan yhteydessä toimi mylly tai sähkölaitos tai kuten Siipon myllyssä nämä kaikki. Vaikka lautaa ja lankkua tuotettiin joka puolella, niin ainoat merkittävät työllistäjät Kalajoella olivat A. Santaholma Oy:n omistama Jokisuun saha sekä F.A. Juselius Oy:n Holman saha.⁵⁰⁷ Vuonna 1919 mainitaan kruununvoudin kertomuksessa sivuelinkeinojen yhteydessä sivuansiot tukkitöissä ja teollisuuslaitoksissa.⁵⁰⁸

METSÄTALOUS RAHJAN SAARISTOSSA JA SIIPONJOELLA

Valvontaa ja hakkuita – metsien hyödyntäminen

Savottojen ja uittojen aikakausi alkoi 1800-luvun jälkipuolella sahateollisuuden kasvun ja tervanpolton vähenemisen myötä. Sahausrajoitukset poistettiin ja maan rannikolle nousi kilpaa höyrysafoja. Kalajoen ensimmäinen höyrysafo perustettiin 1890-luvun alussa⁵⁰⁹. Puunhankintayhtiöt ostivat kilvan metsää ja uittivat puut jokien ja muiden vesistöjen kautta rannikon lastaussatamiin. Osa Rahjan saaristostakin liukui 1900-luvun alussa rahjalaisten käsistä yhtiöiden syliin.

Valtion hallinnoimilla Rahjan saarilla ei vielä 1800-luvulla ollut varsinaisia savottoja, sillä ne vuokrattiin pääasiassa kalastustarkoituksiin. Vuokraajat saivat käyttää puustoa kotitarpeisiin metsää haaskaamatta. Saarilla pidettiin aina vuokrakauden päättyessä ja uuden alkaessa katselmukset, joissa tarkasteltiin saarten käyttöä, rakennuksia, niittyaloja ja metsää. Pöytäkirjoihin merkittiin metsän laatu, oliko sitä käytetty rakennuksiin tai raivattu niityiksi. Karuilla karikoilla ei ollut hyvää puustoa, mutta joillakin saarilla oli jopa hyvää hirsipuuta. Törkeästä omavaltaisesta puuston käytöstä tuli vuokraajalle seuraamuksia.⁵¹⁰

Metsien arvonnousu 1800-luvun lopulla houkutti joitakin saarten vuokraajia luvattomaan puiden myyntiin. Puutavarayhtiöt eivät aina näyttäneet olevan perillä siitä, kuka heidän ostamiensa tukkien tai halkojen oikea omistaja oli. Yhtiöiden edustajat ilmeisesti kiersivät ostamassa vuokraajilta saarten puita ja nämä suostuivat kauppoihin, jos uskalsivat. Himankalainen itsellinen Jaakko Uriel Fredrikinpoika Himanka oli vuokrannut Isopotkisaaren, missä pidettiin lähtökatselmus vuonna 1895. Tarkastajat huomasivat ison joukon puiden kantoja ja tiedustelivat

⁵⁰⁷ Maijala 2005, 40.

⁵⁰⁸ Vuodentulokertomukset 1911-1917. Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto EIIa:7. OMA.

⁵⁰⁹ Kyllönen 1980, 83.

⁵¹⁰ Kruunun saarten vuokrasopimukset 1866; kruunun saarten katselmukset 1881–1895. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto J:1; CIVg:1. OMA.

vuokralaiselta, mihinkä hirret olivat joutuneet. Himanka vastasi ajaneensa ne rannalle, mistä ne piti viedä Himangan kirkolle Salvesenin tulisahalle sahattavaksi ladonkattolaudoiksi. Hän oli myynyt puut Salvesenin tukkimatkustaja Paanaselle, joka leimasi hirret talvella 1894. Seuraavana keväänä hän oli peloissaan kuitenkin perunut kaupat. Himanka tuomittiin menettämään hirret ja tarkastajat takavarikoivat ne.⁵¹¹

Juho Alajoki oli vuokrannut Isopaattiskarin eli Pappilankarin mutta hän oli kuollut kesken vuokrakauden. Paikan oli valloittanut ilman lupaa itsellinen Antti Haasanen Kalajoelta. Haasanen oli rakentanut saaren puista itselleen tilan asuintupineen, navettoineen ja riihineen. Kaiken tämän lisäksi tarkastajat huomasivat yllätyksekseen, että metsässä oli äärettömän paljon kuusien, mäntyjen ja koivujen kantoja. Haasanen joutui myöntämään, että hän oli hakannut puista halkoja ja aikonut myydä ne konsuli Soveliuksen asioitsija Poukkulalle. Hän oli saanut niistä jo käsirahankin, 150 markkaa. Tarkastajat löysivät halot rannalta, sopivalta lastauspaikalta ladottuina pinoihin. Kaiken huipuksi Haasasesta oli liikkeellä huhuja, että hän olisi kaatanut vielä tukkipuitakin. Haasanen yritti ensin kieltää asian, mutta joutui viimein viemään tarkastajat katsastamaan tukkipuutkin, joissa huomattiin Salvesenin leima. Sekä halot että tukkipuut takavarikoitiin.⁵¹²

Saariston hyödyntäminen satama- ja lauttausalueena

Metsiin kiinnitettiin entistä tarkempaa huomiota vuoden 1916 katselmuksissa. Tarkastajat kirjasivat ylös tukkipuiden määrän ja pohtivat kaipasiko metsä *järjestelyä* sekä takavarikoivat tarpeen tullen luvatta tehdyt halot. Järjestelyä kaipaavaa metsää, missä oli tukeiksi kelpavaa puustoa, oli esimerkiksi Pappilankarissa, Alajoenkarissa, Oravakarissa sekä Iso- ja Vähäpauhakarissa.⁵¹³ Rahjan saariston huomattiin käyvän hyvin sekä puutavaran varastointipaikaksi että satama-alueeksi. Kalajoen merkittävin saha- ja puunhankintayhtiö A. Santaholma Oy oli ollut jo ensimmäisenä liikkeellä. Yhtiö oli vuokrannut Pappilankarin vuodesta 1897 vuoteen 1916, koska se oli lastauspaikaksi suunnitellun Ohlan läheisyydessä ja saarta itseäänkin voitiin käyttää samaan tarkoitukseen. Santaholma havaitsi pian Rahjan Ryöppään olevan parempi lastauspaikka kuin Ohla.⁵¹⁴

⁵¹¹ Kruunun saarten katselmuksiset 26.6.1895. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto CIVg:1. OMA.

⁵¹² Kruunun saarten katselmuksiset 27.6.1895. Kalajoen piirin nimismiehen arkisto CIVg:1. OMA.

⁵¹³ Katselmuksiset 1916. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

⁵¹⁴ Vapaasalo 1953, 233–234.

Valtio vuokrasi Rahjan saariston metsähallitukselle eli itselleen puutavaroiden käsittelyä varten vuosiksi 1919–1922. Rahjan kylän talolliset yrittivät kumota heille epäedullisen vuokrasopimuksen mutta eivät onnistuneet.⁵¹⁵ Tilanne ratkaistiin vuonna 1923 jakamalla saaristoalue kalastus-, orilaidun ja lauttausalueeseen. Jälkimmäinen jäi metsähallituksen hallintaan ja siihen tuli kuulumaan saariston keskiosassa Siiponjoen suulla sijainneet seuraavat alueet:

*”Pohjakalliokari, Oravakari, Leppikarvot, Konikarvot, Laurinkarit, Koivukari, Koivu- ja Kuusimällä, Anttikarvot, Venekari, Pitkäkari sekä näiden lueteltujen saarien välillä olevat pienemmät karit, jota paitsi Alajoenkari ja Ryöpäsaaren itärannat sekä Isopauhakaran länsi- ja eteläranta varataan lauttausta varten, samoin kuin mainittujen saarien välinen vesialue kokonaisuudessaan.”*⁵¹⁶

Rahjan saaristo soveltui hyvin laivaukseen. Rahjan selällä sijainneeseen satamaan pääsivät suuretkin valtamerilaivat noutamaan lasteja, mikä ei ollut mahdollista useimmissa muissa Pohjanlahden satamissa. Lauttausalue jaettiin osiin, jotka vuokrattiin halukkaille määräajaksi. Jos varastopaikoilta raivattiin puita, piti niistä maksaa korvaus metsähallitukselle. Rahjan saaristoa ja satamaa käyttivät etupäässä yhtiöt Santaholma Oy, A/B W. Rosenlew & Co, Pirttioja & Jyrinki sekä Juselius. Santaholmalla oli Vasikkaniemessä Joensuun talon maalla työväkeä varten asunto- ja varastohuoneet. Rosenlewin pienempi työväen asunto sijaitsi Isolla Ruohokarilla.⁵¹⁷

Ensimmäisen maailmansodan aikaan vienti tyrehtyi joksikin aikaa, sillä laivoja ei päästetty satamiin. Santaholma joutui supistamaan metsätöitään koko puunhankinta-alueellaan, esimerkiksi vuonna 1918 Kalajokivarressa hakattiin tukkeja vain 4 260 kappaletta ja Rahjan kylässä 3 673 kappaletta.⁵¹⁸ Seuraavalla vuosikymmenellä, tammikuussa 1929 Santaholmalla oli hakkuutyömaat Ryöppään, Alajoenkarin ja Pappilankarin saarissa. Santaholma oli ostanut metsähallitukselta saarista sahapuita 2125 kappaletta, paperipuita 320 kuutiometriä ja propsipuuta 40 kuutiometriä. Paperipuista piti maksaa kovin yksikköhinta, nimittäin 70 markka, propsin yksikköhinta oli 40 ja sahapuiden 35 markkaa. Puiden uittoväylinä käytettiin saarten rantoja.⁵¹⁹

Rahjalaiset savotoilla

Rahjan saaristossa oli 1900-luvun puolivälissä käynnissä useampi savotta. Rahjalainen Arvi Aro (s. 1933) työskenteli vuosina 1954–1955 Ruohokarin hakkuissa hevosensa kanssa. Karissa viivyttiin viikko kerrallaan. Metsätöiden lomassa ehdittiin välillä kalastaakin pumpuliverkoilla

⁵¹⁵ Tuomi-Nikula 1982, 107.

⁵¹⁶ Jäljennös maatalousministeriön kirjeestä 13.6.1923. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

⁵¹⁷ Metsähallituksen ehdotus 19.5.1925. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

⁵¹⁸ Vapaasalo 1953, 324, 330.

⁵¹⁹ Metsänmyyntikirjat 1929. Kalajoen hoitoalueen arkisto Bd:1. OMA.

jään alta. Kun sitten jotkut hankkivat kierrenailon-verkkoja, niin kalaa alkoi tulla runsaasti. Kotiin saatiin viedä haukia, mateita ja siikoja. Työmiehillä oli jo ensimmäiset moottorisahat käytössä, ne olivat raskaita, kahden miehen kannettavia koneita. Puut olivat arvossaan 1950-luvulla, mahdollisesti korkeaan hintaan vaikutti Korean kriisi⁵²⁰. Sata metriä kun teki pölkkyä, niin sai jo traktorin ostettua. Valtava myrsky kaatoi saarista sitten loput puut, mitä hakkuiden jälkeen oli jäänyt. Rahjalainen Pekka Siironen (s. 1939) lastasi aikoinaan halkoja ankkuripaikalta eli rediltä laivoihin. Puulauttoja liikuteltiin moottoriveneiden avulla, lautat purettiin ja nostettiin ponttuulta laivaan. Aron muistin mukaan 6.12.1959 lastattiin vielä pieni pölkkylaiva, viimeiset puut mitä kareista saatiin. Rediltä lastattiin viimeiset lastit vuonna 1962, sen jälkeen otettiin käyttöön uusi Kainuun satama. Suurin lasti, joka lähti Rahjasta oli 33 000 kuutiota eli 450 rekkakuormaa sahatavaraa.⁵²¹

Pauli Rahja (s. 1930) kävi veljiensä kanssa 1950-luvulla kolmena talvena Lapin traktorisavotoilla. Pohjanmaalta lähti silloin enemmänkin väkeä traktoreineen Kemiyhtiön savotoille pohjoiseen. Pauli Rahja työskenteli myös Siiponjokivarressa pienemmillä savotoilla. Sodan jälkeen hän oli veljensä kanssa tukkimetsässä eräälle Sauvolalle Pleunassa, Kalajoen puolella Siiponjokea:

*”Siinä tehtiin tukkisavottaa, me kaajettiin ja ajettiin, muutama viikko meni meillä, hevosella mentihin sinne. Sen Jannen ja Hilman navettaan saatiin laittaa hevonen päiväksi silloin ko kaajettiin ja silloin ko ajettiin niitä, niin käytiin Jannen mökissä syömässä eväät ja hevosta levähytettiin. Kahella hevosella sitten ajettiin ne tukit tänne tien vartehen. Se oli yksityisen maata, mistä kaajettiin tukkeja ja ajettiin. Nyt se on tietenkin Naturassa ne jokivarret.”*⁵²²

Jorma Juusola (s. 1932) työskenteli aikoinaan usealla savotalla 1950-luvulla. Hän teki pöllää palstalla, missä nykyään on Tapion Tupa. Jorma Juusola muisteli tehneensä päivässä 130 pöllää, jotka piti vielä kuoria eli parkata. Puutavarayhtiöt tekivät yksityisten metsänomistajien kanssa pystykauppoja, jolloin yhtiö huolehti puiden kaatamisesta. Alueet jaettiin palstoihin, jotka jaettiin työmiehille. Vain leimatut puut sai kaataa. Jorma Juusola oli Siiponjokivarressa Alajokisten metsässä, jonka puulaaki oli ostanut pystykaupalla. Kalajoen seudulla toimi monta yhtiötä, kuten Pohjan puu, Metsäliitto, Forssiyhtiöt Pietarsaaresta, Ouluyhtiö ja Mäki Ylivieskasta. Puut parkattiin ja laitettiin ristikolle eli ladottiin kolmionmuotoiseen kasaan kuivumaan:

*”Sillä lailla ne aina pantiin, nehän oli niin liukkaitaki. Nehän oli ajomiehellekki parempi ajaa ko ne hevosella ajo, ko ne oli ristikolla, parempihan ne oli siitä ottaa ko ne yhdessä kasassa olis ollu. Eihän se kestäny kovin kauan, miehiä oli kuin monta palstaa, pari viikkoa vain tuosa Tapion tuvalla. Tämä oli tuosa niin lähellä (alajoenperästen metsät), että kotoa kulettiin.”*⁵²³

⁵²⁰ Neuvostoliiton tukeman Pohjois-Korean ja Kiinan sekä Etelä-Korean ja Yhdysvaltain johtamien YK:n joukkojen välinen sota 1950–1953.

⁵²¹ Arvi Aron ja Pekka Siironen haastattelut. Kalajoki 7.11.2008.

⁵²² Pauli Rahjan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

⁵²³ Jorma Juusolan haastattelu. Kalajoki 22.1.2009.

Lanssista jokisuulle – puutavaran uitto

Puutavaran uittaminen oli edullisin kuljetusmuoto ennen tiestön ja moottoriajoneuvoliikenteen kehittymistä. Puunhankintayhtiöt järjestivät uitot itsenäisesti 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa. Yhtiöiden ja kalastajien sekä maanomistajien välille syntyi erimielisyyksiä jokien käytöstä, joten uittoa säädeltiin lauttaussäännöin, joissa määriteltiin uittajien oikeudet ja velvollisuudet. Ensimmäiset Kalajokilaaksoa koskeneet lauttaussäännöt laadittiin 1870-luvulla⁵²⁴. Myöhemmin puutavaranomistajat velvoitettiin perustamaan yhteinen uittoyhdistys, jonka kautta uitto tuli organisoida. Kalajoen uittoyhdistys perustettiin vuonna 1927. Yhdistys järjesti uitot myös Siiponjoella.⁵²⁵

Talvella tukki- ja pöllisavotoilla tehdyt puut ajettiin lansseihin eli puutavaran välivarastoihin odottamaan uittoa. Keväällä jäätten lähdön jälkeen puutavara vyörytettiin jokiin ja puut uitettiin irtouittoina. Uittoväylät kunnostettiin rakentamalla patoja ja uittolaitteita, kuten ohjauspuomeja, sekä perkaamalla pahimpia koskipaikkoja. Kun vesi oli korkealla tulvan aikaan, alkoivat purouitot, jotka olivat yleensä nopeasti ohi. Uittojen kesto riippui kunkin vesistöalueen laajuudesta. Uittomiehet jaettiin sakkeihin, joille määrättiin kullekin oma vastuualueensa jokivarresta. Vonkamiehet valvoivat hankalia paikkoja, etteivät puut ajautuneet rantaan tai juuttuneet koskipaikkoihin. Häntäporukka tuli viimeisten uittopuiden mukana ja siivosi rannat ja irrotti mahdolliset jumiutuneet puut. Puutavarayhtiöitten leimoin varustetut puut eroteltiin toisistaan jokisuiden erotuksissa eli sortteerissa.

Tukkipuita uitettiin kymmeniä tuhansia, mutta pian höyrysahojen myötä satoja tuhansia. Kalajoella ei uitettu puutavaraa yhtä paljon kuin esimerkiksi Siika- ja Pyhäjoella. Eniten puita uitettiin 1920- ja 1930-lukujen lopulla. Puun määrät laskivat 1930-luvun alussa taloudellisen laman aikana sekä 1940-luvun sotavuosina. Uittojen työllistävä vaikutus oli suuri varsinkin lama-aikoina, vaikka työt kestivät yleensä vain huhti-elokuun välisen ajan.⁵²⁶ Uittomiesten palkat olivat hyvät, mutta työtä saatettiin tehdä vuorokaudet ympäri. Uittoyhdistys maksoi palkkaa 22 tunnilta vuorokaudessa, loput kaksi tuntia katsottiin kuluvan ruokailuun. Miesten tuntipalkka liikkui kolmen markan tienoilla, erikoismiehet saivat vähän enemmän ja nuoret pojat pari markkaa.⁵²⁷

⁵²⁴ Turunen 1983, 99.

⁵²⁵ Perustavan kokouksen ptk 19.10.1927. Kalajoen uittoyhdistyksen arkisto Ca:1. OMA.

⁵²⁶ Turunen 1983, 101–102, 150–151.

⁵²⁷ Turunen 1983, 149.

Uittomies työssään. Kalajoen kotiseutuyhdistyksen kotiseutuarkisto.

Paperipuuta ja propsia – Siiponjoen uitto

Kalajoen alueen vesistöjä koskeva uusi lauttaussääntö vahvistettiin vuonna 1927. Lauttaussäännössä mainittiin Vääräjoesta haarautuvan Siiponjoen uittoväylän pituudeksi 38 km. Siiponjoen kautta uitettiin pääasiassa pientä puutavaraa, kuten paperipuita ja propsia. Satamapaikka puutavaraa lastaaville aluksille sijaitsi Ryöppään saarennokan mantereen puoleisella sivulla. Satamassa oli riittävän syvä vesi laivoille ja sinne pääsi kaikilla tuulilla; Rahjan saaristo antoi hyvän tuulensuojan. Siiponjokea kunnostettiin uittoja varten poistamalla kiviä koskista ja nivoista sekä rakentamalla tarvittavia uittolaitteita. Lisäksi Kuusimällän ja Koivumällän välisestä salmesta ja Oravakarın ja Mällänkarvojen väliseltä alueelta piti poistaa kiviä. Usealta Rahjan kylän talolta lunastettiin alueita vastuiden paikoiksi ja lauttausalueiksi.⁵²⁸

Siiponjoen vuoden 1928 uiton toimitti Wäinö Kuru omalla kustannuksellaan. Seuraavalla vuosikymmenellä uittajina oli useita yhtiöitä, kuten A. Santaholma Oy, Tehdas ja Puutavara Oy, S.R. Ericsson Ab ja Pietarsaaren Selluloosa Oy.⁵²⁹ Vuonna 1932 Tehdas- ja Puutavara Oy uitti

⁵²⁸ Kalajoen vesistön lauttaussääntö, vahv. 1927. Kalajoen uittoyhdistyksen arkisto Hb:2. OMA.

⁵²⁹ Kokouspöytäkirjat 29.3.1928; 29.3.1935; 28.3.1936. Kalajoen uittoyhdistyksen arkisto Ca:1. OMA.

kaivospölkkyjä yhteensä 15 390 kuutiometrin verran. Kalajoella uittomäärät olivat yleensä aina suuremmat.⁵³⁰

Uittojen kulkuun vaikuttivat sää- ja lumiolosuhteet sekä työvoiman saatavuus. Liian aikainen lumen sulaminen ja vähäiset lumisateet antoivat huonon ennusteen tulevaa uittoa ajatellen. Tilanteen saattoi pelastaa kevään ja kesän sateet. Myös kova vastatuuli jokisuulla hidasti puiden saantia mereen. Työvoimaa oli yleensä riittävästi mutta joskus siitäkkin oli puutetta tai se lakkoili.⁵³¹ Vuoden 1943 uiton kulkua selostettiin seuraavasti:

”Väärällä Joella Kukosta lähtee ensi uitto, jossa tulevat A. Santaholma O/Y:n tukit isoonjokeen, ja haaroista lähtein myös pieni tavara ja muidenkin sillä välillä olevat puutavarat. Toinen uitto Väärällä joella lähtee Korte järven yläpuolelta ja menee se Rahjankylään johon otetaan kaikkien matkan varrella olevat puutavarat. Purouitot missä on useamman kuin yhden puita uitetaan yhteisuittona, mutta missä on yhden puita, uittaa se jonka on puut. Vääräjoen toinen uitto ylhäältä alkoi 2/5 ja joutui se Rahjassa läpi lajittelun 22/7. Työsuhteet ovat olleet tyydyttävät, Mitään isonpaa työvoiman puutetta ei ole ollut muuta kuin niittutyön aikana, vaikka on pitänyt pitää poikasia ja puroilla naisiakin. Keskituntipalkaksi on tullut 9:43 ja kymmenysmiehille on maksettu mk. 120:- päivältä. Työväestö on ollut vakuutettuna Vakuutusyhtiö Pohjolassa, mitään isompia loukkauksia ei ole sattunut, joitakin pienempiä lutistumis tapauksia käsissä ja jaloissa.”⁵³²

Siiponjoelta mereen uitetut puut koottiin jokisuulla ympäryspuomeihin ja kuljetettiin kehälauttoina erotteluun. Sen jälkeen suurikokoinen puutavara hinattiin jälleen lauttoina saarien suojaan varastoitaviksi. Pienempi puutavara, kuten propsit, vietiin pyräissä laivan sivulle lastattavaksi tai saarten rannoille pinoihin odottamaan lastausta.⁵³³ Lautat kiinnitettiin saarten rantoihin ja yksittäisiin kiviin, joihin oli hakattu reiät ja laitettu rautarenkaat. Parhaimmillaan kiinnityslenkkejä oli yli 70, joista osa on vieläkin paikoillaan.⁵³⁴

Uiton työväkeä

Uitossa oli työssä sekä muualta tulleita että paikallisia rannikon asukkaita. Työmiehet yöpyivät kotonaan tai jokivarsien taloissa. Santaholma Oy rakennutti noin vuonna 1920 silloisen Rahjan ulkosataman laiturirantaan työmiehille ruokailu- ja majapaikan, jota ryhdyttiin kutsumaan Jätkäläksi.⁵³⁵ Siiponjokisuussa sijaitsi Rentola -niminen uittomiesten majoitus- ja ruokapaikka. Esa Pirkolan (s. 1949) kuuleman mukaan miehet viihtyivät siellä hyvin: *”Ne on siinä saanu syyä ja oikein nukkua katon alla, ne on oikein nauttinu siellä olost. Osa ainakin on jääny ootteleen, että pääsevät lastuulle, ko on ruvettu lastaamaan puutavaraa laivoihin, osa on jatkanut puun*

⁵³⁰ Kalajoen uittoyhdistyksen toimintakertomus 1932. Kalajoen uittoyhdistyksen arkisto Ha:1. OMA.

⁵³¹ Kalajoen uittoyhdistyksen toimintakertomus 1945. Kalajoen uittoyhdistyksen arkisto Ha:2. OMA.

⁵³² Kalajoen uittoyhdistyksen toimintakertomus 1943. Kalajoen uittoyhdistyksen arkisto Ha:2. OMA.

⁵³³ Metsähallituksen ehdotus 19.5.1925. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:1. OMA.

⁵³⁴ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

⁵³⁵ SKS KRA. Marjamaa, Ester Metsäkaupat 6 1972. Kalajoki Rahja.

mukana merelle asti, jossa ankkuripaikalta, Retiltä puut lastattu.” Metsähallituksella oli hirsistä rakennettu toimisto Venekarissa. Rakennus sijaitsi lähellä nykyistä autiotupaa. Se siirrettiin myöhemmin kylälle asuinrakennukseksi.⁵³⁶

Eräs Siiponjoen uitossa vonkamiehenä mukana ollut vanhempi mies muisteli Esa Pirkolalle kokemuksiaan:

”Keväällä uittopäällikkö tuli ja jako vonkapaikat, ne oli yleensä samat ko eellisenä kesänä ja samat miehet tuli niin ne anto ne samat paikat niille. Päällikkö oli sanonu miehelle: mee sitten siihen ko tunnet paikat, tämäkin kaveri oli ollu siinä vonkapaikalla jo pari, kolme kessää. Siinä oli semmonen, hiekkarantaa se jokiranta ja se siirtyy se ranta ja siitä oli jokipenka joskus sortunu ja puu oli kaatunu jokeen ja puu oli sahattu, mutta kantoa oli jääny pitkästi veteen. Loppu-uitosta ko vesi oli vähentyny, se teki sumaa kanton, yhen miehen piti olla vahtimassa sitä, niin se oli hänen se vonkapaikka. Se taisi olla neljäs kesä, hän päätti ettei ole siinä koko kesää, se oli niin sääskinenki paikka, joten se oli ottanu sahan mukaan ja päällikkö oli sanonu, että sulla on paikka. Joo, hän mennee sinne entiseen paikkaan. Hän meni ja oliko se kaks päivää seisonu siinä joessa ja osittain veen alle sahanu sen kannon poikki. Ja hän lähti siitä ja siihen ei summaa enää tule, meni kotia ja nautti tiliä koko kesän ja hän silloin tällöin kävi siinä pyörällä kahtomassa. Kerkes olla sitte muisaki töissä.”⁵³⁷

Mutkitteleva Siiponjoki aiheutti joskus päänvaivaa muualta tulleille kokeneillekin uittomiehille. Samainen vonkamies kertoi Pirkolalle, kuinka hän oli nuorena lähtenyt uiton mukaan aivan joenlatvoilta:

”Joki tekkee semmosia, että palaa melkein takasin (oliko se siellä väärissä, Vääräinmutka, täsä se taisi sanoa) ja sitten on tämmönen kapia kangas. Useasti tapahtu se tilanne, että ko tästä mentiin ja tästä näkyy läpi toiselle puolelle (siinä on harva mehtä), mutta ei näy vettä. Sitte ko ne miehet tuli ja sitä puutavaraa niin ne näky siitä vaan (läpi), ja semmoset kaverit jotka oli ensimmäistä kertaa mukana, ne ihmetteli parissa kolmessa kohtaa, että kenen uitto tuolla menee toisinpäin (mutkassa ensin mennään merelle päin ja sitten maallepäin, aivan päinvastaiseen suuntaan, niin jyrkkä mutka). Onko täälä useampi joki ja onko täälä useamman virman uittoja, ko nuo menee tuonne toiseen suuntaan. Ne oli kokeneita uittajia, mutta ei ollu koskaan ollu niin mutkasella joella. Isovyörymässä tuota sanottiin Hevosenkengänmutkaksi.”⁵³⁸

Poikaset katselivat uittoa mielellään, Jorma Juusola piti uittoa ja siihen liittyneitä töitä mielenkiintoisina:

”Sojan jälkiin kyllä mä muistan vielä ko ne oli ne uitot. Nehän ajettiin silloin vielä pöllit tuohon jokivartehen kaikki, talavella sitte tuolta aika laajalta mehtistä ja sitte sekahan pano oli sitte sillon ko uitto alko. Kaikkien puut pantihin, joka pölky piti leimata jokirannasa sitte ko ne oli ajettu. Sitte oli Ketolahesta semmonen naisenpuoli, yksinäinen ihminen, se oli vakituinen keväisin, se leimas niitä pölökkyjä, pyörällä kulki, satoja metrejä ja joka pölökyn päähän piti lyöjä se leima sitte. Että ko ne joesa tänne merehen tuli, sielä oli sitte ne sortteerut. Siinä oli semmoset misä ne seiso sitte nämä, siinä oli semmoset metriset välit ja ne leiman mukahan pantiin omahan karsinaan. Kyllä mä muistan justiin vielä sen

⁵³⁶ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

⁵³⁷ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

⁵³⁸ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

*sortteerupaikan, kahtomassa käytiin poikasna, niitä viimisiä uittoja oli varmahän oli. Sehän oli jännän näköstä hommaa, ko ne keksein kans seiso sielä ja siitä aina panivat omihin väleihinsä.”*⁵³⁹

Pekka Siironen tarkkaili puiden menoa: ”Kiinnosti kyllä kattoo sitä ko puut meni koskessa niin niitä oli mukava seurata. Siipon mylly vieressä, siinä sitä uittoa katotiin, ei sillalla. Ei ollu paljon uittomiehiä ruuhkien purussa, sortteerauksessa jokisuulla enemmän. Miehillä omat pätkät, joita ne valvo, että tukki juoksee.”⁵⁴⁰ Muualta tulleet työmiehet, joissa oli joitakin erikoisia persoonia, kiinnostivat myös. Arvi Aron ja Pekka Siiroson mieleen oli jäänyt eräs kulkumies Nelmi-Heikki, joka tuli Rahjaan uittojen ja töiden perässä. Hän piti kortteeria Jätkälän asuntolassa. Nelmi-Heikki kävi usein Pekan kotona kylässä: ”istu siihen penkille pihan puolen ikkunalle ja otti sanomalehen ja siihen kääri sätkän, hirviän sätkän siihen ja rupes polttelehen. Useasti söi meillä.”⁵⁴¹

Pekan kotitalossa yöpyi usein vieraita, joista osa etsi työtä savotoilta tai ojankaivuusta, toiset olivat epämääräisempiä kulkijoita:

*”Mää olen niin monasti nukkunu samassa huoneessa monenlaisen kulkumiehen kanssa. Meilläki oli paljon sitä porukkaa, oli kaks kamaria ja hirveä tupa. No siinähän ne lattialla nukku tuvassa. Meillä oli aina ovet auki. Yhet ainoat kävi polliisi hakemassa yöllä, ne oli Oulun lääninvankilasta karanneet, mää nukuin samassa huoneessa, kovin rauhallisesti ne lähti polliisien mukaan. Se jäi mieleen aina ko kulkumiehiä oli yötä, niin isällä oli aina sängyn vieressä pistooli käen ulottuvilla ko oli outoja liikkeellä. Yleensä kulkumiehille annettiin ruokaa, varsinkin jos oltiin syömässä. Äiti tykkäs huonoa, jos ruoasta joku tarjosi maksua. Ruokahan ei ollu aina hääviä, yleensä se kelpasi. Meillähän oli aina maitoa, leipää, perunoita, silahia joka päivä talvellaki. Meillä oli ovet auki aina ja kaikille. Silloin oli niitä jalkasin kulkijoita sodan jälkeen tiellä. Ja ko ne kyselee kortteeria, niin sanottiin, että sieltä saa. Kulkumiehiä, työn haussa, nälän ajamia. Savottamiehiä, ojan kaivuussa ym. meilläkin oli töissä. Osa lähti pois yht’äkkiä, jollaki jäi vaatteetkin.”*⁵⁴²

Uitto kiinnosti muitakin kuin poikasia ja kulkumiehiä. Varmasti tunnetuin henkilö Rahjan taloissa yöpyjistä oli oululaissyntyinen kirjailija Teuvo Pakkala (1862–1925). Hän piti jonkin aikaa kortteeria Joensuun talossa. Pakkala seurasi Siiponjoen uiton tapahtumia ja kirjoitti hyvin menestyneen näytelmänsä ”Tukkijoella”⁵⁴³, jonka ensi-ilta pidettiin vuonna 1899. Näytelmästä on tehty myöhemmin elokuvia ja sitä esitetään vieläkin kesäteattereissa ympäri maata.

⁵³⁹ Jorma Juusolan haastattelu. Kalajoki 22.1.2009.

⁵⁴⁰ Pekka Siiroson haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

⁵⁴¹ Arvi Aron ja Pekka Siiroson haastattelut. Kalajoki 7.11.2008.

⁵⁴² Pekka Siiroson haastattelu. Kalajoki 7.11.2008.

⁵⁴³ Esa Pirkolan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008; Pauli Rahjan haastattelu. Kalajoki 27.11.2008.

Siiponjoessa ei uitettu enää vuoden 1949 jälkeen⁵⁴⁴. Kalajoen uittoyhdistyksen toimintakin hiipui ja asioiden hoito siirtyi A. Santaholma Oy:lle vuonna 1953. Lopullisesti yhdistys lakkautettiin vuonna 1956 ja omaisuuden hoito annettiin Iijoen uittoyhdistykselle.⁵⁴⁵ Nykypäivänä kiinnostus uittoperinteisiin on yhä voimissaan ja viehätystä lisää esimerkiksi elokuvissa esiin tuotu tukkilaisromantiikka, joki oli yleensä kaukana oikean elämän kovasta työstä. Uitto jätti jälkensä myös jokiin, varsinkin perkaukset vaikuttivat kalakantoihin ja virtaamiin. Romantisointi kertoo kuitenkin siitä, että vanhan ajan savotta- ja uittoperinteitä halutaan muistella ja kunnioittaa.

PERINTEISEN MAATALOUSMAISEMAN JA SAARISTOLAISKULTTUURIN JÄÄNTEITÄ

Vuosisatainen kalastus, karjanhoito ja maanviljely muovasivat Rahjan seudun maisemaa ja kasvillisuutta tietäntyypiksi. Maatalouden koneellistuminen kuitenkin lopetti laajamittaisen laidunnuksen ja viimeistään 1950-luvulle tultaessa vanhat niittyalueet alkoivat metsittyä. Rahjassa lähes kaikki saaret ja mannerrannat ovat olleet laidunnuksen kohteena perinteisen maatalouden aikana. Rahjan mannerrantoja on niitetty viimeksi 1930-luvulla. Pienellä alueella Kapellinrannan niityllä laidunnus on jatkunut 2000-luvulle.⁵⁴⁶ Laajamittaisen laidunnuksen loppumisesta Rahjassa on kuitenkin jo niin pitkä aika, että kaikki entiset hakamaat ja metsälaitumet ovat kokeneet voimakkaan muutoksen. Vanhaa metsääkään ei Rahjassa ole sillä kaikki Natura-alueen metsät on jossakin vaiheessa käsitelty hakkuin.⁵⁴⁷

Myös asutuksen ensivaiheista nykypäivään jatkunut intensiivinen kalastus on jättänyt jälkensä Rahjan saariston maisemaan. Vuoden 1978 inventoinneissa saaristosta löytyi 59 perinteiseen saaristolaistyyliin pystytettyä rakennusta (inventointiin eivät sisällyneet Vääränkarin rakennukset). Kulttuuriperinnöltään arvokkaita perinteisiä kylämäisiä kalastajatukikohtia saaristossa on säilynyt neljä. Kalastajakylien ympäristössä Lepäsessä, Korkiakarissa, Hevoskarissa ja Pappilankarissa on ollut pienimuotoista viljelyä ja Pappilankarissa oli 1800–1900-lukujen taitteessa lyhyen aikaa jopa ympärivuotista asutusta.⁵⁴⁸ Hevoskarista löytyi vuoden 2008 arkeologisessa inventoinnissa muun muassa jatulintarha arviolta 1700-luvulta, useita

⁵⁴⁴ Rahjan satamaa koskevan neuvottelun ptk 21.5.1954. Kalajoen hoitoalueen arkisto E3e6:3. OMA.

⁵⁴⁵ Kokouspöytäkirjat 28.8.1953; 8.6.1956. Kalajoen uittoyhdistyksen arkisto Ca:3. OMA.

⁵⁴⁶ Tikkanen 2001, 19.

⁵⁴⁷ Sievänen-Tikkanen 2002, 16, 32, 36.

⁵⁴⁸ Tikkanen 2001, 14, 19.

historiallisen ajan asumusten jäänteitä, merimerkkien jäänteitä, sekä 1800-luvun venäläiseen vartioasemaan mahdollisesti liittyviä rakenteita.⁵⁴⁹

Siiponjoki, joka haarautuu Vääräjoesta ja laskee Pohjanlahteen Rahjassa, on voimakkaasti meanderoiva eli kaareileva joki. Sen alajuoksun katsotaan alkavan Vääräinmutkaa edeltävien koskien kohdalla ja joen kaareilukin alkaa niiden koskien jälkeen. Alajuoksun pituus Törmälän koskelta jokisuiston reunaan on noin 15 km. Ensimmäinen mutka tulee Myllyniemen kohdalla, jonka jyrkkätörmäiset rannat ovat olleet voimakkaasti eroosion vaikutuksen alla. Myllyniemen kohdalla oli 1700-luvulla loiva mutka, joka sijaitsi runsaan 100 metrin päässä nykyisestä uomasta. Siiponjoen suistoalue alkaa Joensuunkosken jälkeen kohdasta, jossa joki haarautuu kahdeksi pääuomaksi. Uoma on osittain padottu haarautumiskohdasta, sillä patoamisella haluttiin aikanaan lisätä pohjoisen uoman virtaamaa, kun siitä uitettiin tukkeja merelle.⁵⁵⁰ Vanha uoma on metsittynyt ja se on kuljettanut suuren määrän hietaa jokisuuhun ja alueen asukkaat kertovat maan kohoneen jopa yli metrin sadassa vuodessa; niin kauas on vesi Killinrannassa paennut.⁵⁵¹ Aimo ja Jorma Juusola muistelevat miten he poikasina kulkivat rannasta kiviä myöten huvilasaareen tyrnin keruuseen, tai miten Roukalan Matti uitti hevosia aivan Roukalanmäen lähistön haminoiden tuntumassa, mutta nyt meri on paennut kauas niistä ajoista. Rannassa olevien laidunalueiden aitaakin piti parin vuoden välein olla siirtämässä karjan juomapaikan perässä kauemmas ja kauemmas.⁵⁵²

Muutos maatalouden harjoittamisessa on vaikuttanut maatalojen pihapiireihin. Tuotantomenetelmien muutos on supistanut tarvittavien rakennusten määrää, kun perinteisessä talonpoikaistalossa rakennuksia saattoi olla jopa 30. Vuonna 1993 tehdyn rakennusinventoinnin mukaan Siiponjoen varressa ja Rahjassa on säilynyt kulttuurihistoriallisesti arvokasta rakennusperintöäkin. Kärkisessä sijaitsevan Mäkitalon talousrakennusten ryhmä sisältää muun muassa kaksi perinteistä talonpoikaisrakennusta ja mäeltä avautuva näkymä Siiponjokivarren viljelysmaisemaan on määritelty arvokkaaksi. Muita historiallisesti arvokkaita kohteita ovat Kurikkalantalo (hiihtäjä Jussi Kurikkalan, s. 1912, kotitalo) 1700-luvun lopulta, Piekon Aukon mökki Piekkoniemessä, Siirosen kalamökki Pöllässä ja Jätkälä (Rahjan vanha satama). Siiponjoen rannalla sijaitseva Joensuun väljä pihapiiri on sekin arvokas. Siihen kuuluu asuinrakennus vuodelta 1850, Tyngän kylästä siirretty vuonna 1902 rakennettu asuinrakennus ja kolmen aitan ryhmä, joista vanhin on 1600-luvulta. Siiponkosken myllyrakennus, Juusolan kaksi 1700-luvulla

⁵⁴⁹ Schulz 2008.

⁵⁵⁰ Sankari 2001, 9, 18, 20, 24, 33, 36.

⁵⁵¹ Pauli ja Eila Rahjan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008; Esa Pirkolan haastattelu, Kalajoki 27.11.2008.

⁵⁵² Aimo Juusolan ja Jorma Juusolan haastattelut, Kalajoki 22.1.2009.

rakennettua asuinrakennusta, samoin aikoinaan kestikievarina toiminut Juusolan talo ja sen eteläpuolella oleva klassisen tyylin koulurakennus vuodelta 1937 sekä Roukalanmäen perinteisen tyylin asuinrakennukset, joista toinen on toiminut kievarina, kuuluvat alueen merkittäviin rakennusperintökohteisiin.⁵⁵³ Alueelta on siis vielä löydettävissä näkyviä muistomerkkejä menneiden vuosisatojen asutuksesta ja elinkeinoista.

⁵⁵³ Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 3, 11, 91–93.

LÄHDELUETTELO

I Painamattomat lähteet

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO (OMA)

Kalajoen kirkonarkisto

Väkilukutaulukot 1749–1793

Kalajoen kirkonarkisto/ Kallan kalastuspaikan satamaoikeus

Kallan kalastuspaikan satamaoikeuden tuomiokirjat 1853, 1896

Kalajoen piirin nimismiehen arkisto

Kertomukset kaupasta, maanviljelystä ja elinkeinoista 1848–1875

Kertomukset pitäjän tilasta 1856–1922

Kertomukset vuodentakavasta 1881–1891

Kruunun saarien katselmuspöytäkirjat 1881–1895

Sekalaisia luetteloita 1837–1873

Sekalaisia asiakirjoja 1866

Kalajoen uittoyhdistyksen arkisto (sisältyy Kemijoen uittoyhdistyksen arkistoon)

Jäsenkokousten ja johtokunnan pöytäkirjat 1927–1928, 1935–1936, 1953, 1956

Toimintakertomukset ja uittotilastot 1932, 1943, 1945

Uittosäännöt 1927

Metsähallitus. Kalajoen hoitoalueen I arkisto

Rahjan saaristoa koskevat asiakirjat vuodet 1916, 1923, 1925, 1954

Vuokrasopimukset 1916–1962

Metsänmyyntikirjat 1929

Oulun lääninkonttorin arkisto

Henkikirjat 1808–1813

Kruununtilojen katselmuspöytäkirjat, Kalajoki 1799–1871

Oulun läänin maanmittauskonttorin arkisto

Maanmittaustoimitukset Kalajoki: jaotuskirja Rahjan saarista 1866

Aineistot ennen isojakoa 1834 - - 1875

Maakirjatilaluettelot ja maakirjaotteet 1858–1895

Oulun läänin maanmittauskonttori kanslia-arkisto

Kalastusta koskevia asiakirjoja 1869

Salon kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto

Henkikirjat 1783–1794

Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto

Eteläisen voutikunnan voudin kertomus 1775–1776

Vuodentulokertomukset 1776 - - 1927

Kruununvoudin kertomukset kihlakunnan tilasta 1839–1852

Kruununvoudin kertomukset kaupan, maanviljelyksen ja elinkeinojen tilasta vv. 1842–1875

Petoeläinten tapporahoja koskevat pöytäkirjanotteet ja maaherran päätökset 1824

KALAJOEN KAUPUNGINARKISTO

Kalajoen kunta

Kunnalliskokouksen pöytäkirjat 1876

Tilastojen toistheet 1879–1921

KALAJOEN KOTISEUTUYHDISTYKSEN KOTISEUTUARKISTO (säilytetään Kalajoen kaupunginarkistossa)

Kalajoen maalaisseuran arkisto

Pöytäkirjat 1900–1912

Kirjoitukset Piekon Aukosta

Nimimerkki V.A. 1932

Martti Uunila 1972

KALAJOEN RAHJANKYLÄN KALASTAJAINSEURAN ARKISTO (Esa Pirkolan hallussa, Rahja)

Kokouspöytäkirjat 1925–1951

MUSEOVIRASTO (MV)

Museoviraston kansatieteen käsikirjoitusaineisto (MV: KTKKA)

Kysely No 7/135/150, Seurasaarisäätiön julkaisu vuodelta 1959, Kasken polttaminen ja viljeleminen

Kysely No 10/36, Seurasaarisäätiön julkaisu vuodelta 1963, Maaseudun työvuosi

Kysely No 25/253, Nahkiaisenpyynti

SUOMALAISEN KIRJALLISUUDEN SEURA (SKS)

Kansanrunousarkisto (KRA)

Käsikirjoitukset: Samuli Paulaharju 26158–26482

Marjamaa, Ester Metsäkaupat 6 1972

Marjamaa, Ester Erätulet 9 1977/1

II Painetut lähteet

1. Lähdekirjallisuus

Juvelius (1747)

Eric Juvelius, *Tervanvalmistus Pohjanmaalla*. Lyhyesti ja väitöskirjassa Luonnontieteen Professorin ja Kuninkaallisen Tiedeakatemian jäsenen Herra Carl Fridric Mennanderin tarkastamana julkaissut Eric Juvelius Pohjalainen 13:na kesäkuuta vuonna 1747 Sittemmin Tekijän Latinasta Ruotsiksi käskyn mukaan kääntämä/ ja jonkin verran muuttama ja lisäämä ja painatettavaksi toimittama. Ruotsinkielisestä laitoksesta suomennanut Meri Utrio. Oy Amanita Production Ltd, Kirjatoukka Ky, Somero 1986.

Salmenius (1754)

Salmenius Christian, *Piirteitä Kalajoen kunnan asutuksesta ja oloista vanhimmilta ajoilta v:n 1752 saakka*. Suomentanut Daniel Roos. Kokkolan Kirjapaino, Kokkola 1912.

2. Sanoma- ja aikakauslehdistö

Kalajoki 1986

Kalajoki 1987

Oulun Wiikko-Sanommat 1857, 1861

Sanomia Turusta 1881

III Haastattelut

Aro, Arvi, työnjohtaja (s. 1933). Kalajoki, Rahja 7.11.2008. Haastattelija Krista Kuusela. Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura, Oulu.

Juusola, Aimo, maanviljelijä (s. 1938). Kalajoki, rahja 22.1.2009. Haastattelija Krista Kuusela. Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura, Oulu.

Juusola, Jorma, maanviljelijä (s. 1932). Kalajoki, Rahja 22.1.2009. Haastattelija Krista Kuusela. Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura, Oulu.

Pirkola, Esa, kalastaja (s. 1949). Kalajoki, Rahja 7.11.2008, 27.11.2008, 14.2.2009. Haastattelija Krista Kuusela. Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura, Oulu.

Siironen, Pekka, levyseppä (s. 1939). Kalajoki, Rahja 7.11.2008. Haastattelija Krista Kuusela. Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura, Oulu.

Rahja, Leander, laivuri (s. 1887). Kalajoki Rahja 27.6.1962. Haastattelija Tuuli Torvinen. Suomen kielen nauhoitearkisto, 1709:1. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Rahja, Pauli, maanviljelijä (s.1930) ja Eila, maatalon emäntä (s. 1931). Kalajoki, Rahja 27.11.2008. Haastattelija Krista Kuusela. Kulttuurintutkijain Osuuskunta Aura, Oulu.

IV Tutkimuskirjallisuus

1. Painamaton tutkimuskirjallisuus

Keskinen 1936

Edvard Keskinen, *Keskipohjalaisista tavoista ja uskomuksista*. Laudaturkirjoitus 1936. Kalajoen kirjaston kotiseutukokoelmat.

Museoviraston Topografinen arkisto, Kalajokea koskeva aineisto. Arkeologian laboratorio, Oulun yliopisto.

- Schulz 2008** Hans Peter-Schulz, Rahjan saariston ja Siiponjoen Natura-alueiden inventointi. Osana KULMA-hanketta.
2. Painettu tutkimuskirjallisuus
- Alajoki 2005** *Rahjan suku 1831-2005*. Sari Alajoen kirjoittama historia-osuus s. 19-26. Kustantanut Rahjan sukuseura. Rannikon Laatupaino Oy. Raahe 2005.
- Ganander 1789 (1960)** Kristfrid Ganander, *Mythologia Fennica*. Toim. Jouko Hautala. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 1960.
- Haapasaari 1997** Päivi Haapasaari, *Kalajokista kalastusperinnettä; Lauri Tanska muistelee*. Haastattelija Päivi Haapasaari. Raahen Kirjatyö, Raahe 1997.
- Halila 1954** Aimo Halila. *Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1721-1775*. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Kirjapaino Osakeyhtiö Kalevan Kirjapaino, Oulu 1954.
- Huttunen 2004** Sirpa Huttunen, *Matkailuelämyksiä perinteestä*. Kalevalaisten Naisten Liitto ry ja Opintotoiminnan Keskusliitto ry, Vantaa 2004.
- Häkkilä 1976** Soili Häkkilä, *Vanhaa Kalajokilaaksoa kuvien kertomana*. Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oy, Kokkola 1976.
- Jutila 1998** Tarja Jutila (toim.), *Elämyksiä maaseutumatkailuun: kansanperinteestä ohjelmapalveluiksi*. Maa- ja kotitalousnaisten Keskuksen Julkaisuja165.
- Kainulainen 2000** Kimmo Kainulainen, *Monimuotoinen maaseutukulttuuri. Kehittämisenäkökulmia Suupohjan ja Koillis-Savon seutukunnista*. Helsingin yliopiston Maaseudun tutkimus- ja koulutuskeskus, sarja A:5, Seinäjoki 2000.
- Kyllönen 1980** Matti Kyllönen, *Kalajoen ja Raution historia 1865–1975*. Kustantanut Kalajoen kunta. Vaasa Oy:n Kirjapaino 1980.
- Lappalainen – Ericson Wolke – Pylkkänen 2008** Jussi T. Lappalainen - Lars Ericson Wolke - Ali Pylkkänen, *Sota Suomesta. Suomen sodan historia 1808–1809*. SKS, Helsinki 2008.
- Luukko 1954** Armas Luukko, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku*. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II. Osakeyhtiö Liiton kirjapaino, Oulu 1954.

- Luukko 1957** Armas Luukko, ”Asutus ja väestöolot”, ”Kirkko ja seurakunta”. *Suur-Lohtajan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan.* s. 29–112, 349–540. Kirjoittaneet Ville Luho ja Armas Luukko. Suur-Lohtajan historiatoimikunta, Kokkola 1957.
- Maijala 2005** Juha Maijala, *Maaseutuyhteisön kriisi 1930-luvun pula ja pakkohuutokaupat paikallisena ilmiönä Kalajokilaaksossa.* Väitöskirja Jyväskylä Studies in Humanities 46. Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2005.
- Mäkivuoti 1992** Markku Mäkivuoti, ”Rautakauden asutus Pohjan rannalla”. *Suomen varhaishistoria.* Studia Historica Septentrionalia 21, s. 343–355. Pohjois-Suomen Historiallinen yhdistys, Rovaniemi 1992.
- Okkonen 2003** Jari Okkonen, *Jättiläisen hautoja ja hirveitä kiviröykkiöitä – Pohjanmaan muinaisten kivirakennelmien arkeologiaa.* Acta Universitatis Ouluensis Humaniora B 52. Taideaineiden ja antropologian laitos, Oulun yliopisto 2003.
- Petrisalo 2001** Katriina Petrisalo, *Menneisyys matkakohteena. Kulttuuriantropologinen ja historiatieteellinen tutkimus perinnekulttuurien hyödyntämisestä matkailuteollisuudessa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 802.
- Pohjois-Pohjanmaan arvokkaat maisema-alueet 1997** *Pohjois-Pohjanmaan arvokkaat maisema-alueet.* Pohjois-Pohjanmaan liitto, julkaisu A:2. Oulu 1997.
- Pohjois-Pohjanmaan kulttuuri-historiallisesti merkittävät kohteet 3** *Pohjois-Pohjanmaan kulttuurihistoriallisesti merkittävät kohteet 3: Oulaisten-Haapaveden seutukunta. Ylivieskan seutukunta. Haapajärven-Pyhäsalmen seutukunta.* Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto, julkaisu A:117. Oulu 1993.
- Raivo 2007** Petri J. Raivo, *Muisti ja perinne kulttuurimatkailun resurssina.* Teoksessa *Menneisyys on toista maata,* toim. Seppo Knuutila ja Ulla Piela. Kalevalaseuran vuosikirja 86. SKS, Helsinki 2007.
- Sankari 2001** Toni Sankari, *Siiponjoen synty ja kehitys.* Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 244. Kokkola 2001.
- Sarkkinen 1996** Mika Sarkkinen, *Pohjois-Pohjanmaan kiinteät muinaisjäännökset 2, Nivala-Haapajärven ja Ylivieskan seutukunnat.* Pohjois-Pohjanmaan liitto, Oulu 1996.

- Sievänen-Tikkanen 2002** Marko Sievänen ja Hannu Tikkanen, *Rahjan saariston Natura 2000-alueen luonnonhoitosuunnitelma*. Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 255. Kokkola, 2002.
- Suomen maatalouden historia I** *Suomen maatalouden historia I: Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Toim. Viljo Rasila, Eino Jutikkala, Anneli Mäkelä-Alitalo. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Gummerus, Jyväskylä 2003.
- Suomen taloushistoria 2** *Suomen taloushistoria 2: Teollistuva Suomi*. Toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala, Viljo Rasila. Kustannus-osakeyhtiö Tammi. Helsinki 1982.
- Tiitinen 1999** Teija Tiitinen, *Hiidenkiuas ja tulikukka. Opas arkeologisen kulttuuriperinnön hoitoon*. Museovirasto, muinaisjäännösten hoitoyksikkö.
- Tikkanen 2001** Hannu Tikkanen, *Rahjan saariston Natura 2000-alueen runkosuunnitelma*. Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskus. Alueelliset ympäristöjulkaisut 235. Kirjapaino Antti Välikangas Oy, Kokkola 2001.
- Tulkku 1998** Jorma Tulkku, *Asukkaat ja kulkijat. Pyhä- ja Kalajokilaaksojen varhaishistoriaa*. Pyhäjärvi-seura, Pyhäjärvi 1998.
- Tuomi-Nikula 1982** Outi Tuomi-Nikula, *Keskipohtjalaisen kalastajan vuosi Keski-Pohjanmaan suomenkielisen rannikon ammattimaisen kalastuksen ja hylkeenpyynnin muuttuminen 1800- ja 1900-luvulla*. Kansatieteellinen arkisto 32 Suomen Muinaismuistoyhdistys. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 1982.
- Turunen 1983** Harri Turunen, *Ihminen ja joki Kala-, Pyhä- ja Siikajoen vesienkäytön historia*. Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oy, Kokkola 1983.
- Tuulasvaara 1960** Jaakko Tuulasvaara, ”Isostavihasta pitäjän jakoon”. *Suur-Kalajoen historia II*. Keski-Pohjanmaan kirjapaino Oy, Kokkola 1960.
- Vahtola 1980** Jouko Vahtola, *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty: nimistötieteellinen ja historiallinen tutkimus*. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi 1980.
- Vahtola 1992** Jouko Vahtola, *Pohjois-Pohjanmaan rannikon asutuksen synty*. Teoksessa Suomen varhaishistoria, toim. Kyösti Julku. Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, Rovaniemi 1992.

- Vapaasalo 1953** Sakari Vapaasalo, A. *Santaholma Osakeyhtiö 1903–1952*. Kirjola Oy, Oulu 1953.
- Vilkuna 1956** Kustaa Vilkuna, *Kallan kalastajayhdyskunta*. Eripainos Suur-Kalajoen historiasta I. Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oy, Kokkola 1956.
- Vilkuna 1960** Kustaa Vilkuna, Kalajokilaakson kansankieli asutushistorian valaisijana. Teoksessa *Suur-Kalajoen historia II*. Kokkola 1960.
- Virrankoski 1956** Pentti Virrankoski, ”Eräkausi ja keskiaika”, ”Uskonpuhdistuksesta isoonvihaan”. *Suur-Kalajoen historia I*, s. 35–476. Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oy, Kokkola 1956.
- Virrankoski 1973** Pentti Virrankoski, *Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla*. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Kirjapaino Osakeyhtiö Kaleva, Oulu 1973.
- Virrankoski 1997** Pentti Virrankoski, *Pohjanlahden ja Suomenselän kansaa Kahdeksan vuosisataa Keski-Pohjanmaan historiaa*. Keskipohjanmaa-säätiö, KPPaino, Kokkola 1997.

V WWW-sivut

[http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1963/19630295?search\[type\]=pika&search\[pika\]=Muinaismuistolaki](http://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1963/19630295?search[type]=pika&search[pika]=Muinaismuistolaki), Muinaismuistolaki, annettu 17.6.1963. 15.11.2008.

<http://www2.kalajoki.fi/rahjansaaristo>, Rahjan saaristoalueen suojelu, Kalajoen lukion ympäristökurssi; Rahjan LIFE-projekti. 8.2.2009.

<http://www.luontoon.fi/rahja>, Rahjan saaristo, Metsähallitus. 8.2.2009.

[http://www.mek.fi/w5/mekfi/index.nsf/\(pages\)/Kulttuurimatkailu](http://www.mek.fi/w5/mekfi/index.nsf/(pages)/Kulttuurimatkailu), Kulttuurimatkailu, Matkailun edistämiskeskus. 8.2.2009.

VI KARTAT JA VALOKUVAT

KANSALLISARKISTO (KA)

Maa- ja metsätalousministeriön arkisto Maatalousministeriön kalastuskartat

Karta öfver Lax- och Sikfiskerierna upptagande alla grund och vattnets djuplek å sjökusten och uti skärgården utanför Kalajoki socken af Salo härad. 1869 C.G.W. Claudelin

MAANMITTAUSLAITOKSEN ARKISTO, JYVÄSKYLÄ

Lars Anton Runebergin piirtämät kartat Kalajoen Rahjan kylästä 1–3 vuodelta 1763

MUSEOVIRASTO (MV)

Museoviraston Kansatieteen kuva-arkisto

Valokuva Kustaa Vilkuna 1965:77 Rahjan kalamajat venevalkaman puolelta, Leppikari

KALAJOEN KOTISEUTUYHDISTYKSEN KOTISEUTUARKISTO (säilytetään Kalajoen kaupunginarkistossa)

Valokuva Piekon Aukko ja Nätti-koira, kansio 14 albumi Mäkelä 9, kuvanro 1343. V

Valokuva uittomies, kotelo 17 kuvanro 2393

YKSITYISKOKOELMAT

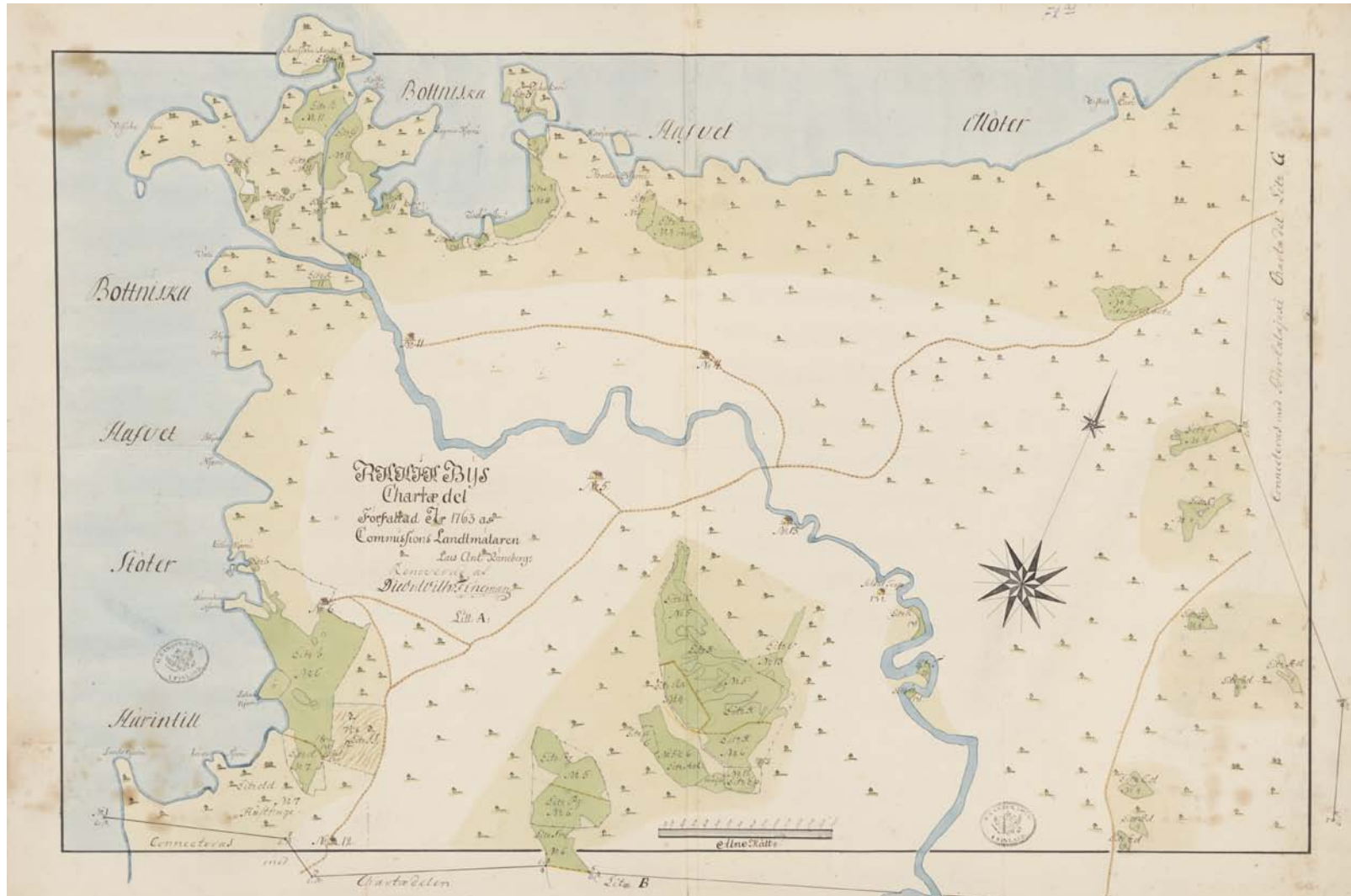
Valokuva Aarre Juusola äestämässä. Omistaja Aimo ja Jorma Juusola, Rahja.

Valokuva Oriita laitumella. Omistajat Valto Torvi ja Tarja Huhtala, Rahja.

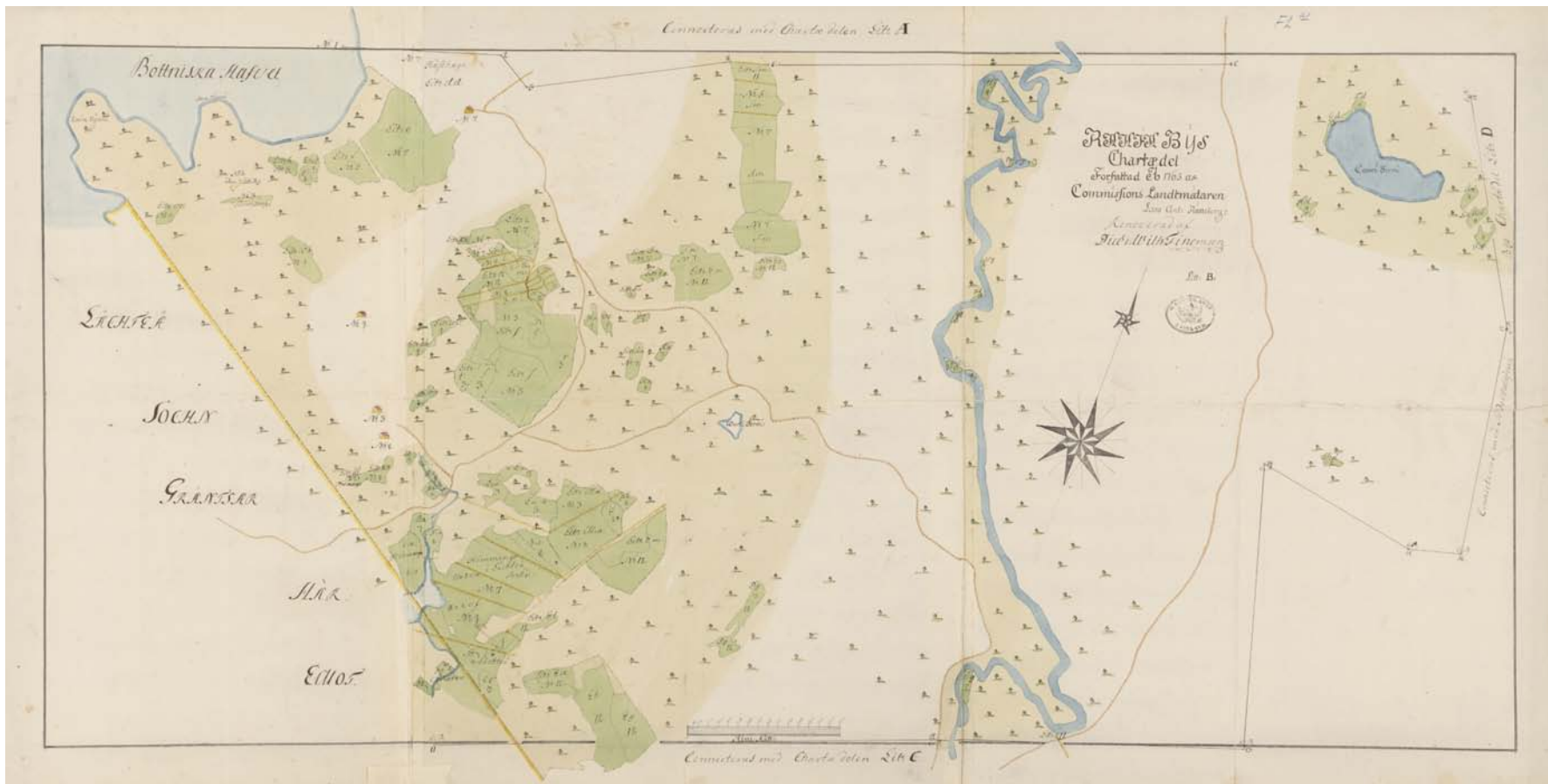
Valokuva Hylkeenpyytäjä Arvo Pirkola. Omistaja Esa Pirkola, Rahja.

Valokuva Hylkeenpyytäjät fälpaatilla. Omistaja Laina Roukala, Rahja.

Valokuva Silakkaverkkojen puistelua Lepäsissä. Omistaja Esa Pirkola, Rahja.

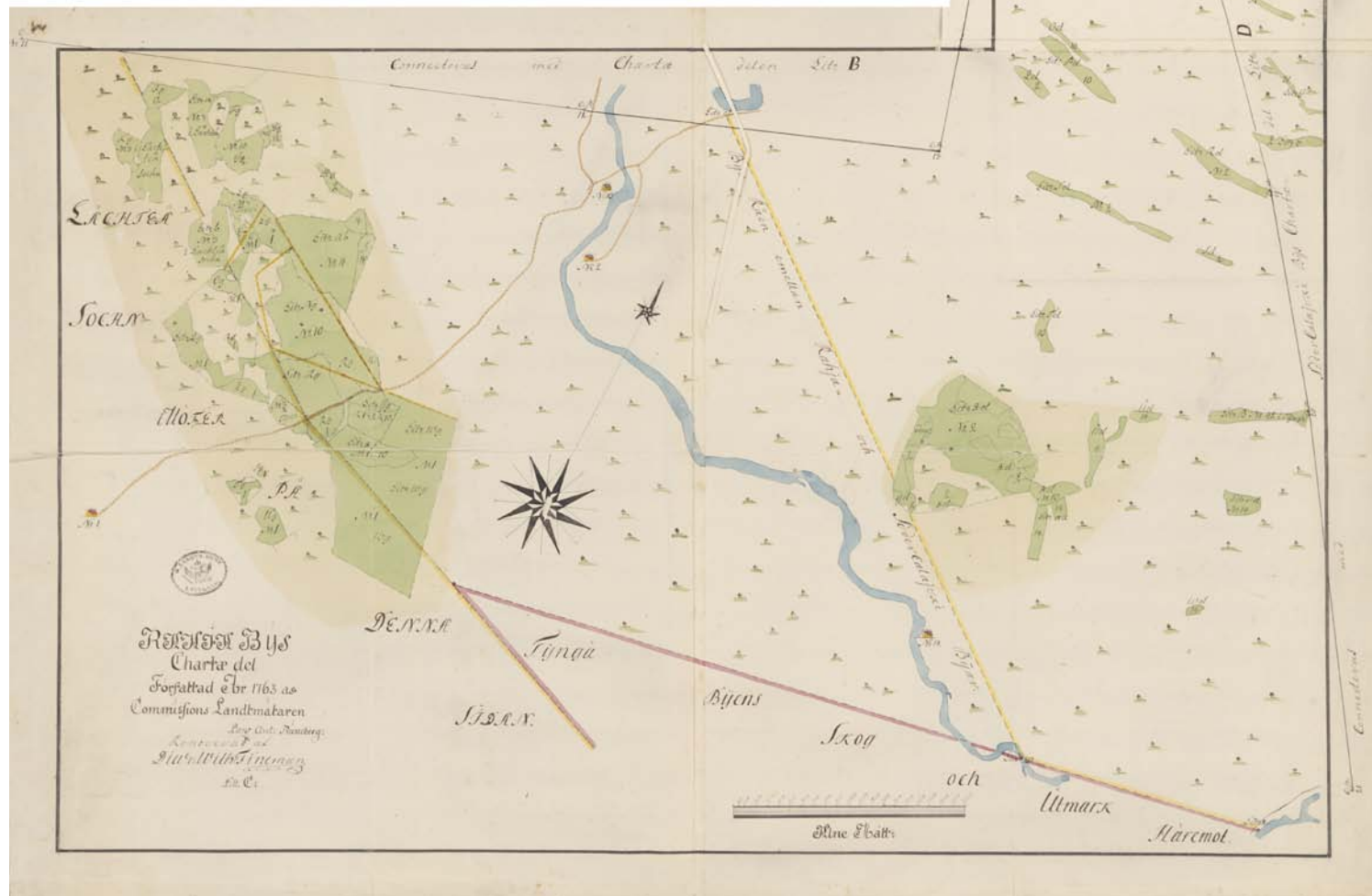

Rahjan tilat vuonna 1763 piirretyn kartan mukaan. Tilat nro 4 Siipo, nro 5 Siironen, nro 6 Rahja, nro 11 Kurikkala, nro 12 Joensuu, nro 13 Juusola. Lisäksi karttaan on piirretty sotilastorpan paikka joen varteen. L.A. Runeberg, kartta Rahjan kylästä vuodelta 1763. Maanmittauslaitoksen arkisto, F2_AI_13-9, Jyväskylä.

Rahjan tilat vuonna 1763 piirretyn kartan mukaan. Tilat nro 8 Alajoki, nro 3 Aro, nro 7 Roukala, nro 9 Rahja, L.A. Runeberg, kartta Rahjan kylästä vuodelta 1763. Maanmittauslaitoksen arkisto, F2_AI_13-10, Jyväskylä.

Rahjan tilat vuonna 1763 piirretyn kartan mukaan. Tilat nro 1 Siemala, nro 2 Santapakka, nro 10 Aro, nro 14 Pystö. L.A. Runeberg, kartta Rahjan kylästä vuodelta 1763. Maanmittauslaitoksen arkisto, F2_AI_13-11, Jyväskylä.

Rahjan saarten vuokrasopimuksessa vuodelta 1842 luetellut saaret (Tuomi-Nikula 1982, 102–103).

1. Isopotkisaarenkari
2. Wähäputkisaari sekä sen vieressä oleva pieni Kalliosaari
3. Isopaattiskari eli Pappilankari sekä niiden vieressä olevat neljä pientä saarta
4. Wähäpaattiskari eli Siirosenkari sekä sen ympärillä olevat kuusi pientä saarta, ja Wiinikari siihen kuuluvine kaksine kalliosaarineen
5. Ruoho- eli Pihlajakari siihen kuuluvine kalliokareineen
6. Alajoenkari eli Mustakari siihen kuuluvine länsipuolisine saarineen ja viisine pikkusaarineen hieman kauempana
7. Eteläinen Kalliosaari kaksine pikkusaarineen ja viisine kalliosaarineen, jotka sijaitsevat Karinniemen lahdessa
8. Pentinkari, Saarenkari ja Jäniskari sekä ensiksi ja viimeksi mainitun välissä oleva Kalliosaari
9. Kurvonen, 2 kpl Puurokareja ja 4 kpl Huhtakareja sekä kuusi pientä saarta
10. Keskuskari ja Möllä sekä kaksi niiden viereistä saarta ja kaksi Wasikkasaaren ja Pohjanniemen viereistä saarta
11. Wenetkari kolmine siihen kuuluvine saarineen
12. Pitkäkari ja kaksi Pitkäkorvaksi mainittua kalliosaarta
13. Ryöpäs ja siinä kiinni olevat Koira- ja Käärmetkari sekä kaksi pienempää kalliokaria
14. Hyönä kolmine kalliokareineen
15. Lepänen kolmine kalliokareineen
16. Syökovat kaksine kalliokareineen
17. Laurinkari yksine kalliokareineen
18. Orawakari kaksine pienine kalliokareineen sekä pohjoinen kalliokari
19. Isopauhakari eli Siiponpauha
20. Wähäpauhakari kaksine säärineen
21. Pöllä
22. Mustonen eli Mustakari
23. Kainutkari
24. Somerokari sekä sen oheen sijoittuva veden yläpuolelle ulottuva matalikko
25. Piekkokari sekä siinä kiinni olevat Nuotta- ja Tourukarit sekä Harjava, Antinkarit ja Ispania ynnä pienemmät saaret

